MIRCEA SECHE

SCHIȚĂ DE ISTORIE A LEXICOGRAFIEI ROMÂNE

voi. II
de la 1880 pînă astăzi

00

EDITURA ŞTIINȚIFICĂ
Bucureşti — 1969

Lexicografici românească contemporană, de la 1880 încoace, se caracterizează prin contribuțiile unor personalități proeminente, lingviști de profesie, ca B. P. Hasdeu, A. PhUippide, L. Şăineanu, H. Tiktin, S. Puşcariu, Ovid Densusianu, I. A. Candrea şi A. Scriban, pentru a nu cita decît înaintaşi.

Încă din ultimele decenii ale secolului trecut începe să se ridice pe primul plan lexicografia explicativă unilingvă, chiar dacă din punct de vedere cantitativ şi calitativ lexicografia bilingvă face în continuare mari progrese. In interiorul lexicografiei explicative unilingve se manifestă tendința de adîncire a analizei materialului lexical, de organizare a lui cu mijloace științifice stricte. Amatorismul lexicografic a dispărut, domeniul fiind preluat de profesionişti. Datorită cerințelor noi, mereu sporite, munca de elaborare a dicționarelor devine tot mai mult o activitate colectivă, un efort conjugat.

Diversificarea ştiinţelor, apariţia şi consolidarea terminologiilor speciale, au dus la necesitatea elaborării unor dicționare explicative şi bilingve pe domenii de activitate şi chiar pe ramificații ale ştiințelor. Interesul pentru graiurile dacoromâne s-a manifestat, între altele, prin culegerea şi publicarea unui bogat material lexical, în aşa-numitele glosare regionale.

Dar cea mai importantă bătălie se duce, în continuare, pînă în zilele noastre, la marele dicționar al Academiei. Volumul de față începe cu analiza istorică o *acestei bătălii, care leagă activitatea lui Laurian şi Massim de aceea a succesorilor săi, începînd cu Hasdeu.*

LEXICOGRAFIA UNILINGVĂ

I. DICȚIONARELE EXPLICATIVE GENERALE ACADEMICE

1. Activitatea lexicografică a lui B. P. Hasdeu

Există şi astăzi, mai ales printre nespecialişti, o părere în general excepțională asupra celebrului *Etymologicum magnum Romaniae.* Prestigiul aproape popular al lui Hasdeu pare a se întemeia în primul rînd pe opera sa lexicografică. Ea a impresionat atît de profund pe contemporani încît s-a creat de la început în jurul lucrării un fel de admirație pioasă, nemărginită. In anul 1889, cînd lingvistul german Gustav Weigand ne străbătea țara în scopuri științifice, un localnic simplu dintr-un sat avea să-i spună : „Avem pe un Hasdeu, nu ne mai trebuie nemți"[1]. Această afirmație arată în mod pregnant că Hasdeu era „singurul dintre toți academicienii care ajunsese popular"[2], iar opera sa lingvistică era considerată incomparabilă, în sensul cel mai propriu al cuvîntului. In cazul dicționarului, avem a face într-adevăr cu o lucrare fără precedent prin amploare, şi care demonstrează la fiecare pas valorificarea unui volum uimitor de cunoştințe. Faptele, datele, demonstrațiile sînt expuse cu o asemenea bogăție şi seriozitate, încît transmit cititorului o impresie copleşitoare.

Savantul a început elaborarea *Etymologicului* în apogeul activității sale științifice, la vîrsta de 46 de ani, după ce publicase toate operele sale importante din domeniul lingvisticii, filologiei, istoriei şi literaturii beletristice.

Este cunoscut faptul că primul dicționar academic al limbii române, aparținînd lui A. T. Laurian şi I. Massim, cu toate meritele sale parțiale, a constituit în mod global o nereuşită prin viciul fundamental cunoscut, orientarea

[1] *G. Weigand, Hasdeu ca filolog,* în *Convorbiri literare,* XLI (1907), p. 1169.
[2] *Ibidem.*

latinistă. încă înainte de terminarea lucrării, forul academic, eliberat în sfîrşit de latinism., preconiza începerea unei noi opere lexicografice de mare amploare care, de astă dată, să oglindească starea reală, obiectivă a lexicului limbii române, să satisfacă cu adevărat cerinţele ştiinţifice, culturale şi naţionale româneşti. Pînă la moartea autorilor versiunii iniţiale acest deziderat nu şi-a găsit însă traducerea în viaţă. Abia la sesiunea academică din anul 1884 se hotărăşte începerea efectivă a reelaborării lucrării, sarcina fiind încredinţată unei singure persoane, lui Hasdeu, şi eşalonată pe o perioadă de maximum 6 ani[1].

La acea dată Hasdeu era într-adevăr persoana cea mai autorizată să rearizeze ampla operă lexicografică, lingvistul cu cel mai mare prestigiu din forul academic. Savantul avusese de altfel, pînă la 1884, şi o vie activitate lexicografică. Pe la jumătatea secolului al XIX-lea el elaborase, mai mult pentru nevoi personale, un mic vocabular româno-rus[2]; începând din 1873 Hasdeu inaugura, în coloanele revistei *Columna lui Traian,* lunga serie de etimologii dace, din care au apărut şi două volume separate[3]; apoi, la 1878, în primul volum al *Cuventelor den bătrîni*,* lingvistul semnalase şi studiase cel dintîi vechile glosare slavo-române. Activitatea de etimologist a continuat şi după începerea elaborării dicţionarului'.

Primind sarcina redactării noului dicţionar academic, B. P. Hasdeu întocmeşte un plan general de elaborare, în acest plan de concepţie destul de sumar, şi pe alocuri insuficient de explicit, publicat în fruntea primelor două volume ale lucrării, Hasdeu arată că opera ar rezulta „din starea actuală a ştiinţei limbii"[6], deşi dicţionarul românesc nu seamănă cu nici unul dintre numeroasele dicţionare străine pe care le citează autorul. Din aceleaşi prefeţe aflăm că dicţionarul „nu va avea în vedere anume limba română literară de astăzi, ci mai ales limba cea veche şi graiul actual al poporului"[1], hotărîre, după cum vom vedea, plină de consecinţe importante pentru întreaga fizionomie a lucrării.

[1] *Etymologicum magnum Romaniae,* tomul I, Bucureşti, 1886 p. VI.

[2] Vezi Mircea Seche, *Schiţă de istorie ă lexicografiei române,* voi 1, Bucureşti, 1966, p. 61—62.

[3] B. P. Hasdeu, *Fragmente pentru istoria limbei române. Elementele dacice,* I—II, Bucureşti, 1876.

[4] p. 259 şi urm.

[5] Vezi B. P. Hasdeu, *Sur Ies elements turcs dans la langue roumaine,* Bucarest, 1886.

• *Etymologicum...,* cit, tomul II, f. a., p. X.

Primele roade concrete ale muncii de redactare se înregistrează la începutul anului 1885 : la sesiunea academică din februarie-martie Hasdeu anunţă că „volumul I este gata şi se poate începe îndată tipărirea", citind apoi „ca specimene articolele privitoare la cuvintele *alun* şi *aşa*[2]. In acelaşi an, în numărul pe iulie, revista *Convorbiri literare* face loc „cu plăcere" în coloanele sale articolului *aşa.* Dar volumul apare abia peste 2 ani : la 5 martie 1887 Hasdeu comunică Academiei că „broşura a 4-a a Marelui etimologic, cu care se termină volumul I, se va putea comunica membrilor în săptămîna viitoare"[3]. Prin urmare, data reală a apariţiei primului tom din dicţionar trebuie fixată în 1887, adică cu un an mai tîrziu faţă de aceea care apare pe foaia de titlu.

Primele aprecieri asupra tomului au fost mai mult decît favorabile ; ele au semnalat totodată, cu satisfacţie, că lucrarea depăşeşte limitele unui dicţionar lingvistic. Secretarul general al Academiei, D. A. Sturdza, exprimînd punctul de vedere al instituţiei, arăta că „acest dicţionar este o enciclopedie naţională" în care „fiecare cuvînt formează o monografie"[4]. Elaborarea tomului al doilea, cuprinzînd a doua jumătate a literei A şi litera A, s-a efectuat relativ repede, la mai puţin de doi ani distanţă de tomul I[5]. A urmat o lungă pauză, explicabilă prin durerea profundă a tatălui care îşi pierduse fiica. Abia la 15 martie 1894 aflăm de tipărirea primelor două

[1] *Etymologicum...,* cit., tomul I, p. VI.

[2] *Convorbiri literare,* 1885, nr. 1 p. 94.

* *Analele Academiei Române,* seria II, tomul IX, Bucureşti, 1887, p. 94 ; v. şi p. 18, 72, 101.

[4] *Etymologicum...,* cit., tomul II, p. VI.

[5] Tomul s-a tipărit cu foaia de.titlu nedatată.

fascicule ale tomului al III-lea[1], iar la 28 februarie 1895 de apariția celei de a treia.[2] In ședința Academiei din 20 martie 1895 Hasdeu citește cîteva articole din această fasciculă care apare,. încheind cel de al III-lea tom, în cursul aceluiași an. Se impune așadar o nouă rectificare de datare : data reală a apariției tomului al III-lea trebuie fixată în 1895, cu doi ani mai tîrziu decît ne arată foaia de titlu tipărită. Rezultă, întocmai ca în cazul dicționarului lui Laurian și Massim, că datele tipărite în fruntea tomurilor *Etymologicului* reprezintă anii apariției primei fascicule din fiecare tom și nu a celei din urmă, cum ar fi fost normal.

Există păreri contradictorii în legătură cu numărul total al volumelor care alcătuiesc dicționarul lui Hasdeu. In discursul de recepție ținut la Academie de Nicolaie Gane, succesorul lui Hasdeu, și închinat, conform tradiției, înaintașului său, se afirmă, spre stupoarea noastră, că lucrarea numără *„două* [s. n.] mari tomuri"[3]. Mult mai frecventă, pînă astăzi, este părerea că opera ar avea *patru* volume[4]. In realitate tomul al IV-lea, apărut în 1898, cuprinde exclusiv studiul istoric închinat lui Negru Vodă, prin urmare el nu poate fi considerat operă lexicografică. Lucrarea are deci numai *trei tomuri* si se oprește, după cum bine se știe, la cuvîntul *bărbat.* încetinirea ritmului de elaborare a lucrării duce la hotărîrea Academiei de a o „curma", retrăgînd în 1898 lui Hasdeu calitatea de redactor[5]. încă înainte "de data amintită, forul științific încredințase această sarcină lui A. Ph'ilippide[6]. In acest fel se încheie a doua încercare a Acade-

[1] *Analele Academiei Române,* seria II, tomul XVI, București, 1894, p. 167.

[2] *Analele Academiei Române,* seria II, tomul XVII, București, 1895, p. 85.

[3] Nicolaie Gane, *Bogdan Petriceicu Hasdeu,* București 1909, p. 8.

[4] Vezi de exemplu Hasdeu, *Etymologicum magnum Romaniae,* ediție îngrijită de D. Murărașu, București, 1945, în prefață ; George Munteanu, *B. P. Hasdeu,* [București], 1963, p. 43.

[5] Hasdeu, *Etymologicum magnum Romaniae,* ediție îngrijită de D. Murărașu, cit., prefață.

[6] Vezi *Dicționarul limbii române* publicat de S. Pușcariu, tomul I (A-B), București, 1913, p. I.

miei de a realiza dicționarul general al limbii române ; munca va fi luată de la început.

Deși neterminată — sau, mai exact spus, deși abia începută, deci cu o valoare practică extrem de redusă —, opera lexicografică a lui Hasdeu a produs, cum am mai arătat, o profundă impresie asupra contemporanilor săi. Ea oglindea, din multe puncte de vedere, sumumul uimitoarelor cunoștințe ale savantului. In 1894, Consiliul general al instrucțiunii publice introducea în programa școlilor secundare, drept manual de lectură, o culegere din *Magnum etymologicum Romaniae*[1], din care în același an aveau să apară șase ediții succesive. Un contemporan mai tînăr sublinia, cam în aceeași vreme, că „grandioasa" lucrare „face dată... în întreaga noastră mișcare intelectuală[2], iar *Enciclopedia română* (tomul II, Sibiu, 1900, p. 661) afirma că ea „se ridică la noi deasupra a tot ce s-a făcut în literatura științifică".

Admirația față de lucrare nu a scăzut prea mult în timp ; chiar unele critici care i-au fost aduse în secolul nostru au un caracter fugitiv, superficial și sînt timid exprimate, fiind de obicei anulate de mulțimea laudelor. Ne simțim însă datori să precizăm că nici criticile și, mai ales, nici laudele, care fac din această operă o piramidă a științei românești, nu se întemeiază pe vreo analiză generală prealabilă a dicționarului. Numai după o astfel de cercetare cuprinzătoare, făcută de pe poziții obiective, nepreconcepute, se pot stabili meritele reale ale lucrării și totodată limitele ei. Conștienți de greutatea întreprinderii, ne-am luat totuși sarcina de a face această analiză, în paginile care urmează.

Limitele cantitative ale dicționarului (lista de cuvinte).

Este curentă impresia că dicționarul elaborat de Hasdeu se distinge printr-o bogăție de cuvinte fără precedent. Analiza atentă a lucrării confirmă doar parțial

[1] *Analele Academiei Române,* seria II, tomul XVI, cit., p. 198.

[2] N. Petrașcu, *Scriitori români contimporani,* voi. IV, București, 1898, p. 34.

această impresie. Datorită faptului, deja amintit, că autorul n-a avut în vedere limba română literară din vremea sa, lista de cuvinte a *Etymologicului* conține deosebiri fundamentale în comparație cu aceea din primul dicționar academic, al lui Laurian şi Massim. In acesta din urmă bogăția lexicală, enormă şi adesea chiar abuzivă, provenea din sectorul neologistic şi satisfăcea dorința autorilor de a completa sistematic, „ideal", vocabularul limbii române. Dimpotrivă, Hasdeu a ignorat, cu puține excepții, aportul neologistic masiv din veacul al XIX-lea, acordînd în schimb o excepțională atenție limbii române vechi, limbii populare şi graiurilor regionale de pe teritoriul dacoromân. Această preferință se încadra într-un curent mai general de la sfîrşitul secolului trecut, în esență o reacție antilatinistă, de a căuta în limba veche şi populară izvoarele autentice ale limbii române. Pe de altă parte, întoarcerea spre aspectele lexicale vechi şi populare corespundea preocupărilor lingvistice ale lui Hasdeu, autor de remarcabile studii în ambele direcții. Consecința ignorării lexicului neologistic ne apare cu evidență : cu toată bogăția, în general impresionantă, de termeni vechi, populari şi regionali, dicționarul are, global, o listă săracă de cuvinte. Cinci sondaje comparative făcute în lucrare ne arată, de exemplu, absența unor împrumuturi noi ca *amuza, amuzament,' amuzant, anabaptism* şi *qnabaptist, anacolut, anacronism, anaglifă, anagramă, anahoret, anal, analecte, analfabet, anălAst, analiza, analiză, analogic, analogie, ananas, anarhic, anarhie, anarhism* şi *anarhist, anatemiza, anatomic* etc. etc. (toate, înregistrate în DA). Chiar şi dintre cuvintele vechi, regionale sau populare constatăm unele lipsuri nejustificate *(amuşina* şi *amuța, amvon* şi *anafornită, analog* subst. şi *ananghie, antipat* şi *arădui* etc), totuşi puține la număr. Pentru a putea face aprecieri cantitative mai exacte •asupra listei de cuvinte din *Etymologicum,* am .comparat-o cu aceea aflată în Dicționarul Academiei (DA) elaborat sub conducerea lui Sextil Puşcariu. în cel dintîi, pe o porțiune însumînd 1097 de pagini, cuprinzînd litera *A* în întregime, sînt înregistrate 2757 de articole-titlu ,

aceeaşi literă ocupă în DA un număr de 396 de pagini, cu 4244 de articole-titlu (inclusiv trimiterile). Dacă avem în vedere că DA şi-a impus la rîndul său unele restricții privitoare la înregistrarea neologismelor, conchidem, din comparația făcută, relativa sărăcie a listei de cu^ vinte din *Etymologicum,* precum şi spațiul mare acordat în acesta cuvintelor acceptate,'

în realitate, lista de cuvinte a *Etymologicului* este mai redusă chiar decît rezultă din statistica dată mai sus. Mergînd pe linie enciclopedică, autorul a încărcat lista de termeni comuni cu elemente care depăşesc profilul unui dicționar lingvistic explicativ. El a inclus, de exemplu, în lucrare numeroase nume proprii (de persoane şi locuri) româneşti *(Ana, Anastasie,* Anca, *Ancuța, Andreiaş, Andreiu, Andronic, Anghel, Anghelina, Angheluşa, Anica, Aninoasa, Anița, Antioh, Antipa, Anton, Anuşca, Apadia, Arap Alb* etc. etc.) şi a extins astfel limitele dicționarului explicativ obişnuit şi la unul onomastico-toponomastic. Prin acest procedeu, *Etymologicul* continuă şi lărgeşte mult vecHea tradiție din lexicografia națională potrivit căreia în dicționarele lingvistice explicative figurau şi nume proprii. Pe aceeaşi linie enciclopedică, Hasdeu înregistrează ca articole-titlu în opera sa numeroase elemente derivative (prefixe, sufixe, elemente de compunere), cărora le consacră adevărate studii de sinteză privitoare la aspecte ale formării cuvintelor îh limba română (de exemplu, *-dn, -andru, -ar, -are, arai-, -aş).* Lista de termeni ne apare mai bogată decît este în realitate şi datorită procedeului de a secționa şi izola sub articole-titlu independente mai fiecare valoare morfologică a cuvintelor polisemantice cu valori morfologice multiple, ba chiar şi fiecare sens mai îndepărtat al unor cuvinte unice. Consecința acestui principiu a dus la înmulțirea artificială a omonimelor : lucrarea înregistrează ca omonime adjectivul şi adverbul *apoi,* adjectivul şi adverbul' *aprig,* adverbul şi substantivul *aproape;* face două articole din cele două sensuri

' In *Etymologicum* avem o medie de peste 2,5 cuvinte pe pagină, iar în DA de aproape 11 cuvinte pe pagină.

ale cuvintelor *apostol, apucătură, arnăut, armurar,* trei din fiecare sens al cuvintelor *arete* şi *arşiţă,* şase din cuvîntul *apă (ape),* şapte din cuvîntul *arici* etc. ; chiar unele unităţi frazeologice dependente *(apă-vie, apă-moartă* etc.) au fost deplasate în lucrare ca articole independente. Dacă într-un dicţionar explicativ sincronic procedeul ruperii cuvintelor unice poate fi, din necesităţi strict practice, acceptabil, el ni se pare de neconceput într-un dicţionar istoric, în care sarcina fundamentală a lexicografului este tocmai aceea de a strînge laolaltă sensurile şi valorile gramaticale ale cuvintelor unice, spre a putea stabili filiaţiile istorice şi raporturile semantice exacte. Principiul antiistoric aplicat de Hasdeu constituie una dintre marile erori ale dicţionarului său, cu grave repercusiuni asupra organizării generale a materialului lexical.

In sfîrşit, surprinde sărăcia variantelor lexicale într-un dicţionar general bazat pe o mare bogăţie de texte. Hasdeu a subestimat rolul variantelor ca verigi de legătură între etapele succesive prin care au trecut formele cuvintelor, şi care ne pot arăta adesea filiera prin care cuvintele au pătruns în limba română, legile la care s-au supus. El a simplificat aşadar în mod nejustificat realitatea lingvistică, literarizînd numeroase forme lexicale.

Nu trebuie să rezulte totuşi din cele semnalate mai sus că dicţionarul ar fi lipsit de merite din punctul de vedere al listei de cuvinte. Sub acest raport, meritul fundamental al lucrării constă în bogăţia cu adevărat excepţională a materialului lexical vechi, popular şi regional, fără precedent în istoria lexicografiei româneşti. Chiar DA, apărut în secolul nostru, înregistrează puţine progrese în aceste domenii în comparaţie cu dicţionarul lui Hasdeu. A doua însuşire care trebuie subliniată este aceea că lucrarea conţine o listă de cuvinte *integral reală,* extrasă din texte, rupînd astfel cu tradiţia de a include în operele lexicografice termeni transportaţi direct din dicţionarele străine. în sfîrşit, autorul a acordat de obicei volumul cuvenit termenilor din fondul lexical principal.

Din toate cele spuse mai sus rezultă, sperăm, că meritele lucrării în privinţa listei de cuvinte sînt tot atît de mari ca şi defectele ei.

•

Structura generală a dicţionarului. Am arătat cu alt prilej[1] intenţia latiniştilor A. T. Laurian şi I. Massim de a ne oferi, în primul dicţionar academic, „biografia conştiincioasă şi cît se poate de completă" a fiecărui cuvînt înregistrat. In dicţionarul academic al lui B. P. Hasdeu intenţia înaintaşilor este lărgită şi împinsă, adesea, pînă la ultimele ei consecinţe. Cu o pasiune de natură romantică, savantul a îngrămădit în opera sa fapte de limbă şi de filologie, de istorie şi istorie literară, de folclor, de etnografie şi sociologie, de geografie şi de cultură generală, prezentate în chipul cel mai liber. Este totuşi departe de adevăr părerea că „fiecare" articol din lucrare ar constitui o monografie. Constatăm, dimpotrivă, că numeroase cuvinte sînt tratate extrem de sumar, în timp ce altele, de acelaşi tip, conţin mari dezvoltări, cuprinzînd toate rezultatele activităţii de cercetare specială a autorului. Dacă termenii din fondul lexical principal ocupă în general, aşa cum am spus, un spaţiu corespunzător în lucrare, în schimb ei apar adesea serios concuraţi, sub raportul întinderii, de cuvinte minore, de la periferia vocabularului românesc, asupra cărora s-a îndreptat atenţia lui Hasdeu. S-au creat astfel false egalităţi în expunerea unor cuvinte de valori diferite[2], precum şi mari inegalităţi în tratarea unor cuvinte minore de valori egale.[3]

Dar nu proporţiile, neobişnuit de mari şi nejudicios repartizate, sînt criticabile în primul rînd în lucrare, ci depăşirea obiectului de studiu, a limitelor lexicografice.

1 Mircea Seche, *Schiţă de istorie a lexicografiei române,* voi. I, Bucureşti, 1966, p. 161.

2 .Arap, de exemplu, ocupă un spaţiu cam tot atît de mare ca *apăsa; arbănaş, arcanaua, arţibur* sînt egale, în volumul de tratare, cu *arbore* sau *asupri.*

3 *Alivenci* „horă" se întinde pe un spaţiu de două ori. mai mare decît *alivanta,* de patru ori mai mare decît *alestîncă* şi de şase ori mai mare decît *alaş, aceră* etc.

Lacuna fundamentală de organizare a dicționarului ni se pare a fi aceea că faptele de limbă sînt sufocate de datele extralingvistice ; mai mult decît atît : adesea faptele de limbă ne apar sărace, incomplete pentru o operă de asemenea amploare sau comprimate în mod surprinzător, cu sacrificarea unor principii lexicografice de bază, în timp ce acelea extralingvistice sînt expuse în modul cel mai amplu, fără economie.

*

în organizarea foarte liberă a materialului din *Etymologicum* distingem cîteva secțiuni ferme, asupra cărora ne vom opri în paginile următoare. Aceste secțiuni sînt : cuvîntul-titlu, variantele lui lexicale şi formele lui gramaticale ; traducerea în limba franceză a sensurilor cuvîntului-titlu ; indicații asupra circulației cuvîntului (în timp, în spațiu sau în stilurile limbii); definiția ; izvoarele ; unitățile frazeologice ; în sfîrşit, etimologia.

Merite evidente are autorul în privința alegerii formei cuvintelor-titlu şi, în general, a scrierii formei cuvintelor din dicționar. Spre deosebire de predecesorii săi imediați, Hasdeu a restituit termenilor înregistrați forma lor reală, haina lor fonetică, cu puține reminiscențe etimologice din ortografia oficială a epocii. Aceste reminiscențe sînt neînsemnate în comparație cu cele care apar în alte opere patronate, în aceeaşi vreme, de forul academic[1], ceea ce demonstrează sănătoasa orientare antilatinistă a autorului în privința ortografiei. Alături de cuvîntul-titlu considerat principal se indică şi unele dintre variantele sale lexicale ori fonetice (de exemplu : *angarea* şi *angărie,* la *angara; arin,* la *anin; armur,* la *arm; atunce,* la *atunci; băcal,* la *băcan* etc), mult mai puține decît ne-am aştepta, dacă avem în vedere bogăția şi varietatea izvoarelor de limbă din care s-a cules materialul. Mai constatăm că uneori sub acelaşi cuvînt-titlu au fost grupate forme care în realitate sînt cuvinte independente (de exemplu, *batjocoros* şi *batjocoricios).* Verbele apar înregistrate sub forma persoanei întîi a indicativului prezent, procedeu adoptat ulterior şi în alte dicționare explicative româneşti. în sfîrşit, cuvintele flexionare sînt însoțite de indicații morfologice sistematice (pluralul, la substantive ; participiul şi infinitivul lung, la verbe etc).

[1] Vezi *Operele principelui Demetriu Cantemir,* tomul VI : *Istoria ieroglifică,* Bucureşti, 1883.

Urmează traducerea în limba franceză a sensurilor cuvîntului românesc. Lucrarea face aşadar parte din categoria dicționarelor în acelaşi timp explicative şi bilingve, continuînd o veche tradiție, inclusiv pe aceea din primul dicționar academic. De altfel, din acest punct de vedere, procedeul *Etymologicului* va fi însuşit întocmai şi de Sextil Puşcariu, în *Dicționarul limbii române* al Academiei. Evident, principalul scop urmărit de autor prin includerea corespondentelor franceze a fost acela de a da lucrării sale o circulație şi o utilitate internaționale, ceea ce a şi reuşit, printr-o traducere în general exemplară.[1] Corespondentele se dau înaintea secțiunii explicative româneşti şi sînt grupate pe sensuri (numerotate) la cuvintele polisemantice, ceea ce conferă articolelor mai întinse o imagine semantică sintetică preliminară. Dar, din păcate, sistemul devine adesea un scop în sine căci înlocuieşte cu totul, cum vom vedea, definiția românească şi duce la situația, de neconceput, ca importante cuvinte înregistrate să fie lipsite, integral sau parțial, de partea explicativă.

Extrem de prețioase sînt numeroasele indicații pe care opera lexicografică ni le oferă cu privire la situația cuvintelor în raport cu limba literară a epocii. Hasdeu a stabilit această situație cu o precizie de obicei remarcabilă, explicabilă prin cunoaşterea profundă a limbii române vechi, a istoriei limbii române, a graiurilor populare. *Amuşuluiesc,* de exemplu, este „provincialism din părțile Transilvaniei" ; *andesine,* „un arhaism"; *angîş,* „cuvînt pe care-l cunoaştem numai din Dobrogea" ; *aori* e „despărut astăzi din limba literară", iar *aprod,* în sensul de „paj", „ne întîmpină numai în vechile texturi" ;

[1] Articolul lui Gh. Gheorghiu, *Partea franceză din Etymologicum magnum Romaniae de d-l B. p. Hasdeu,* publicat în *Convorbiri literare,* XXX (1896), p. 952-972, care încearcă să facă acestor traduceri o aspră critică răuvoitoare, este neconvingător.

arhon a intrat „din epoca fanariotă" ; *armadie* „a fost cunoscut oarecînd în Moldova ca şi-n Ţara Românească, întrebuinţîndu-se pînă astăzi în Banat şi-n Ardeal"; *artofor* e termen eclesiastic" ; *arţ,* „cuvînt bănăţenesc" ; *babac* „se aude numai în Moldova printre orăşeni", iar *balimez* e „de demult dispărut din grai" etc. etc. Faţă de predecesori, Hasdeu a înregistrat, din acest punct de vedere, un salt calitativ imens ; Dicţionarul Academiei elaborat sub conducerea lui Sextil Puşcariu va adopta şi va dezvolta această linie, fără a depăşi de prea multe ori indicaţiile stabilite de *Etymologicum*[1] în partea lor comună.

•

Ceea ce determină în primul rînd structura şi nivelul ştiinţific al unui dicţionar explicativ istoric este *organizarea sa semantică,* adică *definiţia şi filiaţia sensurilor.* Explicarea exactă a tuturor cuvintelor, sensurilor şi unităţilor frazeologice (inclusiv a unor rarităţi lexicale, arhaisme, regionalisme, creaţii personale), precum şi orînduirea istorică a sensurilor în interiorul cuvintelor polisemantice implică, mai ales într-un dicţionar general şi istoric, informări şi cercetări speciale, care depăşesc cu mult obiectul propriu-zis al lingvisticii. Din punctul de vedere al organizării semantice, *Etymologicul* lui Hasdeu are unele lipsuri fundamentale şi nu constituie, ca rezultat global, un progres evident faţă de primul dicţionar academic aparţinînd lui Laurian şi Massim.

Nefixîndu-şi principii de lucru unitare şi ferme, autorul şi-a permis, după cum am mai amintit, mari libertăţi în secţiunea explicativă a cuvintelor înregistrate. Cuvintele sînt prezentate de obicei în dicţionar fără a se ţine seamă de sistemul lexical, ca nişte entităţi nelegate în nici un fel între ele ; numai aşa ne putem explica faptul că termeni întru totul similari ai sistemului capătă, sub pana nestăvilită sau prea zgîrcită a savantului, profiluri şi volume cu totul diferite, iar termeni din

[1] Cf. *Dicţionarul limbii române,* tomul I, partea 1, Bucureşti, 3913, la cuvinte ca *andesine, aniş, aprod, arhon, armadie,* care reproduc întocmai indicaţiile din *Etymologicum.*

serii lexicale valoric foarte diferite au în lucrare egală îndreptăţire. Dacă ne-am conduce după spaţiul acordat în dicţionar cuvântului *basm,* de exemplu, ar trebui să conchidem că acesta este cel mai important element al lexicului limbii române. Dar in cele peste 56 de coloane consacrate termenului autorul nu face lexicografie, ci folclor : el analizează pe larg, într-un capitol special, tematica basmelor, sprijinindu-se pe Schopenhauer, Alfred Maury, Pott, Hahn ş. a., şi enumerîndu-ne cele 28 de prototipuri posibile ale speciei; înregistrează, într-un alt capitol, problema „deceurilor" (a basmelor „menite să dea soluţiunea unei probleme"); ne informează despre basmele francezilor şi ale... zuluşilor, după care, într-o schemă finală, ne oferă... arborele genealogic al acestei specii literare care descinde (potrivit părerii lui Hasdeu) din vis şi coboară în mitologie. întreaga desfăşurare de forţe se face .cu o seriozitate nemărginită, ca un asalt excepţional pregătit, dar rezultatul eforturilor nu-şi avea în orice caz locul în dicţionar, materialul manevrat depăşind flagrant limitele unei opere de acest gen. Mai mult decît atît: în cele 56 de coloane nici nu găsim o definiţie lingvistică a cuvîntului, dacă exceptăm discutarea unor aşa-zise sinonime *(fabulă* şi *poveste)* şi indicarea corespondentelor din limba franceză. Aşadar, în această amplă demonstraţie lipseşte tocmai elementul esenţial unui dicţionar explicativ : explicarea propriu-zisă a cuvântului înregistrat. Din păcate, concentrarea excesivă şi chiar anularea părţii explicative nu apare ca o excepţie în lucrare. Numeroase sondaje, mereu înmulţite, întreprinse de noi în dicţionar, ne-au condus la o concluzie care ar putea să pară multora surprinzătoare, dar care, statistic, este de necombătut : nici jumătate din cuvintele înregistrate de *Etymologicum* nu au definiţii propriu-zise, formulate explicativ de autor. Astfel, pentru a da un singur exemplu mai elocvent, pe o porţiune de 153 de coloane (1917—2069), m care ânregistrăm 100 de cuvinte „pline" semantic, doar 36 au primit din partea autorului definiţii proprii, explicative ; ân opt cazuri ni se oferă doar unele indicaţii semantice disparate, dipersate in cuprinsul articolelor *(asudul-calului, asupra, aşezare, a-*

șezat adj., *așezămînt, așiși, afîrnat* adj. și *atîrnâtură);* la 14 cuvinte secțiunea explicativă este redusă doar la sinonimie sau antonimie *(asud, asuda, asudat* adj., *asupreală, asuprelnic, asupriciune, asuprit, așău, așteptat* subst., *așternătură, atac* „năvală", *atătuț, atins* subst., *atocma)*[1]; de zece ori definiția se rezolvă prin reproducerea, între ghilimele, a explicațiilor date de unul sau mai multe izvoare lexicografice anterioare, de obicei stîngace, neclare, contradictorii, fără intervenția punctului de vedere semantic al autorului care, cel mult, adaugă sinonime *(astupuș, asupri, asupritor, așcă, așchia, așterne, at, atingere, atîrnătoare, atît);* în sfîrșit, circa o treime din termenii înregistrați sînt lipsiți de orice indicație semantică, adesea chiar și de corespondentul francez *(astupătură, astupeală, asudare, asudat* subst., *asudător, asudătură, asudeală, asuprălare, asupraveni asuprință, asupritură, asurzire, asurzit, asvîrlire, așa* adv., *așa* adj., *așezat* subst., *așezător, așteamăt, așteptăciune, așteptâtură, așternut* adj., *atac* „ftizie", *ataca „a* năvăli", *atacat* „insultat", *atacat* „ftizie", *ataman, atingătură, atins* adj., *atinsură, atrniscea, atocmare).*

Pentru motive greu de înțeles, unele derivate sînt lucrate în dicționar ca articole independente, iar altele ca simple trimiteri către cuvintele-bază *(arendășiță* v. *arendaș, argăsit* v. *argăsi, asprire* v. *aspri),* unde, adesea, nici nu sînt în vreun fel pomenite. Alteori, cuvinte de sine stătătoare, împrumutate ca atare, apar înregistrate tot ca trimiteri, către sinonime considerate principale *(arhiepiscop* v. *mitropolit, arhipăstor* v. *vlădică, aristarh* v. *hrisoscoleu, armată* v. *oaste* etc), sacrifieîndu-se, prin aceasta, izvoarele lor istorice și orice analiză ori precizare semantică, adică viața lor însăși.

[1] Explicația prin sinonimie nu se justifică de obicei prin ierarhia stabilită de autor între cuvintele literare și cele neliterare, sau între cuvintele-bază și cele dependente, derivate, căci în multe cazuri cuvintele neliterare ori derivate au fost înzestrate cu definiții explicative propriu-zise, iar cele literare și de bază, nu. Pe de altă parte, sistemul duce la un mare cerc vicios, căci observăm, în măsura în care acest lucrii poate fi verificat la o operă abia începută, că de obicei nu apare definiție explicativă nici la sinonimul prin care se definește un anumit cuvînt.

Importanța redusă acordată explicației lingvistice a cuvintelor este agravată, în dicționar, de tendința autorului de a se simplifica radical situația cuvintelor polisemantice, filiația lor semantică. Simplificarea are loc prin reducerea mai multor sensuri de sine stătătoare la unul cît mai general. Este semnificativă în această privință atitudinea exprimată de Hasdeu la verbul *arăta :* criticînd pe Cihac care (în dicționarul său neexplicativ !) considera că acest cuvînt are „patrusprezece semnificațiuni", Hasdeu susține că, de fapt, toate se reduc la unui singur, „faire voir", din care se desface o nuanță la diateza reflexivă, „apparaître". Consecința la care duce tendința simplificatoare a lexicografului este, bineînțeles, catastrofală pentru istoria sensurilor cuvîntului căci, contrar spațiului întins pe care îl ocupă cuvintele în dicționar, filiația lor este de obicei redusă aproape la zero, înghesuită în una sau cîteva nuanțe semantice. O comparație a *Etymologicului* cu DA, evident mai redus ca proporții, scoate și mai bine în relief viciul dicționarului elaborat de Hasdeu. Iată numai cîteva exemple comparative :

Etymologicum	*DA*
APROPIA „Approcher".	4 sensuri principale și numeroase alte nuanțe subsumate
ARDE „Cînd ceva se aprinde, apoi arde [?!] pînă se mistuie sau pînă ce... se stinge", cu o nuanță „a păli" și o folosire figurată, nedefinită („despre o mare suferință fizică sau morală").	11 sensuri principale și numeroase altele subordonate.
ASCULTA 1. „Trag cu urechea". 2. „Iau aminte, mă învoiesc, mă supun".	6 sensuri principale.
ATINGE „Ajung pînă la ceva, astfel că-l pipăiesc în treacăt sau îl lovesc încetișor, îl mișc puțin", explicație secționată apoi în două de valoarea tranzitivă și de cea reflexivă a verbului, și de	6 sensuri principale.

sfera „materială" sau „morală" la care el se referă (dar fără definiții suplimentare).	
AŞEZA 7 subîmpărțiri semantice (unele, fără definiție).	19 sensuri principale.
AŞTEPTA 1. „A sta pînă ce vine cineva sau se întîmplă ceva, privind acolo cu ochii sau cu gîndul". 2. »A răbda".	5 sensuri principale.
AUZI „A simți sonurile, a primi întipăriri prin organul urechilor".	5 sensuri principale.

Lărgirea comparației, la cuvintele abstracte, duce sigur la aceleaşi constatări. în schimb, se acordă în lucrare o deosebită importanță aspectelor sintactice şi morfologice, fărîmițîndu-se unul şi acelaşi sens pe valori gramaticale şi pe construcții. Verbul *ascultа,* de exemplu, apare secționat după cum determinările sale sînt introduse cu prepozițiile de sau *la,* după cum e tranzitiv sau reflexiv ; *arăta, arunca,* conform opoziției tranzitiv-reflexiv ; *apropia,* potrivit construcțiilor cu acuzativul, cu dativul, cu prepoziția *de* sau la, cu prepoziția *către* sau *spre* etc. ; *aşeza* apare secționat în felii de fiecare determinare în parte : *în scaun, pe scaun, la scaun, pe la, pe Ungă, Ungă, pe un loc, la o treabă, pe cineva, gîndurile, pacea etc.* Pe aceeaşi linie, cuvinte unice cu valori morfologice multiple se rup, după cum am arătat mai sus, în cuvinte independente.

Ignorarea primordialității criteriului istoric în analiza materialului se manifestă şi în felul cum sînt izolate, în cadrul articolelor, unitățile frazeologice. în mod cu totul surprinzător, căci procedeul este antiistoric, Hasdeu grupează unitățile frazeologice la sfîrşitul tuturor sensurilor cuvintelor polisemantice ; din această cauză, nu se mai poate urmări felul în care diversele sensuri ale cuvIntuU^i au dezvoltat diverse unități frazeologice : potrivit sistemului adoptat, oricare dintre sensuri a putut da naştere oricăreia dintre unitățile frazeologice. Deşi autorul are o concepție foarte largă asupra acestor unități, căci include în ele şi multe îmbinări de cuvinte la care nu s-au produs deplasări semantice reale, numărul lor este sub aşteptări, în orice caz evident mai redus în comparație cu acela înregistrat de DA[1]. Regretabil este şi faptul că multe dintre îmbinările unitare de cuvinte[2] care apar în *Etymologicum sînt* lipsite de orice glosare.

Concluzia care se impune din cercetarea aspectului semantic al lucrării lui Hasdeu este aceea că ea nu îndeplineşte condiția de dicționar cu profil istoric, deoarece, cum s-a văzut, istoria sensurilor cuvintelor este prea adesea sacrificată în favoarea concentrării semantice excesive şi a organizării sincronice.

Ceea ce impresionează şi astăzi în primul rînd la parcurgerea dicționarului lui Hasdeu este *imensa cantitate de izvoare pe care se sprijină autorul* pentru a demonstra existența istorică a cuvintelor înregistrate. Din punctul de vedere al izvoarelor folosite, lucrarea nu are precedent în istoria lexicografiei române, şi numai marile dicționare academice ulterioare o concurează şi, pe alocuri, o întrec. Nu avem, din păcate, bibliografia acestor izvoare, care urma să apară abia la sfîrşitul întregii opere ; nu dispunem nici de fişierul lucrării care, printr-o împrejurare pe care nu ne-o putem explica în mod satisfăcător, n-a fost folosit la elaborarea următorului dicționar academic general[3]. Oricum, simpla răsfoire a *Etymolo-*

[1] La verbul *arunca,* de exemplu, lipsesc din *Etymologicum* expresii cunoscute ca *a arunca o vorbă,* o-i *arunca cuiva sare (sau praf) in ochi, a-i arunca (cuiva ceva) în spinare* etc. (prezente în DA); la *arăta,* nu figurează *a-şi arăta colții* (sau *dinții), a arăta pe cineva cu degetul, a arăta cuiva uşa, a i se arăta cuiva* etc.

[2] Numite de savant „idiotismi", tocmai pentru a sublinia specificitatea lor în limba română.

[3] V. *Arhiva,* XVI (1905), p. 555 şi *Dicționarul limbii române,* tomul I partea 1, cit., pp. X-XI. Aflăm însă din memoriile lui Sextil Puşcariu că Easdeu nici n-ar fi dispus de un asemenea fişier, căci iată ce ne relatează lingvistul clujean ; „Un amănunt interesant mi 1-a povestit I. Bianu, care a fost elevul lui Hasdeu... Voind să-i vadă materialul în baza căruia îşi clădea opera, Has-

gicului vădeşte grija excepţională a autorului de a susţine cuvintele cu izvoare, acumularea de izvoare fiind rodul unor eforturi aproape de neînchipuit.

în prefaţa dicţionarului găsim unele indicaţii preţioase asupra concepţiei care a călăuzit pe lexicograf la adunarea materialului lexical. Pornind de la ideea evidenţierii cu precădere a cuvintelor arhaice precum şi a celor „din graiul actual al poporului", Hasdeu a avut în vedere două mari categorii de izvoare : din prima au făcut parte vechi tipărituri şi manuscrise, vechi acte şi documente, dicţionare şi glosare de la începuturile lexicografiei române, precum şi texte străine vechi care conţineau cuvinte româneşti ; din a doua categorie, textele scriitorilor moderni „foarte populari", dicţionarele din secolul al XIX-lea („cernute prin excluderea neologismelor"), mai toate colecţiile de texte populare apărute la acea dată, în sfîrşit materialul lexical rezultat din ancheta întreprinsă pentru depistarea arhaismelor, regionalismelor şi a „terminologiei tehnice .vulgare". Este demn de subliniat faptul că textele alese în bibliografie sînt de primă importanţă, autorul demonstrînd un deosebit discernămînt în selectarea lor.

Pentru culegerea de pe teren a materialului lexical a fost folosit celebrul chestionar cu 206 întrebări, adresat intelectualilor de la sate. Desigur, numărul întrebărilor era extrem de modest, dar formularea lor cuprinzătoare[1] a dus la obţinerea unui volum imens de material, grupat de autor în 18 tomuri manuscrise, aflate astăzi în fondul Bibliotecii Academiei. Avem a face cu prima operă lexicografică românească în care se fructifică în mod sistematic, la numeroase cuvinte, rezultatele unei anchete dialectale.

Citatele ilustrative folosite trimit exact la izvoare, procedeu care dă lucrării o înaltă ţinută ştiinţifică. Izvoarele sînt folosite nu numai spre a demonstra existenţa cuvintelor şi a sensurilor lor, ci şi la formularea definiţiilor înseşi. Astfel, la numeroşi termeni „tehnici" (în sensul cel mai larg) definiţiile se construiesc pe baza unor izvoare de specialitate (v. exemple de nume de plante şi animale ca *arumă, babiţă* etc). De asemenea, la termeni regionali şi populari la care se constată pe teren diferenţe semantice între o regiune şi alta, autorul defineşte cuvintele pe baza comunicărilor locale, cu indicarea exactă a fiecărui punct geografic. Astfel, aflăm că în fostul judeţ Vaslui (în comuna Ivăneşti) *anteriul* este identificat cu *minteanul,* că într-o comună din Prahova el e considerat o *zeghe* cu găitane, că pe lîngă Tulcea i se mai spune *ilic,* că prin Rîmnicu Sărat e sinonimul *zăbunului* etc *Etymologicul* trebuie considerat cel dintîi izvor lexicografic în care localizarea cuvintelor regionale merge pînă la indicarea comunei în care ele au fost înregistrate. Lucrarea ţine seamă şi de întreaga tradiţie lexicografică românească, folosind din plin experienţa antecesorilor. Izvoarele ocupă în dicţionar mai bine de jumătate din volumul total al articolelor înregistrate. Deschizînd lucrarea aproape la întîmplare consemnăm, de exemplu, pe o porţiune de numai 5 pagini (coloanele 1505—1514), printre autorii şi textele citate, pe Coresi, Varlaam, Gr. Ureche, Pravila Moldovei, Dosoftei, Cantemir, Neculce, N. Costin, Muşte, pe Zilot, Beldiman, Pann, Alecu Văcărescu, Alecsandri, Ghica, Baronzi, Bolliac, scriitori imediat contemporani ca Vlahuţă, Delavrancea, numeroase texte populare din periodice, din colecţiile Alecsandri, G. D. Teodorescu, Jarnik-Bîrseanu, Marian etc. etc. Multe dintre izvoarele vechi (Codicele voroneţean, Psaltirea scheiană, texte aparţinînd lui Coresi, lui Cantemir etc) sînt reproduse direct de pe manuscrise, în lipsa unor ediţii tipărite la acea dată.

Puţini ştiu totuşi astăzi că, în cursul elaborării dicţionarului, Hasdeu n-a ostenit singur la căutarea materialului lexical din izvoare. Dintr-o mărturie preţioasă a unui contemporan mai tînăr aflăm că savantul era „secundat" de cîţiva discipoli entuziaşti care „căutau exem-

deu îi arătă un număr mic de însemnări cu nişte notiţe privitoare numai la cuvinte începătoare cu literele A şi B. Alt material nu avea" (S. Puşcariu, *Călare pe două veacuri,* Bucureşti, 1968, p. 338).

[1] De exemplu : .Cari sînt pe acolo... numirile diferitelor buruieni, ierburi şi flori ?" (întrebarea 64) ; „Cum se numesc, una cîte una, deosebitele părţi ale căruţei ?" (întrebarea 105).

ple de întrebuinţarea cuvântului în colecţiile folcloristice, în autorii şi texturile vechi, în autorii populari moderni... ca nişte lucrători de mină, săpînd fiecare la cariera sa, iar rezultatele cercetărilor lor veneau sub mîna maestrului, care alegea ce avea de ales"[1]. Munca pasionată a acestor tineri a rămas anonimă, căci ea a trecut, cum e şi firesc, în contul marelui savant.

Dacă comparăm izvoarele *Etymologicului* cu acelea date în următorul dicţionar academic (DA), constatăm că în puţine cazuri DA a putut împinge în urmă atestarea cronologică a cuvintelor : de obicei acesta porneşte de la acelaşi izvor şi chiar de la acelaşi context citat de dicţionarul lui Hasdeu. Este, de exemplu, cazul unor termeni ca *anapoda* (Zilot), *angara* (document din 1629), *anghiră* (Codicele voroneţean), *anin* (Neculce), *aniniş* (documente din 1646 şi 1699), *anocato* (Alecsandri), *anterlic* (document din 1761), *antifon* (Dosoftei), *antimis* (document din 1588), *aoleu* (Neculce), *aoli* (Dosoftei), *aori* adv. (Moxa), *apărie* (Creangă), *apătos* (Dosoftei), *apelpisie* (Cantemir), *apăra* (Codicele voroneţean), *apărare* (Coresi), *apărat* (Coresi), *apărător* (Psaltirea scheiană), *aparatură* (Coresi), *apăsa* (Varlaam), *apipăi* (Dosoftei), *apleca* (Pravila Moldovei), *aprod* (Anonimus Caransebesiensis), *baccevan* (Ienache Kogălniceanu), *baci* (document slav din sec. al XHI-lea), *bagatelă* (document din 1794), *baie* (Coresi) etc. etc. Această situaţie demonstrează o dată în plus cunoaşterea excepţională a textelor româneşti de către B. P. Hasdeu.

Marile merite ale savantului în privinţa izvoarelor sînt, din păcate, estompate de cîteva defecte în organizarea şi folosirea lor. Autorul nu dovedeşte o grijă consecventă în orînduirea cronologică a izvoarelor folosite : adesea ordinea lor este aproape întîmplătoare. Astfel, la *asuda,* un citat din opera lui A. Pann e urmat de unul din D. Cantemir; la *auzi,* un text din 1651 urmează după unul din Gr. Alexandrescu ; la *asemăna,* citate din operele lui Dosoftei, Varlaam, respectiv Moxa urmează (în această ordine !) după citate aparţinînd lui D. Golescu şi C. Negruzzi etc. Procedeul se încadrează în acea tendinţă mai generală de neglijare a istoriei cuvintelor, despre care am vorbit mai sus. Pe de altă parte, contextele citate sînt de multe ori prea lungi, depăşind scopul esenţial pe care trebuiau să-l aibă într-un dicţionar, acela de a dovedi existenţa cuvîntului în sensul definit; folosirea izvoarelor devine pe alocuri un scop în sine, ajungîndu-se la publicarea unor mici poveşti şi a unor poezii întregi, la reproducerea în întregime a unor acte şi documente etc. In sfîrşit, semnalăm că de prea multe ori izvoarele reproduse ca definiţii substituie cu totul definiţiile autorului dicţionarului.

Prin izvoarele sale *Etymologicul* rămîne totuşi pînă astăzi unul dintre cele mai impresionante rezultate ştiinţifice obţinute de B. P. Hasdeu ; izvoarele determină în cel mai înalt grad aspectul *monumental* al lucrării, prestigiul ei încă viu.

[1] N. Petraşcu, *Scriitori români contimporani,* cit., p. 34.

Titlul însuşi al dicţionarului început de Hasdeu arată clar intenţia autorului de a acorda părţii etimologice o mare importanţă. într-adevăr, secţiunea etimologică (sau „filiaţiunea", cum o numeşte savantul), fără a avea un loc stabil în cuprinsul articolelor, ocupă în dicţionar un volum considerabil, neatins pînă astăzi de nici o altă operă lexicografică românească. Autorul cunoaşte, parcurge şi discută, cu citarea exactă a izvoarelor, mai toate părerile anterioare privitoare la originea cuvintelor înregistrate. Manifestînd o probitate ştiinţifică de-a dreptul impresionantă, el citează pe autorii etimologiilor acceptate în dicţionarul său ; astfel, se arată că indicaţiile etimologice date la cuvinte ca *anagnost, anerisi, anost, aprig, ara, arcan, argăsi, argint* etc. aparţin lui Cihac, că cele alese la *anason, antep, arar, arcă, arcaliu, arşic* sînt preluate de la L. Şăineanu, că aceea de la *aripă* este luată după Lexiconul budan. Ample demonstraţii adună argumentele pentru care o explicaţie etimologică este respinsă iar alta acceptată. Hasdeu a avut un orizont mai larg decît Cihac în privinţa cunoaşterii condiţiilor pe care trebuie să le îndeplinească o etimologie spre a putea fi

considerată valabilă : el susţinea că la stabilirea unui etimon este absolut necesar să se compare între ele dialectele limbii, precum şi limbile „congenere" ; că în acelaşi scop trebuie cunoscute legile fonetice care acţionează în fiecare limbă în parte, precum şi la trecerea unui cuvînt dintr-o limbă în alta ; că trecerea unui cuvînt prin împrumut într-o limbă dată este supusă altor legi decît acelea care guvernează cuvintele moştenite, dar aproape tot atît de stricte ; că orice schimbare sporadică ori mai puţin evidentă trebuie explicată prin cazuri perfect analoge, de preferinţă din aceeaşi limbă ; că atunci cînd un cuvînt există în mai multe limbi „eterogene", nu se poate decide aprioric cine de la cine se va fi împrumutat, ci este necesar să se analizeze istoric debitorul şi creditorul lingvistic ; că la cuvintele polisemantice, genealogia sensurilor depinde în mod hotărâtor de etimologia cuvîntului etc. etc.[1] Din aceste importante principii derivă, între altele, comparaţia permanentă pe care autorul o face între limba română şi celelalte limbi romanice, pe de-o parte, şi între limba română şi limbile slave, balcanice şi maghiară, pe de alta[2]. Plecînd de la aceleaşi principii, şi depăşindu-1 net pe Cihac, B. P. Hasdeu pune din plin la contribuţie dialectele româneşti sud-dunărene, confirmînd sau infirmînd cu ajutorul lor diverse ipoteze etimologice[3].

S-a reproşat totuşi savantului faptul că între principiile sale privitoare la stabilirea etimologiilor şi modul lor de aplicare există unele contraziceri fundamentale. A. Philippide arăta, la 1895, că nerespectîndu-şi propriile precepte etimologice, Hasdeu „întîlneşte numai din întîmplare adevărul acolo unde îl întîlneşte"[1]. Dar această apreciere nimicitoare nu are în vedere *Etymologicul,* apărut lă data respectivă, ci doar activitatea anterioară a lexicografului, perioada contribuţiilor dace în care, cu adevărat, imaginaţia autorului depăşea realitatea faptelor de limbă. G. Weigand considera însă că şi *Etymologicul* ar avea „multe greşeli etimologice"[2], lansînd o părere care, într-o formă sau alta, stăruie pînă astăzi, constituind una dintre puţinele obiecţii ferme ce se aduc dicţionarului lui Hasdeu.

Pentru a ajunge la o apreciere cît mai obiectivă asupra valorii secţiunii etimologice din dicţionar, am comparat-o, pe o porţiune de peste 300 de pagini (coloanele 1117—1743), cu porţiunea corespunzătoare a DA, izvor •etimologic de primă importanţă. Au fost' antrenate în comparaţie 150 de cuvinte-bază (moştenite sau împrumutate), de proveniențe foarte diferite. Rezultatele sondajului comparativ ne oferă, în esenţă, următoarele date : din cele 150 de cuvinte-bază comune în cele două opere lexicografice, la 110 găsim exact aceeaşi explicaţie etimologică[3] sau explicaţii foarte asemănătoare[4]. Pentru cei 40 de termeni-bază la care explicaţia etimologică diferă în cele două dicţionare, am apelat la un al treilea izvor

[1] *Columna lui Traian,* 1876, p. 18-19 ; vezi şi *A. Philippide, D-l Hasdeu* şi *istoria limbii române,* în *Convorbiri literare,* XXIX (1895), p. 851-852.

[2] La cuvinte ca *apă, apoi, aproape, apropia, ara, arbore,* de exemplu, etimoanele latine sînt sprijinite cu numeroase forme similare din diverse limbi şi dialecte romanice.

[3] La *apune,* etimonul latinesc este susţinut şi de existenţa cuvîntului în aromână ; la *aripă* se amintesc formele din aromână şi istroromână etc.

[1] *A. Philippide, D-l Hasdeu şi istoria limbii române,* cit., p. 860.

[2] G. *Weigand, Hasdeu ca filolog,* cit, p. 1172.

[3] E vorba de cuvintele : *an (adv.), anadol, anaforă, anaforă, anapoda, anasîni, andăli, anerisi, aniş, anocato, anost, antep, antereu, antifon, antimis, antonică, anţerţ, apăsa, apelpisi, apelpisie, apleca, aplos, apoi, aporie, apos, aprilie, aprod, aproape, apropia, apune, ara, aramă, arar, arbiu, arbure, arc, arca* (subst), *arcaci, arcaliu, arcan, arde, argăsi, argimagzar, argint, argintar, arhanghel, arhon, arhontologie, arie „loc...", arină, arindeaua. ariug, armă, armăsar, arminden, arnăut, arneu, arpacaş, arsură, arşeu, arşic, arşin* „unitate...", *arşin* „jurubiţe...".

[4] La *amuţi, cm* (subst.), *anason, anatemă, androc, angara, anghinară, anghirete, anglie, anin, anina, antal, aoce apalt. apă, apătos, apăra, apostol, aprinde, apuca, apust, arap, arapină, arbănaş, archit, arel, arăta, arendă, arete, argat, argea, argos, arhidiacon, arhiereu, arhimandrit, arhondar, arie* „melodie", *arici, aripă, ariu, armadă, armar, armătură, armie, armonie, aromi, arsenică.*

de comparaţie, *Dicţionarul enciclopedic ilustrat al limbii române* (partea elaborată de I. A. Candrea, Bucureşti, 1931). Constatăm, din această nouă confruntare, că I. A. Candrea adoptă în 10 cazuri, şi nu fără temei, soluţiile din *Etymologicum*[1], iar în alte şapte dă explicaţii etimologice proprii. Din cele arătate mai sus, precum şi din alte cîteva sondaje întreprinse în lucrare, rezultă că proporţia de etimologii valabile la cuvintele-bază este, în *Etymologicum,* de circa 80%, procent remarcabil, care întrece global pe acela din dicţionarul lui Cihac. Predecesorul este depăşit mai ales la cuvintele de origine greacă, maghiară şi slavă. Hasdeu deosebeşte cu mai multă precizie decît Cihac filierele greceşti indirecte de cele directe, considerînd în mod just de origine slavă o serie de împrumuturi greceşti intrate în română prin intermediu slav. De asemenea, spre deosebire de predecesor, Hasdeu a încercat (şi de obicei a izbutit) să identifice în cuvintele de origine greacă căruia dintre cele trei straturi de influenţă aparţin. El a redus la proporţii mai exacte volumul împrumuturilor române din limbile slave şi din maghiară şi, iarăşi spre deosebire de Cihac, a renunţat la ideea de a considera limbile slave drept o unitate indivizibilă şi nediferenţiată ; în consecinţă, *Etymologicul* indică limba slavă concretă din care au putut proveni cuvintele româneşti de origine slavă. Hasdeu renunţă şi la procedeul predecesorului de a da explicaţii (sau ipoteze) etimologice pretutindeni şi cu orice preţ : destule cuvinte din lucrarea sa au rămas cu etimologia necunoscută (v. *angîş, anghelică, arhondărie, armean, amică* etc), lipsă mai puţin gravă decît aceea de a le fi legat neapărat de un anumit etimon.

Valoarea cea mai evidentă a părţii etimologice din lucrare o constituie faptul că ea a fost folosită de toate dicţionarele româneşti ulterioare interesate în indicarea originii cuvintelor ; DA, pentru a nu cita decît un exemplu de mare valoare, profită din plin de materialul furnizat de *Etymologicum,* In multe cazuri în care Hasdeu se desparte

[1] La *anagnost, anatemisi, anghiră, anume, apar, aprînz, arătură, arhierie, armurar, aromat* (subst.).

de predecesori şi propune noi soluţii etimologice, acestea sînt acceptate ca atare ori măcar menţionate de DA[1].

Dacă la cele de mai sus adăugăm faptul că explicaţiile etimologice date de Hasdeu la cuvintele *derivate* sînt aproape fără cusur, putem conchide că meritele lexicografului sînt incontestabile, iar lucrarea sa poate fi consultată şi astăzi cu folos pentru secţiunea etimologică.

Ajunşi la capătul expunerii noastre, cîteva concluzii se impun. Activitatea lui B. P. Hasdeu la cea mai importantă operă lexicografică a sa ni se arată astăzi plină de contradicţii. Remarcabilă prin numeroase aspecte, cum sînt bogăţia arhaismelor şi a regionalismelor înregistrate, indicaţiile asupra situaţiei cuvintelor faţă de limba literară, volumul şi calitatea izvoarelor folosite, aparatul ştiinţific, precum şi prin partea etimologică, lucrarea reprezintă o răscruce în istoria lexicografiei române ; dar, pe de altă parte, această răscruce este mai puţin grandioasă decît s-a crezut, datorită unor mari scăderi în organizarea semantică şi istorică a materialului lexical, a unor date şi fapte extralingvistice care sufocă interpretarea lingvistică, a libertăţilor manifestate în tratarea cuvintelor, a absenţei neologismelor din lucrare. Cea mai evidentă lacună a operei este însă aceea de a fi rămas abia începută, fapt care, practic, o face aproape inutilizabilă. Ţinînd seamă de toate aceste aspecte şi împrejurări credem, ca şi Gustav Weigand[2], că nu *Etymologicul* trebuie considerat opera capitală elaborată de Hasdeu. *Etymologicul* se dovedeşte, în cele din urmă, doar cea mai spectaculoasă demonstraţie a cunoştinţelor savantului,

[1] De exemplu, DA acceptă în esenţă părerea lui Hasdeu că moldovenii „n-au luat pe *antal* d-a dreptul de la unguri", cum susţinuse Cihac, „ci prin poloni" ; că *ardei* nu provine din latinescul *ardivus,* ci e derivat pe teren românesc al verbului *arde ;* că *aripă* nu este împrumutat din greacă, aşa cum credea Roesler, Şi nici din maghiară, cum afirma Cihac, ci trebuie legat de limba latină; că *armaş* este derivat în interiorul limbii române (din *armă),* şi nu cuvînt moştenit, cum susţinuse Cihac etc. etc. Vezi de asemenea DA la cuvinte ca *antonică, araci, arminden,* unde Hasdeu este citat ca autor al etimologiilor acceptate.

[2] Gustav Weigand, *Hasdeu ca filolog,* cit, p. 1172.

dar ca rezultat global el este în orice caz depăşit cel puţin de una dintre celelalte "opere ştiinţifice ale savantului, de *Cuventele den bătrîni.*

2. Activitatea lexicografică a lui A- Philippide

La circa un an după ce încredinţase lui B. P. Hasdeu dificila sarcină de a elabora dicţionarul limbii române, forul academic se vede pus în faţa unor oferte întrucîtva similare. Astfel, în 1885 filologul ceh Jan Urban Jarnik solicită Academiei Române „să-1 însărcineze cu facerea unui dicţionar în care să se cuprindă toate cuvintele adunate din literatura poporală română"[1]. Baza unui dicţionar al creaţiei folclorice fusese pusă de Jarnik în culegerea *Doine şi strigături din Ardeal,* publicată, împreună cu Andrei Bîrseanu, în 1885, sub patronajul Academiei, căci la ea filologul adăugase un enorm glosar al colecţiei, remarcabil conceput şi realizat[2]. Forul academic respinge însă oferta, găsind-o inoportună, întrucît materialul lexical popular intra cu precădere şi în vederile autorului *Etymologicului.* A doua propunere, de asemenea respinsă, „ţintea la facerea unui dicţionar care să servească de dreptariul limbei, în forma dicţionarului Academiei Franceze"[3]. Autorii acestor oferte n-au perseverat în intenţiile lor şi în consecinţă nu le-au mai tradus în viaţă.

După retragerea împuternicirii acordate lui Hasdeu, Academia Română face cea de-a treia încercare pentru realizarea dicţionarului general. Ea apelează pentru prima oară la un specialist din afara instituţiei, la profesorul

[1] *Convorbiri literare,* 1885, nr. 1, p. 94.

[2] In numele Academiei, Em. Bacaloglu aprecia astfel lucrarea lui Jarnik : „Acest glosar sistematic este de mare preţ... prin bogăţia materialului pentru studiul limbei române" *(Analele Academiei Române,* seria II, tomul VII, 1884-1885, Secţiunea I, 1885. p. 46):

[3] *Convorbiri literare,* 1885, nr. 1, p. 94. Iniţiativa aparţine lui N. Ionescu şi apoi lui G. Sion (v. *Analele Academiei Române,* seria II, tomul VII, cit., p. 74 şi 149).

ieşean Alexandru Philippide. Pe atunci în vîrstă de 38 de ani, cu o pregătire istorică şi lingvistică strălucită, Philippide publicase deja trei opere lingvistice de sinteză[1], devenind un nume de prestigiu.

In noiembrie 1897 lingvistul ieşean preia sarcina redactării, de la început, a dicţionarului academic, primind ca ajutoare pentru strîngerea materialului lexical pe Simion Florea Marian, Jan Urban Jarnik şi patru dintre foştii săi studenţi, G. Ibrăileanu, C. Botez, I. Botez şi I. N. Popovici. A. Philippide eşalonează lucrarea pe două etape : prima, redusă la numai doi ani, cuprinde perioada strîngerii materialului lexical[2] ; a doua este consacrată elaborării propriu-zise.

împreună cu mica sa echipă, profesorul ieşean excerptează în termenul propus, după o muncă istovitoare, 199 de izvoare din epoci diferite şi de tipuri variate, obţinînd un bogat material lexical. Există păreri contradictorii în privinţa volumului total de fişe excerptat de colectiv. G. Pascu, elevul lui A. Philippide, considera că rodul ar fi ajuns la „aproape un milion de citaţii"[3], pe cînd Sextil Puşcariu, succesorul la conducerea dicţionarului, aprecia numărul „extraselor" la „vreo cîteva sute de mii"[4], estimare vagă dar care, cum vom vedea mai tîrziu, ni se pare totuşi mai aproape de realitate.

Curînd după începerea muncii la dicţionar, în 1898, Alexandru Philippide trece în rîndul membrilor corespondenţi ai Academiei, pentru ca în 1900 să devină membru titular al instituţiei.

In preajma anului 1900 lingvistul ieşean începe, singur, munca de redactare a dicţionarului. Progresele cantitative sînt, în comparaţie cu acelea înregistrate de Hasdeu, de-a dreptul remarcabile, căci în mai puţin de 6 ani noul redactor elaborează peste un sfert din lucrare,

[1] Este vorba de *Introducere în istoria limbii şi literaturii române* (1888), *Principii de istoria limbii* (1894) şi *Gramatica elementară a limbii române* (1897).

[2] După cum se ştie, fişierul lui B. P. Hasdeu n-a fost pus la contribuţie în următoarele dicţionare academice.

[3] G. Pascu, *Limba comună în dicţionarul nostru,* în *Arhiva,* XVI (1905), p. 555.

[4] *Dicţionarul limbii române,* tomul I, partea 1, cit., p. X.

de la începutul alfabetului şi pînă la prepoziţia *de.* Dar presiunile forului academic, care adesea ascund adversitatea unor membri ai ei faţă de lexicograf, devin tot mai insistente : se pretinde autorului să termine lucrarea cît mai repede şi cu orice preţ[1]. Nu ni se pare exactă afirmaţia că, în acest scop, s-ar fi cerut redactorului doar „cîteva prescurtări la planul de lucrare"[2]. Bătălia între aşa-zisa „comisiune a Dicţionarului" (compusă dîn I. Kalinderu, T. Maiorescu, N. Quintescu, D. Sturdza, Gr. Tocilescu) şi autorul operei, ajunsă la apogeu în şedinţa Academiei de la 1 aprilie 1905, s-a dus în realitate în jurul unui principiu fundamental, acela al limitelor listei de cuvinte. Alexandru Philippide pornise la lucru cu ideea că dicţionarul academic trebuie să fie „un inventar al limbii în orice manifestare a ei, cît de accidentală", încercînd deci să alcătuiască „un catalog complet" al lexicului ei, în care intrau şi toate neologismele[3]. Comisia Dicţionarului este însă de altă părere : ea obligă pe autor să facă operă de selectare şi să izgonească din opera lexicografică majoritatea împrumuturilor recente[4]. Alexandru Philippide refuză să satisfacă această cerere. De asemenea, el respinge propunerea comisiei de a „diminua numărul de citaţii"[5], mai ales că, în comparaţie cu dicţionarul academic anterior, restrîngerea izvoarelor fusese deja făcută.

Conflictul devine insolubil; în primăvara anului 1905 Philippide se vede nevoit să restituie Academiei întregul fişier lexical, dar este totodată hotărît să continue lucrarea în afara instituţiei oficiale. Numeroşi partizani voluntari ai acţiunii se strîng în jurul lexicografului şi reîncep sub conducerea acestuia operaţia de strîngere a materialului, de la *de* înainte. Lucrarea preliminară este prevăzută pe o perioadă de circa doi ani şi în 1907 aflăm că

[1] I o r g u I o r d a n, *Învăţaţii noştri. Al. Philippide,* [1937], p. 9.
[2] *Dicţionarul limbii române,* tomul I, partea 1, cit., p. II.
[3] G. P a s c u, *Limba comună în dicţionarul nostru,* cit., p. 548 şi 553.
[4] *Ibidem,* p. 553 şi 554.
[5] *Ibidem,* p. 555.

încă „se lucrează asiduu" la acest dicţionar particular[1]. Dar apariţia, în 1907, a primelor două fascicule din noul dicţionar academic, preluat de Sextil Puşcariu, a redus în mod hotărîtor elanul autorului versiunii anterioare şi l-a determinat în cele din urmă să renunţe cu totul la întreprinderea sa. Rămîne astfel pentru totdeauna nevalorificat un imens material lexical gata redactat[2], din care n-au văzut lumina tiparului decît două mici extrase de probă, de la începutul secolului nostru.

•

Dicţionarul academic conceput şi în parte elaborat de Alexandru Philippide are o structură în multe privinţe foarte diferită de aceea a *Etymologicului.* Organizarea strictă, exemplară a materialului lexical rezultă din aplicarea unor principii ferme de lucru. Volumul articolelor este mult mai restrîns în comparaţie cu acela din opera lexicografică a antecesorului, în primul rînd prin eliminarea tuturor datelor enciclopedice, lucrarea devenind astfel prin excelenţă un dicţionar al limbii, al explicării cuvintelor, nu a noţiunilor. Lista de cuvinte este de asemenea deosebită în cele două dicţionare căci, aşa cum am arătat, Philippide a deschis în opera sa porţile tuturor neologismelor şi chiar tuturor barbarismelor, înregistrînd în ea absolut tot ce i-au oferit, din acest punct de vedere, izvoarele parcurse[3]. Efortul înregistrării exhaustive este

[1] A. S c r i b a n, *Alt dicţionar al limbii româneşti,* în *Arhiva,* XVIII (1907), p. 483.
[2] Manuscrisul lucrării, care număra 12 000 de pagini (vezi Grammaticus, *Dicţionarul limbii române şi d. Philippide,* în *Viaţa românească,* I, 1906, p. 427), nu se găseşte, spre regretul nostru, la fiul lingvistului, poetul Al. A. Philippide, cum crede G. Ivănescu, întemeiat pe o informaţie mai veche (vezi G. I v ă n e s c u, *Alexandru Philippide — 1859-1933 —,* în *Orizont,* 1965, nr. 4, p. 57). Maestrul Al. A. Philippide ne-a comunicat că opera se va fi pierdut probabil în timpul celui de-al doilea război mondial, cînd o parte din lucrurile lingvistului ieşean au fost transportate la Bucureşti.
[3] Faţă de *DA,* de exemplu, dicţionarul lui Alexandru Philippide are în plus cuvinte ca *abalgibaş, abandona, dbaroca, abatesă, abă, abăluţă, abdal, abdes, abdicaţie, abece, abeţedă, abietinee, abima, abiturient, abject, abjura, abjurare, aboa, oboare, abolire, abominabil, abonarisi* etc.

evident, dar el n-a putut fi dus pînă la capăt, autorul scăpînd din vedere termeni ca *abac, abătător, aberant, abiuța, ablațiune, ablegat, abluțiune, abnega* etc, existenți în textele din epocă (și, de altfel, înregistrați de DA, în 1907).

Prin caracterele tipografice folosite la înregistrarea cuvintelor-titlu, autorul a încercat să stabilească o ierarhizare în trei trepte a materialului lexical : pe prima treaptă de sus stau termenii considerați fundamentali și tipăriți, ca atare, cu caractere majuscule aldine (de exemplu, ABATE vb., ABDOMEN subst., ABIA adv.) ; pe treapta a doua se află termenii de importanță mijlocie, înregistrați cu caractere minuscule aldine (Abator, Abdica) ; în sfîrșit, raritățile și curiozitățile lexicale apar în dicționar cu caractere minuscule cursive *(abă, abnormitate* etc). Teoretic interesantă, încercarea de ierarhizare a lexicului limbii române este în practică neconvingătoare, căci limitele dintre categorii sînt adesea greu de trasat. Nu rezultă clar, de exemplu, pe baza căror criterii sînt plasate în categoria fundamentală cuvinte ca *aba* interj., *abagerie, aberaciune, abligeană, aboa* sau *abonament,* iar în a doua termeni de felul lui *abdica, abecedar, aboli* etc. Pe de altă parte, sistemul are un evident inconvenient practic : datorită caracterelor tipografice cu care sînt înregistrate, multe cuvinte-titlu se pierd în masa paginii tipărite.

Autorul a folosit în lucrarea sa un sistem de semne convenționale cu ajutorul cărora stabilește situația cuvintelor față de limba literară a epocii : o cruciuliță care precedă cuvîntul-titlu identifică termenii considerați învechiți ori ieșiți din uz (de exemplu, *-țabai, -țablas)* ; o steluță, termenii regionali *(*abaldă, *abărlău),* iar două steluțe, cei puțin întrebuințați *^'*abaroca, **abitațiune)* ; cu un semn de exclamație se notează neologismele *(! abdica, ! ablativ),* iar cu unul de întrebare cuvintele suspecte *(?abageresc, ? abalgibaș).* Adesea, aceste semne sînt asociate între ele spre a indica situații complexe : neologisme rare (! *^abate subst.)* sau neologisme învechite (t ! *abețe,* f ! *abețedă),* cuvinte învechite și rare *(f**abdal)* etc. Unele dintre semnele convenționale întrebuințate de Philippide vor fi preluate de lexicografii contemporani. Procedeul, deși mai puțin ana-

litic și explicit decît acela folosit în *Etymologicum,* are totuși avantajul de a crea economie de spațiu.

La fiecare cuvînt-titlu se adaugă, într-o paranteză, accentul normativ și transcrierea fonetică[1], procedeu adesea superfluu, de vreme ce ortografia limbii române este prin excelență fonetică.

După precizarea categoriei morfologice, autorul înregistrează numeroase forme gramaticale ale cuvîntului-titlu : infinitivul scurt[2], perfectul simplu, participiul, gerunziul, la verbe[3] ; pluralul, la substantive ; desinența feminină și pluralele, la adjective etc

Secțiunea explicativă, care urmează, diferă de aceea a *Etymologicului* prin două trăsături fundamentale : în dicționarul lui Philippide nu există cuvînt, cît de neînsemnat, care să fie lipsit de definiție ; în al doilea rînd, explicațiile date sînt aproape fără excepție adecvate dicționarului de tip lingvistic, explicite dar reduse la trăsăturile semantice strict necesare, cu eliminarea notelor enciclopedice[4]. Nuanțele semantice la cuvintele polisemantice sînt net delimitate, prin diverse mijloace tehnice

Explicația în limba română este urmată de enumerarea corespondentelor • semantice din latină și franceză. Așadar, lingvistul a cumulat aici procedeul adoptat de Laurian și Massim cu acela folosit de Hasdeu, pentru motive care nu ne sînt cunoscute și a căror rațiune ni se pare cam ciudată.

După secțiunea explicativă urmează imediat aceea etimologică, iarăși diferită, ca proporții, în comparație

[1] ABUR (abur), ABAGERIE (abagerile), Abstracțiune *(apstracțiune)* etc.

[2] Căci verbele au fost incluse în dicționar sub forma-titlu a indicativului prezent, ca în *Etymologicum.*

[3] La verbele neregulate se dă întreaga serie a conjugării, la toate persoanele.

[4] *Aburca :* „a) tr. Ridic cam greu... b) refl. Mă ridic, mă sui" ; aburi; „a) tr. 1. Afuma. Expun pe cineva la aburii unui lucru. 2. Exala. Fac să iasă din mine, produc. 3. Fac să asude (să prindă ceață) un lucru suflînd asupra lui ; acopăr cu vapori... 4. Răcoresc, hodinesc, b) 1. vb. intr. Dau din mine (exalez, produc) aburi... 2. A sufla lin. Despre vînt"; ac: „instrument pentru cusut*; *acadea:* „un fel de zaharicale, de bomboane făcute de zahăr topit" etc.

cu a *Etymologicului.* Precizarea etimologică apare la absolut toate cuvintele înregistrate (moştenite, împrumutate sau derivate în interiorul limbii române). La cuvintele cu origine necunoscută un semn de întrebare arată neputinţa fixării apartenenţei. Cu rare excepţii, etimologia este concentrată la maximum, reducîndu-se la indicarea limbii şi formei de origine sau, la derivate, a cuvîntului-bază românesc[1]. In unele cazuri discuţiile nu sînt totuşi evitate, dar şi atunci ele sînt formulate cu o mare economie de cuvinte, fără a fi lipsite de aparatul ştiinţific necesar[2]. Deşi nu putem trage concluzii categorice asupra acestei secţiuni din cauza insuficienţei materialului publicat, după care ne-am condus, ni se pare că ne aflăm în faţa unei opere de o valoare excepţională, în care aproape toate explicaţiile etimologice au rămas şi astăzi valabile.

La sfîrşitul articolelor se dau, în ordine cronologică, izvoare care ilustrează în context sensurile cuvîntului-titlu. în cazul cînd cuvîntul analizat este polisemantic, contextele din izvoare sînt grupate şi ele în mod corespunzător, pe sensuri numerotate şi izolate ca atare[3]. Volumul şi numărul citatelor sînt evident mai reduse în comparaţie cu dicţionarul academic anterior, şi adesea diferite, dar de obicei ele nu împing în urmă datele primelor atestări din *Etymologicum.* La neologisme izvoarele sînt relativ sărace, în primul rînd din cauză că bibliografia excerptată conţine puţine texte contemporane autorului, accentul fiind pus pe izvoarele din epoci mai vechi.

Ca proporţii globale, dicţionarul început de Alexandru Philippide este de circa două ori mai redus în comparaţie cu *Etymologicul,* dar cu aproape o treime mai întins faţă de versiunea elaborată ulterior sub conducerea lui Sextil Puşcariu. Diferenţa de volum faţă de succesor nu

[1] *Abdominal:* „— Et: fr. *abdominal"; ablas:* „— Et.: ?; *accelerare:* „ — Et.: infinitivul lui *accelerez"; accelerat:* „ — Et.': Participiul lui *accelerez"* etc.

[2] *Abia:* „— Et.: Dezvoltat din *vix* în acelaşi fel ca *aşa* din *sic.* CIPAPJU. GRAMATICA, I 126. Tot astfel MIKLOSICH, BEITRÂGE, voi. I, 30, 32, CONS., II 35".

[3] *Acolisitor:* „... 1. Care acoliseşte, boclucaş. 2. Molipsitor... 1. [Citate din Pravila de la 1814, Alecu Beldiman, Eterie etc] ... 2. [Citat din colecţia de documente Uricariul].

se explică atît prin mărirea profilului articolelor, cit pnn lista mai bogată de cuvinte, rezultată, cum am spus, din intenţia exhaustivă a lexicografului ieşean.

în timp, autorul a operat în lucrarea sa o serie de modificări, mai ales de organizare şi volum, care i-au ridicat în mod sensibil valoarea. Pe baza analizei unor extrase din dicţionar publicate de Philippide în broşura *Specialistul român* (Iaşi, 1907), constatăm că el a renunţat la ierarhizarea cuvintelor-titlu cu ajutorul caracterelor tipografice, adoptînd un unic sistem de transcriere, cu majuscule ; că a înlocuit numeroase abrevieri inaccesibile prin altele explicite ; că a strîns toate variantele lexicale imediat după forma-titlu principală[1] ; că citatele, pînă acum izolate de definiţie, la sfîrşitul articolului, au fost deplasate imediat după definiţia pe care o ilustrează[2] ; că a fost lărgită enorm secţiunea „izolărilor", adică a unităţilor frazeologice (proverbe, locuţiuni, expresii şi sintagme neutre), lucrarea devenind, din acest punct de vedere, una dintre cele mai bogate din istoria lexicografiei naţionale[3] ; în sfîrşit, că secţiunea fundamentală a dicţionarului, filiaţia şi explicaţia semantică, au fost supuse unei analize şi mai amănunţite faţă de prima versiune[4].

Lucrarea elaborată în parte de Alexandru Philippide promitea să devină o remarcabilă operă lexicografică şi ni se pare regretabil faptul că autorul a fost împiedicat să o continue ; şi din punct de vedere cantitativ erau speranţe ca ea să înregistreze mari progrese, dovedite în cei şase ani de muncă efectivă a lingvistului. Datorită unor vicisitudini nemeritate, dicţionarul lui Philippide nu s-a publicat şi în consecinţă el este astăzi abia cunoscut, mai mult din cele relatate de Sextil Puşcariu în pre-

[1] In prima versiune, variantele lexicale figurau numai la locul lor alfabetic.

[2] Constatăm totodată că numărul maxim de citate folosite pentru fiecare cuvînt sau sens a fost redus la trei.

[3] La verbul *a bate,* de exemplu, au fost înregistrate 135 de asemenea unităţi frazeologice.

[4] Acelaşi verb *a bate,* pomenit mai sus, numără în această ultimă versiune 72 de sensuri definite, excelent delimitate şi înlănţuite.

fața următorului dicționar academic al limbii române. Am considerat de aceea un act de dreptate să pomenim aici, fie și pe scurt, aportul plin de sacrificii al lingvistului ieșean la marile eforturi pentru realizarea dicționarului Academiei Române.

3. Activitatea lexicografică a lui Sextil Pușcariu

A rămas aproape necunoscut faptul că, după înlăturarea lui Alexandru Philippide, conducerea dicționarului academic a fost încredințată lui Sextil Pușcariu și Ovid Densusianu. Cei doi (pe atunci) tineri lingviști convin să-și împartă lucrarea în două părți egale, dar inițiativa nu izbutește ; Ovid Densusianu se retrage curînd din echipă, în urma refuzului Academiei de a-l accepta pe I. A. Candrea drept colaborator suplimentar al său[1]. Densusianu va colabora ulterior cu I. A. Candrea la elaborarea a două opere lexicografice în afara forului academic, *Dicționarul general al limbii române din trecut și de astăzi* și *Dicționarul Ftimologic al limbii române (Elementele latine),* ambele, du păcate, neterminate. Dar despre acestea vom scrie în altă parte a lucrării de față.

Rămîne deci să considerăm că cea de-a *patra încercare efectivă* de realizare a dicționarului academic al limbii române aparține lui Sextil Pușcariu. Desfășurîndu-se pe o perioadă de circa 40 de ani, aproape pînă în zilele noastre, această încercare este în general bine cunoscută, chiar publicului larg, cel puțin prin rezultatele concrete la care ea a dus. Dacă numele lui Hasdeu este legat, în conștiința maselor, în primul rînd de *Etymologicum mognum Romaniae,* se poate spune că prestigiul lui Sextil Pușcariu a devenit în egală măsură național prin *Dicționarul limbii române.* Dintre toate încercările făcute pînă astăzi de a elabora un dicționar academic de tip general, doar aceasta

[1] Vezi Sextil Pușcariu, *Călare pe două veacuri,* București, 1968, p. 345, 347, 348, care infirmă părerea lui A. Scriban *(Dicționarul limbii române,* în *Arhiva,* XLIV, 1937, p. 122-123) că dicționarul ar fi fost încredințat inițial numai lui Ovid Densusianu.

din urmă a rămas recunoscută sub numele de *Dicționarul Academiei* (DA), iar adesea și sub acela, mai puțin propriu dar semnificativ pentru autoritatea responsabilului ei, de *Dicționarul lui Pușcariu.* într-adevăr, din punctul de vedere al rezultatelor științifice lucrarea depășește toate variantele academice anterioare, servind și în prezent ca etalon suprem de comparație, și cel mai mare regret ce se poate exprima astăzi în legătură cu ea este că nu a putut fi terminată.

La 1 ianuarie 1906, cînd Academia Română i-a încredințat misiunea de a relua dicționarul, Sextil Pușcariu avea abia 29 de ani și era de un an membru corespondent al înaltului for de cultură. Cel mai tînăr responsabil din istoria lucrării academice exersase încă de la începutul secolului nostru în domeniul lexicografiei, publicînd studii de formare a cuvintelor și unele note etimologice românești. In 1905 el dăduse prima dovadă hotărîtoare a posibilităților sale în acest domeniu, tipărind, la Heidelberg, în limba germană, acel cunoscut dicționar etimologic al elementelor latine din limba română[1], asupra căruia vom avea prilejul să revenim.

Pentru prima oară în istoria dicționarului academic se hotărăște ca munca de elaborare propriu-zisă a lucrării să fie încredințată unui colectiv mai larg, în scopul obținerii unor rapide progrese cantitative. In acest scop, autorul principal a pornit la lucru cu două echipe de redactare, care aveau să elaboreze în mod paralel porțiuni diferite ale dicționarului. Folosindu-se fișierul preluat de la A. Philippide, precum și mai multe zeci de mii de fișe extrase anterior de Pușcariu, s-a trecut de la început la redactarea propriu-zisă, urmînd ca îmbogățirea materialului lexical să se facă „în mers", paralel cu operația de redactare. Dar astăzi cele două echipe de redactare ne apar constituite mai mult simbolic, căci, în practică, în fiecare dintre ele cîte un singur lexicograf a elaborat aproape întreaga porțiune repartizată echipei. In primul nucleu, un aport cu totul excepțional a adus profesorul

[1] *Etymologisches Worterbuch der rumänischen Sprache. I: Lateinisches Element.*

C. Lacea, care, vreme de trei decenii şi jumătate, între 1906 şi 1940, cu un devotament nemărginit, a redactat aproape în întregime articolele primelor trei litere ale dicţionarului ; în cea de-a două echipă, Th. Capidan a realizat o performanţă similară, elaborînd aproape singur, între anii 1910 şi 1944, articolele începătoare cu literele *F, G, H, I, 1, J* şi cea mai mare parte a literei *L* (pînă la cuvîntul *lojniţă).* Un aport sporadic la munca de primă redactare au adus lingvişti ori filologi ca C. Diculescu, N. Drăganu, D. Evolceanu, Iorgu Iordan, T. Naum, Şt. Pasca ş. a. In organizarea muncii colectivului a mai fost prevăzută traducerea franceză a cuvintelor româneşti (H. Lolliot şi, apoi, Yves Auger), o revizie „formală" (adică tehnică şi stilistică) a materialului (efectuată de I. A. Rădulescu-Pogoneanu, T. Naum şi D. Evolceanu) şi, în sfîrşit, revizia responsabilului lucrării, care a citit, a completat şi adesea a modificat în întregime articolele redactate. Izbeşte, totuşi, în această organizare numărul redus de redactori permanenţi, şi astăzi ni se pare uimitor că el n-a putut fi mărit aproape numai din cauza lipsei fondurilor materiale ; pentru ca elaborarea unei asemenea lucrări de interes naţional să nu fie cu totul întreruptă au fost necesare colecte publice şi acte filantropice umilitoare [1].

Faptul că autorii lucrării trebuiau, fără nici o excepţie, să-şi împartă timpul între munca lexicografică şi numeroase alte activităţi a lungit de asemenea în mod simţitor termenele de realizare. Nu este de mirare, în condiţiile arătate, că elaborarea dicţionarului n-a putut progresa în ritmul dorit : vreme de 38 de ani, de la 1906 şi pînă în 1944, în cele 2956 de pagini tipărite (însumînd literele A-C, F-K şi cea mai mare parte din litera L), fusese realizată mai puţin de jumătate din lucrare, cu o medie de apariţie de abia 77 de pagini pe an. După opt ani relativ productivi, între 1906 şi 1914, cînd au apărut

[1] Din revista *Dacoromania,* V (1927—1928), p. 827, aflăm, de exemplu, de „constituirea unei asociaţii pentru... ajutorarea Dicţionarului" care a strîns din obol public „fondul de un milion, ce asigură tipărirea de noi fascicule" ; pe de altă parte, conducerea ziarului *Universul* se obliga să tipărească gratuit, dar cu mare publicitate, o bună parte din lucrare.

1260 de pagini din dicţionar, au urmat lungi perioade de muncă sporadică, mai ales în timpul şi după primul război mondial. La sfîrşitul celui de al doilea război mondial munca la acest dicţionar va înceta definitiv ; a rămas, în ultimă fază de tipar, începutul literei *D,* iar în formă manuscrisă, nerevizuită de redactorul responsabil, o bună parte din restul lucrării. Lucrările vor fi reluate într-o nouă formulă, începînd din 1949, după reorganizarea Academiei Române.

•

Activitatea de elaborare a dicţionarului a fost însoţită de o vie activitate lexicologică, susţinută şi stimulată în primul rînd de responsabilul lucrării. In coloanele revistei *Dacoromania* sau în broşuri separate, Sextil Puşcariu studiază, sub titlul semnificativ *Din perspectiva Dicţionarului* [1] numeroase aspecte teoretice legate de redactarea operei, rezultate prin generalizarea experienţei practice la dicţionar. El discută problema definiţiei în dicţionarele explicative, raporturile semantice dintre cuvintele-bază şi derivate, analizează cauzele deplasărilor semantice, relaţiile în cadrul „seriilor" semantice, repartizarea sensurilor cuvintelor polisemantice în spaţiu, raporturile dintre lexic şi gramatică şi dintre lexic şi stilistică, problema onomatopeelor etc. Datorită lui Puşcariu, revista *Dacoromania* devine tribuna de la care se discută mii de etimologii încă controversate sau nediscutate, furnizînd astfel dicţionarului în curs de redactare un material excepţional de bogat. Pentru întîia oară în istoria lexicografiei naţionale munca de redactare propriu-zisă este dublată de o activitate lexicologică permanentă, foarte utilă pentru continua perfecţionare a dicţionarului, pentru orientarea sa de ansamblu.

Şi introducerea semnată de Sextil Puşcariu la primul tom al *Dicţionarului limbii române* constituie una dintre cele mai cuprinzătoare expuneri de motive din istoria lexicografiei române. Ea trebuie analizată cu atenţie şi

[1] Vezi *Dacoromania,* I (1920—1921), p. 73 şi urm., II (1921—1922), p. 19 şi urm., precum şi *Din perspectiva Dicţionarului,* Bucureşti, 1922 (în volum separat).

în strînsă legătură cu rezultatele concrete ale muncii la acest dicționar, lucru pe care vom încerca să-1 facem în paginile următoare.

•

Un spațiu amplu din această introducere este consacrat de autor principiilor de alcătuire a *listei de cuvinte.* Pușcariu părăsește, din acest punct de vedere, atît linia exhaustivității lexicale, preconizată de A. Philippide, cît și linia ignorării aportului lexical neologistic, evidentă lâ Hasdeu. Recunoscînd că dacă lucrarea s-ar face „numai pentru filologi" ea „ar trebui să înregistreze tot materialul adunat", căci „din punct de vedere lingvistic, orice cuvînt întrebuințat o dată în scris sau în vorbire e de însemnătate"[1], lexicograful consideră că un asemenea scop ar fi totuși unilateral; de vreme ce dicționarul țintește să servească tuturor celor interesați de limba română, autorul lui are dreptul și chiar datoria de a face selecție în lista posibilă de cuvinte. Această selecție trebuie să fie mai riguroasă sau mai puțin riguroasă, după natura izvoarelor și a cuvintelor. Prima sursă de la care pleacă Pușcariu în alcătuirea listei de cuvinte sînt dicționarele anterioare ; dar, pe bună dreptate, el recomandă multă prudență în folosirea acestei moșteniri care, de obicei, datorită unor împrejurări pe care le-am analizat și noi cu alt prilej[2], nu reflectă în mod fidel fizionomia lexicală reală a limbii române din epoca în care au fost alcătuite. A doua — și, desigur, cea mai importantă — sursă lexicală o constituie extrasele din literatură, aparținînd unor texte cît mai variate din epoci diverse. O dată colectate aceste materiale lexicale, dat fiind că opera lexicografică nu trebuie să fie exhaustivă, se ridică întrebarea : „care e criteriul după care se poate spune lămurit : acest cuvînt trebuie primit, acela nu ?" „Un astfel de criteriu", crede Pușcariu, „nu există"[3]. Totuși, cîteva jaloane orientative sînt trasate cu destulă fermitate. Este respins mai întîi

[1] *Dicționarul limbii române,* tomul I, partea 1, București, 1913, p. XI.

[2] Vezi Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române,* voi. I, București, 1966, p. 188.

* *Dicționarul limbii române,* tomul I, partea 1, cit., p. XV.

criteriul lexicografiei franceze potrivit căruia uzul ar trebui să- fie supremul arbitru în acceptarea sau eliminarea cuvintelor. Dicționarul lui Pușcariu este, în consecință, din punctul de vedere al listei de cuvinte, totodată mai larg și mai restrîns decît dicționarele franceze (care în alte privințe i-au servit ca model). Ca dicționar istoric și general, el este foarte primitor de cuvinte vechi, populare și regionale, acceptînd chiar și unii termeni fără sens precizat de acest tip. Cît despre neologisme, autorul își ia inițial un angajament de natură puristă : acela de a nu admite în lista de cuvinte decît împrumuturile recente „care exprimă o idee sau nuanța unei idei pentru care limba noastră nu are un termin neechivoc"[1]. Mai mult decît atîta : el hotărăște să definească împrumuturile recente, ori de cîte ori va putea, exclusiv prin sinonime românești mai vechi, spre a contribui astfel „la stîrpirea neologismelor nefolositoare" și a face ca, în cele din urmă, ... medicii să numească bolile cu vechii termeni populari, iar mecanicul de locomotivă să înlocuiască numele „franțuzești" ale părților ei componente prin nume corespondente ale ... părților carului țărănesc, cu care se aseamănă în multe privințe[2]. Atitudinea lui Sextil Pușcariu față de neologisme este compensată (și în parte infirmată) de hotărîrea ca lucrarea să înregistreze „fără rezervă" împrumuturile aparținînd terminologiilor științifice, „căci ele completează limba"[3]. De altfel, în timp, pe măsura integrării neologismelor în vocabularul limbii române, autorul își schimbă structural concepția asupra selectării lor în dicționar. în anul 1926 el afirma, de pildă, că „neologismul e azi pe cale de a pătrunde în popor, deci de a cîștiga toate drepturile de cetățean"[4], iar cîțiva ani mai tîrziu recunoștea că trebuie să facă „un loc din ce în ce mai mare neologismului" în dicționar[5],

» *Ibidem,* p. XX.

2 *Ibidem,* p. XXII.

* *Ibidem,* p. XX.

[4] Vezi broșura lui Sextil Pușcariu intitulată *Dicționarul Academiei,* București, 1926, p. 13.

[5] *Dicționarul limbii române,* tomul II, București, 1934, *Prefață,* p. 1.

apropiindu-se astfel foarte mult de părerile antecesorului imediat, A. Philippide, pe care cîndva le combătuse.

Foarte bogat, aşadar, în privinţa cuvintelor vechi, populare şi regionale (fără a mai pune la socoteală termenii de uz comun), dicţionarul realizat sub conducerea lui Sextil Puşcariu este mai puţin reprezentativ în privinţa neologismelor ; cu toate concesiile făcute de-a lungul anilor, lista de cuvinte rămîne lipsită de termeni (mulţi ştiinţifici) ca *abrupt, acerb, acidula, adjunct, adversitate, agil, austeritate, bacă, balerin, bariu, calvar, fabulaţie, fecundaţie, felin, feroce, fertilitate, fisură, fluent, formidabil, genera, germina, imobiliza, imortaliza, impalpabil* etc. etc, pe care îi întîlnim, fără excepţie, în izvoare din secolul trecut, şi care au devenit bunuri lexicale comune[1].

Totuşi, dacă exceptăm lucrarea lui A. Philippide, din care, practic vorbind, n-a apărut nimic, dicţionarul academic condus de Sextil Puşcariu ar fi devenit, la apariţia integrală, cea mai bogată operă lexicografică din istoria lingvisticii româneşti, pînă la versiunea academică actuală. Un sondaj comparativ arată că lista sa de cuvinte întrece de două ori numărul de cuvinte româneşti reale din dicţionarul lui Laurian şi Massim, este cu circa 60% mai bogată decît aceea din *Etymologicum,* întrece de aproape două ori şi jumătate numărul de cuvinte care figurează în remarcabilul dicţionar al lui I. A. Candrea. Autorul a întreprins el însuşi, în anul 1931, o evaluare comparativă a listei de cuvinte din dicţionarul său cu aceea care exista în cea mai importantă operă lexicografică din epocă, *Dicţionarul român-german* elaborat de H. Tiktin.

[1] Atitudinea lui Puşcariu faţă de asemenea neologisme nu trebuie să mire însă prea mult ; este mai mult decît probabil că acestea vor fi avut, în urmă cu o jumătate de secol, o circulaţie mult mai redusă decît ni se pare nouă astăzi. Chiar G. Pascu, adeptul exhaustivităţii lexicale în dicţionarul academic, ca elev al lui A. Philippide, considera, în 1905, spre surprinderea vorbitorilor limbii române de astăzi, că „sînt pe cale de a dispărea" din vocabularul românesc împrumuturi „efemere" ca *abandona, avansa, baston, deces, deja, depăşi, erija, incintă, maladie, matineu, obscen, obscur, serată, sesiza, sol, speranţă* etc. etc, pe care timpul, dimpotrivă, le-a consacrat (G. Pascu, *Limba comună in dicţionarul nostru,* cit., p. 554).

La patru litere, medii ca întindere *(A, B, F şi G),* el a numărat 15 444 de cuvinte în dicţionarul academic şi numai 6 438 de termeni în acela aparţinînd lui Tiktin[1]. Din aceeaşi statistică rezultă şi constatarea, extrem de semnificativă, că dicţionarul lui Sextil Puşcariu este ceva mai bogat în cuvinte româneşti decît este în cele franceze celebrul dicţionar al limbii franceze aparţinînd lui M. E. Littre şi considerat în epocă un etalon absolut de bogăţie lexicală. Aşadar, în pofida lipsurilor neologistice, împuţinate pe parcursul muncii de redactare, dicţionarul realizat sub conducerea lui Puşcariu trebuie considerat prin lista sa de cuvinte o operă fundamentală, comparabilă cu cele mai bune dicţionare similare din lume. El ar fi putut ajunge să înregistreze un număr de cel puţin 100 000 de cuvinte.

*

Sextil Puşcariu afirma în prefaţa lucrării că s-a străduit să asigure dicţionarului „o unitate desăvîrşită"[2]. Departe de a fi izbutit pe deplin, de vreme ce a modificat chiar în cursul elaborării unele principii de bază în organizarea materialului, lexicograful a dat totuşi articolelor un profil cu mult mai ferm decît o făcuse Hasdeu în dicţionarul său elementele componente ale fiecărui articol au un loc stabil şi sînt în general armonios proporţionate între ele; după cuvîntul-titlu şi indicarea categoriei lui morfologice urmează, în ordine : precizarea domeniului căruia îi aparţine cuvîntul (cînd este cazul), traducerea sensurilor termenului românesc în limba franceză, indicaţii asupra situaţiei sale istorice sau stilistice ori asupra răspîndirii în spaţiu, definiţia, izvoarele ei, unităţile frazeologice (cu izvoarele lor), formele gramaticale, variantele lexicale, în sfîrşit, etimologia.

•

Alegerea cuvîntului-titlu ridică unele probleme deosebite, înregistrînd din izvoare o excepţională bogăţie de variante lexicale, autorul a fost mereu solicitat (îndeo-

[1] *Academia Română, Anale* [Dezbateri], tomul LI (1930—1931), Bucureşti, 1931, p. 203.

[2] *Dicţionarul limbii române,* tomul II, cit., *Prefaţă,* p. 1.

sebi la termenii arhaici, regionali şi, într-o oarecare măsură, la cei neologistici) să aleagă una sau alta dintre! forme, spre a face din ea formă-titlu, cu putere oarecum! normativă. Astfel, forma-titlu la cuvinte ca *ciocîltău* saul *ciobotă* a fost aleasă dintre 5 variante lexicale, cea dej la *cioinac* din 6, cea de la *comanda* din 13. In această] operaţie de ierarhizare Puşcariu s-a condus, în mod just, după criteriul uzului, iar nu după cel etimologic ; cu alte \ cuvinte, a fost de obicei aleasă ca formă-titlu (din motive • practice lesne de înţeles) varianta lexicală cea mai cunoscută, chiar dacă ea nu reprezenta forma cea mai apro- : piaţă de etimon.

Din păcate, principiul este în mai multe feluri încălcat, în unele cazuri, de exemplu, au fost înregistrate ca forme-titlu cu egală îndreptăţire două sau mai multe variante lexicale *(blajene* şi *blajenie, buburuz* şi *buburuză, carete* şi *carete, carliţă* şi *cîrliţă, halucinaţie* şi *halucinaţiune, harbagic* şi *harbagică) ;* în altele, mai numeroase, s-au grupat în unul şi acelaşi articol forme lexicale care constituie, în realitate, fiecare în parte, cuvinte de sine stătătoare ; astfel, s-a considerat, în mod greşit, că *aprobălui* ar fi varianta lui *aproba, buhai* a lui *bujni, căsătornic* al lui *căsătoresc* (adj.), *căscări* a lui *căsca, ciolnav* a lui *ciolac, hîrban* a lui *harbuz, hoanghină* şi *hoaşcă* ale lui *hoancă* etc. Asemenea concentrări lexicale contravin caracterului etimologic al dicţionarului, care obliga, dimpotrivă, la izolarea termenilor sub articole independente, pe baza provenienţei lor diferite.

De pe la mijlocul literei *B* înainte concentrarea lexicală excesivă se agravează şi prin schimbarea modului general de organizare a materialului. Pentru a doua oară într-o variantă a dicţionarului academic se adoptă metoda „cuiburilor" lexicale[1], potrivit căreia derivatele sînt subsumate cuvîntului-matcă, figurînd în acelaşi articol cu acesta. Prin aplicarea noului principiu, derivate ca *bubuliţă, bubuţă, buboi, bubuios* apar în cadrul articolului *bubă,* iar *crescînd, crescut, crescător, crescătorie, creştere,* în articolul *creşte.* Adesea termenii subsu-

[1] Ea apăruse mai întîi în *Glosarul* dicţionarului lui Laurian şi Massim.

maţi nici nu mai sînt semnalaţi la locul lor alfabetic, ca trimiteri spre cuvîntul unde se află subsumaţi. Procedeul, de altfel inconsecvent folosit, a fost dictat de nevoia economisirii spaţiului tipografic, dar el îngreuiază serios consultarea dicţionarului.

Organizarea în „cuiburi" lexicale ar fi putut avea un singur avantaj evident, acela de a ne oferi imaginea productivităţii cuvintelor-mamă, a raporturilor existente între aceste cuvinte şi derivatele lor. Am spus „ar fi putut", căci, în realitate, datorită lărgirii sistemului dincolo de limitele îngăduite într-un dicţionar care este şi etimologic, acest unic avantaj se anulează ; autorul a subsumat adesea într-un articol unic nu numai derivatele reale ale cuvîntului-titlu, ci şi împrumuturi independente de acesta. Astfel, structura „cuiburilor" lexicale devine eterogenă, ca şi în Glosarul lui Laurian şi Massim : lui *competi,* de exemplu, îi sînt subordonate, în acelaşi articol, *competitor* şi *competiţie;* lui *compila —, compilator* şi *compilaţie ;* lui *complet —•, completa ;* lui *complica —, complicaţie;* lui *colora —, coloraţie, colorist, colorant* şi *coloratură ;* lui *imperiu —, imperialism* şi *imperialist,* cuvinte în realitate independente de matca la care au fost ataşate[1]. S-a ajuns astfel pînă la urmă la o organizare enciclopedică şi care va avea, după cum vom arăta, serioase repercusiuni asupra rezolvării semantice a cuvintelor subsumate.

Indicarea categoriei gramaticale a cuvintelor înregistrate nu ridică probleme ; ea se face în spirit tradiţional, ca la predecesori, remarcîndu-se pe alocuri chiar o tendinţă simplificatoare. In schimb, Puşcariu foloseşte în noua variantă a dicţionarului într-o măsură mult mai mare decît antecesorii aşa-numitele *precizări de domeniu,* care fixează apartenenţa cuvîntului sau a sensului la o anumită variantă a limbajului tehnico-ştiin-

[1] Semnalăm faptul, paradoxal, într-un fel, că în timp ce asemenea cuvinte independente au fost silnic subsumate altora, numeroase derivate reale au rămas în dicţionar articole independente.

țific. Asemenea precizări, care urmează imediat după cuvîntul-titlu, capătă un adevărat rol definitoriu, plasînd de la început termenul (sau sensul) în sfera lui semantică specifică. Aflăm, astfel, chiar înainte de a lua contact cu definiția propriu-zisă, că *andantino* e un cuvînt din terminologia muzicală, că *anelida* aparține zoologiei, iar *ananasul* botanicii, că *anestezia* este specific medicinei, iar *anaplastia* chirurgiei, că *anatocismul* face parte din terminologia juridică, iar *anemograful* meteorologiei etc. etc. După cum rezultă și din exemplele date, asemenea indicații apar cu precădere la neologisme, care formează grosul terminologiilor speciale fiind, totodată, mai puțin cunoscute la nivelul comunității lingvistice.

Urmează *traducerea sintetică în limba franceză* a sensurilor cuvîntului românesc, care precedă definiția propriu-zisă, în limba română. Sistemul de traducere este preluat întocmai de la Hasdeu și are ca scop aceeași „înlesnire a streinilor" care ar vrea să consulte lucrarea. Este adevărat că dicționarul a putut fi astfel mai ușor folosit peste hotare, mai ales printre romaniști, deși era de presupus că, în secolul nostru, specialiștii străini interesați de limba română posedau acel minimum de cunoștințe care să le permită consultarea unui dicționar unilingv al limbii noastre. Vizînd probabil exagerările care decurgeau, la Hasdeu, din introducerea corespondentelor franceze, devenite adesea un scop în sine, Pușcariu atrage atenția că scopul său „nu e a scrie un dicționar român-francez, ci numai un dicționar al limbii române"[1]. Totuși, așa cum se va vedea, și în dicționarul său sensurile de bază ale unor cuvinte uzuale *(ac, alb, albină, fericit* etc.) apar fără explicație, doar cu traducerea în limba franceză. Substituirea explicației românești prin corespondentele franceze este însă cu totul accidentală și procedeul este, în timp, din ce în ce mai rar folosit de autor.

Adoptînd și dezvoltînd linia predecesorilor, Sextil Pușcariu a introdus în dicționarul său numeroase *indicații cu privire la situația cuvintelor în raport cu limba literară.* Efortul impresionant al lexicografului de a identifica

[1] *Dicționarul limbii române,* tomul I, partea 1, cit., p. XXXII.

poziția fiecărui cuvînt și sens, în timp și spațiu, față de varianta literară actuală a limbii, rezultă din convingerea că lexicul trebuie privit sub cele patru laturi ale sale, „cea istorică, cea sociologică, cea stilistică și cea geografică", ce „dau împreună aspectul complet" al lui și fac „ca o lucrare lexicografică să devină cu adevărat științifică"[1]. Sistemul de identificare a diverselor nivele lexicale, adoptat de Pușcariu, constituie cea mai completă țesătură din istoria lexicografiei naționale de pînă atunci și se dovedește de un mare folos practic pentru cine consultă astăzi lucrarea. Astfel, cuvinte ca *arciș, arel, foșălui* sînt localizate în Bucovina, *bădîu* și *contoman* în Moldova, *botcă* în Moldova și Bucovina, *coșarcă* prin Transilvania și Bucovina, *cosac* prin Oltenia și *ciligaie* în Vîlcea, *cotoarbă* în Oltenia și Banat, *bădaniță* în Banat, iar *foroame* în Transilvania ; *arcos, cinescu, cineși, gîrbă* și *gîrbi, hînsar,* sînt notați ca termeni învechiți; *cosie,* drept o probabilă creație personală aparținînd lui Șincai ; *arcuitor* e dat ca rar, *cofterie și geanfes,* turcisme, *cosă,* rusism din graiul pescarilor dunăreni, *cosalău,* maghiarism din Maramureș, iar *continență,* franțuzism ; *arbănaș* este un arhaism care s-a păstrat în poezia populară, în timp ce *cinsățel* aparține poeziei populare cu caracter mistic ; *conțipist* are sens peiorativ, *hojmalău* se folosește ca „termen de batjocură", iar *cocoșneață* atît ca termen de batjocură cît și ca epitet „de dispreț sau de ură". Asemenea exemple, care ar putea fi cu ușurință înmulțite, vor să demonstreze enorma diversitate a indicațiilor folosite în dicționar pentru stabilirea identității cuvintelor în raport cu limba literară. Chiar dacă ulterior, prin îmbogățirea materialului lexical, unele dintre aceste indicații au devenit pasibile de rectificări, meritele lucrării rămîn, ca rezultat global, excepționale.

In jurul *definiției,* redactorul responsabil al lucrării a emis numeroase considerații generale. Cele mai multe se leagă de problema necesității explicației. Mai întîi în

[1] Broșura : S. Pușcariu, *Dicționarul Academiei,* cit., P. 20—21.

prefața dicționarului el afirma că, în principiu, „pe lîngă traducerea franceză e necesar a se da definiția românească a înțelesului cuvintelor"[1]. Afirmația e firească, ba chiar banală pentru un dicționar prin excelență explicativ ; dar ea este urmată imediat de altele, cu caracter amendativ surprinzător : autorul hotărăşte, anume, ca acolo unde explicația este „greu" sau „imposibil de dat", unde ea s-ar dovedi „nefolositoare", precum şi la cuvintele „înțelese de oricine", lucrarea să se dispenseze de orice definiție românească, traducerea franceză fiind, singură, suficientă[2]. Această soluție inițială, foarte apropiată de aceea din *Etymologicum,* nu 1-a satisfăcut totuşi pe lexicograf; ulterior el s-a simțit dator s-o reexamineze, în mai multe rînduri, şi s-o rezolve într-un chip nou. Astfel, în 1922 Puşcariu afirma hotărît că izvoarele şi citatele, oricît ar fi de bogate şi de explicite, nu pot dezvălui prin ele-însele „toate nuanțele sensului unui cuvînt" şi, în consecință, rămîne obligația lexicografului de a formula explicit aceste sensuri şi nuanțe[3]. „Definiția e *întotdeauna* [s. n.] necesară", scria el în 1926[4], iar într-un dicționar care este şi istoric ea devine indispensabilă „pentru a înțelege evoluția sensului cuvîntului"[5]. Rezultă aşadar pînă la urmă angajamentul de a explica toate cuvintele înregistrate, şi rămîne să vedem în ce măsură el va fi tradus în practică.

Cît despre tipul de definiție adoptat, el ar trebui să rezulte din afirmația netă a autorului că „n-a voit să aibă o operă enciclopedică, ci [una] lingvistică", şi de aceea a încercat să lase de-o parte „tot ce nu intră în cadrele stricte" ale disciplinei[6]. Din păcate şi această afirmație, la prima vedere foarte deosebită de principiile *Etymologicului,* este imediat limitată de altele opuse : lexicograful se grăbeşte să precizeze că delimitarea

[1] *Dicționarul limbii române,* tomul I, partea 1, cit., p. XXXIII.
[2] *Ibidem,* p. XXXIV.
[3] S. Puşcariu; *Etudes de linguistique roumaine,* Cluj-Bucureşti, 1937 [articolul datează din 1922], p. 353.
[4] Sextil Puşcariu, [broşura] *Dicționarul Academiei,* cit., p. 26.
[5] Sextil Puşcariu, *Etudes de linguistique roumaine,* cit., p. 353.
[6] *Dicționarul limbii române,* tomul I, partea 1, cit., p. XXV.

lingvisticii de istorie, istoria culturii şi folclor este adesea dificilă şi că, de aceea, a fost obligat uneori să facă „digresiuni" extralingvistice în intereiorul părții explicative[1].

în sfîrşit, amintim din introducerea dicționarului intenția lexicografului de a explica derivatele prin definiții-tip, legate de cuvîntul-matcă[2]. Dar aşa cum sînt concepute, aceste definiții-tip par mai degrabă nişte indicații etimologico-gramaticale decît explicații semantice ; astfel, la derivatele verbale se adoptă asemenea formule : „Infinitivul lui *cumpăra,* devenit abstract verbal" (la *cumpărare)* ; „participiul [sic !] lui *cumpăra* devenit abstract verbal" (la *cumpărat* s. n.) ; „participiul lui *cumpăra,* devenit adjectiv" (la *cumpărat* adj.) ; „adjectivul verbal al lui *cumpăra* (derivat prin suf. *-ător)"* (la *cumpărător).* Explicații similare se preconizează la derivatele cu sufixele *-ime, -ie* etc.

în practică, autorul n-a respectat neabătut principiile expuse în introducerea dicționarului sau în lucrări ulterioare, iar între teorie şi practică se ivesc pe alocuri chiar contraziceri flagrante.

Este adevărat că Puşcariu a redus la minimum, pe parcursul elaborării lucrării, numărul *cuvintelor-titlu* fără definiție ; chiar verbe ca *a fi* ori *a face,* cu un conținut semantic difuz, şi la care lexicograful considerase inițial drept „nefolositoare" explicațiile semantice[3], vor fi, pînă la urmă, definite. în schimb, prin concentrarea (nu totdeauna consecventă a) cuvintelor pe familii lexicale (reale sau false), în amintitele „cuiburi" lexicale, numeroase *cuvinte subsumate* unui termen principal apar lipsite de orice indicație semantică sau cu explicații sumare, insuficiente. Schimbarea sistemului de organizare a materialului lexical a avut deci serioase repercusiuni asupra modului cum a fost rezolvată situația semantică a derivatelor; această reorganizare a mărit, în realitate, numărul tipurilor de cuvinte inițial lipsite de definiție, obligînd pe cititori să-şi stabilească singuri sensurile,

[1] *Ibidem.*
[2] *Ibidem, p.* XXXIV.
[3] *Ibidem,* p. XXXIII.

pe baza confruntării cuvintelor subsumate cu termenii-matcă sub care au fost plasate. N-au primit, de exemplu, nici o indicație semantică cuvinte subsumate ca : *biciuire, biciuit, binecuvîntare, binecuvîntător, blajinătate, blazare, blănărească, blegoşa, blegi, boierească, boltire, boltitură, bombardare, bombăneală, chinuire, chinuitor, chiorăială, chiotit, cincizecilea, cinstitor, compilator, complinitor, comportare, computație, concediere, concentrat, croncănit, croncănitură, crucitură, fragilitate, fragmenta, fragmentar, frămîntat, gaşperiță, genial, genialitate, geometric, gîlgîitură, împădurit, împăiat, încălcare* etc. etc. La asemenea exemple, alese mai mult după criteriul diversității, trebuie adăugate altele, mai numeroase, la care indicația semantică apare concentrată în mod excesiv datorită aceluiaşi motiv, subsumarea termenului la un cuvînt-titlu considerat principal. In comparație cu *Etymologicul* lui Hasdeu, în noul dicționar numărul cuvintelor înregistrate fără definiție este totuşi cu mult mai redus, reprezentînd sub 10% din totalul listei de cuvinte.

Este vizibilă strădania autorului principal de a face, prin modul de explicare a termenilor, o operă lexicografică lingvistică şi nu una enciclopedică. Față de acelaşi Hasdeu, progresele în direcția lingvistică ne apar remarcabile. Prezentarea pe mai multe zeci de pagini a cuvîntului *basm,* aşa cum apărea ea la Hasdeu, este redusă, în lucrarea lui Puşcariu, la o explicație de cîteva rînduri. In comparație cu lucrarea lui A. Philippide, predecesorul imediat, la Puşcariu concesiile enciclopedice rămîn totuşi încă flagrante. Sextil Puşcariu nu a renunțat cu totul la expunerea *narativă* a sensurilor unor cuvinte vechi şi populare. „In timpurile vechi — ni se arată la începutul explicației cuvîntului *caş* —, *caş* era şi la noi, ca astăzi la aromâni, megleniți şi istroromâni, termenul generic pentru orice fel de brînzeturi... Mai tîrziu, sensul s-a specializat. Dacă în unele regiuni din Ardeal — la oraşe — subt *brînză* se înțelege numai brînza sărată..., iară cu *caş* se numesc toate brînzeturile streine..." etc. etc. Definiția *hînsarilor* constituie un mic paragraf de istorie națională (— „la origine, *hînsarii* par a fi fost un fel de haiduci slobozi şi se pot constata în sec. XV în Țara Românească. Cînd Vlad Dracul impută

braşovenilor, pe la 1431—1433, că adăpostesc ..."), iar cea a cuvîntului *bade* începe, la rîndul ei, cu analiza unei ipoteze sociologice (— „cuvîntul *bade* era odinioară, cînd românii trăiau în comunități mai mici şi, prin urmare, cei ce se întîlneau zilnic se şi cunoşteau, termenul general prin care cineva se adresa unui bărbat mai în vîrstă... de cîte ori, nefiindu-i rudă

Alteori definiția lingvistică propriu-zisă este urmată sau precedată de elemente ale lanțului asociațional, exterioare cuvîntului de definit, dar care ar forma, după Puşcariu, „atmosfera cuvîntului"[2]. Astfel, despre *cal* ni se spune că „nechează (ninchează), rînchează, (s)forăie (fornăie), miho(eşt)e (mihoteşte)", că are „mai multe umblete : la pas, în trăncăneală (trăncălău) sau la țăcăneală, în trepegior, în treapăd", că „după fire, temperament, constituție etc. se zice că e : aprig, ager, iute, sirep, trăgaci, sumeț, fără splină, moale, leneş" etc. etc. ; *lacrimile* sînt nişte secreții care „umplu, podidesc sau îneacă pe cel ce nu le stăpîneşte" şi care „ies, pornesc, pică, ciuruiesc sau curg din ochi" ; în sfîrşit, *jurămîntul* „se face, se dă, se depune, se prestează, se deferă, se ia cuiva", iar „cel ce nu-şi ține jurămîntul fără să fie dezlegat de el îşi calcă jurămîntul" etc. In unele cazuri, definiția a fost înlocuită cu totul prin asemenea elemente tangente, asociaționale. De exemplu, primul sens al cuvîntului *foc* a primit această unică precizare „explicativă" : „focul se aprinde sau se încinge, arde (... cu pară, cu flacără, cu vîlvătaie sau înăbuşit, mocnit) şi se stinge...", care, desigur, nu poate fi considerată definiție.

Nici definițiile-tip preconizate de autor, în introducerea dicționarului, la numeroase cuvinte derivate, despre care am amintit mai sus, n-au fost în general folosite în practică, de data aceasta spre lauda lexicografului ; formulele etimologico-gramaticale au fost adesea înlocuite cu definiții propriu-zise, explicative. La *boierime,* de exemplu,

[1] Vezi şi I. Coteanu, *Probleme şi soluții lexicale în Dicționarul limbii române,* în *Limba română,* XV (1966), nr. 5, p. 480—482.

[2] Sextil Puşcariu, [broşura] *Dicționarul Academiei,* cit., p. 26.

.1

după formula-tip „colectivul lui *boier,* derivat prin suf. *-ime",* s-a adăugat adevărata explicaţie : „boierii, clasa boierească, aristocraţia, nobilimea" ; la *cumpărător, înălţime* etc. (prevăzute iniţial a fi rezolvate semantic prin formule-tip) întîlnim numai definiţii propriu-zise.

Autorul se arătase sceptic în privinţa utilizării sinonimiei, considerînd că „numai foarte rar" sinonimele „sînt desăvîrşite"[1], dar precizase că „limba literară are cu mult mai multe sinonime decît dialectele, căci ea primeşte cuvinte din toate regiunile"[2]. în consecinţă el adună, mai ales la termenii literari, o mare bogăţie sinonimică, neîntrecută pînă astăzi în istoria lexicografiei române : 46 de sinonime regionale apar, de exemplu, la cuvîntul *cartof,* şi 16 sinonime regionale la *chibrit.* Se constată chiar, contrar precauţiunilor iniţiale, unele abuzuri în selectarea cuvintelor sinonime, considerîndu-se ca atare şi unii termeni ale căror limite semantice coincid numai parţial.

Cu rezervele arătate, secţiunea explicativă rămîne în general remarcabilă, putînd fi consultată şi astăzi cu mult folos. Impresionează în mod deosebit efortul de a identifica în materialul lexical cît mai multe nuanţe semantice reale, neînregistrate în alte opere lexicografice. Există şi tendinţa, într-un fel firească, de a favoriza analiza semantică a cuvintelor vechi, populare şi regionale, în dauna neologismelor, care sînt tratate mult mai sumar. Pentru cele dintîi, lucrarea rămîne un izvor de informare şi un instrument de lucru fundamental. Pentru prima oară se arată, într-o operă lexicografică, că unele definiţii consemnate pot să nu corespundă „ultimelor rezultate ştiinţifice", întrucît lucrarea a înregistrat în mod obiectiv situaţia semantică a cuvintelor aşa cum rezultă ea din toate izvoarele[3] ; în sfîrşit, vizîndu-1 probabil pe Hasdeu, la care se manifestase tendinţa de a reduce aspectele variate ale cuvintelor polisemantice la un aspect semantic unic, Puşcariu se arată mereu adeptul

[1] *Dicţionarul limbii române,* tomul I, partea 1, cit., p. XXXVI
[2] *Ibidem.*
[3] Sextil Puşcariu, [broşura] *Dicţionarul Academiei,* cit., p. 27.

ideii că de obicei un cuvînt nu reprezintă o idee unică, ci un ansamblu de idei[1], care trebuie consemnate în dicţionar.

Problema *„clasificării înţelesurilor",* a filiaţiei semantice, cum spunem noi astăzi, 1-a preocupat în mod deosebit pe Sextil Puşcariu. El considera că orînduirea sensurilor în interiorul cuvintelor polisemantice trebuie să constituie neapărat „grija de căpetenie a lexicografului" şi că aceasta nu poate fi făcută după criterii formale sau întîmplătoare[2]. într-un dicţionar cu caracter istoric, cum este şi acela pe care îl discutăm aici, criteriul de bază, singurul îndreptăţit în clasificarea accepţiunilor, este cel etimologic. Aşadar, nu uzul, ci vechimea sensului va prima în organizarea accepţiunilor : „nu vom înşira la locul întîi [accepţiunea]... cea mai răspîndită..., cj vom aşeza în frunte sensul cel mai vechi", scrie Puşcariu[3] Astfel formulat, criteriul istoric în organizarea materialului lexical nu este nou, căci el mai fusese expus, chiar mai explicit, în dicţionarul lui Laurian şi Massim. Puşcariu aduce însă o completare originală acestui principiu cunoscut, completare legată şi de situaţia specifică a limbii române : el sugerează că nu este obligatoriu ca cel mai vechi sens *atestat* să fie în mod real şi primul sens al cuvîntului românesc; uneori sensul etimologic „se păstrează... într-un exemplu modern"[4]. într-adevăr, limba română avînd o tradiţie a scrisului relativ redusă, textele nu pot constitui mijlocul unic pe baza căruia să se stabilească vechimea unui sens ; faptul că o anumită accepţiune apare în texte tîrzii nu probează neapărat ulterioritatea ei faţă de alte accepţiuni, căci ea a putut exista în mod real, ca sens etimologic, cu mult înaintea textelor scrise şi n-a apărut din întîmplare în textele cele mai vechi. Aşadar, pentru prima oară în istoria lexicografiei noastre se arată (deşi nu suficient de clar) că

[1] Sextil Puşcariu, *Btudes de linguistique roumaine,* cit., p. 353.
[2] *Dicţionarul limbii române,* tomul I, partea 1, cit., p. XXIX.
[3] *Ibidem,* p. XXXI.
[4] *Ibidem.*

indicele de vechime a atestării se subordonează indicelui semantic etimologic.

Deşi foarte important, principiul nu poate fi totuşi redus la această recomandare generală, cum a făcut Puşcariu, căci regula are numeroase excepţii ; în cazul cuvintelor cu etimologie necunoscută ori nesigură, al formaţiilor onomatopeice, al împrumuturilor recente, criteriul de filiaţie semantică amintit este în realitate nerecomandabil sau inaplicabil. Viaţa împrumuturilor recente, de exemplu, poate fi urmărită în textele limbii debitoare încă din momentul împrumutării, şi, prin urmare, pentru ele vechimea atestării are o importanţă hotărîtoare în clasificarea înţelesurilor: cel mai vechi sens atestat trebuie să fie primul sens al neologismului polisemantic. Aplicînd neologismelor aceleaşi criterii de filiaţie ca şi cuvintelor vechi (în mare parte din cauza lipsei unui material mai bogat din izvoare), responsabilul dicţionarului a transpus în limba română succesiunea semantică din limba de origine, inventînd verigi inexistente ori inversînd verigi semantice reale. *Cinism,* de exemplu, este înregistrat în dicţionar mai întîi cu sensul de „doctrină a şcoalei filosofice cinice", neatestat şi de fapt inexistent în limba română, care a împrumutat doar sensul derivat, de „atitudine, faptă, vorbă etc. de om cinic" (de altfel, singurul atestat) ; *chintesenţă* începe de asemenea cu un sens filozofic neatestat şi neexistent în limba română („substanţă eterată, considerată ca al cincilea şi cel mai subtil element..."), fiind urmat de altul, real („partea cea mai de seamă, cea mai preţioasă...") : primul sens înregistrat la *clientelă* („totalitate a clienţilor unui patron ori patrician", la romani), susţinut de un izvor din secolul nostru, e urmat de un al treilea („ocrotire, sprijin, apărare..."), atestat la Şincai şi Bălcescu ; în sfîrşit, *figură* începe cu o accepţiune („formă vizibilă a unui corp") pentru care nu s-au putut da izvoare, şi continuă cu una („forma obrazului, expresia feţei") avînd izvoare încă de la Dosoftei.

Şi concentrarea cuvintelor în „cuiburi" lexicale a avut unele consecinţe negative asupra filiaţiei semantice : aceasta a fost simplificată în mod excesiv la termenii subsumaţi. Substantivul *clocitură,* subordonat verbului

cloci, a primit, de exemplu, o asemenea definiţie : „acţiunea de a cloci, clocire, clocit, cloceală ; timpul clocitului ; rezultatul clocirei ; *spec.* oul clocit, cuibarul lăsat...; căţel (de insecte) ; apă stătută... ; vin rău... ; mîncare rea, stricată... ; aer stătut şi închis ; pepene copt mai mult la soare... ; om leneş, trîndav..., slab, gălbinicios, palid". Nu mai puţin de 11 sensuri diferite au fost concentrate aici sub o enumerare unică.

în ciuda acestor limite, lucrarea elaborată sub redacţia lui Sextil Puşcariu rămîne cel mai remarcabil dicţionar istoric din lexicografia românească. Faţă de *Etymologicum,* care, aşa cum am arătat, mergea pe linia generală a contopirii sub un singur sens a mai multor nuanţe semantice, cu sacrificarea filiaţiei însăşi, în noul dicţionar ne întîmpină o interpretare semantică de o mare bogăţie şi fineţe, cu o organizare de obicei excepţională. Sensurile au fost despărţite în numeroase ramificaţii, cu cele mai diverse sisteme de izolare (cifre romane şi arabe, litere mari şi mici, bare duble şi simple etc), împrumutate, în mare parte, din lexicografia franceză. Pentru prima dată în istoria lexicografiei noastre, organizarea semantică a materialului se face în mod sistematic pe două linii principale : prin *coordonare* şi *subordonare.* Potrivit acestui principiu de organizare, sensurile de egală importanţă au fost izolate, ca sensuri principale pe acelaşi plan, după cifre, iar cele secundare, dependente, ramificate din sensurile principale, au fost subsumate acestora. Lui Puşcariu îi datorăm aşadar noţiunea de *subsens.* La verbul *aşeza,* de exemplu, în cadrul celor 19 sensuri principale (grupate sub cifre), sînt înregistrate 33 de subsensuri, de accepţiuni dependente, cu definiţiile de rigoare. A fost întreprinsă în lucrare o remarcabilă operaţie de ierarhizare a sensurilor în cadrul filiaţiei semantice, care ne oferă o bogăţie semantică diferenţiată, indicîndu-ni-se nucleele principale în jurul cărora s-au grupat accepţiunile secundare, în ordinea lor istorică. 37 de sensuri principale şi secundare la *căuta,* 7 la *cerbice,* 22 la verbul învechit şi regional *cure,* 21 la *căpăta* (dintre care 12 subsumate), 23 la *faţă,* 7 la *făgădui,* 17 la *intra,* toate remarcabil organizate, iată doar cîteva exemple care demonstrează bogăţia semantică a artico-

lelor şi care constituie una dintre principalele calităţi ale lucrării, cel puţin pentru cuvintele de uz comun, învechite, populare şi regionale. Rareori, la aceste cuvinte, cititorul obişnuit sau cercetătorul pretenţios vor consulta fără folos dicţionarul.

Redactorul responsabil al lucrării îşi exprima regretul, la începerea elaborării dicţionarului, că materialul lexical pe oare el se baza era, cantitativ şi calitativ, insuficient. Se semnala absenţa din bibliografie a unor texte vechi capitale ca Palia de la Orăştie, Noul testament de la Bălgrad, Pravila de la Govora, a unor scriitori moderni ca I. Budai-Deleanu, Heliade sau Bolintineanu, dar mai ales lipsa unui material satisfăcător cules din limba vorbită pe popor. Presiunea de a realiza, chiar în aceste condiţii, dicţionarul l-au obligat să pornească totuşi la lucru, pentru a nu prelungi termenele de apariţie. Multe dintre golurile bibliografice au fost ulterior umplute. Preluînd fişierul lui A. Philippide, Sextil Puşcariu a iniţiat în „mers", în cursul muncii de redactare, o serioasă campanie de îmbogăţire a materialului lexical, triplînd, pînă la urmă, numărul titlurilor bibliografice folosite iniţial. Astfel, la încheierea literei *B* lista celor 199 de izvoare, preluată de la A. Philippide, a fost mărită la 370 de titluri ; la încheierea literei / bibliografia cuprindea 493 -de titluri, iar la apariţia literei *C* (elaborată după *I) ea* număra 553 de titluri. Pe la jumătatea muncii de redactare, în 1926, Puşcariu arăta că „prin extrasele făcute de la 1906 încoace... numărul fişelor întrece astăzi milionul"[1], iar în 1931 el adăuga informaţia că „materialul cules de învăţatul profesor de la Iaşi" a fost „augmentat la mai mult de dublu"[2]. Cu toate progresele cantitative înregistrate, materialul lexical, nedepăşind cu mult cifra de un milion de extrase, a rămas insuficient pentru a realiza, în cele mai bune condiţii,

[1] Sextil Puşcariu, [broşura] *Dicţionarul Academiei,* cit., p. 10.
[2] *Academia Română, Anale* [Dezbateri], tomul LI, cit., p. 202

istoria unui vocabular românesc estimat la peste 100 000 de cuvinte. Heliade-Rădulescu, Gh. Asachi, Gh. Lazăr au rămas absenţi pînă la urmă din fişierul lucrării ; n-au intrat în el nici periodicele din secolul al XIX-lea, atît de reprezentative pentru perioada de înflorire a limbii române literare, şi nici suficiente opere ştiinţifice (în sens larg), fapt care face ca viaţa neologismelor să înceapă, în mod fals, aproape invariabil, cu unul şi acelaşi izvor, opera lui Titu Maiorescu ; secolul al XVIII-lea, mai ales a doua sa jumătate, este cu deosebire slab reprezentat în dicţionar.

Sextil Puşcariu voia să dea izvoarelor un rol extrem de important şi complex în cadrul lucrării. Cu ajutorul lor autorul nu urmărea doar să demonstreze în context existenţa sensurilor înregistrate ; ele trebuiau să înfăţişeze cuvintele şi sensurile „în evoluţia lor istorică"[1] : pe de altă parte, prin numărul de izvoare folosite, proporţional cu acela aflat în fişierul lucrării, dicţionarul trebuia să ofere „o imagine despre frecvenţa cuvintelor în limbă"[2]. Tot prin citate urma să se arate „vechimea" şi „extensiunea geografică" a cuvintelor înregistrate, precum şi stilurile în care ele apar[3]. Urmărirea evoluţiei istorice a cuvintelor prin izvoare îl apropie pe Sextil Puşcariu de Hasdeu, iar indicarea frecvenţei lor, de Laurian şi Massim, care recunoscuseră, pentru prima oară în lexicografia română, dar numai teoretic, utilitatea metodei statistice în dicţionarele istorice[4].

Prin modul de folosire a izvoarelor, noul dicţionar academic se deosebeşte, adesea radical, de versiunile anterioare. Faţă de predecesorul imediat, care limitase la trei numărul maxim de citate ilustrative pentru fiecare cuvînt ori sens, în lucrarea condusă de Puşcariu numărul izvoarelor se poate ridica, potrivit unor nece-

[1] *Ibidem,* p. 203.
[2] Sextil Puşcariu, [broşura] *Dicţionarul Academiei,* cit, p. 26.
[3] *Dicţionarul limbii române,* tomul I, partea 1, oit., p. XXIII—XXIV.
[4] Mircea Seche, *Schiţă de istorie a lexicografiei române,* voi. I, cit., p. 135.

sități diferențiate, pînă la cîteva zeci, în așa fel ca fiecare segment dintr-o epocă istorică să fie reprezentat prin texte : 10 izvoare ilustrative apar, de exemplu, la unul dintre sensurile cuvîntului *cislă,* 13 la primul sens al lui *ciolpan,* 15 la cel de-al doilea sens al lui *chef,* 25 la cîte unul dintre sensurile cuvintelor *chinui* și *cort,* 28 la primul sens al lui *coasă* etc. Față de *Etymologicum,* în noul dicționar academic contextele ilustrative sînt reduse la volumul strict necesar pentru înțelegerea sensului cuvintelor, iar izvoarele folosite sînt în mai mare măsură organizate cronologic, începînd de la textele culte vechi spre cele moderne și terminînd cu izvoarele populare. Dicționarul a putut rareori să împingă în urmă, în timp, atestările care apar în *Etymologicum* (în porțiunea lor comuna), dar în schimb a realizat, prin completarea izvoarelor, un mai mare echilibru între diversele epoci din istoria limbii române. Ca volum global de izvoare, lucrarea nu are precedent în istoria lexicografiei naționale, întrecînd deci *Etymologicul* lui Hasdeu și constituind pînă astăzi principala sursă de informație pentru toți aceia care se interesează de istoria lexicului limbii române.

Insuficiența materialului lexical rămîne însă evidentă la împrumuturile recente. Autorul a acordat o mai mică importanță neologismelor în ansamblul lucrării, fapt justificat, teoretic vorbind, prin „tinerețea" acestor elemente lexicale, prin existența lor recentă în limba română. Dar această realitate obiectivă a fost transformată în una subiectivă : s-a renunțat aproape cu totul la ideea de a se mai urmări existența istorică a neologismelor, care adesea au fost ilustrate cu izvoare întîmplătoare. Faptul poate să surprindă întrucît, în cazul neologismelor, exista posibilitatea reală de urmărire istorică, încă din momentul actului împrumutării. Neexploatîndu-se această posibilitate, dicționarul ne prezintă neologismele cu izvoare mult ulterioare datei cînd au fost împrumutate. Iată, în acest sens, cîteva exemple semnificative de la litera *F,* alese aproape la întîmplare : *facial* (înregistrat fără izvoare ; apare în texte începînd din 1843, cf. N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești,*

București, 1962, p. 204 și urm. ; toate indicațiile de datare care urmează sînt extrase din aceeași lucrare) ; *factor* (DA : 1896 ; apare în texte încă din 1777) ; *facultate* (DA : la T. Maiorescu ; în realitate, există de la Șincai) ; *falangă, fanerogamă, farmacie* (toate trei, fără izvoare în DA ; apar in texte din 1843, respectiv 1841 și 1830) ; *fază* (DA : la T. Maiorescu ; apare din 1834) ; *febră* și *fecunda* (înregistrate fără izvoare în DA ; apar din 1842, respectiv din 1844); *fecunditate* (DA : la Iorga ; în realitate, e înregistrat în 1838) ; *femur* și *fermenta* (fără Izvoare în DA ; există în texte din 1843, respectiv din 1816) ; *fermentație* (în DA, la Poni, în 1891 ; există din 1813) ; *fertil* (DA : la T. Maiorescu ; apare din 1842) ; *fibră, filtra, filtru* (în DA, fără izvoare ; există în texte din 1830, respectiv 1845 și 1834) ; *fiolă* (în DA : M. Eminescu ; în realitate, apare de la Șincai) etc. etc. Rezultă că lucrarea nu satisface în privința izvoarelor folosite la neologisme, cu toate că ea înregistrează, chiar și aici, importante progrese în comparație cu dicționarele românești anterioare.

Mari merite au autorii noii versiuni a dicționarului academic în privința *unităților frazeologice.* încă în varianta elaborată de A. Philippide se renunțase la procedeul antiistoric (folosit în *Etymologicum)* de a izola toate unitățile frazeologice la sfîrșitul cuvîntului polisemantic ; lingvistul ieșean integrase aceste îmbinări lexicale în filiația semantică a articolului, subordonîndu-le, pe fiecare, direct sensurilor din care ele se dezvoltaseră, iar, pe de altă parte, dăduse acestei secțiuni o mai mare extensiune, în dicționarul condus de Pușcariu este continuată linia predecesorului imediat ; materialul lexical a fost îmbogățit într-o asemenea măsură încît lucrarea a devenit, și din acest punct de vedere, cea mai completă operă lexicografică românească. Au fost înregistrate, de exemplu, 50 de unități frazeologice la cuvîntul *față* (locuțiuni, proverbe, sintagme „neutre", expresii și compuse), 63 la verbul *băga,* 112 la substantivul coadd, 224 la *iarbă* etc Adesea volumul ocupat de unitățile frazeologice

în cadrul articolelor întrece pe acela al tuturor celorlalte secţiuni luate laolaltă, căci, faţă de versiunea lui Philippide, în cea următoare secţiunea are două însuşiri suplimentare, care îi sporesc considerabil volumul şi valoarea : pe de o parte, s-a urmărit nu numai înregistrarea unui mare număr de unităţi frazeologice, ci şi a tuturor *variantelor* sub care circulă acestea, cu un cuvînt surprinderea diversităţii în unitate, ţinîndu-se seamă de fiecare izvor în parte ; pe de alta, s-a încercat, întocmai ca la sensurile propriu-zise ale cuvintelor, să se ilustreze aceste unităţi cu cît mai multe izvoare, spre a se stabili în amănunt existenţa lor istorică. La cuvîntul *ban* („monedă"), spre exemplu, sintagma *bani gata* este însoţită de toate variantele găsite în texte *(bani gheaţă, buni, ~ peşin, ~ naht, număraţi, ~ număratoare);* expresia *cît ai bate din palme* (v. sub *cît)* apare cu nouă variante sinonime *(cît ai bate în palme, cît ai scapără din amnar, cît te-ai şterge la ochi, cît ai clipi din ochi, cît clipeala ochiului, cît ai zice pis, cît cioara în par, cît trece cioara peste gard, cît ai potcovi puricele), a bate podurile* (v. sub *bate)* cu cinci variante, *a face cuiva pe chef* (v. sub jaccj, cu zece. O altă expresie, *(a trage, a privi, a se uita cu) coada ochiului,* este urmărită în vechile texte bisericeşti şi istorice, la scriitorii moderni şi contemporani, în creaţia populară (v. sub *coadă); a intra în urechile (cuiva)* apare atestată încă din Psaltirea scheiană şi Codicele voroneţean (v. sub *intra),* iar *a-şi aprinde paie în cap* (v. sub *aprinde),* cu izvoare tîrzii, este explicată prin texte proprii din veacul al XVIII-lea, din care rezultă că expresia s-a născut din obiceiul oamenilor de a-şi aprinde pe cap paie sau rogojini, în timpul procesiunilor domneşti, spre a atrage atenţia asupra lor şi a putea înmîna domnului jalbe. Unităţile frazeologice sînt sistematic şi bine definite, uneori cu adaosuri de tip enciclopedic. Ceea ce s-ar putea obiecta autorilor este îndeosebi faptul de a nu fi ales întotdeauna cuvîntul „cheie", cel mai semnificativ, la care să înregistreze aceste unităţi[1],

[1] Compusele, de exemplu, care, din punct de vedere semantic, au valoarea unui cuvînt unic, n-au fost grupate fără excepţie la primul element component.

sau de a le fi înregistrat în mai multe locuri, adesea în formulări şi cu definiţii diferite[1].

Oricum, impresia pe care o lasă lucrarea prin bogăţia şi diversitatea unităţilor frazeologice, prin explicaţiile insistente şi exacte ce le însoţesc, precum şi prin volumul izvoarelor folosite, este în mod global covîrşitoare.

Indicaţiile asupra *formelor gramaticale,* deşi relativ numeroase, sînt în general nesistematice şi rezultă din aplicarea, de altfel inconsecventă, a unui principiu recunoscut chiar de Puşcariu ca „destul de arbitrar"[2]. Autorul a admis existenţa unei declinări şi conjugări regulate în limba română şi, în consecinţă, şi-a propus să înregistreze în lucrare doar formele-tip neregulate, precum şi cazurile de dublete (de plural, prezent indicativ etc). Astfel, apar notate, ca neregulate, pluralele unor substantive ca *hram (hramuri), hrean (hreanuri), coerede (coerezi), cof (cofuri),* prezentul indicativ al unui verb ca *aşeza (aşez),* precum şi dublete (ori triplete etc.) de plural sau de prezent indicativ la cuvinte ca *aşezămînt* (pl. *aşezăminte, -mînturi), cofă* (pl. *cofe, cofi), cotoroi* (prez. ind. pers. 3 *cotoroie şi cotoroieşte), crivală* (pl. *-vale, -vele, -văii), împărţi* (prez, ind. *împart* şi *împărţesc),* adesea arătîndu-se care dintre formele paralele existente este cea mai cunoscută. Dar cum limita dintre „neregulat" şi „regulat" este greu de stabilit la nivelul întregului lexic, principiul selectiv aplicat în alegerea şi consemnarea formelor gramaticale-tip ne apare de multe ori subiectiv. De exemplu, la numeroase verbe de conjugarea I care nu au prezentul indicativ „regulat", adică terminat în *-ez,* el nu este totuşi consemnat (v. *consista, consuma, conturba);* la unele substantive cu plural regulat (ex. *consistoriu, conte)* acesta se indică, iar la altele, cu dublu plural (ex. *convoi),* nu apare nici o indicaţie în acest sens. în privinţa formelor gramaticale, deci, noua versi-

[1] De comparat, în acest sens, *bani gheaţă,* înregistrat la *ban* şi la *gheaţă.*

[2] *Dicţionarul limbii române,* temui I, partea 1, cit., p. XXVII.

une a dicționarului academic este mai săracă și mai inconsecventă în comparație cu lucrarea predecesorului imediat.

•

Analiza noastră a ajuns, în sfîrșit, la ultima secțiune a articolelor din dicționar : *indicația etimologică.* Redactorul responsabil al lucrării a acordat o mare importanță cunoașterii originii cuvintelor înregistrate, considerînd identificarea etimologică drept „temelia oricărei cercetări filologice"[1]. Totodată el aprecia, cu un spirit autocritic exagerat, că, datorită insuficientei dezvoltări a disciplinei, „partea etimologică va fi cea mai nedeplină" din lucrare[2]. S-a luat hotărîrea de a se reține în dicționar „numai achizițiile sigure ale științei"[3]. N-au putut fi ocolite totuși unele etimologii probabile, la care s-au indicat și izvoarele unde ele se găsesc explicate[4]. Cît despre cuvintele cu etimologie controversată, la acestea autorul și-a îngăduit să facă ample expuneri de motive, potrivit principiului că „motivarea unei etimologii care nu e evidentă e necesară precum e necesar a arăta și cari sînt greutățile cari fac îndoielnice alte etimologii"[5]. Mai reținem, din prefața lucrării, intenția au-j torului de a da indicații laconice la neologisme, precum și recunoașterea, deși cam unilaterală, a existenței etimologiei multiple la numeroase împrumuturi recente. Pușcariu subliniază undeva „neputința" de „a distinge..., în cele mai multe cazuri,... dacă neologismul e un împrumut din latinește sau din franțuzește"[6].

Ca proporții, secțiunea etimologică a dicționarului păstrează o cale de mijloc între versiunea lui Hasdeu și aceea a lui A. Philippide, fiind mai concentrată față de *Etymologicum,* dar evident mai amplă în comparație cu dicționarul lui Philippide. Dar nu volumul, ci valoarea acestei secțiuni interesează, desigur, în primul rînd.

[1] *Ibidem,* p. XXXVII.
[2] *Ibidem.*
[3] *Ibidem.*
[4] *Ibidem.*
o *Ibidem,* p. XXXVIII.
[6] *Ibidem.*

Ca realizare globală, dicționarul nu are precedent nici din acest punct de vedere în lexicografia românească, și faptul că este folosit în mod curent ca etalon de comparație în analiza valorii etimologice a tuturor celorlalte dicționare arată clar nivelul său științific excepțional. Care sînt, în esență, caracteristicile acestei secțiuni ?

La termenii moșteniți din limba latină, lucrarea dezvoltă linia antecesorilor și este de o siguranță remarcabilă. Compararea cu alte limbi romanice și cu dialectele române sud-dunărene se face mai ales la etimoanele reconstituite, mult mai numeroase față de dicționarele anterioare, precum și la etimologiile probabile.

In aparență, partea cea mai „nedeplină" a dicționarului o constituie etimologia termenilor regionali, căci pentru ei s-a manifestat o prudență deosebită și, în consecință, numeroase cuvinte regionale înregistrate sînt lipsite de indicația originii. Astfel, pentru a nu oferi decît un exemplu semnificativ, pe primele 31 de pagini ale literei *H,* foarte bogată în regionalisme, 59 de cuvinte nu au nici o indicație etimologică, iar 54 au doar indicații etimologice probabile ori simple sugestii. Totuși, unul dintre cele mai mari merite ale lucrării constă în faptul că mii de termeni regionali, unii pentru prima oară înregistrați într-o operă lexicografică, au primit, aici, etimologia lor exactă. Activitatea efervescentă din paginile revistei *Dacoromania* a furnizat dicționarului un imens material etimologic, cu date adesea sigure, folosite ca atare. Cine răsfoiește astăzi revista citată observă că eforturile cercetătorilor au fost canalizate de Pușcariu în primul rînd spre stabilirea originii cuvintelor regionale și că aceste eforturi s-au soldat cu succese evidente ; trecute în dicționar, rezultatele apar pînă astăzi foarte solide.

Se mai observă că principiul etimologiei multiple nu se aplică în dicționar doar la cuvintele recent împrumutate, cum ar putea să rezulte din prefața lucrării, ci și la numeroase cuvinte vechi, populare și regionale pătrunse în limba română, în diverse regiuni ale țării sau în diverse epoci, din limbi diferite. *Circiumă* și *covaci* sînt,

de exemplu, explicate din slavă şi maghiară ; *coţcă,* din sîrbă şi maghiară ; *cergă,* din turcă şi maghiară ; *cîrcioc,* din rusă şi ucraineană ; *cardaş,* din turcă şi sîrbă ; *catran,* din turcă, bulgară, sîrbă, rusă şi maghiară etc. Pe aceeaşi linie, autorul foloseşte în dicţionar ceea ce am putea numi „alternativa etimologică", potrivit căreia unele cuvinte au intrat în limba română pe o singură cale, dar aceasta trebuie aleasă dintre mai multe ^alternative posibile : *cântă* ar putea fi de origine sîrbă sau maghiară ; *cîrtiţă, colibă, colnic* pot proveni din bulgară ori din sîrbă ; *furculiţă* ar putea fi un derivat intern (din *furcă)* sau un vechi cuvînt românesc de provenienţă balcanică (întrucît se regăseşte în albaneză, greacă şi bulgară). Este pentru întîia dată cînd un dicţionar românesc foloseşte în mod sistematic metoda alternativelor în indicaţiile etimologice, de obicei justificată.

Ori de cîte ori sensul etimonului nu corespunde cu sensul cuvîntului românesc, el se indică, după precizarea formei etimologice : aflăm astfel că *boată* („bîtă mare") are în sîrbă sensul de „baston", că *bufariu* („carte bisericească") însemna în slavă „abecedar" etc. Pe linia lui Hasdeu, se foloseşte şi aici procedeul de a cita pe primii autori ai unor etimologii, acceptate ca atare în dicţionar : la *cataroi,* de exemplu, e citat ca autor al etimologiei Cihac ; la *caterisi* şi *cernuşcă,* Tiktin ; la *cerviş,* Cihac şi L. Şăineanu etc.

Conform intenţiilor exprimate în prefaţa lucrării, la cuvintele cu etimologie controversată discutarea originii este amplă, cu invocarea tuturor izvoarelor implicate : 14 rînduri sînt consacrate analizei etimologice la *adine,* cîte 26 la *baie* şi *colac,* 29 la *ciumpav,* 37 *la comanac,* 123 la *copil* („cuvînt de origine obscură").

Pentru prima oară în lexicografia românească se indică sistematic, la alineatul etimologic, dubletele lexicale : *botă,* la *bîtă; colurie,* la *colir; comanda,* la *comînda; comision,* la *comisie; cumineca,* la *comunica; cumpăra,* la *compara* etc.

La cuvintele împrumutate se constată numeroase concesii enciclopedice ; autorii au indicat adesea nu numai sursele directe din care acestea au fost preluate, ci şi

sursele primare : la *aeronaut,* împrumutat din limba franceză, se arată şi elementele greceşti din care cuvîntul a fost format în franceză ; *bufon* şi *cantalup* sînt explicate tot din franceză, dar se adaugă provenienţa lor italienească în franceză ; *cositor* şi *har* au etimoane slave vechi, dar şi formele greceşti care au stat la baza celor slave ; *halima,* luat prin limba neogreacă, are înregistrat şi etimonul turcesc al cuvîntului neogrec.

Modul de rezolvare a etimologiei derivatelor ridică unele probleme speciale. Iniţial, iar pe alocuri şi mai tîrziu, lucrarea a încercat să indice etimologia multor tipuri de derivate prin intermediul definiţiei : adoptînd, la abstractele verbale, participiile adjectivale, numele de agent, la diminutive şi augmentative, precum şi la alte formaţii interne, definiţii mai mult etimologice decît explicative, cum am mai arătat[1], acestea au putut substitui cu totul indicaţia etimologică propriu-zisă. Autorul a înlocuit încetul cu încetul asemenea formule cu explicaţii semantice, şi a delimitat astfel mai net partea explicativă de aceea etimologică, pe aceasta deplasînd-o consecvent la finalul articolelor. Schimbarea de concepţie amintită a fost, din păcate, serios limitată de o alta cu consecinţe contrare : prin reorganizarea articolelor pe „cuiburi" lexicale, termenii derivaţi subsumaţi n-au mai primit de obicei nici o indicaţie etimologică ; dintre derivatele subsumate *combatere, combătut, combativ, combinare, combinat, custurar, cuvîntător, cuvîntăreţ,* de exemplu, doar *combativ* a fost înregistrat cu etimologie. Procedeul ar părea mai puţin nerecomandabil dacă în unul şi acelaşi „cuib" lexical n-ar fi concentrate, laolaltă cu derivatele propriu-zise, şi multe împrumuturi lexicale independente *(combatant, combativitate, combinaţie, combinezon* etc.[2]) ; această grupare eterogenă impunea, credem, introducerea etimologiei la toate cuvintele subsumate.

Cu toate aceste obiecţii, conchidem că lucrarea are mari merite în secţiunea etimologică, fiind pînă astăzi

[1] Vezi mai sus, p. 55.
[2] împrumuturile au de obicei indicaţia etimologică.

izvorul fundamental de informare în cercetarea ştiinţifică, şi cel mai- plin de sugestii dintre dicţionarele româneşti.

Dicţionarul academic elaborat sub conducerea lui Sextil Puşcariu reprezintă una dintre culmile lexicografiei naţionale. Lucrarea oglindeşte personalitatea multilaterală a autorului, orizontul său larg, preocupările sale lexicologice profunde şi statornice ; cu riscul de a fi inconsecvent, Puşcariu şi-a schimbat „în mers" importante principii de lucru, în scopul îmbogăţirii şi îmbunătăţirii operei lexicografice. Deşi neterminat, dicţionarul poate fi considerat opera sa capitală. Ea ne oferă o foarte bogată listă de cuvinte şi de variante lexicale, o interpretare semantică a izvoarelor de o neobişnuită fineţe, o organizare a materialului suficient de riguroasă, de tip istoric, un mare număr de contexte ilustrative, din toate epocile şi stilurile, cea mai amplă listă de unităţi frazeologice şi cele mai sigure indicaţii etimologice din istoria lexicografiei româneşti. Calităţile lucrării covîrşesc limitele ei şi fac din ea o operă fundamentală a lingvisticii române şi romanice.

4. Scria nouă a Dicţionarului academic general

După transformarea vechii Academii Române în Academia Republicii Populare Române, în 1948, una dintre principalele sarcini ale lingvisticii naţionale a rămas continuarea elaborării Dicţionarului academic general. Intre anii 1949 şi 1952, un colectiv relativ numeros condus de academicianul Iorgu Iordan, şi concentrat în Institutul de lingvistică din Bucureşti, a efectuat revizia părţii tipărite de Puşcariu, precum şi o primă redactare a porţiunilor încă neelaborate din lucrare.

Intre timp, conducerea forului academic „a considerat mai urgentă şi mai utilă, pentru satisfacerea necesităţilor de ordin cultural ale unui public larg şi mereu

în creştere de intelectuali..., elaborarea unui dicţionar corespunzător acestor necesităţi"[1]. De aceea, munca la marele dicţionar a fost întreruptă timp de mai mulţi ani, pînă în 1959, în favoarea *Dicţionarului limbii române literare contemporane* (4 volume, 1955—1957) şi a *Dicţionarului limbii române moderne* (1958), opere lexicografice de limbă literară curentă, absolut şi urgent necesare.

O dată îndeplinite aceste obligaţii imediate, revenea pe primul plan problema realizării dicţionarului academic general. Dificultatea prealabilă cea mai serioasă care se ridica cu acest prilej ar putea fi rezumată în întrebarea : este necesar şi posibil ca dicţionarul început sub conducerea lui Sextil Puşcariu să fie continuat ca atare, sau lucrările trebuie luate de la început ? în noile condiţii, foarte diferite faţă de acelea în care fusese început dicţionarul, acesta nu putea fi continuat fără numeroase modificări esenţiale ; oricît de valoroasă, lucrarea anterioară era depăşită de progresele ştiinţei, nu numai ca orientare generală, ci chiar ca organizare şi bogăţie de ansamblu. în cazul continuării ei, erau deci necesare schimbări principiale în metoda de lucru, ceea ce, în practică, ducea la efectuarea unei opere independente. Pe de altă parte, însă, a lua de la început munca depusă timp de patru decenii de antecesorii imediaţi însemna a amîna cu mulţi ani elaborarea celei de a doua părţi a dicţionarului, încă neexistentă, şi a dubla, în schimb, chiar dacă în condiţii superioare, partea primă, de mult tipărită, a lucrării. De aceea, s-a considerat mai util ca noua versiune a operei lexicografice, fără a fi propriu-zis o continuare a celei anterioare, să înceapă de la litera *M,* cam de acolo de unde fusese întreruptă de Puşcariu, urmînd ca ulterior, după terminarea porţiunii pînă la Z, să fie elaborată, pe aceleaşi baze, întreaga porţiune de la *A* la *L,* inclusiv literele care nu apăruseră în versiunea lui Puşcariu. Drumul urmat în prezent de autorii dicţionarului academic este din multe puncte de vedere atît de diferit de acela al antecesorilor, încît ni se pare necesar

[1] Iorgu Iordan, *Dicţionarul limbii române,* în *Limba română,* XIII (1964) nr. 4, p. 301.

să facem unele precizări în acest sens. In paginile următoare ne propunem să relevăm trăsăturile mai important care deosebesc cele două mari opere lexicografice.

Mai întîi, noul dicționar academic se deosebește radical de acela imediat anterior prin condițiile, așa-zicînc „externe", în care este elaborat : trei echipe largi, la București, Cluj și Iași, lucrează paralel la redactarea dicționarului. La București se efectuează, sub conducerea lui Iorgu Iordan, Alexandru Graur și Ion Coteanu, revizia finală a materialului, în vederea predării lui eșalonate la tipar. Rezultatele cantitative obținute de aceste echipe vorbesc mai convingător decît oricare argumente în privința progreselor lucrării : în circa 6 ani de muncă efectivă, au fost predate în întregime la tipar (pe fascicule ori în tomuri) literele M, *N* și O, însumînd circa 2000 de pagini tipărite ; în aceeași perioadă au fost redactate, în întregime sau în parte, alte trei litere, *P, R și Ș,* care vor trece la revizia finală. In mai puțin de un deceniu va putea vedea lumina tiparului o cantitate de circa 4 000 de pagini. Noul colectiv se dovedește astfel de 7 ori mai productiv în comparație cu antecesorii imediați. Pentru întîia oară, în acești ani, lexicografia a devenit profesiune științifică permanentă, îmbrățișată de numeroși cercetători.

Noul dicționar academic se deosebește de versiunea anterioară și printr-o altă condiție „externă" capitală, din care decurg numeroase consecințe practice : prin ceea ce Sextil Pușcariu numea „materialul lexical". Preluînd materialul lexical existent, colectivul noului *Dicționar al limbii române* l-a augmentat în mod radical. în etapa de față a muncii sale, colectivul dispune de aproape trei milioane de extrase din izvoare, dar acest volum se află încă în continuă creștere. Numai la litera M, care începe noua versiune, s-a folosit o bibliografie cu 1627 de titluri, de aproape trei ori mai bogată în comparație cu cea mai bogat atestată dintre literele versiunii anterioare. Litera P, care s-a redactat de către colectivul lexicografic din București, a avut la dispoziție circa 360 000 de extrase, peste jumătate din cantitatea avută de Pușcariu pentru întregul dicționar, la începerea lucrărilor. Izvoarele nou introduse încearcă să reprezinte cît mai armonios și mai complet toate epocile scrisului românesc, toate stilurile limbii și toate regiunile. Este de la sine înțeles că în aceste condiții, mereu îmbunătățite, multe dintre lipsurile semnalate în vechiul dicționar au fost înlăturate ori măcar diminuate : volumul articolelor apare acum și mai bogat, iar numărul de articole-titlu și de variante lexicale poate fi evaluat la cel puțin 150 000[1].

Ca dicționar general, noua versiune înregistrează toate cuvintele atestate în limba literară generală și în limbajul literaturii artistice, în vorbirea populară și regională, în textele vechi, dar încetează de a mai fi exhaustivă, ca și versiunea anterioară, la cuvintele aparținînd terminologiei tehnico-științifice. In privința selectării acestora, între cele două opere lexicografice există însă nete deosebiri de concepție : Pușcariu nega, cum am văzut, existența vreunui criteriu pe baza căruia s-ar putea stabili acceptarea ori respingerea neologismelor, considerînd operația de selectare un moment subiectiv ; dimpotrivă, în noua versiune se aplică un criteriu de selectare științific : au dreptul să figureze în dicționar acei termeni ai limbajelor tehnico-științifice „care au pătruns sau manifestă tendința evidentă de a pătrunde în limba literară generală, în limbajul literar artistic sau în cel popular" ; în mod practic, „dacă aceștia apar ...în cel puțin două stiluri diferite ale limbii", existență verificată prin izvoare, „introducerea lor în dicționar este justificată"[2].

[1] Se realizează astfel însăși dorința lui Pușcariu care, în anul 1906, afirma cu oarecare amărăciune: „După experiența pe care o vom fi făcut cu această ediție dintîi, va trebui să adunăm un material nou din operele literare... și mai ales din limba vorbită de românii de pretutindeni. Cu ajutorul lui vom putea preciza mai lesne și vechimea și extensiunea geografică a cuvintelor, vom putea descoperi mai ușor evoluția schimbărilor de sens, vom găsi adeseori zalele pierdute ale lanțului" *(Dicționarul limbii române,* tomul I, partea 1, cit., p. XL).

[2] *Dicționarul limbii române* (DLR), serie nouă', tomul VI, București, 1965, p. VI.

Am arătat că intenția lui Pușcariu de a asigura lucrării sale „o unitate desăvîrșită" n-a izbutit pe deplin, cu toate că materialul fusese elaborat de numai cîțiva redactori și revizuit de o persoană unică. La începerea noii versiuni, problema unității de lucru se ridica în mod acut, în primul rînd datorită faptului că dicționarul urma să fie redactat prin aportul unui mare număr de persoane, în orașe diferite și în echipe independente. De aceea, operația de redactare a trebuit să fie precedată de o lungă perioadă de îndrumare unitară. Îndrumarea s-a făcut pe baza unui amplu corp de norme de lucru alcătuit în acest scop, prin ședințe de lucru consacrate tuturor aspectelor teoretice și practice ale redactării, prin elaborări de probă, discutate în colectiv și în forul academic, prin schimb de experiență între redactori și între echipe etc. S-au realizat astfel premisele pentru un dicționar unitar.

In noua versiune, sistemul de .concentrare a termenilor în „cuiburi" lexicale a fost părăsit : fiecare cuvînt, cît de neînsemnat, apare înregistrat ca articol independent. Cu excepția cuvintelor avînd sensul încă neprecizat, toți termenii înregistrați au primit definiția de rigoare, redusă la elementele lingvistice explicative stricte. Așadar, intenția predecesorului de a limita enciclopedismul *Etymologicului* este dusă, în noul dicționar, pînă la ultimele ei consecințe, prin eliminarea totală a digresiunilor extralingvistice. în acest fel a fost creat un mai mare echilibru în organizarea semantică a articolelor, căci, după cum s-a văzut, în versiunea anterioară lărgirea excesivă a definiției, în sens enciclopedic, pe de-o parte, și comprimarea ori suprimarea ei, pe de alta, dusese la unele contradicții interne flagrante. Pentru cuvintele din aceeași „serie" semantică (de exemplu, numele de plante și de animale, de zile, luni, epoci, ere, de grade și ranguri sociale, de unități de măsură etc), precum și pentru cele care aparțin aceluiași tip morfologic (de exemplu, -diminutivele și augmentativele, abstractele verbale devenite substantive' și participiile-adjeetive, numeralele și instrumentele gramaticale etc.) au fost stabilite scheme de tratare unitare și obligatorii. în sfîrșit, pentru definiții autorii s-au servit de numeroase iz-

voare documentare speciale, care oglindesc progresele treptate ale cunoașterii ; înregistrînd din izvoare și accepțiunile care contrazic astăzi adevărul științific, dar care au circulat în mod real, lucrarea încearcă totodată să nu piardă în orice caz din vedere nici acest adevăr, consemnat la locul cuvenit.

Există unele deosebiri nete între cele două dicționare academice și în privința filiației semantice. Acceptînd punctul de vedere al predecesorului că înlănțuirea semantică în interiorul cuvîntului polisemantic trebuie făcută pe principiul indicelui etimologic, nu al uzului, noua versiune n-a preluat și ideea acestuia potrivit căreia indicele de vechime a atestării se subordonează fără excepție indicelui etimologic. în cazul cuvintelor cu etimologie necunoscută sau nesigură, al formațiilor onomatopeice, dar mai ales la împrumuturile recente, noua versiune a dicționarului a început în general filiația de la sensul cel mai vechi atestat, chiar dacă această orînduire contrazice (la neologisme) filiația semantică a limbii de origine. Astfel, *manual,* înregistrat în limba română mai întîi ca substantiv, la 1829, iar ca adjectiv abia în 1851, apare în dicționar cu această ordine semantică, chiar dacă ea nu coincide cu aceea a limbii de origine. Primatul vechimii atestării a fost aplicat chiar și la unele cuvinte vechi ori foarte vechi, atunci cînd s-a constatat că sensurile lor etimologice reprezintă reconstituiri ulterioare, pe teren românesc. Verbul *a meşte,* de exemplu, se deschide cu sensul „a pregăti (o băutură) pentru a servi, a oferi de băut", înregistrat în textele vechi, și nu cu „a amesteca", sens etimologic reconstituit de latiniști, în secolul al XIX-lea.

Cele două opere lexicografice se deosebesc între ele și prin modul de folosire a izvoarelor. Deosebirea cea mai evidentă rezultă din volumul diferit de extrase de care a dispus fiecare dintre cele două lucrări. în prima versiune, insuficiența materialului lexical i-a obligat pe autori, contrar promisiunilor, să renunțe în practică la ilustrarea prin izvoare a continuității, extensiunii și frecvenței cuvintelor înregistrate ; pe de altă parte, extrasele au fost despărțite la cuvinte în mod arbitrar, ca „izvoare ale definiției" și „izvoare ilustrative", în dublă

ordine cronologică. Fără a folosi întregul material adunat, autorii noului dicționar s-au străduit totuși să recompună sistematic, cu ajutorul izvoarelor, viața complexă a cuvintelor și sensurilor, lucru în general posibil, datorită înmulțirii considerabile a acestor izvoare. S-a remediat îndeosebi situația neologismelor, fals reprezentate în dicționarul anterior. In noua lucrare, ordinea tuturor izvoarelor ilustrative este strict cronologică, încadrîndu-se astfel în caracterul de bază al operei, acela de dicționar istoric.

Am amintit faptul că în dicționarul elaborat sub conducerea lui Sextil Pușcariu a fost inclusă traducerea în limba franceză a sensurilor cuvîntului românesc. Procedeul fusese justificat, ca și la *Etymologicum,* drept o înlesnire făcută străinilor interesați de limba română. In noua versiune s-a renunțat cu totul la acest procedeu care, justificat ori nu, a dus la rezultate hibride, la concentrarea într-o singură operă lexicografică a două dicționare de tipuri diferite, cel bilingv devenind uneori un scop în sine și substituind cu totul explicația românească.

Pentru a încheia confruntarea întreprinsă, amintim că în actualul dicționar academic alineatul final al articolelor, cuprinzînd etimologia, este mai redus decît în versiunea anterioară. Concentrarea se justifică prin două împrejurări generale : în primul rînd, faptul că numeroase etimologii controversate au fost rezolvate în timp duce acum în mod firesc la înlocuirea explicației amănunțite cu una sumară precisă ; în al doilea rînd, multe explicații de amănunt care ar fi putut fi reținute în noua lucrare au fost lăsate pe seama *Dicționarului etimologic al limbii române,* care se elaborează în prezent, de către aceiași autori.

Faptele prezentate ni se par suficiente pentru a demonstra că *Dicționarul limbii române* care se realizează în acești ani, sub egida Academiei Republicii Socialiste România, încearcă să corespundă cît mai deplin exigențelor actuale ale disciplinei. Orientarea și structura noii opere lexicografice arată clar acest lucru. Pornind de la experiența înaintașilor, dar îmbogățind-o radical și

eliminînd din ea tot ce nu mai corespunde progresului științei, colectivul de autori este totodată conștient că lucrarea pe care o elaborează nu va fi nici ea perfectă. Depunînd eforturi sporite, autorii speră totuși să răsplătească cum se cuvine așteptarea de un secol a generațiilor de cititori. De la apariția primelor fascicule, lucrarea a fost întîmpinată cu căldură de specialiștii români și străini. Lingvistul spaniol Jesus Cantera a numit-o „un element de bază al lexicografiei române și un monument al filologiei romanice"[1], apreciere care ne umple de mîndric, dar care ne și obligă.

[1] Jesâs Santera, în *Filologia moderna,* Madrid, tomul 23—24. aprilie-august 1966, p. 360—361.

II. DICȚIONARELE EXPLICATIVE GENERALE DE UZ CURENT

S-a văzut, din cele scrise pînă aici, că dicționarul lui, Laurian și Massim avea să rămînă singurul dicționar,] academic general al limbii române în întregime terminat. Eforturile succesorilor de a relua opera pe baze noi, în primul rînd prin eliminarea exagerărilor latiniste, au dat remarcabile rezultate calitative, dar nu au izbutit să ducă la bun sfîrșit dicționarul. Progresele cantitative insuficiente ale lucrării, pe de-o parte, caracterul ei mai puțin accesibil publicului larg, pe de alta, au dat naștere, încă de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, unor inițiative particulare, care încercau să satisfacă mai operativ și pe o cale mai simplă nevoile reale crescînde ale acestui public. Pe rînd și-au încercat puterile, în afara forului academic, lingviști și filologi (cei mai mulți, de prestigiu) ca Lazăr Șăineanu, I. A. Candrea cu Ovid Densusianu, Al. Resmeriță, I. A. Candrea cu Gh. Adamescu, August Scriban. Numărul acestor inițiative, duse în general pînă la capăt, este totuși surprinzător de mic, dar el este mereu completat, pînă în zilele noastre, de numeroase dicționare explicative unilingve de tip special, în primul rînd pe terminologii.

De valori și cu structuri diferite, dicționarele explicative unilingve generale românești elaborate în afara forului academic, de la sfîrșitul secolului al XIX-lea încoace," au totuși unele trăsături comune izbitoare : cele mai multe fac numeroase concesii enciclopedismului, incluzînd în lista de cuvinte și nume proprii, apelînd la ilustrații ori indicînd etimologiile originare ; acordă importanța cuvenită neologismelor, recunoscînd astfel valoarea lor reală în vocabularul limbii române ; adoptă o organizare semantică în general istorică, dar mult simplificată pentru publicul larg ; încearcă să ilustreze cu citate din autori sau cu exemple redacționale sensurile înregistrate ; sînt concentrate în limitele unui singur volum.

Primul, în ordine cronologică, din această serie este faimosul dicționar al lui Lazăr Șăineanu, cea mai populară operă lexicografică din istoria lingvisticii românești, pînă după jumătatea secolului nostru.

1. Activitatea lexicografică a lui Lazăr Șăineanu

Ideea întocmirii unui dicționar al limbii române i-a venit lui Șăineanu încă în perioada studiilor universitare, puțin după anul 1880. Lectura unui mare număr de texte vechi și populare, făcută cu pasiune, și dublată de căutarea termenilor specifici în dicționarele existente, l-au dus pe autor la constatarea regretabilă că din aceste dicționare lipsesc numeroși termeni arhaici și populari. Intercalînd între filele Dicționarului român-francez al lui R. de Pontbriant (din 1862) file albe, el avea să completeze mereu lista de cuvinte a lexicografului predecesor, pînă la îmbogățirea ei substanțială ; Șăineanu a obținut astfel o listă lexicală care, după cum declară el însuși, îi va servi în toate lucrările ulterioare privitoare la limba română[1]. O puternică impresie i-a produs și dicționarul etimologic al lui Alexandru Cihac, din care a copiat de mînă, în întregime, în lipsa unui exemplar personal, lista de cuvinte și indicațiile etimologice fundamentale[2].

Activitatea lexicografică a autorului nu începe însă cu dicționarul limbii române, ci cu o serie de exerciții preliminare tangente, unele de mare întindere. Astfel, Șăineanu publică în 1885 lucrarea despre *Elementele turcești în limba română,* mult folosită de Hasdeu în *Etymologicum,* întocmește apoi un cuprinzător glosar al Cronicii lui Miron Costin (inclus în ediția lui V. A. Urechia,

[1] Luca Vomea, *Lazăr Șăineanu,* București, [1928], p. 14.
[2] C. Șăineanu, *Lazăr Șăineanu,* 1859-1934, București, 1935, p. 6, și D. Macrea, *Studii de istorie a limbii și a lingvisticii române,* București, 1965, p. 139.

din 1886—1888), în sfîrşit tipăreşte două dicţionare bilingve, unul german-român (în 1887) şi celălalt român-german (în 1889), căutate în epocă, de vreme ce vor apărea şi într-o a doua ediţie (1901—1905).

Elaborarea propriu-zisă a dicţionarului a durat circa un deceniu[1], intensificîndu-se între anii 1890—1896. în 1896 vedea lumina tiparului, la *Craiova, Dicţionarul universal al limbei române,* de Lazăr Şăineanu, cuprinzînd — cum se arată în subtitlu — : „1. Vocabularul complet al limbei vorbite şi literare, arhaismele culturale, expresiunile idiomatice, neologismele uzuale, accepţiunile cuvintelor în ordinea logică a evoluţiunii lor, cu exemple din viul grai şi cu citaţiuni din cei mai buni scriitori români ; 2. terminologia ştiinţifică, artistică şi industrială ; 3. nomenclatura mitologică şi folclorică ; 4. [un] vocabular general biografic, geografic şi istoric cu privire specială la România şi la ţările locuite de români". Am reprodus în întregime acest subtitlu, deearece el arată clar, cu unele exagerări editoriale de ordin comercial, intenţiile autorului. La apariţie, lucrarea a stîrnit printre intelectuali reacţii foarte diferite ; unele laude călduroase au fost înăbuşite de critici adesea violente, al căror substrat îl aflăm de obicei în afara ştiinţei, urmărind, de pe poziţii naţionaliste, să discrediteze pe autor, evreu de origine.

Importanţa istorică a dicţionarului ne apare incontestabilă : fără a fi la acea dată „unica lucrare completă asupra vocabularului limbei române", cum afirma unul dintre monografii savantului[2], ea reprezintă în orice caz prima operă lexicografică românească pentru mase, în primul rînd pentru arzătoarele nevoi didactice. Adresa precisă, profilul adecvat în mod excelent acestor nevoi, preţul accesibil, explică marele şi îndelungatul succes de librărie al lucrării, fără precedent în istoria lexicografiei naţionale şi constituind un adevărat fenomen cultural. într-o perioadă de peste patru decenii, pînă după moartea autorului, au apărut din dicţionar nouă ediţii succesive. Unele dintre aceste edi-

[1] D. Macrea, *Studii de istorie a limbii şi lingvisticii române,* cit., p. 139.

[2] Luca Vornea, *Lazăr Şăineanu,* cit., p. 54.

ţii ridică serioase probleme de datare, întrucît, din raţiuni comerciale, editura n-a indicat la toate anul publicării, iar prefeţele lor, precum şi monografii lingvistului (printre care însuşi fratele său, Constantin Şăineanu), ne oferă multe date care se dovedesc inexacte. Fără a discuta aici în amănunt erorile bibliografice existente, putem indica mai jos ca date certe de apariţie (fixate pe baza unor izvoare complementare, în primul rînd pe baza periodicelor epocii, care semnalează ediţiile) : anul 1896, pentru prima ediţie ; 1908, pentru a doua ; 1914, pentru a treia ; 1922, pentru a patra; 1925, pentru a cincea ; 1929, pentru a şasea (ediţie jubiliară, apărută la a şaptezecea aniversare a naşterii autorului) ; 1939, pentru a opta ; 1943, pentru a noua ; în sfîrşit, ediţia a şaptea n-a putut fi datată în mod exact.

Aportul autorului la îmbunătăţirea ediţiilor succesive a fost, din păcate, redus. Părăsind definitiv ţara în 1901, în urma refuzului autorităţilor de a-i acorda cetăţenia română, Lazăr Şăineanu n-a putut supraveghea îndeaproape fiecare nouă ediţie, grija aceasta lăsînd-o în seama lui C. Şăineanu şi a lui M. Stăureanu. De aceea, cu toate asigurările editurii, dicţionarul înregistrează în timp puţine progrese, devenind în cele din urmă un obiect de comerţ în sine. Modificări mai însemnate, chiar structurale, asupra cărora vom insista în altă parte a lucrării, s-au produs numai la a doua ediţie a dicţionarului, lexicograful operînd în ea tot ceea ce a considerat îndreptăţit din numeroasele recenzii publicate cu prilejul apariţiei primei ediţii[1].

Aşa cum am arătat deja în treacăt, intenţia lui Lazăr Şăineanu a fost aceea de a realiza un „dicţionar elementar" destinat cu precădere „pentru şcoalele noastre"[2] şi conceput ca o expresie a „uzului contemporan"[3].. De

[1] Cît despre afirmaţia editorilor din prefaţa celei de-a şasea ediţii, după care „autorul însuşi şi-a revizuit lucrarea de la un capăt la altul, ... *sporind în mod simţitor* [s. n.] materialul lexical", ea nu se confirmă la confruntarea atentă cu ediţiile anterioare.

[2] L. Şăineanu, *In jurul unui dicţionar,* în *Noua revistă română,* III (1901), nr. 28, p. 160.

[3] L. Şăineanu, *Dicţionar universal al limbii române,* Craiova, [1896], p. V.

aceea, surprinde altă afirmaţie a sa, potrivit căreia mode-lul urmat în acest scop ar fi fost celebrul dicţionar al limbii franceze elaborat de M. Emile Littre[1], operă lexicografică de mari proporţii şi cu o structură foarte diferită de a dicţionarului românesc. Cel puţin de la a doua sa ediţie, dicţionarul lui Şăineanu vădeşte în organizarea (şi chiar în tratarea) materialului sensibile înrudiri cu un alt model francez ilustru, cu una din ediţiile mai vechi ale dicţionarului lui Pierre Larousse (devenit abia în 1906 Micul Larousse, în structura sa actuală).

Epitetul „universal" inclus în titlul lucrării este justificat de autor prin caracterul enciclopedic al dicţionarului (în primul rînd, prin prezenţa numelor proprii în lista de cuvinte)[2], precum şi prin argumentul că în opera lexicografică figurează *întregul* material lexical „uzual" comun din limba română[3], termenul „universal" echivalînd, de fapt, în acest din urmă caz, cu „general".

Expunerea de motive asupra limitelor impuse în lista de cuvinte se face atît în prefaţa dicţionarului cît şi în unele studii speciale. Şăineanu are o concepţie clară şi convingătoare în privinţa profilului cantitativ al lucrării. Ideea sa de bază este aceea că lucrarea trebuie să devină „un vocabular cît mai complet al limbei literare şi uzuale, omiţînd în principiu orice termen ieşit din uz şi orice vorbă de valoare locală"[4]. Se fac totuşi numeroase excepţii justificate cu aşa-numitele „cuvinte istorice" (sau de cultură), de exemplu cu numele de demnităţi,, de monede, de măsuri etc. din trecut (unde, de fapt, nu cuvintele au dispărut, ci realitatea denumită cu ele), precum şi cu regionalismele folosite de marii scriitori. Ambele excepţii se întemeiază şi pe caracterul predominant didactic al operei[5]. Ca dicţionar al limbii uzuale, lucrarea

[1] L. Ş ă i n e a n u, *In jurul unui dicţionar,* cit. p. 161.
[2] Vezi *prefaţa* la a doua ediţie, p. XI.
[3] L. Ş ă i n e a n u, *In jurul unui dicţionar,* cit., p. 161.
[4] *Ibidem.*
[5] Limitele impuse în lista de cuvinte echivalează însă cu mari renunţări faţă de dorinţa iniţială, din perioada premergătoare elaborării lucrării, căci pe atunci Şăineanu considera drept cea mai mare lipsă a dicţionarelor apărute tocmai absenţa din ele a cuvintelor arhaice şi populare ; or, după cum constatăm, el însuşi închide porţile arhaismelor şi chiar multor cuvinte populare (considerate regionale).

acordă o deosebită importanţă achiziţiilor lexicale noi din toate domeniile vieţii sociale : ştiinţe şi arte, meserii, industrie şi comerţ. Această augmentare este însoţită de o măsură opusă : în afara cuvintelor arhaice şi regionale excluse, lucrarea renunţă să preia de la lexicografii înaintaşi numeroase cuvinte fără existenţă reală în vocabularul românesc (dar păstrate prin tradiţie în dicţionare) şi lasă neînregistrate derivatele verbale care nu reprezintă un spor semantic faţă de cuvîntul-bază. în sfîrşit, la alegerea numelor proprii s-a avut în vedere reprezentarea cu precădere a realităţilor româneşti.

Dat fiind profilul elementar al dicţionarului, rezultatele lui cantitative nu impresionează, ridicîndu-se, la prima ediţie, la circa 30 000 de cuvinte-titlu, dintre care circa 7 000 sînt nume proprii[1]. Comparată cu alte dicţionare româneşti într-un volum, lista de cuvinte comune a lucrării 'ne apare astăzi destul de săracă, mai săracă chiar decît aceea aflată în dicţionarul lui R. de Pontbriant, de la care Şăineanu pornise. Literele *A* şi *B,* de exemplu, numără împreună cam 3000 de cuvinte comune, tot atîtea cîte are numai litera *A* în cunoscutul dicţionar elaborat de I. A. Candrea şi Gh. Adamescu. Dacă ne-am lua după unele indicaţii din ediţiile succesive, ar trebui să credem că această listă a fost completată fundamental de autor în cursul timpului[2]. Compararea ediţiilor ne dezvăluie însă mari surprize din acest punct de vedere : cuvinte ca abac, *abdicaţiune, abductor, abitaţiune, abiturient, abjuraţiune, ablaţiune, aboli, aboliţionist, abracadabra, abreviativ, abreviator, abreviatură, abscisă, absolutoriu, absorbant, abstenţionist, abstergent, acaleje, acanlopterigieni, acceleraţiune, accesiune, aceea, acetos, aciditate, acomodabil, acrobatic, acromatism, acropole, acroter, actinot, actuar, acupunctura, acurat, adamantin,*

[1] Vezi V. S ă g h i n e s c u, *Vocabular românesc de vro cîteva mii de cuvinte...,* Iaşi, 1901, p. 39; L. Ş ă i n e a n u. *In jurul unui dicţionar,* cit., p. 164.
[2] Vezi de exemplu a doua ediţie, considerată „cu totul prelucrată şi adăugită".

adiacent (aproape toate neologisme), prezente în prima ediție, lipsesc din cele următoare, în care se adaugă un] număr de cuvinte net inferior celor eliminate (de exemplu, *a* prep., a art., aba interj., *abandon, abdicare, abjurare, abracadabrant, absidă, absolvire, absorbire, abținere,* \ *abulie, aburire, acarniță, acătare, accelerare* ac-de-mare, acetilenă, acomodare, adăpostire,* adică mai ales abstracte verbale). Aşadar, în edițiile succesive numărul eliminărilor lexicale fiind mai mare decît acela al adaosurilor, lista de cuvinte regresează cantitativ în timp ; prima ediție este în orice caz mai bogată în cuvinte comune decît oricare dintre edițiile următoare. Este adevărat că o bună parte a eliminărilor se justifică prin „îmbătrînirea" în lexic a unor neologisme sau prin raritatea lor, dar cauza principală a noii selectări lexicale (operată în esență la ediția a II-a) o constituie reacția în general defavorabilă a recenzenților, care au reproşat autorului că îneacă termenii fundamentali în masa celor puțini importanți, recent împrumutați. Reținînd această obiecție, Şăineanu se arată dispus să cumpănească cu mai multă severitate dreptul de intrare a neologismelor în dicționar[1], şi refuză adesea chiar propunerile binevenite de completare. Astfel, reproşîndu-i-se de a fi înregistrat pe *isomer* dar de a fi omis pe *polimer,* termen corelativ de egală importanță[2], lexicograful procedează, de la ediția a II-a, prin reducere, eliminînd din lucrare pe *isomer.* Eliminarea neologismelor este oarecum compensată de introducerea a noi cuvinte regionale întîlnite la marii scriitori. Reținînd, de exemplu, semnalarea lui J. Urban-Jarnik că din prima ediție a dicționarului lipsesc cuvinte ca *bichiri, chiclaz, chilimboț, crancalîc, răcădui* etc.[3], toate existente în opera lui Creangă, Şăineanu le introduce, fără excepție, începînd din a doua ediție. Aşadar, structura listei de cuvinte se schimbă întrucîtva, în timp, în favoarea lexicului regional ; aşa cum am mai spus, din punct de vedere global modificările operate în lista de cuvinte rămîn însă

[1] L. Şăineanu, *în jurul unui dicționar,* cit., p. 169.
[2] Biron, *Un „Dicționar al limbii române",* în *Convorbiri literare,* XXX (1896), nr. 12, p. 600.
[3] J. Urban-Jarnik, *Dicționarul universal al limbei române.* Dare de seamă, Braşov, 1897, p. 11.

puțin însemnate. Totuşi, această listă a servit bine pe cititorii mai multor generații, care au găsit în lucrare atît vocabularul fundamental al limbii române cît şi numeroşi alți termeni populari, regionali, ştiințifici ori de cultură generală întîlniți în textele citite. Ni se pare în orice caz foarte nedreaptă critica furibundă a lui V. Săghinescu, celebră în epocă, în privința lipsurilor cantitative ale dicționarului aici în discuție. In două broşuri special consacrate dicționarului[1], pornind cu rea-credință de la o premisă falsă, aceea că Şăineanu şi-ar fi propus înregistrarea exhaustivă a vocabularului românesc, Săghinescu reproşează autorului absența din lucrare a circa 700 de termeni „fundamentali" ca... *acana, acrişor, adăvăsi, adetiu, afanisi, ahotă, arfonistă, argalîc, baib, bărătui, blagă, bontălui* etc, care, cum se vede, nici nu intrau în general în profilul dicționarului.

în privința organizării listei de cuvinte semnalăm, în sfîrşit, că (ținînd seamă de unele obiecții ce i s-au făcut la apariția dicționarului) Şăineanu desparte de la ediția a doua numele proprii de cele comune[2], grupîndu-le în două secțiuni independente. în acest fel structura dicționarului se apropie în mod evident de aceea a Micului Larousse (apărut cu doi ani înainte).

Care este, pe scurt, *organizarea lucrării* în partea de cuvinte comune ?

Datorită caracterului ei elementar, autorul este obligat să opteze (cu rare abateri) pentru o singură formă lexicală dintre mai multe existente, simplificînd deci realitatea lingvistică. Mai curios ni se pare principiul, neargumentat undeva, după care el s-a condus în indicarea accentului la cuvintele-titlu : cu excepția verbelor, la care accentul se indică în mod sistematic[3], la celelalte cuvinte această indicație apare rareori, la elemente mai puțin cunoscute (ex. *rătoş, peruzea, pacea),* dar fără o

[1] *Scrutare Dicționarului universal al limbei române de L. Şăineanu, Iaşi, 1898, şi Vocabular românesc de vro câteva mii de cuvinte...,* cit.
[2] Cu unele excepții de personaje de folclor, de titluri de opere etc, menținute în continuare în lista de cuvinte comune.
[3] Dar nu de la primele ediții, în care verbele sînt înregistrate cu forma-titlu de prezent indicativ, nu de infinitiv.

consecvență clară. Modul de identificare a situației cuvintelor înregistrate, în raport cu limba literară, a suferit în lucrare modificări de concepție importante de la prima ediție la cele următoare. Astfel, „circulațiunea teritorială a cuvintelor" și chiar situația lor istorică a fost stabilită, la prima ediție, doar pe baza cîte unui citat „corespunzător", urmînd ca precizări mai amănunțite în această privință să fie indicate într-un Supliment special[1], care n-a mai apărut. începînd de la ediția a doua constatăm însă preocuparea insistentă de a stabili limitele de circulație, „pe cît o permit cunoștințele actuale"[2]. Astfel, cuvinte ca *măzdri, pidosnic, ratoș, rîtan* sînt localizate în Moldova, *sinic* în Oltenia, *răt, tenchiu* și *vinars* în Transilvania. Se atrage atenția că termenii „fără notațiune geografică aparțin limbei comune sau graiului muntean, care reprezintă... limba literară propriuzisă"[3]. In ciuda puținătății izvoarelor pe care s-a bazat, autorul a dat prețioase indicații asupra situației cuvintelor neliterare, confirmate în mare parte de operele lexicografice posterioare. Tot de la a doua ediție înainte se înmulțesc în mod considerabil indicațiile stilistice, mai ales acelea care arată apartenența la o anumită terminologie științifică.

Cum este și firesc într-un dicționar prin excelență explicativ, Șăineanu a acordat o deosebită atenție *definiției*. Analizînd din acest punct de vedere dicționarele existente, și în primul rînd *Etymologicul* lui Hasdeu, lexicograful remarcă faptul că prea adesea acesta a trădat „definițiunea verbală" (adică explicativă), înlocuind-o prin echivalentul francez și transformînd astfel dicționarul unilingv într-unui bilingv[4]. Șăineanu se angajează să definească toți termenii, cît mai „simplu și clar" (v. *prefața* la prima ediție). Pentru realizarea economiei de spațiu, la cuvintele sinonime explicația analitică este de regulă deplasată la unul singur dintre sinonime, cel popular sau mai cunoscut, în timp ce sinonimele considerate secundare se definesc doar prin sinonimul-bază. Din păcate, sinonimia și antonimia fiind înțelese într-un sens prea larg, autorul le folosește cu mari exagerări, legînd termeni între care nu se pot stabili, în realitate, relații de identitate sau de opoziție semantică. Astfel, au fost considerate sinonime *botniță* și *căpăstru, clevetesc* și *clefăiesc, conchid* și *indic, mazăre* și *bob, mohor, costrei* și *bursoacă, nădragi* și *tîrlici, olog* și *șchiop* etc. Criticat pe bună dreptate pentru asemenea abuzuri, L. Șăineanu trece de la ediția a doua în cealaltă extremă, reducînd în mod exagerat proporțiile sinonimiei și renunțînd cu totul la antonimii.

Prima ediție a lucrării conține și surprinzător de multe erori în conținutul explicației, în primul rînd la termenii aparținînd diverselor științe. Sînt de-a dreptul comice unele semnalări ale recenzenților V. Săghinescu, Biron (deja citați) și Gh. Licherdopol (în *Precuvîntare* la *Nomenclator merciologic și tehnologic,* 1896) : *baraca* a fost considerată, de exemplu, „colibă ce-și fac soldații în drum", *catapiteasma* o „perdea de la altar", *balerina* „dănțuitoare la comedia italiană", *hreanul* o „ridiche de mare" (traducînd, probabil, pe francezul *gros radis !), straiul* o „pătură de învălit noaptea", *prăseaua* „chingă de sabie" etc. etc. Erorile flagrante au fost în general eliminate la a doua ediție, în care constatăm că autorul a procedat și la simplificarea definițiilor. In orice caz, efortul lexicografului de a da definiții scurte și explicite este încununat în mare parte de rezultate remarcabile. Pe alocuri nu lipsesc totuși unele elemente enciclopedice : la *abdicare* ni se indică cele mai răsunătoare renunțări la tron din istorie ; la *lanternă* se dă anul invenției și numele inventatorului ; la *nas* se explică, pe baza legilor vechi, originea expresiei *a tăia nasul* ; în sfîrșit, la *vraci* se arată cum sînt alungate bolile prin descîntece, în credințele populare. Ca rezultat global, secțiunea explicativă a dicționarului lui Șăineanu reprezintă un progres evident în istoria lexicografiei române de la începutul secolului nostru, constituind un prețios instrument de informare rapidă ; deși depășită net și practic scoasă din circulație de lucrarea, similară întrucîtva, a lui I. A. Candrea ți Gh. Adamescu, la începutul dece-

[1] Vezi *prefața* la prima ediție, p. IX.
[2] Vezi *prefața* la a doua ediție, p. IX.
[3] *Ibidem, p. X.*
[4] L. Șăineanu, *In jurul unui dicționar,* cit., p. 160.

niului al patrulea, ea ne apare şi astăzi plină de sugestii şi ar putea constitui oricînd o bază pentru elaborarea unui nou dicţionar elementar, cu caracter didactic.

Sensurile cuvintelor polisemantice sînt grupate după cifre şi bare (acestea din urmă, folosite atunci cînd termenul îşi schimbă categoria morfologică sau cînd dezvoltă sensuri foarte diferite). Bogăţia semantică este remarcabilă pentru o lucrare cu caracter elementar (11 sensuri, la *negru;* opt, la *pasiune;* şapte, la *îneca* şi *plan ;* cîte cinci, la *mazil* şi *piept;* cîte patru, la *nas* şi *splină* etc). Dacă, aşa cum am spus, lista de cuvinte a dicţionarului nu se dovedeşte mai bogată de la o ediţie la alta, iar definiţiile sînt simplificate, în schimb adaosul de sensuri pare a fi simţitor în timp. De la a doua ediţie a dicţionarului s-au adăugat, de exemplu, noi accepţiuni la cuvinte ca *acăţătoare* („verigă de agăţat hainele"), *aţos* („fig. ţanţoş"), *bucă* (a şezutului), *capră* („unealtă pe care se taie lemnele cu ferăstrăul"), *cleşte* („unealtă de luat cărbuni aprinşi din sobă"), *livră* („măsură de greutate..."), *mădular* („membru al corpului") etc. etc. Ordinea sensurilor este de regulă istorică, dar autorul, dat fiind caracterul lucrării, se abate de la acest principiu în cazul cînd uzul a consacrat în limba română un sens neetimologic, şi deschide cu el cuvîntul polisemantic, servind astfel în mai mare măsură pe cititorul fără pretenţii.

Numeroase definiţii sînt urmate de exemple contextuale, personale ori citate după marii scriitori. Aceste exemple sînt extrem de concise şi nu mai multe decît unul pentru fiecare sens; ele au rolul principal de a explicita definiţia, de a dovedi existenţa accepţiunii definite. Citatele din autori mai îndeplinesc, în prima ediţie, şi rolul de identificare a regiunii căreia îi aparţine cuvîntul regional (în lipsa indicaţiei directe). Autorul evaluează la peste 100 000 exemplele personale şi citatele[1], dar dintre aceste două categorii de izvoare exemplele personale covîrşesc pe cele citate din texte : la 238 de cuvinte — multe polisemantice — aflate în porţiunea *l-leafă,* doar 47 de exemple sînt luate din texte. Oricum,

[1] *Ibidem,* p. 162—164.

efortul făcut şi pe această linie este întru totul lăudabil, iar procedeul ca atare îndeplineşte în lucrare o funcţie organică, constituind o completare necesară a definiţiei.

Numărul de unităţi frazeologice (locuţiuni, sintagme, proverbe, expresii) este în general redus, restrîngerea secţiunii fiind determinată iarăşi de profilul elementar al lucrării.

La prima sa ediţie, *Dicţionarul universal al limbei române* era lipsit de indicaţii etimologice („cercetarea originii cuvintelor a fost în principiu omisă — se afirmă în prefaţă —, etimologia fiind rezervată unui supliment special", care n-a mai apărut). Bineînţeles că absenţa din lucrare a acestei secţiuni a fost întîmpinată cu vii reproşuri, iar autorul obligat să o introducă, la a doua ediţie. Secţiunea etimologică prezintă două aspecte generale diferite, diametral opuse : aspectul cantitativ şi cel calitativ. Din punct de vedere cantitativ, lucrarea ne întîmpină cu mari lipsuri, întrucît indicaţiile etimologice, sistematic prezente la cuvintele moştenite şi la împrumuturile vechi, apar doar sporadic la împrumuturile mai recente şi lipsesc aproape cu desăvîrşire la derivate. De aceea, privind lucrurile statistic, nici jumătate din cuvintele înregistrate nu au indicaţie etimologică, chiar dacă valoarea termenilor la care etimologia a fost dată este incomparabil mai mare, în ansamblul vocabularului. Sub raport calitativ, opera lexicografică are însă merite deosebite la secţiunea etimologică : indicaţiile etimologice care s-au dat sînt în general foarte precise şi pot fi socotite pînă astăzi valabile. Confruntarea lucrării cu *Dicţionarul limbii române* care se elaborează, în prezent, în cadrul Academiei, ne îndreaptă către o concluzie de-a dreptul surprinzătoare în privinţa valorii secţiunii etimologice : ciroa 90% dintre soluţiile date de Şăineanu în dicţionarul său se regăsesc ca atare şi în actualul dicţionar academic. Dacă ele s-ar fi inclus în lucrare mult mai sistematic, am fi avut a face cu una dintre cele mai remarcabile opere lexicografice etimologice ; numai lipsurile cantitative ne împiedică s-o putem califica astfel. Au primit, de exemplu, etimologie (integral ori parţial) exactă, de la începutul literei *M,* cuvinte ca *mac* (s. m.), *macaragiu, macara, macat, macaz, machetă, macru, ma-*

damă, *madea, madem, madepolon, maestru, magazie, magiun, magopaţă, mahal, mahala, mahalagiu, mahmudea, mahmur, mahon, mahorcă, mai* adv., *mai* s. m. („lună"), *mai* s. n. („măciucă"), *mai* s. n. („ficat"), *maia, maică, maidan, maimuţă, maioneză, maior, majă, mal, mala, maldac, malotea, malţ, mamă, mazăre, mazdrac, mazil, măcar, măcăi, măcăleandru, măcelar, măcina, măciucă, măciulie, mădular, măgar, măguli, măgură* etc. etc. Doar la cinci cuvinte din porţiunile citate etimologia diferă în cele două izvoare, dar totodată ea lipseşte cu desăvîrşire la alte cîteva mii de cuvinte în dicţionarul lui Şăineanu. Cum este şi firesc la un specialist în orientalistică, autorul dovedeşte o mare siguranţă în identificarea termenilor româneşti de origine turcă. Ceea ce îl deosebeşte pe Şăineanu de majoritatea etimologilor precedenţi, în primul rînd de Cihac, este însă mai ales faptul că el a stăpînit în mod egal diversele surse etimologice, chiar şi slavistica, nedovedind lacune evidente pentru nici una dintre acestea. Puţine modificări a operat autorul, în timp, în secţiunea etimologică, de la o ediţie la alta[1], atitudine care i se poate imputa, mai ales după apariţia primelor litere ale dicţionarului academic condus de Puşcariu.

Manifestînd o prudenţă exagerată în stabilirea orip nii cuvintelor înregistrate, Şăineanu a apelat prea des la indicaţia de „origine necunoscută" şi a încărcat astfel lista termenilor fără etimologie propriu-zisă.

Regretînd aşadar lipsurile cantitative din lucrare, conchidem că, atîtea cîte se găsesc, etimologiile indicate de Şăineanu sînt aproape fără excepţie exacte şi vădesc marile calităţi ale autorului în acest domeniu, confirmate şi în lucrări ulterioare.

Am arătat că, de la a doua ediţie, autorul izolează într-o secţiune independentă a dicţionarului numele proprii. Nu vom insista asupra acestei secţiuni, dar cîteva precizări sînt totuşi necesare. Se ştie să procedeul de a include în lista de cuvinte comune numele proprii (sau, eventual, de a le adăuga la ea) este frecvent în lexicografia românească mai veche, dar acest adaos ne apare mai mult întîmplător, nesistematic, incomplet, şi cuprinde în mod obişnuit realităţi străine, luate din izvoare externe. Situaţia expusă, precum şi lipsa unei enciclopedii româneşti complete la data apariţiei primei ediţii, au făcut din această secţiune o operă extrem de utilă. Cele circa 7 000 de nume proprii înregistrate, axate în mare parte pe realităţile româneşti, constituie un izvor de informare rapidă şi accesibilă, oferind date elementare fundamentale, îndeosebi din domeniul geografiei şi al istoriei. Apariţia între timp a *Enciclopediei române* (Sibiu, 3 volume, 1898—1904), elaborată sub conducerea lui C. Diaconovich, nu a scăzut prea mult interesul publicului pentru partea enciclopedică a dicţionarului lui Şăineanu, deoarece lucrarea ardelenească, vastă şi deci mai pretenţioasă, depăşea scopurile didactice imediate şi necesităţile de informare elementară. Aşadar, opera lexicografică elaborată de Lazăr Şăineanu a îndeplinit o funcţie practică efectivă şi prin această secţiune, fiind multă vreme cel mai consultat izvor enciclopedic românesc.

La apariţia dicţionarului, I. L. Caragiale sublinia cu căldură „munca îndelungată şi conştiincioasă" a autorului „spre a înzestra şcoala şi societatea noastră cu o carte atît de indispensabilă"[1], iar Panait Istrati, mai tîrziu, numea acest dicţionar „cartea sfîntă a adolescenţei mele"[2].

Folosită şi apreciată de mai multe generaţii de cititori, lucrarea lui Lazăr Şăineanu a constituit, cu toate limitele sale, un important instrument de pătrundere a culturii în mase. Ne întrebăm chiar dacă, într-un viitor cît mai apropiat, nu ar fi binevenită realizarea unui dicţionar cu profil similar, la nivelul lexicografiei actuale.

[1] La *maior*, explicat în a doua ediţie exclusiv din germană, intervine în cele următoare şi posibilitatea, îndreptăţită, a filierei ruseşti ; *mazu*, iniţial lipsit de etimologie, capătă apoi una rusească, exactă ; *măcăleandru*, înregistrat mai întîi cu „origine necunoscută", este trimis într-o ediţie ulterioară la un etimon ucrainean etc.

[1] I. L. Caragiale. *Opere*, tomul al IV-lea, Bucureşti, 1938, p. 427.

[2] C. Şăineanu. *Lazăr Şăineanu*, cit, p. 21.

2. Colaborarea lui O. Densusianu cu I. A. Candrea la Dicționarul geacral al limbii române

Am arătat altundeva (v. p. 42) cum Academia Română i-a solicitat pe O. Densusianu şi S. Puşcariu să preia conducerea dicționarului academic, după tentativa pe nedrept întreruptă a lui Alexandru Philippide. Cum Densusianu n-a obținut consimțămîntul societății de a-l folosi drept colaborator pe I. A. Candrea, el a renunțat curînd la învestitură şi, împreună cu I. A. Candrea, a încercat să realizeze în afara înaltului for un *Dicționar general al limbii române din trecut şi de astăzi,* din care, în *1909,* avea să apară o primă (şi ultimă) fasciculă, cuprinzînd litera *A* în întregime.

Hotărîrea de a realiza un nou dicționar explicativ al limbii române, după acela al lui Şăineanu, îşi are izvorul în însăşi opera acestuia, care nu i-a satisfăcut pe cei doi lingvişti. Un an după apariția primei ediții a dicționarului lui Lazăr Şăineanu, Densusianu afirma despre autor că „îi lipsesc calitățile necesare unui adevărat lexicograf", adăugind aprecierea că „materialul [din lucrare] este rău întocmit", iar „lipsa de sistem se vede la fiecare pas"[1]. Ceea ce pare a-i fi nemulțumit în primul rînd pe I. A. Candrea şi O. Densusianu în opera lexicografică a lui Şăineanu este criteriul restrictiv aplicat de autor în selectarea listei de cuvinte, şi soldat cu eliminarea regionalismelor stricte şi a arhaismelor. Din acest punct de vedere, în noul dicționar principiul ne apare radical schimbat : a fost reîmbrățişat *criteriul exhaustivității lexicale* preconizat în epocă de A. Philippide. Aplicarea principiului duce bineînțeles la o listă de cuvinte considerabilă, aproape dublă în comparație cu aceea a lui Şăineanu[2], şi din care fac parte multe rarități lexicale. Atitudinea excesiv primitoare a noului dicționar a fost chiar criticată de recenzenți[3], căci printre cuvintele înregistrate

[1] *Revista critică-literară,* anul V (1897), nr. 1, p. 21-22.

[2] Litera A, cit a apărut din lucrare, numără 3514 cuvinte-titlu.

[3] Vezi Ion A. R ă d u l e s c u - P o g o n e a n u , în *Convorbiri literare,* XLIII (1909), p. 203.

în el apar într-adevăr şi barbarisme efemere ca *agrația, ambarda, ambeta, ambosa, amfiguric* etc. Pentru obținerea unei liste mari de cuvinte autorii au plecat de la o bibliografie evident mai întinsă (în timp, spațiu şl numeric), pe care aveau intenția s-o îmbogățească mereu, şi, în consecință, şi-au alcătuit un fişier extrem de bogat.

Şi *proporția articolelor* este, în noul dicționar, cu mult mai extinsă în comparație cu lucrarea lui Şăineanu. La un format aproximativ egal, litera *A* ocupă, în opera lexicografică a lui I. A. Candrea şi O. Densusianu, un volum de peste patru ori mai mare decît în dicționarul lui Şăineanu. Diferența de volum între cele două opere se explică şi prin diferențele existente în lista de cuvinte, dar în egală măsură prin spațiul acordat articolelor în noua lucrare. Îndeosebi cuvintele de circulație, din fondul lexical principal, au căpătat acum, prin comparație, o extindere surprinzătoare : verbul *apăra,* de exemplu, care ocupa 8 rînduri în lucrarea lui Şăineanu, are 64 la Candrea-Densusianu ; *asemăna,* cu 3 rînduri la Şăineanu, are 37 la Candrea-Densusianu, iar *aşeza,* cu 10 rînduri la Şăineanu, ajunge la 158 de rînduri în noul dicționar.

Se dă o mai mare atenție şi *variantelor lexicale,* înregistrîndu-se, la locul alfabetic corespunzător, nu numai formele literare concurente, ci şi acelea învechite sau regionale.

Printr-un *sistem de semne convenționale,* clar inspirat de la A. Philippide, autorii notează neologismele (*), regionalismele (**), arhaismele conservate regional (|) şi cele dispărute (îf), în sfîrşit formele improprii (•). La cuvintele regionale, semnul convențional este dublat de indicația ariei concrete de circulație (mergînd pînă la județ). Se folosesc, de asemenea, numeroase indicații dc domeniu la cuvintele care aparțin diverselor terminologii ştiințifice.

Spre deosebire de dicționarul lui Şăineanu, în opera lexicografică a lui Candrea şi Densusianu sînt înregistrate în mod sistematic *formele gramaticale-tip* ale verbelor şi substantivelor (indicativul prezent şi, respectiv, pluralul).

Autorii urmează destul de aproape pe antecesorul imediat în privința *tipului de definiție:* ei folosesc în general definiții explicative concise, reducînd mai mult proporțiile concesiilor enciclopedice din această secțiune. în privința analizei și delimitărilor semantice, între cele două opere există însă deosebiri nete[1]. în noul dicționar ne întîmpină ramificații semantice cu mult mai bogate, fapt care explică în mare parte spațiul extins pe care îl ocupă articolele în lucrare : am numărat, astfel, 8 sensuri la *aluneca* (față de 2, la Șăineanu), 7 la *amăgi* (la Șăineanu, 2), 15 la *apăra* (la Șăineanu, 4), 7 la *asigura* (față de 3, la Șăineanu), 9 la *azvîrli* (la Șăineanu, 1). Avem a face cu o analiză semantică atît de minuțioasă încît, pe alocuri, lucrarea se apropie în această privință de Dicționarul Academiei (din care, la acea dată, apăruseră deja primele fascicule). Dar bogăția semantică se arată uneori excesivă, deoarece autorii au luat în considerație, la despicarea sensurilor, nu numai criteriile semantice, ci și cele gramaticale. Astfel, verbele cu mai multe valori morfologice (tranzitiv, intranzitiv, reflexiv) sînt împărțite în primul rînd pe aceste valori, unul și același sens putînd astfel apărea la fiecare valoare în parte (v. *asimila, atașa).* Diversele sensuri ale cuvintelor polisemantice sînt grupate după duble bare transversale (simple sau aldine), inspirate din lexicografia franceză. Sistemul are mari dezavantaje, ducînd la imposibilitatea unei ierarhizări semantice reale : numeroase sensuri principale au fost astfel subsumate pe nedrept unui alt sens principal, ca și sensurile propriu-zis subordonate. în principiu filiația semantică este istorică, dar principiul este serios viciat, după cum am mai arătat, la cuvintele cu valori gramaticale multiple, de primatul organizării gramaticale asupra celei semantice.

Numărul de *unități frazeologice* înregistrate este foarte bogat, întrecînd net pe acela din lucrarea lui Șăineanu ; în parte, diferența cantitativă este firească, dacă ținem seamă că noul dicționar are în vedere și sectorul lexical arhaic și regional. La substantivul apă, de exemplu, apar 77 de sintagme, locuțiuni, proverbe și expresii definite (față de 11, la Șăineanu).

[1] Explicabile în primul rînd prin profilul deosebit al dicționarelor.

Și în privința *citatelor ilustrative* există deosebiri sensibile între cele două opere lexicografice. Avînd la dispoziție un fișier mai bogat, I. A. Candrea și O. Densusianu și-au putut permite să reducă, pe de o parte, la maximum numărul de exemple personale, spre a le înlocui cu altele din autori, iar pe de alta să folosească la unul și același cuvînt și la unul și același sens mai multe contexte ilustrative : *amețitor* și *anina,* de exemplu, sint ilustrate la cîte un sens cu 3 citate din izvoare, iar unicui sens al lui *amănunt,* cu 10 citate. Spre deosebire de lucrarea predecesorului, în noul dicționar se reproduc contexte mult mai largi, excelent alese. Din păcate, izvoarele nu sînt organizate în ordine istorică.

Pentru prima dată în istoria lexicografiei românești un dicționar explicativ cu caracter lingvistic este înzestrat cu ilustrații și tabele. Acestea însoțesc definițiile cuvintelor concrete, le explicitează și reprezintă o concesie evidentă făcută principiului enciclopedic. Ilustrațiile sînt în general modeste și puține, iar procedeul ca atare aplicat cam inegal.

în sfîrșit, constatăm că *indicațiile etimologice* se dau în principiu la toate cuvintele înregistrate, iarăși spre deosebire de lucrarea lui Șăineanu. Foarte adesea (dar mai ales la împrumuturile recente) autorii indică și etimonul etimonului, adică etimologia originară, ca în dicționarele enciclopedice. în general, etimologiile directe înregistrate sînt excelente, cu excepția celor de la neologisme, adesea incomplete, căci la ele nu se acceptă posibilitatea originii multiple.

Prezentarea de față a lucrării lui I. A. Candrea și O. Densusianu nu s-a extins la mai multe amănunte din două motive : primul, într-un fel secundar, îl constituie împrejurarea că dicționarul n-a trecut de prima fasciculă, rămînînd în istoria lexicografiei doar ca o încercare abia începută ; al doilea, se întemeiază pe faptul că, după aproape două decenii, opera lexicografică prezentată aici va fi reîncepută, și în cele din urmă terminată, de I. A. Candrea, care, păstrînd în mare parte neatinsă

structura inițială a lucrării, îi va adăuga, prin noul său colaborator, Gh. Adamescu, o secțiune de nume proprii. Ne-am propus, de aceea, să reluăm și să extindem pe alocuri analiza de față într-un capitol următor, consacrat noului dicționar.

3. Dicționarul „etimologico-semantic" al limbii române elaborat de Alexandru Resmeriță

Vechi profesor de desen la Turnu Severin, Alexandru Resmeriță a fost, prin urmare, un filolog diletant. In domeniul lexicografiei el a dovedit o mare pasiune, negalată decît de cusururile nespecialistului cu veleități care a susținut, o viață, convins și neabătut, unele idei derizorii. Deși din multe puncte de vedere asemănător cu opera lexicografică a lui Lazăr Șăineanu, dicționarul lui Resmeriță constituie, de fapt, rezultatul concret al unui protest împotriva lui Șăineanu, acuzat cu violență de a fi introdus în lucrarea sa părerile etimologice cihachiene și de a fi prezentat, astfel, vocabularul limbii române drept un conglomerat de elemente, un ansamblu eterogen, cu precădere slav[1]. De aici pornește hotărîrea de a elabora „noul și adevăratul dicționar... al limbei române"[2], în care își propune să demonstreze că de fapt vocabularul românesc este, și din punct de vedere statistic, prin excelență latin și daco-grec (? !), că elementul slav ocupă în ansamblu un procent de numai 3—4%, cel turcesc fiind de 2%, cel unguresc sub 2% etc.[3]

Așadar, noul lexicograf nu este un filolog amator oarecare din secolul nostru, ci, mai grav, unul latinist

[1] [Al. Resmeriță], *Rectificarea unor erori academice...*, Turnu Severin, 1923, p. 11.
[2] *Ibidem*, p. 28.
[3] „Limba românească — scrie Resmeriță — are un fond de aproximativ 60% cuvinte latine; 15% cuvinte de origine daco-greacă antică ; 15% cuvinte noi, tot cu fond latin sau grec antic ; 4% cuvinte adevărat slave...; 3% grece bisericești și grece moderne ; 2% turcești..." *(Ibidem*, p. 29). In prefața dicționarului (p. 13), procentul cuvintelor slave din vocabularul românesc este redus la „nici 3%".

și purist, legat de o epocă de mult depășită. Cum anume este făcută demonstrația originilor lexicului limbii române, vom arăta la locul cuvenit.

Redactarea propriu-zisă a dicționarului i-a cerut autorului 6 ani încheiați, fiind precedată de o lungă perioadă în care el și-a adunat materialul[1]. Lucrarea a văzut lumina tiparului la *Craiova*, în anul *1924*, deci într-o perioadă cînd, în același oraș, continuau să apară noi ediții ale dicționarului lui Lazăr Șăineanu. Concepută, ca și acesta, în două secțiuni, a numelor comune și a celor proprii, noua operă lexicografică este evident mai întinsă în partea de cuvinte comune[2], dar mult mai săracă în aceea de nume proprii, redusă în fapt la liste de numiri geografice și onomastice românești, lipsite de explicații propriu-zise și însoțite de etimon. Dicționarul se deschide cu un studiu plin de enormități despre „Formarea limbei române", urmat de un compendiu de gramatică română.

în partea de cuvinte comune, singura care ne interesează aici în mod special, au fost înregistrate aproape *35 000 de cuvinte-titlu*, cifră impresionantă în comparație cu aceea din lucrarea lui Șăineanu. Resmeriță a făcut loc în lucrarea sa mult mai multor derivate (de felul lui *calicesc, calicește, calicire, calicit, căciuleală, căciulire, căciulită, căciuloi)* și unui număr sporit de neologisme și chiar de barbarisme (de exemplu, *nostrom, protocolar, proxim, exorta* „a ține un discurs de îndemn", *pudibund* „rușinos" etc.); de asemenea, el s-a dovedit mult mai primitor cu termenii arhaici și regionali *(obrici, pergheli, prujă, samochiș* etc), fiind totuși, în această din urmă privință mai ales, încă departe de dicționarul explicativ următor, al lui I. A. Candrea[3].

[1] [Al. Resmeriță], *Rectificarea unor erori academice*, cit., p. 28.
[2] La un format aproximativ egal, ea ocupă 923 de pagini la Resmeriță, față de 711 pagini, cît are a VIII-a ediție a dicționarului lui Șăineanu.
[3] Cuvinte regionale ca *măcădui, macău, magan, macorteața* etc, sau un arhaism ca *madea*, prezente în dicționarul lui I. A. Candrea, lipsesc din acela al lui Resmeriță.

Ca în dicționarul lui Șăineanu, *indicațiile de accentuare* la cuvintele-titlu apar doar în cazuri excepționale. Variantele lexicale înregistrate sînt în general rare ; ba, uneori, a fost aleasă ca formă unică și consemnată drept cuvînt-titlu o variantă neliterară (de exemplu, *măslin, măslină, perieliu, săcătui).*

Intre cele două opere lexicografice se semnalează, cum am mai spus, mari deosebiri în ceea ce privește *etimologia cuvintelor.* Am arătat că Șăineanu acordase etimologiei o importanță secundară în economia articolelor, subsumînd-o secțiunii explicative și plasînd-o, în consecință, ca o anexă, la sfîrșitul cuvintelor înregistrate. Multe cuvinte din opera sa lexicografică sînt cu totul lipsite de indicația etimologică sau măcar de indicarea formei etimonului. Dicționarul lui Șăineanu este prin urmare un dicționar prin excelență explicativ, cu unele indicații etimologice. Dimpotrivă, Alexandru Resmeriță a avut intenția de a face un dicționar etimologic cu suficiente indicații explicative. Această intenție s-a concretizat în titlul dat lucrării sale *(Dicționar etimologico-semantic al limbei române),* în așezarea secțiunii etimologice înaintea celei explicative, precum și în proporțiile luate de această secțiune în economia articolelor. Dat fiind concepția sa latinistă și puristă, pe de o parte (manifestată mai ales în căutarea cu orice preț a explicațiilor etimologice prin latină), pe de alta diletantismul său de-a dreptul pueril, rezultatele „științifice" obținute în domeniul etimologiei sînt, bineînțeles, dezastruoase, iar epitetul de „monstruozitate lexicografică"[1] ce s-a dat lucrării este în orice caz valabil pentru secțiunea etimologică. Urmează să vedem pe scurt cum procedează autorul spre a dovedi originea prin excelență latină și dacogreacă a vocabularului limbii române.

El se bazează mai întîi pe ideea că noi n-am împrumutat aproape nimic de la popoarele vecine ; dimpotrivă, ca popor cu o civilizație superioară, românii sînt cei care au furnizat vecinilor mai toate cuvintele pe care astăzi

[1] T. P[apahagi], în *Grai și suflet,* voi. II (1926), p. 414.

le avem în comun[1]. Pus în practică, în dicționar, acest principiu „purifică" într-o măsură enormă vocabularul românesc : abaua și *habarul* nu mai sînt cuvinte turcești pătrunse în limba română, ci cuvinte românești în limba turcă, întrucît noi le-am moștenit din latină (? !), de la *habitus,* respectiv *habere;* maghiarismul *hagimă* este, după Resmeriță, românism în maghiară și nu maghiarism în română, căci el e tras dintr-un compus latinesc *ad + cyma; hulub* („porumbel"), considerat o moștenire românească din latinul *columba,* ar fi fost împrumutat de români și slavilor. Fără a mai lungi o listă de exemple care ar putea deveni interminabilă, precizăm doar că procedeul etimologic arătat împînzește dicționarul. S-a văzut, și din exemplele date, că autorul nu arată nici un scrupul științific în privința legilor fonetice care acționează la deplasarea cuvintelor dintr-o limbă într-alta ori la cuvintele moștenite : orice sunet poate trece, după el, în oricare altul. Latinescul *habitus* a putut deveni, prin urmare, deopotrivă aba și *habotnic,* iar compusul latinesc *a + ito ((ire)* a dat cuvintele românești *haide* și *haiti;* verbul *izbuti* e dedus din lat. *ex + pote,* iar *meremetul* din lat. *mire (?)* și *mittere,* fiind furnizat de români și turcilor. Se întîmplă cumva ca etimonul pus la baza unui cuvînt românesc să nu aibă sensurile acestuia ? In cazul acesta, lexicograful „fabrică" la termenul românesc un sens convenabil și astfol dificultatea este învinsă : *ialoviță,* de exemplu, glosat în toate dicționarele prin „vacă grasă" (și explicat din slavă), are, în lucrarea lui Resmeriță, și sensul de „apă prea multă vărsată pe jos", creat pentru a putea explica cuvîntul dintr-un etimon latinesc *eluvies ;* bineînțeles, în slavă cuvîntul ar fi de origine românească.

Fără a avea intenția să analizăm îndeaproape toate aberațiile științifice comise în această secțiune, vom încerca doar să enunțăm, în cele ce urmează, alte erori generale prezente în ea : autorul nu face nici o distincție între cuvintele latinești moștenite și cele împrumu-

[1] [Al. Resmeriță], *Rectificarea unor erori academice,* cit., p. 13, 17, 20 și idem, *Discuții privitoare la limba română,* București, f. a., p. 6—8.

tate ; extrem de multe neologisme provenite în română din limbi romanice sânt explicate în dicționar exclusiv prin latină; indicațiile etimologice directe sînt adesea înlocuite cu cele originare, ca în dicționarele enciclopedice (de exemplu, pentru *asasin* se trimite în primul rînd la un etimon arab, iar *metalografie* este explicat exclusiv din elemente grecești) ; lucrarea respinge orice posibilitate de etimologie multiplă ; fără nici un temei, numeroase cuvinte românești moștenite ori împrumutate sînt deduse prin compunerea, pe teren românesc, a unor cuvinte străine de sine stătătoare *(cartomanție* ar proveni, astfel, din fr. *carte* și gr. *manteia);* indicația de etimologie daco-greacă, frecvent folosită în dicționar (și sprijinită pe ideea că dacii vorbeau curent limba greacă, pe care au adus-o și în formarea limbii române[1]), constituie desigur o absurditate filologică; în sfîrșit, pentru lexicograf nu există cuvînt românesc de origine necunoscută, totul poate fi și trebuie explicat. Patronată de asemenea concepții, secțiunea etimologică a dicționarului lui Al. Resmeriță se dovedește deci cu adevărat o monstruozitate.

Partea explicativă a lucrării prezintă însă unele calități științifice incontestabile. Ca la Șăineanu, se indică în mod sistematic domeniile cărora aparțin cuvintele ori sensurile înregistrate (de exemplu, liter., jurid., medic, ist.) și, în mai mică măsură, aria lor de circulație. Unele definiții sînt inspirate direct din opera predecesorului (v. *prun, puciocnă, sacagiu, sameș),* dar cele mai multe aparțin autorului și rezultă dintr-o muncă de informare personală adesea foarte serioasă. Față de Șăineanu, constatăm diferențe evidente în modul cum a fost concepută această secțiune. Definițiile lui Resmeriță sînt de obicei mai analitice, mai bogate în explicații, în amănunte, perifrază primind asupra sinonimelor. Această tendință a dus de altfel și la mai muite concesii enciclopedice propriu-zise. Formularea explicațiilor este în general ex-

[1] Al. Resmeriță, *Discuții privitoare la limba română* cit., p. 5.

plicită și sobră, dar pe alocuri afectată de aspecte arhaice (de exemplu, *izbitor* apare definit prin „cu putere lovitor", iar *izolarea* prin „stare singur, singurătate"). Șăineanu apare net depășit în prezentarea polisemantismului cuvintelor, îndeosebi în consemnarea nuanțelor tehnice și figurate. O confruntare a celor două opere lexicografice ne arată diferențe cantitative apreciabile în prezentarea ramificațiilor semantice, în favoarea dicționarului lui Resmeriță. Iată doar cîteva exemple, alese aproape la întîmplare :

ȘĂINEANU (ediția a VUI-a)	*RESMERIȚĂ*
cinematograf: „aparat destinat a proiecta pe o suprafață albă vederi pline de viață."	,1) Aparat cu care se fotografiază orișice mișcări pe o bandă (peliculă) care apoi, rulată prin fața unei lămpi electrice, se proiectează pe o pînză albă... 2) Meșteșugul sau arta de a combina și fotografia astfel scene și vederi. 3) Locul unde se prezintă vederi sau scene cu cinematograful."
icoană: „chip, mai ales de sfînt."	„1) Chipul zugrăvit, ce reprezintă sfinți... 2) Imagine, tablou. 3) Fig. închipuiri din imaginația poeților. 4) Reprezentare, înfățișare."
împietri„1. A (se) schimba în piatră. 2. Fig. A se face tare ca piatra."	„1) A preface în piatră; a (se) întări ca piatra. 2) A fixa, a face să nu se mai șteargă (coloarea unei stofe sau line văpsite). 3) Fig. A rămîne uimit și în nemișcare. 4) A se îndărătnici, înrăi (inima). 5) A deveni nesimțitor."

Deși uneori analiza și despicarea semantică se dovedesc excesive în dicționarul lui Resmeriță, iar unele sensuri sînt, așa cum am arătat, de-a dreptul inventate (spre a susține etimonul dorit), meritele autorului în pri-

vința prezentării semantice cît mai complete covîrșesc abuzurile și erorile sale.

In noul dicționar s-a renunțat la procedeul predecesorului de a ilustra cuvintele și sensurile cu *texte din autori,* iar numărul de *citate personale,* foarte ridicat la Șăineanu, a fost redus la cazuri excepționale. In privința *unităților frazeologice* (sintagme, locuțiuni, expresii, compuse), opera lui Resmeriță concurează și de obicei întrece, ca bogăție de material, dicționarul lui Șăineanu[1], iar explicarea lor este făcută exact și cu mare economie de spațiu.

Putem conchide că *valoarea părții explicative a dicționarului lui Al. Resmeriță este aproape invers proporțională față de secțiunea etimologică;* pe nedrept, așadar, lucrarea a fost integral condamnată, fiind astăzi aproape uitată. Cercetată cu circumspecție, prin ignorarea etimologiei și prin confruntarea lucrării cu alte dicționare explicative, opera lexicografică a lui Resmeriță se poate dovedi și astăzi utilă. Victimă a unor concepții filologice de mult perimate, profesorul de dexterități din Turnu Severin a trezit printre contemporanii săi o reacție nimicitoare, care a făcut din el un personaj ridicol.

4. Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea românească"

La începutul veacului nostru, casa editorială Socec inițiase realizarea unui *Dicționar general al limbii române,* mobilizînd, în acest scop, pe doi reputați lingviști, Ovid Densusianu și I. A. Candrea. în 1909 a apărut o primă fasciculă a lucrării, plină de promisiuni, dar neurmată de altele. Am prezentat, pe scurt, într-un capitol anterior (v. p. 94 și urm.), acest început de dicționar remarcabil, abandonat în mod surprinzător, în împrejurări pe care nu le cunoaștemexact. Credeam totuși că pînă la urmă prin-

[1] De comparat cele două lucrări la cuvinte ca *iarbă, lua, nas, ochi.*

cipala cauză oare a determinat abandonarea proiectului va fi fost distrugerea întregului fișier lexical al lucrării de către trupele germane ce ocupaseră Bucureștiul, în timpul primului război mondial[1].

Curînd după încheierea primului război mondial, în 1919, ia ființă casa editorială Cartea românească, instituție care își înscrie în planul de realizări, ca un fel de veleitate supremă, „editarea unui Dicționar enciclopedic al limbii române care să poată fi la îndemîna oricui"[2]. Proiectul general propus (s-au, mai degrabă, impus) al conducerii editurii se inspiră cu evidență după Micul Larousse ilustrat; ca și acesta, lucrarea românească este înzestrată cu două mari părți, independente prin conținut, și una anexă intercalată : prima secțiune (și totodată cea mai întinsă), un dicționar lingvistic explicativ ; ultima, unul enciclopedic, cuprinzînd exclusiv nume proprii; în sfîrșit, între acestea, o sumară listă de locuțiuni, maxime și proverbe celebre.

Pentru aducerea la îndeplinire a planului editurii au fost solicitați I. A. Candrea și Gh. Adamescu. Colaborarea celor doi autori este numai aparentă, căci în realitate fiecare dintre ei a elaborat, singur, cîte o parte absolut independentă a lucrării. Lui Candrea i-a revenit sarcina de a redacta dicționarul lingvistic explicativ, în timp ce Gh. Adamescu și-a asumat-o pe aceea a numelor proprii. Observăm, așadar, că nu s-a mai apelat la Ovid Densusianu, hotărîre de care acesta își va aduce toată viața aminte, cu o mîhnire abia stăpînită[3].

Erau cei doi autori amintiți pe deplin chemați să ducă la îndeplinire o asemenea lucrare ? La această întrebare nu putem răspunde decît pozitiv. Multiplele preocupări anterioare ale lui I. A. Candrea — de etimolog, filolog, dialectolog, folclorist, gramatic, și chiar de autor de dicționare — ne fac să credem că avem în persoana lui un lexicograf ideal ; pînă și remarcabilul său talent de desenator a putut fi exploatat la noua lucrare, în care peste

[1] Vezi *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea românească"* [București, 1931]. *Prefață,* p. X.
[2] *Ibidem, Prefața ed'turii,* p. VII.
[3] Vezi Grai *și suflet,* voi. VI (1934), p. 360—361.

500 de ilustrații sînt realizate de propria lui mînă[1]. La rîndul său, Gheorghe Adamescu avusese preocupări de istoric și istoric literar, de filolog, de pedagog, folclorist și îndeosebi de bibliograf, toate strîns legate de materialul ce trebuia colectat și organizat în secțiunea numelor proprii a noului dicționar.

Adunarea materialului pentru ambele secțiuni a constituit o dificilă operație preliminară, mult mai dificilă totuși în partea ce revenea lui Candrea, datorită intenției acestuia de a depăși cantitativ toate operele similare anterioare. Ajutat de soția sa, I. A. Candrea și-a alcătuit un fișier incomparabil mai bogat decît antecesorii, format din peste 450 000 de extrase, cifră de-a dreptul uimitoare ca rezultat al muncii individuale, căci ea egala aproape numărul de extrase cu care Sextil Pușcariu pornise la elaborarea marelui dicționar academic.

Lucrările de tipărire, pentru care editura a folosit litere special comandate și numeroase forțe tehnice, au durat aproape 6 ani, din 1926 pînă în 1931[2]. în 1931 a apărut deci această foarte cunoscută operă lexicografică. Fără îndoială, avem a face cu cea mai deplină realizare lexicografică românească apărută în afara forului academic, ca rod al muncii individuale. între cele două principale părți ale dicționarului există însă nete deosebiri calitative, în favoarea secțiunii numelor comune, elaborată de I. A. Candrea. De aceea, analiza noastră va urmări cu precădere evaluarea acestei secțiuni.

Ceea ce impresionează mai întîi în întreprinderea realizată de I. A. Candrea sînt proporțiile ei, pe drept cuvînt impresionante : secțiunea lui întrece de peste două ori, ca volum, pe aceea similară a lui L. Șăineanu și este, de asemenea, considerabil mai întinsă decît aceea din dicționarul lui Resmeriță.

[1] Vezi *Dicționarul enciclopedic ilustrat,* cit., p. XIV.
[2] *Ibidem,* p. VII.

Amploarea lucrării rezultă în bună parte din *lista de cuvinte.* Titlul însuși al secțiunii *(Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi)* arată clar intenția autorului de a consemna „repertoriul aproape complet al cuvintelor dispărute din grai", precum și (mai toate cuvintele „care se întrebuințează astăzi"[1]. Realist, Candrea nu își propune să obțină rezultate exhaustive și, pe de altă parte, el își fixează unele criterii diferențiate de selectare. Pe alocuri, amendamentele sale restrictive amintesc de acelea formulate de Sextil Pușcariu pentru marele dicționar academic. Astfel, el respinge din limba veche slavonismele și turcismele neintegrate, prezente ici-colo în cîte un document ori o traducere românească, și, de asemenea, unele creații lexicale personale (numeroase la cărturari ca Dosoftei, Cantemir ș. a.). Pentru limba actuală, Candrea stabilește patru mari categorii de cuvinte, în raport cu care diferă criteriile de selectare și de tratare : în prima intră cuvintele literare și populare „comune mai tuturor românilor de dincoace de Dunăre"[2], primite fără excepție în dicționar, tratate în mod amănunțit (pe alocuri chiar cu note enciclopedice) și ilustrate cu izvoare mai bogate ; din a doua categorie fac parte cuvintele regionale (sau „provincialismele", cum le numește Candrea), acceptate în mare număr în dicționar (fiind adesea luate de autor de prin glosarele publicate, sau culese cu propriile sale mijloace), dar prezentate mai sumar și ilustrate mai sărac ; urmează neologismele curente, la care lexicograful operează o selectare, în intenția sa, mai riguroasă[3], și pe care le tratează de obicei sumar, angajîndu-se chiar să le rezolve, semantic, de cîte ori va fi posibil, „prin cuvintele curat românești care le corespund"[4], idee foarte înrudită cu aceea preconizată de Sextil Pușcariu, la începutul veacului nostru ; în sfîrșit, din terminologia tehnică neologistică s-a reținut în dicționar „numai o parte relativ restrînsă",

[1] *Ibidem, p.* X.
[2] *Ibidem.*
[3] „M-am ferit — scrie autorul — de a introduce în dicționar acele formațiuni de cuvinte recente, cum sînt, de ex. ... *a. conferenția, a concerta' (Ibidem,* p. XII).
[4] *Ibidem,* p. XII.

adică acele cuvinte „pe care cititorul le poate întîlni cîteodată în lecturile curente, iar nu în scrierile speciale"[1] Necesităţi legate de economia de spaţiu l-au obligat pe autor să elimine din dicţionar multe derivate verbale care nu reprezintă sporuri semantice faţă de cuvintele-bază corespunzătoare (de tipul infinitivelor lungi devenite substantive abstracte). Structura listei de cuvinte a dicţionarului este deci foarte diferită de aceea a lui Şăineanu, dar se apropie, din cele mai multe puncte de vedere, ce lucrarea lui Resmeriţă, prezentată mai sus, şi chiar de marele dicţionar academic. Comparat cu versiunea anterioară, din 1909, începută în colaborare cu Ovid Densusianu, noul dicţionar se dovedeşte însă mai sărac : constatăm că s-a renunţat nu numai la multe abstracte verbale *(abandonare, abonare, abordare, abrutizare, abrutizat* etc.) ori la variante lexicale *(abaciu, abar, obor, absentism),* ci şi la unele cuvinte regionale *(abager, abageresc, abagiubă, abăluţă, abrac)* sau învechite *(abai, abăioară)* stricte. Confruntînd, de exemplu, primele patru pagini ale celor două versiuni, observăm că aceea din 1909 are în plus 27 de cuvinte şi variante lexicale. Faţă de 3 514 cuvinte-titlu (fără variante şi trimiteri), cîte numără litera *A* în prima versiune, în noul dicţionar se găsesc numai 3 029 de articole-titlu, ceea ce, pe întreg volumul, ar fi dus la apreciabile diferenţe cantitative. Din statistica întreprinsă de D. Macrea[2], rezultă că secţiunea elaborată de I. A. Candrea numără „43 269 cuvinte"[3]. La prima vedere, această evaluare cantitativă pare a intra într-o oarecare contradicţie cu aceea făcută de Candrea însuşi. Se ştie că pe spaţiile marginale ale secţiunii apare tipărită, din 500 în 500 de cuvinte, indicaţia statistică cumulativă; potrivit acestei statistici[4], dicţionarul explicativ ar număra 38 629 de cuvinte, cu aproape 5 000 mai puţine decît rezultă din evaluarea lui D. Macrea. Deoarece Candrea nu a inclus în statistica

[1] *Ibidem.*
[2] Vezi. mai recent. D. Macrea, *Studii de istorie a limbii şi a lingvisticii române,* Bucureşti, 1965, p. 161.
[3] *Ibidem.*
[4] Sistemul este preluat întocmai din versiunea anterioară.

sa variantele şi dubletele lexicale, sîntem obligaţi să considerăm exactă numărătoarea lui D. Macrea.

Puţine dicţionare explicative într-un singur volum se pot lăuda cu o asemenea listă de cuvinte. Recenzenţii au salutat în general cu căldură migala cu care au fost depistate şi incluse în opera lexicografică arhaismele şi regionalismele, precum şi grija deosebită acordată cuvintelor de mare circulaţie, dar au criticat fără excepţie aşa-zisul surplus de termeni neologistici reţinut în ea[1]. S-a afirmat chiar, din acest punct de vedere, că „folosindu-se de dicţionare franţuzeşti", lexicograful „a transpus pur şi simplu *toate* [s. n.] cuvintele pe care le-a găsit acolo"[2]. Această obiecţie, astăzi cvasigenerală, ni se pare puţin întemeiată, întrucît autorul, vrînd să facă şi un dicţionar al limbii actuale, a trebuit să includă în el numeroasele şi rapidele achiziţii din primele decenii ale secolului nostru (mai ales din domeniul ştiinţelor), adică să facă un dicţionar de neologisme în interiorul dicţionarului explicativ general. Întoarcerea autorului cu faţa la prezent constituie în general o noutate şi, dat fiind scopul dicţionarului său, ea trebuie mai degrabă lăudată, cu toate abuzurile ce a generat. în orice caz, nu se poate în nici un fel demonstra că lexicograful ar fi transpus în dicţionar listele de cuvinte ale modelelor franţuzeşti, iar dintre abuzurile ce i-au fost imputate de recenzenţi observăm că foarte multe (de exemplu, *clasament, abscisă, acuminat, alidadă, altern*[3]) s-au consacrat în limba română, de la apariţia dicţionarului şi pînă astăzi. Comparată cu recentul *Dicţionar de neologisme* al lui Florin Marcu şi Constant Mâneca (ediţia a II-a, Bucureşti, 1966), opera lexicografică a lui I. A. Candrea se dovedeşte pe alocuri destul de săracă din acest punct de vedere ; ceea

[1] Vezi Ilie Bărbulescu, în *Arhiva,* XXXIX (1932), nr. 1—3, p. 96; S. Puşcariu, în *Dacoromania,* VII (1931—1933). p. 483 ; O. Densusianu, în *Grai şi suflet,* VI (1934), p. 361 ; Iorgu Iordan, *Limba română contemporană,* [Bucureşti], 1954, p. 134 ; *Al. Graur, încercare asupra fondului principat lexical al limbii române,* [Bucureşti], 1954, p. 36; D. Macrea, *Studii de istorie a limbii şi a lingvisticii române,* cit., p. 161.
[2] Al. Graur, *încercare asupra fondului principal lexical al limbii române,* cit., p. 36.
[3] Vezi I. Bărbulescu, în *Arhiva,* cit., p. 96.

ce se poate obiecta mai degrabă lucrării este faptul de a fi reținut unele neologisme rare în dauna altora, mai; cunoscute, care n-au fost acceptate : de exemplu, figurează în lista de neologisme *cedent, cloazon, iremisibil,* dar lipsesc din ea *ireal, ireverențios, sadic, conferenția* sau *concerta.*

Intocmindu-și lista de cuvinte pe baza unui fișier bogat, adică pornind de la numeroase texte, I. A. Candrea ne-a putut oferi o lucrare amplă, în care prezența elementelor neviabile este cu totul secundară în întregul ansamblu, și care satisface pînă astăzi pe cititori.

Autorul a grupat *variantele (lexicale și de pronunțare)* imediat alături de cuvîntul-titlu, dar cu alte caractere tipografice, pentru a realiza astfel și vizual o ierarhie între forma-bază și formele considerate secundare. Numărul de variante înregistrate depășește pe acela din toate lucrările similare anterioare (cu excepția versiunii neterminate, din 1909), fiind totuși mai redus decît ne-am aștepta, dacă ținem seamă de volumul materialului lexical pe care s-a construit lucrarea ; și din necesități practice (publicului larg căruia îi este adresat dicționarul), I. A. Candrea a simplificat realitatea, reținînd doar variantele principale ale cuvintelor, adică acelea de circulație mai mare. Mai gravă ni se pare însă nu această selectare cît faptul că, pe alocuri, sub același cuvînt-titlu au fost grupate forme care, în realitate, sînt cuvinte independente : astfel, la *acomodare* (derivat verbal românesc) se află subsumate *acomodație* și *acomodațiune* (împrumuturi neologistice); la corpacă (împrumut) figurează și *corpănică* (derivat în interiorul limbii române) etc. etc. Sistemul amintit (care ține seamă de criteriul identității semantice, nu etimologice) continuă întocmai pe acela inaugurat în versiunea anterioară, dar el ni se pare inacceptabil într-un dicționar care este și etimologic. De altfel, în asemenea situații autorul a sacrificat cu totul indicația etimologică pentru cuvintele subsumate, ca și cum ele ar avea origine comună cu a formelor principale.

Noul dicționar se deosebște în mod sensibil de versiunea anterioară la *indicarea domeniilor* cărora le aparțin cuvintele. Indicațiile abreviate de domeniu au fost înlocuite printr-un mare număr de simboluri convenționale (în total, 85). Unii recenzenți (printre ei, A. Philippide și O. Densusianu) au criticat sistemul, considerîndu-1 greoi și inexplicit; dimpotrivă, alții (ca S. Pușcariu) l-au socotit potrivit, ba chiar „ingenios". Personal ni se pare că procedeul ales este foarte potrivit cu natura dicționarului. Semnele convenționale folosite sînt extrem de plastice, de pregnante, sugerînd precis domeniul respectiv : o notă muzicală, de exemplu, indică termenii sau sensurile aparținînd muzicii; corpul unei nave identifică termenii din domeniul marinei, iar un plic terminologia poștală. Sistemul, aplicat îndeosebi la neologisme, își demonstrează utilitatea și în alte două direcții : pe de-o parte, el a adus unele economii de spațiu, folosite la lărgirea secțiunii explicative ; pe de alta, prin pregnanța sa, el facilitează aflarea sensului căutat în interiorul cuvîntului polisemantic. Autorul pare a fi folosit ca model, din acest punct de vedere, celebrul dicționar Sachs-Villatte, cu care prezintă în orice caz asemănări certe.

Tot prin semne convenționale (acestea păstrate, cele mai multe, din versiunea anterioară) ne este arătată și situația cuvintelor în raport cu limba literară : un cerc gol care precedă cuvîntul-titlu ori varianta indică regionalismele, o cruce simplă ori dublă arhaismele, un asterisc neologismele etc. Ca în versiunea din 1909, lexicograful adaugă, la cuvintele regionale, numeroase precizări spațiale concrete asupra ariei, a extensiunii lor. Autorul arată în prefața dicționarului (p. XI) că, datorită absenței unor mijloace sigure de control (în primul rînd a unui atlas lingvistic), asemenea precizări s-ar putea dovedi cîteodată arbitrare. în pofida acestei rezerve, utilitatea lor, ca izvor de informație, se arată și astăzi extrem de mare. Chiar Sextil Pușcariu declara că „în general... informațiile" date de I. A. Candrea „asupra extensiunii și circulației cuvintelor sînt exacte și mult mai complete decît la lexicografii anteriori"[1].

Bogăția semantică a articolelor din dicționar este determinată în primul rînd de o *remarcabilă bogăție a bibliografiei folosite,* în dublu sens : cantitativ și calitativ.

[1] S. Pușcariu, în *Dacoromania,* cit., p. 484.

Cele 450 000 de extrase din izvoare, pe care s-a construit în principal lucrarea, aparţin la 258 de titluri de opere, de toate tipurile şi din toate timpurile : texte populare şi culte, texte bisericeşti, beletristice şi ştiinţifice, glosare şi reviste etc. Spre a demonstra în mod mai convingător valoarea cantitativă a izvoarelor, ni se pare suficient să amintim faptul că A. Philippide începuse elaborarea marelui dicţionar academic cu o bibliografie de 199 de titluri (însumînd tot sub o jumătate de milion de extrase) şi că versiunea anterioară, din 1909, începută cu Ovid Densusianu, era înzestrată cu numai 151 de titluri. Sporul bibliografic evident adus de I. A. Candrea în noul dicţionar este reprezentat îndeosebi de scriitorii contemporani şi de culegerile folclorice ; astfel, dintre scriitorii români contemporani au fost introduşi D. Zamfirescu, Em. Gîrleanu, C. Sandu-Aldea, I. A. Bassarabescu, I. Al. Brătescu-Voineşti, M. Sadoveanu, V. Demetrius, iar dintre folclorişti apar nume noi ca T. Bud, V. Păcală, N. Păsculescu, S. Liuba şi A. Iana, D. Furtună, P. Bîrlea, G. F. Ciauşanu.

Interpretarea semantică a izvoarelor şi în general *secţiunea explicativă* constituie, după părerea noastră, partea cea mai solidă a dicţionarului. Ea a fost de altfel apreciată favorabil de aproape toţi lingviştii români. Sextil Puşcariu afirma, de exemplu, că „un mare merit al dicţionarului lui Candrea îl formează definiţiile"[1] ; Ovid Densusianu remarca sobrietatea şi limpezimea acestora*, iar Iorgu Iordan exactitatea lor[3]. Propunîndu-şi să ia în consideraţie (precum arată şi titlul lucrării) vocabularul „limbii române din trecut şi de astăzi", autorul a fost obligat, în consecinţă, să dea materialului lexical o organizare istorică ; aşadar, la cuvintele polisemantice el' stabileşte că va porni „de la sensul cel mai vechi, din care s-au dezvoltat treptat celelalte", iar nu de la „înţe-,; leşul cel mai comun" (prefaţa, p. XII). Structura generală: a părţii explicative reprezintă însă, de fapt, o preluare; a sistemului din versiunea de la 1909, începută cu Ovid; Densusianu : găsim în ea aceleaşi bogate ramificaţii semantice, mergînd adesea pînă la înregistrarea unor sensuri regionale ori arhaice rarisime, bazate pe un singur izvor ; aceleaşi definiţii explicite, sobre, exacte ; din păcate, chiar şi aceleaşi defecte, dintre care cel mai grav ni se pare a fi acela de a continua despicarea semantică a cuvintelor pe criterii predominant gramaticale, fapt ce conduce la înmulţirea excesivă a sensurilor şi la organizarea lor neistorică[1].

Noul dicţionar se deosebeşte totuşi de versiunea anterioară, în secţiunea explicativă, prin două fericite inovaţii. Mai întîi, Candrea a adăugat la barele transversale ce despărţeau, în prima versiune, sensurile cuvîntului polisemantic, numere de sens ; în acest fel, numeroase sensuri fals subordonate unui sens primordial au ieşit de sub tutela lui şi figurează în lucrare ca sensuri independente, cu egală îndreptăţire faţă de acela primordial[2]. In al doilea rînd, autorul are meritul de a fi îmbogăţit enorm sinonimia, aşa cum fusese ea concepută în versiunea anterioară ; îndeosebi sinonimia folosită la numele de plante şi de animale ne apare de o bogăţie excepţională. Faptul acesta are nevoie de unele explicaţii. Este cu totul necunoscută împrejurarea că I. A. Candrea a proiectat şi a lucrat mulţi ani la mai multe studii ample de terminologie populară, rămase (neterminate) în manuscris[3]. Manuscrisele sale vădesc o impresionantă perseverenţă în adunarea şi organizarea unui imens material lexical privind terminologia botanică şi zoologică. In această lumină, nu mai pare surprinzător faptul că tocmai numele de plante şi animale au căpătat în dicţionar

[1] *Ibidem.*

[2] O. Densusianu, în *Grai şi suflet,* cit., p. 362.

'Iorgu Iordan, *Limba română contemporană* citJ p. 134.

[1] La *ameliora,* de exemplu, valoarea tranzitivă a verbului a fost izolată de cea reflexivă, sub alt sens, dar cu o definiţie aproape identică ; la *mort,* toate sensurile adjectivului au fost izolate de toate cele ale substantivului, deşi, în realitate, mai fiecare sens aparţinînd unei categorii morfologice se întrepătrunde cu un sens aparţinînd celeilalte categorii.

[2] Aplicat exhaustiv, criteriul exclusiv al numerotării generează, e adevărat, o eroare opusă, deşi mai puţin gravă: eliminarea totală a sensurilor real subordonate din interiorul cuvîntului polisemantic.

[3] Se găsesc la Biblioteca de lingvistică a Facultăţii de limbă şi literatură română din Bucureşti.

o mare extensiune în ceea ce priveşte sinonimia, şi o tratare de o siguranţă fără precedent.

In privinţa bogăţiei semantice, dicţionarul lui I. A. Candrea rivalizează în multe cazuri cu cel academic, elaborat sub conducerea lui Sextil Puşcariu. Iată doar cîteva exemple semnificative, culese aproape la întîmplare[1] :

Dicţionarul Academiei	*Dicţionarul lui l. A. Gandrea*
CLAPA 6 sensuri	8 sensuri
CLAR 8 sensuri	6 sensuri
CLARITATE 3 sensuri	3 sensuri
CLASA 2 sensuri principale	2 sensuri
CLASA 6 sensuri principale	7 sensuri
CLASIG 3 sensuri principale	6 sensuri
GLATI 21 sensuri principale	9 sensuri
GLATINA 10 sensuri principale	7 sensuri

Ca şi în versiunea anterioară, definiţiile unor cuvinte (concrete) sînt însoţite de *ilustraţii.* în noul dicţionar numărul ilustraţiilor este însă cu mult mai mare[2], iar, pe de altă parte, ele reprezintă un evident progres din punct de vedere al realizării ştiinţifice şi artistice. Ilustraţiile servesc în mod efectiv şi sistematic la precizarea sau la completarea definiţiei, şi justifică epitetul de „enciclopedic" ce s-a dat dicţionarului.

Definiţiile sînt în multe cazuri urmate de *citate.* în comparaţie cu lucrarea lui Şăineanu, în noul dicţionar constatăm o serioasă creştere a numărului de citate, dar mai ales o creştere a ponderii citatelor din texte faţă de cele personale. Dimpotrivă, faţă de versiunea din 1909 se observă o scădere a numărului de citate, precum şi o reducere a volumului fiecăruia în parte. De fapt, această reducere globală ni se pare într-un fel justificată, de vreme ce în nici una dintre cele două versiuni autorii nu şi-au propus să urmărească şi să ilustreze prin izvoare istoria

[1] Am ales totuşi pentru confruntare o fasciculă din DA apărută în 1931, anul apariţiei dicţionarului lui I. A. Candrea, spre a avea materiale perfect contemporane.

[2] La litera A, de exemplu, se găsesc 281 de ilustraţii, faţă de 131, în versiunea din 1909. In întreaga secţiune a lui I. A. Candrea apar 5 383 de ilustraţii în text.

cuvintelor şi a sensurilor înregistrate. Izvoarele citate au în dicţionar rolul exclusiv, pe care şi-1 îndeplinesc în mod excelent, de a dovedi existenţa sensurilor definite, adesea completînd-o. A crescut calitatea citatelor alese din texte, în comparaţie cu lucrările similare anterioare, lexicograful manifestînd o deosebită grijă în operaţia de selectare : s-au folosit citate limpezi, caracteristice, frumoase. Aşa cum am arătat în treacăt şi mai sus, numărul citatelor, acceptarea sau excluderea lor depind într-o mare măsură de locul ocupat de cuvinte în ansamblul vocabularului : ele sînt mai frecvente la cuvintele polisemantice (ajutînd la delimitarea mai clară a sensurilor) şi, în general, la cuvintele din fondul principal lexical, şi mai rare la neologisme (în primul rînd la termenii ştiinţifici), unde adesea au fost substituite prin exemple redacţionale, personale. Notăm faptul că citatele redacţionale, de obicei foarte scurte, indică îmbinările de cuvinte mai frecvente în care apare cuvîntul-titlu (de exemplu, la un sens al lui *echipa, ~ soldaţii;* la sensul economic al lui *echilibru, ^ l bugetului ; la echidistant, două drepte paralele sînt <— e* etc). în sfîrşit, amintim că lexicograful a indicat pe autorii citatelor din izvoare, dar fără a trimite exact la text, ediţie şi pagină.

Lucrarea elaborată de I. A. Candrea este bogat înzestrată cu *unităţi frazeologice* (proverbe, sintagme, locuţiuni, expresii). Faţă de versiunea anterioară, lucrarea reprezintă totuşi un regres cantitativ : obligat de economia lucrării, autorul a eliminat unele îmbinări stabile de cuvinte care i s-au părut mai puţin cunoscute. Definirea unităţilor frazeologice înregistrate este în general remarcabilă, concentrată dar explicită, şi de obicei urmată de fericite contexte ilustrative din izvoare. Surprind însă unele inconsecvenţe în organizarea semantică a acestui amplu material lexical : locul ocupat de unităţile frazeologice în interiorul articolului nu se bazează întotdeauna pe principiul ferm al gradului de înrudire semantică între acestea şi un sens general din care ele s-au dezvoltat ; dacă, de exemplu, la un cuvînt ca *aghios* („cîntare bisericească..."), izolarea sub sens independent a expresiei *a trage la aghioase* pare întru totul justificată, datorită evoluţiei semantice a expresiei, ea ne apare neconvingătoare,

ba chiar forțată, la cuvinte ca *aparență* sau *arestare,* întrucît unitățile frazeologice *în aparență, a salva aparențele, mandat de arestare,* înregistrate aici sub diviziuni numerice aparte, reprezintă în realitate deplasări semantice minore față de sensul general al cuvintelor respective, care impuneau subsumarea lor în cadrul sensului general, în orice caz, rămîne dominantă în această secțiune bogăția materialului și explicarea lui exactă. Din ambele puncte de vedere, lucrarea rămîne pînă astăzi extrem de utilă, nefiind depășită decît de marile dicționare academice din secolul nostru.

Fiecare articol din dicționarul lui I. A. Candrea cuprinde și o *secțiune etimologică.* Autorul arată în prefața lucrării că a dat numai indicațiile etimologice „sigure" (p. XIII). Absența lor la unele cuvinte arată, iarăși după propria mărturisire a lexicografului *(ibidem),* originea necunoscută sau dubioasă a acestora. Din fericire, delimitarea netă propusă nu a fost întru totul respectată, astfel că lucrarea conține totuși numeroase sugestii etimologice acolo unde nu s-a putut stabili o soluție certă. Autorul a fixat trei tipuri principale de indicații etimologice : la cuvintele vechi (moștenite sau împrumutate), s-a arătat de obicei atît limba de origine cît și forma etimonului; la împrumuturile mai recente (prin excelență la neologisme), indicația limbii de origine nu este urmată de aceea a formei etimonului decît atunci cînd se consideră (pe drept ori nu) că acesta ar avea o formă prea diferită de a cuvîntului românesc ; în sfîrșit, la derivatele pe teren românesc se arată (la sfîrșitul definiției sau chiar în corpul ei, cu caractere spațiate) cuvîntul-bază din care acestea provin, nu și afixele derivative. Sistemul adoptat de I. A. Candrea în secțiunea etimologică diferă în mod sensibil de acela din versiunea anterioară, în care ea avea fără excepție un loc stabil (la sfîrșitul articolelor) și în care se indica întotdeauna atît limba de origine cît și forma etimonului.

Secțiunea etimologică a dicționarului elaborat de I. A. Candrea a stîrnit, printre specialiștii din epocă, reacții contradictorii. Unii recenzenți, printre care O. Densusianu, deși propun unele completări și rectificări la explicațiile date, consideră că în general „partea etimologică dă esen-

țialul după cercetările de pînă acum"[1] ; alții (de exemplu, S. Pușcariu, I. Bărbulescu, A. Scriban) reproșează, dimpotrivă, autorului tocmai faptul că nu a luat în considerație toate contribuțiile disciplinei de pînă la data apariției dicționarului. Dar astăzi autorul pare compromis ca etimolog în primul rînd datorită părerii, am zice unanim acceptate, potrivit căreia el ar fi acordat filierei franceze un credit atît de nelimitat încît a trecut în dicționarul său „ca franțuzești fel de fel de cuvinte de altă origine"[2]. Sînt oare atît de mari abuzurile lexicografului înaintaș la stabilirea etimologiei neologismelor ? Un prim fapt preliminar ar putea să demonstreze contrariul : dacă apelăm la statistica lexicală comparativă pe origini întocmită de D. Macrea, pe baza dicționarului lui I. A. Candrea și a *Dicționarului limbii române moderne* (București, 1958), constatăm că în cel dintîi se află explicate prin franceză numai 29,69% din cuvintele înregistrate, iar în cel de-al doilea, 38,42%[3]. Desigur, serioasa diferență procentuală între cele două dicționare este explicabilă, măcar în cea mai mare parte, prin eliminarea din cel din urmă a multor arhaisme și regionalisme existente în cel dintîi, precum și prin înregistrarea, în cel de-al doilea dicționar, a numeroase achiziții neologistice pătrunse ori consacrate în limba română abia în ultimul sfert de secol, mai toate de origine franceză. Comparația arată în orice caz în mod clar că proporțiile influenței franceze asupra vocabularului limbii române sînt pur și simplu impresionante și că acest fapt obiectiv nu poate fi contestat și nici subevaluat. Se poate aduce, desigur, drept contraargument la demonstrația de mai sus faptul că izvorul lexicografic ales pentru confruntare de D. Macrea, în speță *Dicționarul limbii române moderne,* ar exagera el însuși, în secțiunea etimologică, filiera franceză. Spre a preîntîmpina o asemenea obiecție, ne-am propus să completăm datele statistice citate cu acelea pe care ni le oferă recentul *Dicționar al limbii române* (tomul VI, serie nouă, București,

[1] O. Densusianu, în *Grai și suflet,* cit., p. 362.
[2] Al. Graur, *încercare asupra fondului principal lexical al limbii române,* cit., p. 35.
[3] D. Macrea, *Probleme de lingvistică română,* București, 1961, p. 31—32.

1965 ş. u.), lucrare monumentală care reprezintă în cel' mai înalt grad orientarea ştiinţifică modernă în privinţa originii neologismelor. Din cele 162 de împrumuturi mai recente ale limbii române, înregistrate ca articole-titlu în prima fasciculă a acestui dicţionar (porţiunea *M-Mandră)*, 113 au etimon francez exclusiv, iar 25 indicaţie etimologică multiplă în care una dintre limbile considerate furnizoare este cea franceză. Aşadar, circa 85'% dintre neologismele româneşti ale fasciculei apar explicate exclusiv (sau şi) din franceză, situaţie statistică întru totul înrudită cu aceea pe care o găsim în dicţionarul lui I. A. Candrea.

Ceea ce se poate reproşa cu adevărat lexicografului înaintaş, în privinţa etimologiei neologismelor, este tendinţa sa de a le explica, aproape fără excepţie, dintr-o filieră unică, cel mai adesea franceză. Reducerea etimologiei multiple la o etimologie unică, prin urmare valabilă doar parţial, iată care ni se pare slăbiciunea principală a lucrării, în secţiunea discutată. Deşi cu această importantă eroare de concepţie (la care s-ar putea adăuga şi altele, secundare, toate rezultate din necesităţi de economisire a spaţiului), secţiunea etimologică a dicţionarului are şi astăzi, după părerea noastră, o valoare cu totul remarcabilă. Cel puţin egală, sub raport calitativ, aceleia realizate de Şăineanu, ea o întrece net pe aceasta din punct de vedere cantitativ : puţine cuvinte au rămas neexplicate etimologic în noua operă lexicografică, iar, pe de altă parte, lista ei de cuvinte fiind cu mult mai bogată decît a predecesorului, numărul etimologiilor ne apare, în consecinţă, impunător.

Pentru â putea aprecia şi mai exact valoarea secţiunii etimologice din dicţionarul lui.I. A. Candrea, am întreprins cîteva sondaje comparative cu ajutorul vechiului Dicţionar al Academiei, publicat sub conducerea lui Sextil Puşcariu ; confruntarea celor două opere lexicografice ne-a furnizat date foarte convingătoare în sprijinul părerii noastre. De exemplu, în porţiunea *leş-lipi*[1], din 200

Am ales în mod special pentru confruntare o fasciculă a dicţionarului academic apărută după lucrarea lui I. A. Candrea, pentru a elimina orice presupunere de influenţă inversă.

de cuvinte comune în cele două lucrări, la 180 găsim etimologii identice sau asemănătoare (printre cele cu etimologie identică cităm pe *leşie, lesne, lest, letargie, letcă, letopiseţ, leu, leucă, levant, levent, libadea, libert, libovnic, libuţ, lichea, lichefia, licurici, licurin, ligă, lighean, lighioană, lilie, liliom, limbric, limoniu, limpede, limpi, linariţă, lindină, Unge, lingură, linguşi, liniatură, linoleum, linotip, lipcan* etc. etc, cuvinte, după cum se vede, de origini foarte diverse). Mai mult decît atîta : pentru cei 20 de termeni în care soluţiile etimologice diferă radical în cele două opere, explicaţiile lui Candrea par în cîteva cazuri mai convingătoare, fiind chiar preferate de unele dicţionare româneşti ulterioare[1]. Aşadar, putem considera că peste 90o/0 din cuvintele înregistrate de I. A. Candrea în dicţionarul său au primit o etimologie corectă ori măcar acceptabilă. Prin aceasta, lucrarea se dovedeşte şi astăzi extrem de utilă.

în mod global, meritele lucrării copleşesc erorile sale. La apariţia dicţionarului, Sextil Puşcariu afirma cu toată convingerea că „partea lucrată de Candrea *este o operă de mare valoare* [s. n.], cum nici nu era altfel de aşteptat de la eminentul savant şi marele muncitor care a scris-o"[2]. La rîndul său, A. Scriban, alt remarcabil lexicograf, considera că lucrarea i-a produs „o mare impresiune" şi că ea „reprezintă un progres în ştiinţa românească"[3]. Iorgu Iordan recunoaşte că dicţionarul lui Candrea „posedă calităţi remarcabile"[4], iar D. Macrea că avem a face cu „opera cea mai de seamă a lui I. A. Candrea,... un impresionant exemplu de muncă, răbdare şi ştiinţă"[5]. De acord cu toţi aceşti preţuitori ai lucrării, cre-

[1] De exemplu, *Dicţionarul limbii române moderne,* cit., adoptă, la cuvinte ca *leşina, liceal, lihăi, lin* s. n.. *linie, liotă, lipan* „plantă", etimologiile propuse de Candrea, nu de dicţionarul academic.

[2] S. Puşcariu, în *Dacoromania,* cit., p. 486.

[3] A. Scriban, în *Arhiva,* XLI (1934), nr. 3—4, p. 131.

[4] Iorgu Iordan, *Limba română contemporană,* cit., p. 134.

[5] D. Macrea, *Studii de istorie a limbii şi a lingvisticii române,* cit, p. 160.

dem, repetînd o concluzie formulată mai sus, că I. A. Candrea a dat patrimoniului lingvisticii româneşti cea mai importantă operă lexicografică *individuală.*

Din păcate, aşa cum am afirmat deja în treacăt, nu putem trage aceleaşi concluzii favorabile şi asupra părții enciclopedice propriu-zise a dicționarului, cea a numelor proprii, elaborată de Gheorghe Adamescu. Mai toți specialiştii de prestigiu care au studiat sau consultat dicționarul în totalitatea lui au considerat, pe bună dreptate, că partea a doua este net inferioară părții dintîi, deşi, cel puțin pentru realitățile străine, pretențiile enciclopedice ale lucrării ar fi putut fi satisfăcute cu uşurință, prin compilarea atentă, măsurată a unor bune izvoare existente.

Este adevărat, față de partea enciclopedică similară din dicționarul lui Şăineanu contribuția lui Adamescu reprezintă mari progrese cantitative. Aceste progrese se vădesc atît în lista de cuvinte (circa 12 000 de articole-titlu, față de circa 7 000, la Şăineanu) cît şi, poate mai ales, în volumul sporit acordat cuvintelor înregistrate. Adăugind la texte numeroase ilustrații, tabele, planşe ori hărți, Adamescu a accentuat astfel, în comparație cu predecesorul citat, caracterul enciclopedic al întreprinderii sale. Spre lauda lui, autorul s-a străduit să dea în lucrare o mult mai mare pondere realităților româneşti, precum şi celor străine strîns legate de patria noastră. Spre a nu da decît un exemplu semnificativ, observăm că în noua operă lexicografică figurează toate comunele româneşti cu o populație de peste 2 000 de locuitori. Iarăşi spre deosebire de predecesor, Adamescu a deschis porțile lucrării şi personalităților în viață, dar pe baza unor criterii prea restrictive şi adesea subiective.

Exploatînd calitatea sa predominantă de bibliograf, autorul a avut veleitatea de a oferi cititorilor lista principalelor opere ale personalităților româneşti, aceea a traducerilor româneşti din operele personalităților străine şi, în general, date bibliografice bogate. In enormele lacune ale acestor date bibliografice informative se constată însă şi un prim mare viciu al lucrării. Să exemplificăm afirmația noastră pe baza listei (în intenția autorului, exhaustivă) a *dicționarelor* româneşti, întocmită de Gh. Adamescu la pagina 1608 a lucrării sale : în această listă figurează un singur lexicon slavo-român, un singur dicționar de neologisme, din ea lipsesc nume celebre ca R. de Pontbriant, H. Tiktin ş. a., dar apar, în schimb, autori minori etc. etc. Lacunele amintite sînt aşadar agravate şi de împrejurarea că foarte adesea datele şi faptele esențiale au fost substituite prin altele fără importanță.

Sîntem însă de acord cu S. Puşcariu că nu lipsa datelor esențiale constituie scăderea cea mai gravă a lucrării, ci prezența multora eronate[1]. într-adevăr, se poate spune fără exagerare că lucrarea este împînzită de erori care, în ultimă instanță, pun sub semnul întrebării însăşi valoarea ei generală de izvor informativ. Nu ne referim aici la date sau fapte controversate, asupra oărora n-ar exista un punct de vedere unanim, ci la unele absolut sigure, chiar contemporane autorului sau la îndemîna sa, dacă le-ar fi consultat sistematic din izvoare. Dacă ne întoarcem iarăşi la lista amintită de dicționare, observăm că multe dintre datele de apariție indicate de autor, probabil din memorie, trebuie respinse ca inexacte sau incomplete. Spre a nu da decît un exemplu revelator, arătăm că data apariției *Dicționarului etimologic al limbii române,* elaborat de propriul său colaborator I. A. Candrea împreună cu O. Densusianu, e fixată în 1907, dar aceeaşi lucrare apare datată, în articolul închinat lui I. A. Candrea, între 1910 şi 1914, nefiind în nici un fel datată în articolul despre O. Densusianu[2].

O ultimă eroare importantă a lucrării rezultă din concepția autorului de a prezenta faptele, personalitățile, operele etc. aşa-zicînd strict „obiectiv" (v. prefața, p. XVI), adică prin renunțarea la analiză, interpretare şi ierarhizare. Cu o asemenea metodă de lucru, în realitate obiectivistă, s-a ajuns la o lucrare strict factologică, în care domneşte o aproape deplină uniformizare a materialului înregistrat. Victor Babeş devine în dicționar un oarecare „medic român", cu multe studii în străinătate şi

[1] S. Puşcariu, în *Dacoromania,* cit, p. 487.

[2] In realitate, dicționarul a apărut între anii 1907 şi 1914.

cu diverse funcții în țară, care a publicat „în reviste străine și în buletine speciale rezultatele cercetărilor sale" ; Shakespeare, celebrul Shakespeare, a fost un „actor și autor dramatic englez" cu o identitate „foarte discutată" și din opera căruia s-au făcut „traduceri românești numeroase", enumerate ca atare (cu lipsuri cantitative și cu erori de datare).

In concluzie, deși reprezintă un oarecare progres față de întreprinderea similară a lui L. Șăineanu, opera enciclopedică a lui Gh. Adamescu nu satisface astăzi și n-a putut satisface nici la data apariției sale : izvor de informare nesigur, cu numeroase date eronate, cu absența altora importante și cu un mod de prezentare a faptelor nediferențiat, strict factologic, lucrarea rămîne net inferioară atît *Enciclopediei române,* care apăruse, cu trei decenii în urmă (1898—1904), la Sibiu, sub conducerea lui C. Diaconovich, cît și enciclopediei *Minerva,* publicată la Cluj, în anul 1929.

5. Activitatea lexicografică a lui August Scriban

Profesorul ieșean August Scriban a avut o activitate lingvistică și filologică în general modestă. Autor al unei *Ortografii românești* (1912) în care preconiza scrierea fonetică integrală, al unei gramatici incomplete și puțin cunoscute (din 1925), el a rămas cunoscut în istoria disciplinei prin numeroasele contribuții etimologice răspîndite în periodicele vremii (îndeosebi în *Arhiva* ieșeană), dar mai ales prin *Dicționaru limbii românești (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme),* apărut la *Iași,* în anul 2939.

Acest dicționar are o lungă și sinuoasă istorie. Concretizarea lui, izbutită în urma unor eforturi de nedescris, face din Scriban un exemplu de excepțională perseverență și pasiune. Ideea elaborării unei asemenea opere lexicografice a încolțit în mintea autorului încă la sfîrșitul secolului trecut, pe cînd era elev al liceului din Galați (v. *Precuvîntarea* la dicționar, p. 13). Adînc impresionat de celebrul *Petit Larousse Mustre,* precum și de *Noul dicționar francez ilustrat,* publicat de A. Gazier în 1887 (și din care, în anul următor, aveau să apară nu mai puțin decît cinci noi ediții), Scriban ia hotărîrea de a iniția și pentru limba română p întreprindere similară. Punerea în practică a acestei hotărîri începe însă abia în 1903, după ce autorul obținuse, la Halle, titlul de doctor pe baza unei teze de prozodie românească *(Hiatus, Elision und Synaldphe im rumänischen Vers,* Halle a. S., 1903).

In anul 1907, Scriban comunică publicului intenția sa : în revista *Arhiva* (XVIII, 1907, nr. 11, p. 483—484), el demonstrează necesitatea elaborării unui dicționar explicativ românesc pentru „marele public", în esență o versiune independentă și „ameliorafa" a dicționarului publicat de Șăineanu, informează că a ajuns cu redactarea unui asemenea dicționar pînă la jumătatea literei / și oferă, în încheiere, cîteva mostre de articole elaborate, de la litere diverse. Din aceste mostre ne dăm cu ușurință seama că autorul avea o concepție de lucru fermă, unitară. Față de versiunea tipărită a lucrării, articolele de probă publicate în 1907 sînt însă mai sărace, mai puțin întinse. Pe de altă parte, intenția declarată din 1907 de a adăuga operei lexicografice și o secțiune a numelor proprii, ca în Micul Larousse[1], nu s-a realizat în versiunea tipărită, rămasă în exclusivitate un dicționar al cuvintelor comune.

In anul 1912 stadiul lucrărilor era foarte avansat : autorul se afla cu redactarea la ultima pătrime a literelor S și *Ș*[2]*;* el ne oferă din nou cîteva articole-model, de această dată mult mai apropiate în comparație cu versiunea definitivă. Atunci se comunică cititorilor că dicționarul „va avea figuri (ca Larousse)"[3], intenție nerealizată nici ea în lucrarea publicata.

Prima redactare a dicționarului este terminată în anul 1913 ; tot atunci Scriban o pune la dispoziția Academiei, spre publicare, iar în anul următor o înaintează, în același scop, Ministerului Instrucțiunii. Referenții conchid

[1] *Ibidem,* p. 484.
[2] *Arhiva,* XXIII (1912), p. 386—387.
[3] *Ibidem,* p. 386.

că opera lexicografică e „de foarte mare valoare"[1], dar instituția n-o poate tipări, din lipsă de fonduri.

în așteptarea unei soluții care întîrzia, autorul își reia lucrarea și o supune, începînd din 1913, unei serioase vizii și îmbogățiri, care avea să dureze, cu cîteva întreruperi, aproape un deceniu. în 1923 el face o nouă și zadarnică încercare de a o publica[2]. Așa cum am spus, dicționarul se va tipări abia în anul 1939, la 36 de ani de la începerea lui și la peste un deceniu și jumătate de la definitivarea redactării inițiale. La vîrsta de 67 de ani, August Scriban și-a văzut în sfîrșit încununată munca lexicografică de o viață.

Autorul s-a străduit să facă din opera sa „o armă de propagandă pentru răspîndirea limbii și culturii românești" [3]. „Scopul meu — afirmă Scriban în *Precuvîntarea* dicționarului — e să dau românului o carte care să-l facă mai cult și să-i dezvolte conștiința națională, iar numeroșilor străini care... vor să învețe românește să le dau o carte care să le arate adevărata limbă românească" (P. 16).

Lexicograful și-a alcătuit *lista de cuvinte* cu mijloace proprii, pe baza materialului adunat de el-însuși, timp de decenii, din izvoare extrem de variate : scrise (culte și populare, vechi și noi), orale (informații și comunicări obținute de la elevi și cunoscuți) sau directe (adică provenite din propria sa experiență)[4]. Dacă analizăm bibliografia lucrării (în care figurează 121 de autori și de colecții), observăm că ea este, global, inferioară atît cantitativ cît și calitativ aceleia folosite de I. A. Candrea pentru dicționarul său. Mult ameliorată față de opera similară a lui L. Șăineanu, bibliografia noului dicționar n-a reținut totuși izvoare de primă importanță, existente la Candrea (de exemplu, Palia de la Orăștie, Biblia de la

[1] *Precuvîntarea* la dicționar, cit., p. 14
[2] *Arhiva*, XXX (1923), p. 395—398.
[3] *Precuvîntarea* la dicționar, cit., p. 16.
[4] Iorgu Iordan, *Dicționaru limbii românești*, în *Buletinul Institutului de filologie română „Alexandru Philippide"*, VII—VIII (1940—1941, p. 350.

1688, autori ca Antim Ivireanu, I. Ghica, B. P. Hasdeu, I. Slavici), sacrificate în favoarea altora minore (I. Chiru-Nanov, I. Iovescu, Adela Xenopol) ; culegerile de folclor și literatura științifică (în sensul cel mai larg) sînt de asemenea insuficient reprezentate. în schimb, colecțiile de periodice (de tot felul) sînt puse la contribuție într-o măsură mult mai mare decît la predecesor, iar informația populară, regională, familiară, argotică — obținută mai ales pe cale orală, directă — se dovedește în general remarcabilă.

Evaluarea cantitativă a listei de cuvinte din dicționar ne arată că Scriban ocupă un loc intermediar între L. Șăineanu și Al. Resmeriță, pe de o parte, și I. A. Candrea, pe de alta : mai bogată decît dicționarul lui Resmeriță și mult mai bogată decît acela al lui Șăineanu, opera lexicografului ieșean rămîne destul de serios în urma lui Candrea în privința numărului de cuvinte înregistrate. Față de cele peste 43 000 de cuvinte, aflate în dicționarul predecesorului imediat, Scriban n-a putut înregistra în lucrarea sa decît circa 38 000 de cuvinte. Numărarea exhaustivă a cuvintelor de la primele două litere ale alfabetului, însoțită de numeroase alte sondaje la litere diverse, ne-au condus la concluzia de mai sus. Astfel, literele A și B numără, în dicționarul lui I. A. Candrea, 5 950 de cuvinte, iar în acela al lui Scriban, 5 118 cuvinte. Diferența cantitativă, în defavoarea lui Scriban, se explică mai ales pe seama neologismelor. Deși a înregistrat numeroase împrumuturi recente și chiar barbarisme (de tipul lui *abaliena, abalienațiune, abera, abitual, abominațiune, faga, falcon, falconerie, fanșon, janșonetă,* neexistente la, Candrea), lista de neologisme a lui Scriban este net inferioară în comparație cu a predecesorului imediat, și pe alocuri pare surprinzător faptul că autorul a preferat unele împrumuturi recente extrem de rare altora curente (lipsesc, de exemplu, din dicționarul lui Scriban, cuvinte ca *edilitar, educator, eghilet, electrifica, electrolit, electron, elicoidal, emotiv, emotivitate, encefalită* etc. etc, toate înregistrate de Candrea). Mult mai cuprinzătoare și mai sigură este atitudinea lui Scriban față de vocabularul popular, regional, familiar, argotic și chiar față de

cel arhaic : se vede clar că aici el nu şi-a pus problema selectării, ci doar aceea a depistării; mai *tot* ce a găsit în izvoare sau a aflat în afară de ele din aceste sectoare lexicale a fost introdus în dicţionar. Sub acest aspect, dicţionarul lui Scriban nu are precedent printre operele lexicografice de acelaşi tip. Arhaisme ca *blăznie, blendău* (numai la Cantemir), *blîdnic* (numai la Dosoftei), regionalisme ca *blangoci, blaznic, bleaz, blendina, bleoşteoraie, blescote* etc. etc, înregistrate de Scriban, lipsesc de la Candrea, ba uneori chiar din Dicţionarul Academiei. Semnalăm, în sfîrşit, că lexicograful ieşean a inclus în lista de cuvinte şi unele elemente de compunere, prefixa- şi sufixe, fapt care constituie o concesie de tip enciclo pedic.

Cuvîntul-titlu (la care se indică accentul şi chiar dubletele de accentuare) este însoţit de variantele sale lexicale. Inregistrînd o *bogăţie excepţională de variante lexicale,* dicţionarul lui Scriban nu are egal, din acest punct de vedere, printre dicţionarele explicative româneşti într-un singur volum. Am putut număra 7 variante la *gălămoz,* 6 la *fierăstrău,* 5 la *ghemotoc,* cîte 4 la *bogasiu, ghiorlan, hulube),* cîte 3 la *bogaz, glugă, hanger, jimblă* etc. etc. Variantele lexicale nu au un loc stabil în cadrul articolelor : după criterii adesea întîmplătoare, autorul le-a grupat cînd la începutul articolului, imediat după forma-titlu, cînd la sfîrşitul lui, iar adesea le-a dispersat, în acelaşi articol, în ambele locuri arătate. Mai grav ni se pare însă faptul că lexicograful a adunat (ca şî 1. A. Candrea) într-un articol unic forme care, în realitate, sînt cuvinte independente *(apostolic* şi *apostolicesc, dumbrăveancă* şi *dumbrăvioară, farfurioară* şi *farfuriuţă, îndrăgosti* şi *îndrăguli, fercheteu* şi *brighidău). Apreciind* lucrurile global, constatăm că însuşirile dicţionarului la această secţiune covîrşesc scăderile ei.

Ca şi lucrarea, analizată, a lui Al. Resmerită (şi în realitate înaintea ei, dacă ţinem seama de data cînd Scriban îşi terminase dicţionarul), *noua operă lexicografică acordă o deosebită importanţă etimologiei.* Secţiunea etimologică a fost plasată înaintea celei explicative şi a căpătat o extensiune neobişnuit de mare. Autorul însuşi recunoştea ca a insistat „foarte mult asupra etimologiilor"[1], pe care le-a reluat mereu, pînă la tipărirea dicţionarului. August Scriban a exploatat din plin, în dicţionar, lunga serie de contribuţii etimologice pe care le publicase în revistele vremii. Astăzi această secţiune se bucură de aprecieri mai mult decît favorabile[2], fiind adesea opusă aceleia corespunzătoare din dicţionarul lui I. A. Candrea. Personal, credem însă că această apreciere este departe de a fi întemeiată. în pofida unor calităţi evidente, îndeosebi la termenii regionali, secţiunea etimologică a dicţionarului lui Scriban ne apare astăzi net depăşită, utilă în ultimă instanţă doar ca material informativ brut, care trebuie mereu selectat, corectat şi chiar completat. Care sînt, pe scurt, principalele trăsături distinctive ale secţiunii ? în ea apar sistematic atît indicaţia limbii de origine, cît şi formele etimonului; indicaţia etimologică multiplă, atît de rară în opera lui Candrea, ctevine extrem de frecventă în dicţionarul lui Scriban ; la cuvintele moştenite din latină şi la cele împrumutate din vechea slavă, lexicograful apelează des la paralelele din limbile romanice şi slave, spre a-şi susţine etimonul; numărul cuvintelor fără etimologie este foarte redus, curajul lexicografului de a explica mai totul dovedindu-se pe alocuri fertil[3] ; autorul adaugă la etimon şi traducerea sa, atunci cînd sensul termenului românesc nu se suprapune exact peste cel etimologic ; adesea a fost dată nu numai etimologia directă, ci şi cele indirecte, cercetarea mergînd uneori în urmă pînă la veriga iniţială a lanţului etimologic[4]. Ajungem astfel la limita dintre însuşirile şi scăderile lucrării.

în mod paradoxal, constatăm că numeroase defecte ale dicţionarului provin din prelungirea excesivă, dincolo de limitele necesare sau îngăduite, a unor principii altfel

[1] *Precuvîntarea* la dicţionar, cit., p. 15.
[2] In *Arhiva,* XLVI (1939), p. 302 se consideră că partea etimologică a dicţionarului este „deosebit de preţioasă", iar în *Dicţionarul enciclopedic român,* voi. al IV-lea, Bucureşti. 1966. P. 341 se afirmă că dicţionarul lui Scriban este „folosit şi astăzi, *nai ales pentru etimologii" [s.* n.].
[3] Iorgu Iordan, *Dicţionaru limbii româneşti,* cit., p. 351.
[4] La *abanos,* de exemplu, explicat din limba turcă, se arată că termenul turcesc provine din persană şi arabă, că în acestea el este de origine greacă, iar în greacă de origine ebraică.

lăudabile în sine. Astfel, principiul etimologiei multiple, atît de apreciat la lexicograful ieşean, devine prin aplicare excesivă un viciu al operei sale, în măsura în care în ea au fost puse pe acelaşi plan, într-o enumerare unică, sursele etimologice directe şi cele indirecte : substantivul *abate,* de exemplu, apare explicat deopotrivă din italiană, latină şi greacă veche ; *faraon,* din turcă, arabă, neogreacă şi sîrbă ; *caval,* din turcă, albaneză şi bulgară etc etc. Nefăcînd o distincţie tehnică netă între etimonul propriu-zis şi reflexele sale din diverse limbi străine, autorul îşi derutează cititorii, obligîndu-i, dacă pot, să aleagă ei din mulţime acest etimon. Tot exagerată se dovedeşte şi indicarea paralelor romanice şi slave, căci ea s-a dat adesea în cazuri absolut inutile, adică şi atunci cînd etimologia directă era certă şi prin urmare nu avea nevoie de justificări suplimentare. Deşi numărul cuvintelor care n-au primit explicaţie etimologică este extrem de redus, surprinde faptul că printre ele apar unele a căror origine sigură, ca derivate pe teren românesc sau ca împrumuturi recente, nu putea da naştere la îndoieli *(aboliţionist, abonat, abstenţionist, abureală, amidă, anacreontic, anafilactic, apus, ebonită, ebraist, ebraizm, electromagnet, electromagnetizm, electrometru, electromotor, fanariot, fandoseală* etc. etc). Mult mai gravă ni se pare eroarea autorului de a considera drept etimoane directe exclusive ale unor cuvinte, verigi etimologice în realitate indirecte. Datorită răsturnării raportului real dintre etimonul direct şi cel indirect, mase întregi de neologisme apar explicate, de exemplu, direct şi exclusiv din greaca veche, prin eliminarea limbii moderne intermediare care ne-a furnizat de fapt împrumutul *(anabaptizm, anabaptist, anacolut, anacronizm, anadiploză, anaerobiu, anafilaxie, anaglifă, anagogică, analgezie, analitic, emoptizie, emoragie, emoroid, emostatic, emplastru, encefal, farmaceutic, farmacologie, farmacopee* etc. etc). Tendinţei uneori excesive de a explica prin franceză, caracteristică lui Candrea, Scriban îi opune una cu mult mai netă : supraevaluarea limbii latine ca sursă de împrumut pentru limba română, într-adevăr, lexicograful explică exclusiv prin latina savantă sute de neologisme româneşti (de exemplu, *abdominal, abductor, egoism, egoist, egotist, fracţiune, fragil, fragment, fratern, fratricid, frigorific, frugal, frustra)* care, în realitate, provin exclusiv din franceză sau măcar din surse multiple avînd în frunte franceza. Uneori, pentru a menţine explicaţia etimologică latină, Scriban a fost nevoit să facă adevărate exhibiţii ştiinţifice, absolut neconvingătoare : *egoism, egoist* şi *egotist,* de pildă, ar proveni, toate, direct din latinescul *ego ; frigorific* s-ar fi format pe teren românesc din cuvintele latineşti *frigus* şi *facere* etc. Exagerările de mai sus amintesc de latiniştii veacului al XIX-lea şi ni se par de neconceput la un etimolog cu atîta experienţă ca Scriban. în sfîrşit, lingvistul ieşean manifestă o înclinaţie, adesea nefericită, de a explica prin mijloace interne ceea ce, în realitate, reprezintă împrumuturi cu caracter neologistic ; pe această linie, *abreviativ, absolutist, absolutizm, anacronic, antisepsie, echidistanţă, falsificaţiune, fanatizm* etc. etc. ar fi, după Scriban, derivate pe teren românesc Unele dificultăţi ivite în calea explicaţiei interne sînt rezolvate de el în mod surprinzător, din nou inadmisibil pentru un lexicograf contemporan : astfel, *fumivor* ar proveni din *fum* şi *...-vor, electrocop* şi *electrolitic* din *electr-şi -scop,* respectiv-*Htic.* Faptele enumerate mai sus apar întărite şi de rezultatele sondajelor pe care le-am întreprins, în lucrarea lui Scriban, pe porţiuni compacte. Comparînd, în porţiuni diverse, dicţionarul lui Scriban cu acela al vechii Academii (DA), am stabilit că numai circa 60% din explicaţiile etimologice date de Scriban se regăsesc (ca atare sau măcar parţial) în dicţionarul academic. Astfel, în porţiunea *fabrica-faringe* sînt identice în cele două opere etimologiile la 33 de cuvinte, asemănătoare la 28 de cuvinte şi integral diferite la 39 de cuvinte. Faţă de antecesori, cu excepţia lui Resmerită, lucrarea reprezintă deci, la secţiunea etimologică, un regres în istoria lexicografiei române. Aşa cum am spus, ea poate fi consultată aici doar pentru materialul brut, altfel bogat.

Autorul ne oferă în dicţionarul său o *reţea extrem de deasă de informaţii asupra situaţiei cuvintelor în timp şi spaţiu,* în raport cu limba literară actuală. Multe informaţii privesc domeniul căruia îi aparţine cuvîntul (Gram., Geom., Arh., Bot., Med.), altele sînt de natură stilistică (barbarism, familiar, figurat, ironic, poetic), dar cele mai

preţioase ni se par a fi acelea care încearcă să fixeze aria de circulaţie în timp şi spaţiu a cuvintelor, a variantelor lexicale şi a sensurilor. Deşi nu atît de consecvent ca predecesorul imediat, Scriban furnizează adesea date mai precise asupra situaţiei istorice şi geografice a elementelor lexicale, lucrarea sa fiind, din acest punct de vedere, un izvor informativ de primă importanţă. La cuvintele, variantele şi sensurile regionale, de exemplu, lexicograful s-a străduit să delimiteze strîns aria de circulaţie, mergînd pînă la indicarea judeţului unde acestea au fost înregistrate : *arcere* a fost cules din judeţul Bacău, *caliacră* din Covurlui, *crivitar* din Buzău, *bambura* din Haţeg, iar *dolog* din Bihor. La termenii arhaici, ne întîmpină dese delimitări temporale : *apriat* ar fi un arhaism regional din veacul trecut, *davagilîc* va fi circulat prin secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, *dava* şi *davagiul* prin al XVIII-lea, varianta *clup* (a lui *club)* este înregistrată „pe la 1800". Mai mult, unele variante lexicale mai puţin obişnuite apar susţinute de izvoare (v. sub *baibarac, îndrăgosti, jivină* etc). Ca la predecesorul imediat, Scriban notează neologismele cu ajutorul unui asterisc preliminar (procedeu introdus în lexicografia românească încă de Laurian şi Massim).

Secţiunea explicativă se distinge prin cîteva însuşiri remarcabile. Deşi cu un oarecare iz arhaic (explicabil prin aceea că redactarea lucrării fusese începută în primii ani ai secolului nostru), definiţiile sînt în general sobre, concentrate şi clare. Autorul nu se sfieşte să recunoască : „Ce-am găsit la alţii şi mi-a plăcut mie am luat şi am turnat aproape neschimbat în dicţionaru meu" *(Precuvîntarea* la dicţionar, cit., p. 15). în pofida acestei afirmaţii, partea explicativă a dicţionarului păstrează o netă independenţă faţă de predecesorii români, o personalitate marcată. în schimb, tradueînd adesea „cuvînt cu cuvînt" *(ibidem)* izvorul Larousse la noţiunile ştiinţifice, Scriban a introdus din acest izvor unele extensiuni enciclopedice, pe alocuri mai întinse decît la I. A. Candrea. Astfel, despre *clor* ni se spune că a fost „descoperit de suedezul Scheele la 1774 şi numit aşa de Gay-Lussac" ; despre *ghilotină* că „la 1789 medicul Guillotin propuse acest aparat cu scop să suprime chinurile condamnaţilor" şi că „alt medic, Louis, o perfecţiona" ; *diabetul* are cauze „ereditare" (enumerate ca atare), iar „beţia agravează diabetu" etc. Există prin urmare o oarecare lipsă de unitate în modul cum lexicograful tratează noţiunile ştiinţifice, în comparaţie cu celelalte elemente ale vocabularului.

Ordinea sensurilor, la cuvintele polisemantice, este cea istorică. O neîntrecută migală a dovedit autorul în înregistrarea tuturor Valorilor morfologice ale unui cuvînt, adesea cu definiţii de sine stătătoare ; astfel, a fost notată sistematic valoarea adverbială a adjectivelor (v. faeiL *ţacţios, facultativ, fad, faimos, fain, falibil, falnic, familiar),* cea substantivală a adjectivelor, cea adjectivală a substantivelor. O egală atenţie a fost acordată în înregistrarea valorilor figurate ale cuvintelor, cu rezultate excepţional de bogate pentru o lucrare într-un singur volum. La numele de plante şi de animale identificarea semantică se face de obicei şi cu ajutorul numelor lor ştiinţifice (v. *capră, captalan, cor oi, garoafă).*

Sinonimia, destul de bogată, este mai puţin precisă decît în lucrarea lui Candrea. Faţă de toţi predecesorii analizaţi pînă aici (cu excepţia dicţionarelor academice), Scriban se prezintă în secţiunea explicativă cu un element nou : cu un adevărat sistem de sinonime parţiale, analogii şi asociaţii. Preluat din lexicografia franceză, sistemul este adaptat şi îmbogăţit în mod original, fiind de un real folos pentru toţi cei interesaţi să stabilească relaţii semantice reale între diverse cuvinte etimologic independente. Astfel, definiţia lui *gavanos* este urmată de trimiterea cuvîntului la *bocal* şi *chisea;* cea a lui *colibă* este legată de *cocioabă, hălăciugă* şi *surlă;* cea a lui *cuartet,* de *duet* şi *terţet;* la *coroană* se amintesc sinonimele parţiale *diademă şi mitră* etc. etc, iar după etimologia aceluiaşi cuvînt se trimite la dubletul lexical *cunună.* Din păcate, lanţul asociaţional este cîteodată împins dincolo de limitele acceptabile : *instinctul,* de exemplu, este asociat cu *distinct* şi *sting, demagogul* cu *pedagog* (probabil exclusiv din motive formale), *cărbunele* cu *scînteia.* în alte cazuri, în sistem au fost introduşi termeni în realitate sinonimi *(caterisi-răspopi, ciulin-colţan, horpăi-clefăi).* Cu toate aceste exagerări şi erori, aplicarea principiului se dovedeşte fructuoasă, constituind o indiscutabilă bază de sugestii.

Lexicograful manifestă o grijă evidentă de analiză şi delimitare semantică în interiorul cuvintelor polisemantice, chiar dacă această grijă nu atinge nivelul predecesorului imediat. Au fost, de exemplu, înregistrate cîte 4 accepţiuni la *boteza* şi *dărîma,* 6 la *înţelept,* 7 la *butuc,* 9 la *loc,* 10 la *linie,* 14 la *cădea.* Scriban repetă eroarea lui Candrea de a despica cuvintele în sensuri şi pe baza unor criterii pur morfologice (valoarea tranzitivă a unor verbe ca *însura* ori *limpezi* a fost despărţită, astfel, de cea reflexivă, cu definiţie independentă nejustificată semantic). Lexicograful ieşean n-a găsit o soluţie tehnică adecvată minuţioasei sale analize semantice ; în cadrul cuvintelor polisemantice, diversele sensuri apar de regulă într-o enumerare continuativă, nediferenţiată *(droagă :* „...Căruţă de transport, mai ales acoperită. Dric, pataşcă. Cotigă de dus cîinii prinşi. Roabă mai mare..."). Această organizare informă şi neierarhizată impietează, la rîndul ei, asupra modului cum au fost repartizate în articole unităţile frazeologice : proverbele, locuţiunile, sintagmele, expresiile şi compusele apar de obicei înregistrate, ca un fel de secţiune independentă, la sfîrşitul întregii secţiuni explicative şi nu la sensul din care fiecare s-a născut, rezolvare, după cum am mai spus, inacceptabilă într-un dicţionar care se declară istoric. Aportul cel mai preţios adus de autor în această secţiune rămîne acela de la cuvintele regionale ; el a avut de explicat numeroşi termeni şi multe sensuri înregistrate pentru prima dată într-o operă lexicografică (v. *fursant, hair, haot, harbăd, hardughi, hazain, hăbîdii* etc, care nu figurează nici în DA).

Secţiunea explicativă a dicţionarului lui Scriban poate fi consultată şi astăzi cu folos, în pofida scăderilor semnalate. Ea reprezintă rezultatul unor lungi şi mari eforturi de informare personală, vizibile la fiecare pas.

Izvoarele adunate de lexicograf în vederea alcătuirii listei de cuvinte au fost în parte folosite şi ca exemple ilustrative, după definiţie. Economia de spaţiu a jucat, şi în cazul lui Scriban, un rol hotărîtor în modul de exploatare al acestor izvoare, obligînd pe autor să nu le citeze decît în cazuri speciale, mult mai rare în comparaţie cu acelea fixate de predecesor. In general, la cuvintele şi sensurile curente Scriban s-a dispensat cu totul de exemplele

din izvoare, pe care le-a înlocuit cu altele personale, scurte *(braţ cărnos* şi *cireşe cărnoase,* la *cărnos; un chip de om,* la *chip; carte poştală ilustrată,* la *ilustrat);* izvoarele extrase din texte apar (cum e şi firesc în condiţiile unei comprimări serioase) la cuvintele, sensurile, variantele şi valorile morfologice regionale ori arhaice, trimiţînd adesea exact la izvor (v. *cărăvei, ciovei, ciurfuială, cîndai, cîrpător, cîrsnic, cîrtog, cîş* adj., *cît* adj., pron., *cleanţ, eleată).* Lucrarea a căpătat astfel o ţinută ştiinţifică sporită, chiar dacă procedeul ca atare nu a fost aplicat cu toată consecvenţa.

Aşa cum am arătat în treacăt mai sus, de obicei după ultimul sens al cuvintelor autorul a înregistrat *unităţile frazeologice.* Din punct de vedere cantitativ, lucrarea lui Scriban ocupă şi în această privinţă un loc intermediar între aceea a lui L. Şăineanu (mai săracă) şi cea aparţinînd lui I. A. Candrea (în general mai bogată). La Scriban se constată cu uşurinţă două tendinţe opuse : pe de o parte, tendinţa de selectare a unităţilor frazeologice, prin sacrificarea acelora mai puţin cunoscute ; pe de alta, tendinţa de înmulţire excesivă a lor, prin trecerea în rîndul unităţilor frazeologice a unor îmbinări de cuvinte care, deşi au o frecvenţă mare, nu constituie deplasări semantice propriu-zise şi prin urmare nu pot fi asimilate locuţiunilor, sintagmelor, expresiilor sau compuselor. De aceea, compararea dicţionarului cu lucrarea similară a predecesorului imediat ne furnizează date la prima vedere derutante : cazurile de inferioritate cantitativă sînt întrerupte pe alocuri de neaşteptate situaţii opuse. Astfel, Scriban a reţinut la *faţă* 10 unităţi frazeologice, iar Candrea 25 ; la *făină,* faţă de 2 proverbe la Scriban întîlnim 5 unităţi frazeologice la Candrea ; la *floare,* faţă de 12 unităţi frazeologice la Scriban am numărat 40 la Candrea (în majoritate, compuse-nume de plante) ; la *foc,* constatăm raportul 16/23. în schimb, la un verb ca *a da* Candrea a înregistrat doar 34 de asemenea unităţi, faţă de 69, la Scriban, dar această superioritate cantitativă se dovedeşte aparentă, întrucît ea are la bază excesul despre care am vorbit mai sus ; au fost trecute, de exemplu, în rîndul unităţilor frazeologice construcţii semantic „neutre" ca *dau un copil la*

şcoală, dau ceva pe foc, dau cep unui butoi, dau bani înainte, dau cuiva (bani) de cheltuială, dau de zestre ceva cuiva etc, în care fiecare element îşi păstrează sensul de sine stătător. Aşadar, nu atît eliminarea unor unităţi frazeologice poate fi imputată lexicografului, cît înregistrarea altora false. La acest aspect ar mai trebui adăugat şi acela că organizarea, gruparea unităţilor frazeologice în cadrul articolelor se face nu conform gradului de înrudire semantică, ci adesea după criterii întîmplătoare : *lume bună* şi *om de lume,* de exemplu, sînt dispersate la începutul, respectiv la sfîrşitul lanţului celor 19 expresii înregistrate la *lume,* între ele intercalîndu-se îmbinări de cuvinte cu sensuri radical diferite. Deşi nu reprezintă un progres în istoria lexicografiei române, această secţiune rămîne totuşi în general utilă şi astăzi, îndeosebi prin glosările clare şi exacte.

*

Autorul a aplicat în dicţionar ortografia integral fonetică, pe care o justificase teoretic încă din anul 1912 (v. mai sus, p. 122). Organizînd materialul lexical pe sunete, iar nu pe litere de bază, A. Scriban poate fi considerat, din acest punct de vedere, un precursor ; astfel, în dicţionar litera *ă* apare independentă de *a,* iar *î, ş* şi *ţ,* independente de *i, s* şi *t.* în alte cazuri însă sistemul derutează pe cititori, prin unele exagerări evidente (eliminarea articolului hotărît masculin, modul de adaptare a neologismelor etc), şi nu s-a impus.

Deşi plină de contradicţii, opera lexicografică a lui A. Scriban rămîne în general valoroasă, distingîndu-se îndeosebi prin bogăţia excepţională a materialului lexical regional, popular, familiar, arhaic şi argotic, prin marele număr de variante lexicale înregistrate, prin definiţii, prin folosirea izvoarelor. Subscriem de aceea fără rezerve la concluzia pe care Iorgu Iordan o trăgea la apariţia lucrării : „în total — arăta recenzentul — calităţile ei întrec, şi ca număr şi ca importanţă, defectele"[1].

[1] Iorgu Iordan, *Dicţionaru limbii româneşti,* cit., p. 354.

III. DICŢIONARELE EXPLICATIVE ALE LIMBII ROMÂNE LITERARE

Am arătat pe scurt, într-un alt capitol al volumului de faţă (v.p. 72—73), că între anii 1952 şi 1959 lucrările la marele dicţionar academic au fost întrerupte, în favoarea altora stringent necesare. Dicţionarele explicative existente destinate publicului larg nu mai puteau satisface pe deplin, din motive lesne de înţeles. Pe de-o parte, aceste dicţionare erau în general prea bogate, deoarece înregistrau din vocabularul limbii române nu numai cuvintele şi sensurile actuale, curente, ci şi arhaismele ori regionalismele stricte, mai puţin utile într-o lucrare de uz practic imediat, adresată maselor cu adevărat largi; pe de altă parte, dicţionarele existente nu reflectau achiziţiile lexicale considerabile ale ultimelor decenii, determinate şi de adîncile transformări petrecute în ţara noastră după 1944. La cele de mai sus se adăuga, bineînţeles, necesitatea, extrem de importantă, de a interpreta şi prezenta lexicul românesc curent în lumina ştiinţifică a învăţăturii marxiste, de a face, cu alte cuvinte, din noul dicţionar un instrument popular de informare şi de propagandă, în cel mai nobil sens al cuvîntului.

De aceea, echipele de lucru ale marelui dicţionar academic, completate cu numeroase cadre tinere de specialişti, au primit, în vara anului 1952, din partea Prezidiului Academiei, sarcina redactării unui dicţionar „explicativ şi normativ, care să cuprindă vocabularul limbii române literare contemporane"[1] şi care să răspundă „nevoilor arzătoare ale societăţii actuale şi practicii curente a muncii culturale"[2]. La operaţia de elaborare efectivă a lucrării au participat, în cadrul institutelor de lingvis-

[1] *Cuvînt înainte* la *Dicţionarul limbii române literare contemporane,* voi. I, Bucureşti, 1955, p. VII.
[2] *Ibidem.*

tică din Bucureşti şi Cluj, şi sub conducerea lui D. Macrea, 85 de persoane, constituind **cel mai mare colectiv de lexicografi din istoria lingvisticii române**. Mărimea colectivului era strîns legată de urgenţa îndeplinirii misiunii sale. Datorită forţelor impunătoare mobilizate pentru realizarea ei, lucrarea a putut vedea lumina tiparului într-un termen scurt, în 4 volume, între anii 1955 şi 2957, sub titlul de *Dicţionarul limbii române literare contemporane.*

Circumscrisă aşadar la **limba literară contemporană**, noua operă lexicografică ridica mai multe probleme preliminare specifice fără precedent : *delimitarea perioadei istorice, alegerea izvoarelor* şi *selectarea cuvintelor* din masa vocabularului, iată cele trei principale probleme care îşi aşteptau rezolvarea, şi de rezolvarea cărora depindea, în mare măsură, profilul general al lucrării.

în privinţa *delimitării perioadei,* autorii au un punct de vedere explicit, deşi nu la fel de convingător : pentru ei, limba română literară contemporană ar fi „limba română scrisă şi folosită în operele literare [adică beletristice], ştiinţifice etc. ale secolelor al XIX-lea şi al XX-lea şi care serveşte astăzi ca mijloc de comunicare şi schimb de idei în toate domeniile vieţii şi activităţii"[1]. Am arătat cu alt prilej[2] că, faţă de perioada istorică pe care o îmbrăţişează, dicţionarul se declară în mod greşit al limbii *contemporane,* fiind, în realitate, un dicţionar al limbii *moderne ;* ni se pare în orice caz exagerat să considerăm că limba română literară contemporană îşi va fi avut începuturile în urmă cu 150 de ani, aşa cum rezultă din afirmaţia citată precum şi din izvoarele alese.

Strîngerea materialului s-a limitat la izvoare din ultimul secol şi jumătate. O bună parte din izvoare au fost furnizate lucrării de marele dicţionar academic care, la data începerii noului dicţionar, se afla elaborat aproape în întregime într-o primă formă provizorie. Existenţa fişierului acestui dicţionar a permis de altfel înce-

[1] *Ibidem,* p. IX.
[2] Mircea Seche, *Dicţionarul limbii române literare contemporane,* în *Steaua,* IX (1958), nr. 5, p. 92.

perea imediată a elaborării *Dicţionarului limbii român" literare contemporane.* Dar totodată se dovedea necesară completarea serioasă a materialului, întrucît, după cum am arătat, dicţionarul academic neglijase aspectul strict contemporan, neologistic, al lexicului limbii ; de aceea, s-au depus mari eforturi pentru actualizarea fişierului, astfel ca el să ajungă orientat în cele din urmă cu faţă spre prezent, să reflecte cît mai fidel lexicul ultimelor decenii, în toată complexitatea lui. în acest scop au fost introduşi în bibliografia lucrării numeroşi scriitori, publicişti şi oameni de ştiinţă în plină activitate, ca M. Banuş, A. Baranga, M. Băcescu, M. Beniuc, G. Bogza, R. Boureanu, N. Cassian, D. Danielopolu, D. Deşliu, M. Dragomir, V. Em. Galan, Al. Graur, I. Iordan, A. Mihale, Şt. S. Nicolau, M. Preda ş. a.

în ceea ce priveşte *selectarea materialului lexical, stabilirea listei de cuvinte,* ea urma să fie determinată de cele două caracteristici principale ale lucrării : acelea de dicţionar al limbii române *moderne* şi *literare.* în principiu, prima dintre însuşirile citate excludea intrarea în dicţionar a cuvintelor, accepţiunilor şi unităţilor frazeologice arhaice, pe cînd a doua trebuia să ducă la omiterea cuvintelor, accepţiunilor şi unităţilor frazeologice regionale, a curiozităţilor şi rarităţilor lexicale, a cuvintelor argotice sau de jargon, a formelor corupte. Dimpotrivă, lucrarea urmărea să deschidă mai larg porţile neologismelor, conducîndu-se după criteriul uzului, al viabilităţii imediate. în aceste condiţii noi, lista de cuvinte a dicţionarului urma să fie. evident deosebită de a predecesorilor, fiind totuşi mai aproape (ca structură, nu ca volum) de dicţionarul analizat al lui Lazăr Şăineanu. în practică, criteriile de selectare au fost însă cu mult mai largi, mai elastice, datorită unei împrejurări pe care o vom discuta imediat mai jos. în ciuda intenţiei autorilor, dicţionarul elaborat de ei nu este atît al limbii literare, cît al limbii literaturii beletristice, de vreme ce se întemeiază prin excelenţă pe operele scriitoriceşti ; dar cum scriitorii (inclusiv cei contemporani) folosesc, în operele lor, pentru caracterizarea situaţiilor şi a personajelor, numeroase elemente lexicale neliterare, dicţionarul, conceput ca un instrument de utilitate practică

imediată, a trebuit să înregistreze şi să definească şi aceste elemente lexicale (arhaisme, regionalisme, chiar elemente de jargon şi argou sau forme corupte). Aşa ne explicăm pătrunderea în dicţionar a unor regionalisme *ca hamiş, haşcă, hazna, hărhăti, hărşni, hinteu, hition, hliban, hornet, huci,* a unor arhaisme ca *hadîmb, halea, hanimă, hataia, hristoitie, husăş, huzmet,* sau a unor creaţii lexicale individuale ca *hăimăni, hăituşcă* etc. De acord cu procedeul de selectare, dacă ţinem seamă de rolul cultural special pe care îl avea de îndeplinit noul dicţionar, observăm însă că el depăşeşte titlul circumscris al lucrării şi face din ea mai degrabă un inventar (selectiv) al cuvintelor existente în *textele* moderne şi contemporane (independent de calitatea lor), decît un tablou fidel al limbii actuale *curente.*

Cele 4 volume ale dicţionarului numără peste 48 000 de articole-titlu. Pentru o operă lexicografică limitată la limba modernă literară (cu toate concesiile arătate), cifra ne apare remarcabilă, căci ea întrece lucrările tuturor predecesorilor din secolul nostru. Această bogăţie are însă două principale explicaţii opuse : pe de-o parte, avem a face cu un spor lexical real, provenit mai ales din terminologia ştiinţifică ; pe de alta, cu un spor lexical artificial, provenit din ruperea, în articole-titlu independente, pe criterii pur morfologice, a unor cuvinte unice din punct de vedere semantic şi etimologic[1]. Deşi sporul lexical real este inferior celui artificial, proporţiile listei de cuvinte rămîn totuşi foarte serioase[2].

Criteriile selective aplicate la cuvinte au fost extinse şi la accepţiunile acestora : în dicţionar, sensurile neliterare ale cuvintelor polisemantice apar înregistrate numai în măsura în care ele se întîlnesc în izvoarele lite-

[1] Ca în *Etymologicul* lui Hasdeu, numeroase cuvinte unice cu valori gramaticale multiple au fost secţionate ca omonime : la termenii-nume de popoare, de exemplu, valoarea de adjectiv este în mod sistematic complet izolată de aceea de substantiv (v. *american, australian, austriac, belgian, bulgar, ceh); suitoare* (s. f.), *suitor* (s. m.) şi *suitor* (adj.) figurează ca trei articole independente, *tare* (adj.) şi *tare* (adv.), *tehnic* (adj.) şi *tehnică* (s. f.), sub cîte două etc. etc.

[2] Lipsuri cantitative se înregistrează mai ales în primul dintre cele patru volume ale lucrării.

rare (mai bine zis, beletristice) culte din ultimul secol şi jumătate. Renunţînd aşadar la numeroase accepţiuni, potrivit cu profilul dicţionarului, autorii n-au mai avut astfel toate verigile principale ale filiaţiei semantice şi, în consecinţă, au putut schimba principiul însuşi al filiaţiei, pornind (din raţiuni practice) de la cel mai cunoscut sens actual, şi nu de la cel mai vechi, şi urmărind în continuare o filiaţie semantică logică. Procedeul a fost aspru criticat, pe temeiul că el ar fi în contradicţie cu caracterul istoric al limbii şi chiar cu logica, întrucît înţelesurile actuale provin din altele anterioare[1]. Obiecţia a fost combătută cu exemplul a numeroase dicţionare similare străine şi' mai ales cu argumentul, de natură practică, că într-un dicţionar al limbii contemporane organizarea materialului la cuvintele polisemantice trebuie bazată pe principiul suprem al circulaţiei semantice[2]. în controversa amintită, ambele poziţii pornesc de la ideea ireconciliabilităţii caracterului istoric cu cel sincronic. în realitate, credem că între cele două aspecte prăpastia este inexistentă : cu foarte rare excepţii (cel puţin în limba română), sensurile vechi, etimologice ale cuvintelor sînt totodată şi cele astăzi uzuale, curente. Prin urmare, a începe filiaţia semantică cu un sens uzual înseamnă a o deschide de obicei cu unul dintre sensurile cronologic primordiale. în orice caz, într-un dicţionar destinat uzului contemporan, singura filiaţie acceptabilă, practic utilă, ni se pare a rămîne aceea care pleacă de la sensurile cele mai cunoscute astăzi.

în privinţa *definirii cuvintelor,* autorii au manifestat în general o grijă deosebită ; explicaţiile sînt precise, scurte şi clare, fără concesii enciclopedice. Dat fiind ponderea mare de cuvinte şi sensuri aparţinînd ştiinţelor (în sensul cel mai larg), la această lucrare a fost luată o iniţiativă fără precedent : s-a apelat la concursul specialiştilor din 42 de domenii ale cunoaşterii care, revizuind articolele elaborate de lexicografi, le-au completat, corectat sau reelaborat.

[1] Iorgu Iordan, în *Contemporanul* din 20 mai 1955.

[2] D. Macrea. *Probleme de lingvistică română,* Bucureşti, 1961, p. 129.

Ţinuta ştiinţifică a definiţiilor a fost astfel asigurată la nivelul cunoştinţelor şi cerinţelor actuale. Este aflevărat însă că viziunea specialiştilor n-a coincis totdeauna cu interesul lexicografilor de a oferi definiţii lingvistice accesibile pentru un public cît mai larg ; de aceea, pe alocuri n-au putut fi reproduse ca atare definiţiile propuse de specialişti. Cu toate criticile acestora, la apariţia lucrării[1], noul dicţionar constituie o remarcabilă operă explicativă a achiziţiilor lexicale recente.

în operaţia de identificare şi delimitare semantică a fost aplicat (cu unele adaptări de ordin tehnic) sistemul din marele dicţionar academic, folosindu-se variate procedee de ierarhizare : literele mari şi cifrele romane (pentru izolarea grupelor mari de sensuri care alcătuiesc unităţi semantice), cifrele arabe (pentru sensurile principale), romburile pline (pentru sensurile dependente) şi romburile goale (pentru izolarea unităţilor frazeologice, a unor construcţii, a unor valori morfologice ori stilistice etc), literele mici. Deşi consacrat unei perioade scurte din istoria vocabularului românesc, *Dicţionarul limbii române literare contemporane* este cel mai analitic dintre dicţionarele explicative de întindere medie. Din păcate, organizarea semantică are de suferit datorită dispersării sensurilor unor cuvinte sub articole diferite, procedeu amintit mai sus şi inacceptabil chiar într-un dicţionar sincronic, întrucît rupe filiaţia semantică. Pe de altă parte, criteriul semantic folosit în stabilirea filiaţiei este adesea sacrificat în favoarea celui gramatical, ca în dicţionarele predecesorilor.

Dicţionarul foloseşte *un mare număr de citate* din texte beletristice (culte şi populare), din opere ştiinţifice, din periodice. Aceste citate, luate din izvoare apărute în ultimul secol şi jumătate, „ajută şi completează definiţiile, deoarece... înfăţişează cuvîntul aşa cum este el întrebuinţat în limbă"[2]. în comparaţie cu toate dicţionarele precedente de întindere medie, numărul izvoarelor folosite este evident mai mare, reprezentînd peste jumătate

[1] Pentru întreaga problemă, vezi D. Macrea, *Probleme de lingvistică română,* cit, p. 130 şi urm.
[2] *Cuvînt înainte* la *Dicţionarul limbii române literare contemporane,* cit, p. XI.

din volumul total al lucrării ; putem număra, de exemplu, 87 de citate ilustrative la verbul *avea,* 74 la *băga,* 122 la substantivul *cap.* Literatura beletristică ocupă în ansamblul izvoarelor ponderea cea mai mare, în timp ce literatura ştiinţifică este în general slab reprezentată. Ordinea izvoarelor citate este, în mod surprinzător, invers istorică ; această ordine, care încearcă să fie conformă cu modul de organizare semantică (deschiderea filiaţiei cu accepţiunile uzuale actuale), nu ni se pare acceptabilă : în cadrul perioadei alese, chiar într-un dicţionar explicativ sincronic, perspectiva istorică a izvoarelor era absolut necesară. Mai observăm că numărul textelor strict contemporane reprezentînd traduceri, incluse în bibliografia lucrării şi citate ca atare, este exagerat, iar procedeul în general nepotrivit pentru perioada strict contemporană, cînd limba română dispunea de suficiente izvoare originale. Citatele (alese din 385 de titluri bibliografice) sînt clare, bine alese (deşi cam lungi), în general reprezentative, şi trimit totdeauna exact la izvor, fapt care dă operei lexicografice o ţinută ştiinţifică certă.

Lucrarea a înregistrat numeroase unităţi frazeologice curente, cu explicaţiile semantice de rigoare şi cu citate.

Prin selectarea cuvintelor şi a sensurilor, prin alegerea formelor-titlu, prin indicaţiile gramaticale (precizarea pluralului, a prezentului indicativ etc recomandabile), prin datele de natură ortografică şi ortoepică, dicţionarul năzuieşte să fie o operă cu caracter *normativ.* Variantele lexicale, dubletele gramaticale, ortografice sau ortoepice apar înregistrate (ca forme secundare) numai în măsura în care au o circulaţie oarecare în limba română modernă, în sfîrşit, dat fiind caracterul sincronic al lucrării, precum şi scopul său practic imediat, autorii au crezut că e bine să renunţe cu totul la secţiunea etimologică.

Dicţionarul limbii române literare contemporane în 4 volume s-a bucurat de o primire în general favorabilă. Apariţia lucrării a fost salutată ca „un eveniment de importanţă deosebită"[1], ca „un suces important înregistrat de ştiinţa noastră lingvistică"[2], opera fiind socotită de

[1] Iorgu Iordan, în *Contemporanul,* cit.
[2] C. I. Parhon, în *Contemporanul* din 1 iulie 1955.

unii recenzenți drept „realizarea cea mai completă a lingvisticii noastre", iar acțiunea, dusă la bun sfîrșit, drept „o mare faptă de cultură"[1]. Numeroasele critici de amănunt aduse lucrării[2] nu știrbesc în mod hotărîtor recunoașterea meritelor ei.

Personal, ni se pare că trebuie totuși să ne întrebăm dacă noua operă lexicografică a putut corespunde cu adevărat scopurilor pentru care fusese concepută. Constatăm, din păcate, că dicționarul n-a devenit așteptatul instrument de informare la îndemîna maselor, în primul rînd datorită proporțiilor sale : avînd materialul lexical împărțit pe întinderea a patru volume, lucrarea și-a pierdut astfel caracterul popular, de izvor practic curent accesibil, ușor de procurat și de manevrat. Pe de altă parte, în afara scăderilor deja semnalate, lipsa de unitate ni se pare a fi principala lacună de conținut a dicționarului. Elaborîndu-se de un număr mare de autori și în orașe diferite, pe baza unor principii de lucru insuficient de amănunțite, dicționarul ne apare pe alocuri fisurat de inconsecvențe, clădit din fragmente imperfect sudate, vizibile în arhitectura lucrării. Cuvinte din aceeași „serie semantică" sau chiar sinonime, care ar fi trebuit să primească tratări explicative similare sau identice, au fost rezolvate, în lucrare, în chip diferit[3].

încă înainte de terminarea elaborării *Dicționarului limbii române literare contemporane,* autorii au constatat că profilul (dar mai ales proporțiile) lui fuseseră greșit apreciate ; așa cum s-a văzut deja, noua operă lexicografică nu putea să satisfacă pe deplin masele largi

[1] G. Ivașcu, *în Gazeta literară* din 9 iunie 1955.
[2] Vezi D. Macrea, *Probleme de lingvistică română,* cit., p. 129 și urm.
[3] *albanez* adj. : „care aparține albanezilor sau Republicii Populare Albania" ; *australian* adj. : „care aparține Australiei sau locuitorilor ei ; care provine din Australia" ; *austriac* adj. : „care aparține Austriei sau care este originar din Austria" ; *italian* adj. : „provenit din Italia; propriu Italiei sau locuitorilor ei" etc. etc. ; bubuit și *bubuitură, arsenal* și *armărie* etc, declarate sinonime *„perfecte",* au, în dicționar, definiții contradictorii.

de cititori. Față de această constatare, un colectiv de tineri lexicografi din cadrul Institutului de lingvistica din București a inițiat, începînd din 1955, sub conducerea lui D. Macrea, elaborarea unei opere lexicografice paralele, reduse la proporțiile unui singur volum, simplificată și accesibilizată : ea avea să apară în anul 2956" sub titlul de *Dicționarul limbii române moderne.*

Inițial, pentru a putea fi repede terminat, *Dicționarul limbii române modeme* fusese conceput doar ca o simplă versiune prescurtată a *Dicționarului limbii române literare contemporane,* mai sus prezentat. Pentru ca materialul lexical cuprins în cele patru volume ale acestuia să poată încăpea în limitele unui singur volum, colectivul de lucru a adoptat trei hotărîri generale preliminare : renunțarea la citate (păstrate doar în cazuri excepționale, la instrumentele gramaticale ori la unele cuvinte și sensuri învechite, regionale și figurate) ; reducerea părții explicative (prin concentrarea definițiilor, prin contopirea unor sensuri înrudite și prin eliminarea altora puțin cunoscute) ; folosirea unui corp de literă mai mic. Totodată, față de varianta mare, *Dicționarul limbii române modeme* într-un volum și-a propus să fie mai *unitar* și să ofere *definiții mai accesibile.* Mai unitar, în primul rînd prin adoptarea unor definiții-tip obligatorii pentru cuvinte care, făcînd parte din aceeași „serie semantică", justificau tratamente similare. Astfel, numele de zile și de luni, de popoare, de grade militare și sociale, de litere, de numere, abstractele verbale, diminutivele și augmentativele etc. au fost definite după scheme prealabile, unitare. Mai accesibil, în sensul că a încercat să înlocuiască definițiile pretențioase, tehniciste, cu explicații mai clare, într-un limbaj comun, dar fără sacrificarea sau vulgarizarea adevărului științific[1].

Urmînd după *Dicționarul limbii române literare contemporane* — și avînd în parte aceiași autori — *Dicționarul limbii române moderne* a profitat considerabil de

[1] Cuvîntul *progesteronă,* definit în *Dicționarul limbii române literare contemporane* prin „hormon din corpul galben, necesar în procesul de reproducere", are, în noul dicționar, definiția mai accesibilă de „hormon care se formează în ovare și care este indispensabil în procesul de reproducere."

experienţa apropiatului său înaintaş. Noua operă lexicografică a luat în consideraţie nenumărate observaţi^ sesizări şi propuneri publicate în presă sau comunicate direct Institutului de lingvistică cu ocazia apariţiei primelor volume ale operei amintite. In acest fel, nivelul *Dicţionarului limbii române moderne* a fost îmbunătăţit în mod simţitor. Pornind de la observaţiile critice făcute predecesorului, în noua versiune au fost refăcute definiţiile unor cuvinte ca *abordaj, abţibild, acadea, accent, accept, acreditiv, acromegalie, cabestan, cal(-putere), cală, calorifer* etc, ori s-au adăugat noi sensuri la cuvinte ca *cahlă, calendar, cameleon, caracatiţă* etc[1].

Autorii versiunii prescurtate s-au străduit să respecte într-o măsură mai mare decît predecesorii imediaţi principiul circulaţiei în alegerea formelor-titlu, a variantelor lexicale şi gramaticale ; astfel, faţă de cuvinte-titlu ca *autobus, cerşitor* (şi *cerşitori, cerşitorie), competinţă, galimatias, omogeneitate (şi omogeneiza), santinelă* sau *troleibus,* din *Dicţionarul limbii române literare contemporane,* care reprezentau evidente concesii făcute principiului etimologist, *Dicţionarul limbii române moderne* adoptă formele-titlu, mai uzuale, *autobuz, cerşetor, competenţă, galimatie, omogenitate, troleibuz.*

Dicţionarul limbii române moderne a fost conceput iniţial cu aceeaşi listă de cuvinte ca a antecesorului său. în cursul elaborării s-a ajuns însă la concluzia că această listă trebuia reanalizată şi îmbunătăţită, în ambele sensuri : prin eliminare şi prin adaos. Numărul adaosurilor (mai ales de tip neologistic, ca *abiotic, abitaţie, abortiv, absenteist, acantacee, accidenta, acropolă, calce, calcedonie, calcinaţie, calomniere, calţavetă, calvinesc* etc.) întrece net pe acela al eliminărilor *(scăpat, scliviseală, semisumă, sforişoară, sublingual, surduţ* etc), ceea ce face ca, în mod global, noul dicţionar să fie mai bogat în cuvinte decît varianta în patru volume. Titlul noii opere lexicografice reflectă mai exact lista sa de cuvinte şi de sensuri, limi-

[1] „Revizuirea articolelor... a reprezentat, în general, o îmbunătăţire a acestora, prin realizarea unei clarităţi, precizii şi concizii superioare", afirmă Gh. Trandafir în *Limba romană,* VIII (1959), nr. 6, p. 77.

tele ei; încercînd să îndeplinească în măsură sporită func-4a sa de dicţionar prin excelenţă al limbii literaturii beletristice moderne, lucrarea a inclus în lista de cuvinte alte numeroase regionalisme ori arhaisme care apar în operele marilor scriitori ; din opera lui M. Sadoveanu au trecut, de exemplu, în dicţionar termeni neliterari ca *aldui, autocartor, bicaş, biţă, bîrnui, botcă, conară* etc, absenţi în versiunea anterioară. *Dicţionarul limbii române moderne* are, potrivit statisticii întocmite de D. Macrea[1], 49 649 de cuvinte, cu peste 6 000 mai multe decît număra lucrarea similară a lui I. A. Candrea şi cu circa 1000 în plus faţă de versiunea în patru volume. Avem a face, aşadar, cu cea mai bogată listă de cuvinte pe care ne-a oferit-o vreodată un dicţionar explicativ român într-un singur volum. Dar această listă ne apare iarăşi încărcată de unele nejustificate omonimii lexicale : deşi în mult mai mică măsură decît o făcuse *Dicţionarul limbii române literare contemporane,* noua operă lexicografică continuă să rupă cuvinte unice în articole independente, pe baza apartenenţei lor la două sau mai multe părţi de vorbire diferite.

Conceput, după cum s-a văzut, ca un frate mai mic al versiunii în patru volume, *Dicţionarul limbii române moderne* a, devenit pînă la urmă o lucrare cu totul independentă, priu două inovaţii principale : *introducerea ilustraţiilor* şi a *Indicaţiilor etimologice.*

Cir*..' 3 000 de ilustraţii şi mai multe zeci de planşe îmbogăţesc forma tipărită a *Dicţionarului limbii române moderne.* Ilustraţiile, deşi reprezintă o concesie enciclopedică, aduc în lucrare o notă vie, atrăgătoare, îndeplinind un scop practic esenţial : ele clarifică, individualizează numeroase noţiuni care au, în dicţionar, definiţii prin forţa împrejurărilor sumare. Să ne gîndim, de pildă, la cuvintele-nume de plante şi de animale oare, chiar pe larg definite, pot fi rareori identificate exclusiv pe baza explicaţiilor. Completarea definiţiei cu ilustraţii s-a dovedit de un real folos la noţiunile concrete, mai ales dacă ţinem seama că lucrarea se adresează publicului larg. Numărul de ilus-

[1] D. Macrea, *Probleme de lingvistică română,* cit, p. 31.

trații, cu mult mai redus în comparație cu dicționarul lui I. A. Candrea, se explică atît prin structura diferită a listei de cuvinte din cele două opere lexicografice, cît şi prin temperarea exagerărilor lui Candrea, care adăugase desene şi la noțiuni concrete arhicunoscute, ca *scaun, masă* etc.

Indicarea etimologiei cuvintelor reprezintă, după părerea noastră, principala inovație a lucrării față de versiunea în patru volume. Deoarece *Dicționarul limbii române moderne* este (ca şi lucrările anterioare ale lui L. Şăineanu şi I. A. Candrea) în primul rînd un dicționar explicativ şi numai în al doilea unul etimologic, datele sale etimologice sînt în general sumare. In principiu, s-au indicat însă toate etimologiile sigure, precum şi unel^ probabile. Principiul etimologiei multiple, supraevaluat de A. Scriban, minimalizat de I. A. Candrea şi ca şi inexistent la L. Şăineanu, este aplicat în noua lucrare cu mai multă consecvență. Ca în dicționarul academic de sub conducerea lui S. Puşcariu, autorii s-au străduit să no teze modelele latine ale împrumuturilor romanice recente. La derivatele pe teren românesc, mai toți predecesorii sînt depăşiți prin procedeul de a indica sistematic nu numai cuvintele-bază, ci şi elementele derivative (afixe şi elemente de compunere). Un progres cert a fost asigurat la etimologiile cuvintelor româneşti de origine slavă. In pofida eforturilor făcute, rezultatele globale au fost apreciate, de majoritatea specialiştilor, drept nesatisfăcătoare. Părerea unuia dintre primii recenzenți, după care „partea etimologică" a dicționarului ar fi „singura despre care se poate afirma cu certitudine că nu este la înălțimea aşteptărilor"[1], a fost nu numai acceptată, de la apariția lucrării, ci chiar agravată, pînă astăzi, de unele constatări negative ulterioare. Fără a respinge cele mai multe dintre observațiile critice concrete făcute pe marginea indicațiilor etimologice ale dicționarului, considerăm însă că aceste observații nu îndreptățesc părerea, extrem de severă, care tinde spre condamnarea *globală* a secțiunii. Dimpotrivă, din datele obținute de noi pe ansamblul lucrării rezultă că noua operă lexicografică reprezintă un progres în istoria disciplinei şi prin secțiunea sa etimologică. Din confruntarea *Dicționarului limbii române moderne* cu *Dicționarul limbii române,* general, istoric şi etimologic, care se elaborează, în prezent, de către unele dintre cele mai autorizate forțe ale lingvisticii româneşti, rezultă că peste 90o/₀ din etimologiile antecesorului într-un volum se regăsesc (ca atare sau într-o formă foarte asemănătoare) la succesorul academic. Astfel, în porțiunea *m — mahmureală,* 94 dintre cele 100 de cuvinte-titlu comune în cele două lucrări au etimologii identice ori asemănătoare, iar în porțiunea *mergător — metamorfoza,* la acelaşi număr de cuvinte-titlu comune, 97 de indicații etimologice se suprapun (total sau parțial) în cele două dicționare. Pe baza acestor sondaje comparative, înmulțite cu altele asemănătoare, ni se pare că trebuie infirmată părerea existentă în prezent asupra secțiunii etimologice a *Dicționarului limbii române moderne;* susceptibilă încă de numeroase îmbunătățiri, ea corespunde în orice caz în mai mare măsură decît toate operele lexicografice anterioare de acelaşi tip.

Succesul dicționarului în rîndul maselor a fost enorm. Noi şi noi tiraje ale lucrării au făcut ca, în mai puțin de un deceniu de la apariție, ea să înregistreze aproape 150 000 de exemplare şi să devină cea mai populară operă lexicografică din istoria lingvisticii române. Prin proporțiile sale, prin organizarea materialului lexical, prin îmbunătățirile aduse versiunii în patru volume, *Dicționarul limbii române moderne* constituie, pe bună dreptate, cum afirma un recenzent, „tipul de dicționar ideal pentru marele public"[1]. Un dicționar de la care cititorii aşteaptă totuşi o nouă ediție.

[1] Th. Hristea, în *Limba română,* VIII (1959), nr. 3, p. 83.

[1] Th. Hristea, în *Limba română,* cit, p. 83.

IV. DICȚIONARELE DE NEOLOGISME

Am arătat, în primul volum al cărții de față (p. 86—87), cum îmbogățirea masivă, prin împrumut, a lexicului limbii române din veacul trecut a dus la necesitatea alcătuirii unor dicționare speciale, în care noile achiziții să fie anume explicate pentru un public tot mai larg. In presă, în operele științifice, în literatura beletristică, cititorii întîlneau mereu cuvinte necunoscute (și de obicei necesare) pe care aveau nevoie să și le explice cît mai exact și să le utilizeze ei-înșiși în condiții adecvate. Aceste nevoi obiective imperioase constituie principala explicație a marelui succes de care s-au bucurat dicționarele de neologisme din secolul al XIX-lea.

Bineînțeles că îmbogățirea lexicului limbii române a continuat și după anul 1880, ba, în ceea ce privește terminologia tehnico-științifică de amănunt, ea s-a intensificat chiar într-o oarecare măsură, datorită progreselor și diversificării științelor, a apariției și dezvoltării unor ramuri noi etc. Prin urmare, este firesc ca perioada contemporană a culturii naționale să fi produs, și ea, în aceleași scopuri, mai multe dicționare de neologisme. Rămîne poate să ne întrebăm în ce măsură mai erau ele cu adevărat necesare în condițiile în care dicționarele explicative generale ale secolului nostru (de la Șăineanu încoace) cuprindeau ele-însele, în lista lor de cuvinte, și majoritatea achizițiilor recente. Chiar numai faptul că dicționarele de neologisme delimitează, din dicționarele explicative generale, împrumuturile recente (și derivatele lor), spre a le concentra și reorganiza într-o lucrare de sine stătătoare, ni se pare suficient pentru a justifica oportunitatea lor. Este un adevăr de mult cunoscut acela că cititorul obișnuit nu caută într-un dicționar explicativ general în primul rînd cuvintele ori sensurile curente și nici cuvintele arhaice sau regionale (prezente în măsură mai mare doar în anumite tipuri de texte, de specialitate și beletristice) ; cititorul obișnuit are nevoie de dicționare mai ales pentru termenii și sensurile noi, pentru explicarea textelor curente și pentru menținerea sa în actualitate. Dacă, pe de altă parte, se constată că aproape jumătate din vocabularul limbii române moderne este format din neologisme intrate în limbă în decursul ultimului secol și ceva[1], atunci, în cazul limbii noastre, operele lexicografice care au în vedere explicarea acestor cuvinte sînt chiar mai utile decît pentru alte limbi. Cît despre condițiile pe care dicționarele de neologisme ar trebui să le satisfacă spre a-și îndeplini cu adevărat rolul (de exemplu, o listă de cuvinte cît mai cuprinzătoare, explicații suficiente, clare și accesibile etc), ele sînt, din păcate, rareori îndeplinite de lucrările apărute la noi în ultimele nouă decenii.

Dacă luăm în considerație numărul dicționarelor de neologisme apărute de la 1880 încoace, constatăm, cu oarecare surprindere, că el este destul de redus, reprezentînd la prima vedere puține progrese cantitative în comparație cu perioada anterioară. Situația se schimbă însă în mod sensibil, în favoarea epocii contemporane, datorită numărului considerabil de ediții și versiuni pe care îl înregistrează dicționarele apărute acum. Aproape fiecare dicționar de neologisme, oricît de mediocru, cunoaște una sau mai multe reeditări, ceea ce ne duce la concluzia că avem a face cu tipul de operă lexicografică de cel mai mare succes dintre cele explicative unilingve.

Cu o singură excepție netă, calitatea mediocră și submediocră a acestor lucrări este invers proporțională cu succesul lor : cu un aparat științific primitiv, cu un material lexical ce pare adunat mai mult la întîmplare, și de aceea cu mari lipsuri cantitative, cu definiții sumare adesea aproximative sau greșite, dicționarele de neologisme publicate între anii 1880 și 1961 au astăzi doar o valoare documentară. Deși sumare în secțiunea explicativă, ele mai păstrează totuși, din lucrările similare ale secolului al

[1] D. Macrea, *Probleme de lingvistică română,* București, 1961, p. 32.

XIX-lea, unele trăsături enciclopedice (cum ar fi înregistrarea numelor proprii), dar renunţă fără excepţie la indicaţiile etimologice (mai ales pentru motivul că, prin dispariţia lexicografilor latinişti şi a curentului însuşi, a dispărut şi nevoia de a demonstra, prin etimologie, latinitatea şi romanitatea lexicului limbii române). Caracteris- | tica esenţială a acestor dicţionare este că se folosesc unele pe altele aproape pînă la identitate şi, de aceea, putem spune că de obicei n-avem a face cu opere lexicografice independente, ci doar cu versiuni concentrate sau amplificate ale unuia şi aceluiaşi prototip.

Primul din serie, în ordine cronologică, este *Dicţionarul român portativ. Culegere de cele mai necesare cuvinte radicale* (ediţia a IV-a, *Craiova, 1881 ;* ediţia a V-a, *Craiova, 1895[1])* şi aparţine lui *I. Bauman, o* mai veche cunoştinţă a noastră. Despre cele dintîi ediţii ale acestui dicţionar am vorbit în primul volum al cărţii de faţă (p. 86 şi urm.), şi nu vom reveni aici asupra lor ; faţă de primele trei ediţii, ultimele două nu reprezintă nici o schimbare radicală, de aceea modificarea subtitlului celei de a V-aj ediţii *(Cu un bogat repertor de cuvinte radicale)* nu se justifică decît prin raţiuni comerciale. în ambele ultime ediţii avem a face cu o listă săracă de cuvinte-titlu (subj 4 000), în care se află în continuare incluse formaţii transportate direct din dicţionarele străine (de exemplu, *ablestor, absimil, acceptilaţiune, adipsie, ageronte, afesare,* | *ageustie, agripnie, amoliţie, anegraf, eclegmă, eludi, enci•* \ *protip* etc. etc.) ; în ambele, cuvintele-titlu (înregistrate: fără accent şi fără indicarea categoriei morfologice) sînt| urmate de explicaţii sumare, primitive, în mare măsurăî aproximative sau greşite (după acest dicţionar, *congediuli* ar însemna „voia pentru a se retrage", *congestiunea ol* „adunătură la un loc", *crima* orice „faptă rea", iar *flagrante* „înflăcărat") ; în cazul neologismelor polisemantice,!

Aurora Moţiu-Marcus semnalează şi o aşa-zisă ediţie a VI-a| a lucrării lui Bauman, din 1896 (vezi *Bibliografia dicţionarelor* «H *mâneşti unilingve tipărite,* în *Studia bibliologica,* voi. II. partea 1, Bucureşti, 1967, p. 429) ; în realitate, avem a face doar cu uri nou tiraj al ediţiei a V-a.

accepţiunile diferite se notează într-o enumerare unică, ce produce nedumeriri *(monstrul,* de exemplu, este un „animal născut afară de regulele firei, orice peste fire, om crud"). Ne surprinde cum a putut să ajungă la a cincea ediţie o asemenea operă lexicografică submediocră.

De un succes şi mai mare s-a bucurat în perioada contemporană *Cel mai nou dicţionar de buzunar pentru tălmăcirea cuvintelor radicale şi zicerilor streine din limba română,* elaborat de *A. Steinberg* şi apărut, în prima sa ediţie, la *Bucureşti,* în *1886.* Pînă în anul 1920 lucrarea înregistrase cel puţin şapte ediţii \ devenind astfel cel mai răspîndit dicţionar român de neologisme din prima jumătate a secolului nostru. Toţi lexicografii din această perioadă îl iau ca model pentru operele de acelaşi tip, şi se ţin de obicei foarte aproape de el.

Departe de a putea fi considerată o operă exemplară, un model, noua lucrare întrece totuşi, din mai toate punctele de vedere, dicţionarul predecesorului imediat. Prima ediţie cuprinde peste 6 000 de cuvinte, iar ultima aproape 7 000, cifre care, după cum se vede, întrec net pe aceea din dicţionarul lui I. Bauman. Selectarea termenilor se dovedeşte şi ea mai fericită, autorul renunţînd la o serie de formaţiuni nereale care apăruseră la Bauman (de exemplu, la *afesare, agripnie, albigine, amoliţie).* Pentru a exploata la maximum spaţiul tipografic, autorul a grupat cuvintele pe „cuiburi" lexicale în care, din păcate, se află nu numai cuvinte din aceeaşi familie *(degradat şi degradator,* la *degradare; delator,* la *delaţiune),* ci şi unele foarte diferite, strînse laolaltă pe baza criteriului unic al ordinii alfabetice (astfel, sub articolul *carabină* figurează *caracter, carafă, caramel* şi *caravană);* de la ediţia a doua înainte, o bună parte din materialul lexical adunat în aceste „cuiburi" va fi dispersat în articole independente.

[1] Ediţia a Il-a revăzută, *Bucureşti, 1887 ;* ediţia a IV-a *Bucureşti, 1897 ;* ediţia a V-a, *Bucureşti, 1898 ;* o „ediţie nouă, cu totul revăzută şi considerabil adăugită" a apărut la *Bucureşti,* în ; în sfîrşit, o ultimă ediţie, la Bucureşti în *1920.* N-am Putut depista a treia ediţie a lucrării, deşi nu pare imposibil °a ea să nici nu fi existat, întrucît, din interese strict comerciale, editorii exagerau uneori numărul ediţiilor, spre a impune atenPei cititorilor opera.

Ca la predecesor, cuvintele nu poartă indicația de accent şi nici aceea a categoriei morfologice, fiind urmate direct de secțiunea explicativă. Definițiile sînt însă cu mult mai exacte, mai clare, mai bine delimitate şi ierarhizate decît la Bauman. Cînd neologismul are un sinonim mai cunoscut (şi mai vechi), el se defineşte exclusiv prin acesta *(roză : „trandafir"; masturbație :* „onanie"), sau, eventual, printr-o serie sinonimică *(mariaj:* „măritiş, căsătorie, însurătoare") ; ceva mai des apare definiția prin perifrază *(menagerie :* „loc în care se arată fel de fel de animale" ; *menestrel:* „lăutar şi poet ambulant în evul mediu") sau perifrază urmată ori precedată de sinonime *(martir:* „mucenic, om care sufere chinuri şi chiar moartea pentru credința sau ideile lui"). La neologismele polisemantice, diversele accepțiuni sînt izolate prin punct şi virgulă, procedeu ce depăşeşte iarăşi pe amintitul predecesor *(moralitate :* „cugetare morală ; înțeles moral; caracterul moral al unui om"). Autorul introduce, ici şi colo, în lista de cuvinte, după tradiția secolului al XIX-lea, nume proprii uzuale *(Confuciu, Mediterana),* cu explicațiile de rigoare. Unele dintre edițiile ulterioare au fost în mod simțitor îmbogățite şi îmbunătățite ; în afara adaosurilor propriu-zise de cuvinte, destul de numeroase, Steinberg introduce în aceste ediții sintagme şi expresii *(cabinet de lectură,* la *cabinet; a trăi din expediente,* la *expedient),* precum şi scurte citate ilustrative personale pentru explicitarea definițiilor *(miros cadaveric,* la *cadaveric).*

în anul *1923,* la *Bucureşti, Alexandru Stănceanu* publica *Cel mai nou dicționar de buzunar pentru tălmăcirea cuvintelor radicale şi zicerilor streine din limba română* („ediție nouă cu totul revăzută şi considerabil adăugită"). Surprinde identitatea absolută a titlului acestei opere lexicografice cu acela al lucrării lui Steinberg şi, la o confruntare mai stăruitoare, constatăm că noul dicționar nu justifică un nou autor, fiind, în realitate, o ediție puțin modificată a dicționarului lui Steinberg. De altfel, autorul însuşi recunoştea, deşi indirect, în subtitlul lucrării, de a fi dat doar o ediție nouă a unei lucrări deja existente ; altfel, acest subtitlu devine paradoxal, câtă vreme Stănceanu nu publicase vreodată o altă primă ediție. Revizuirea listei de cuvinte a antecesorului a dus la unele adaosuri lexicale *(abacă, absenteism, absentist),* dar mai ales la eliminarea unora fără existență reală în limba română) *abastardare, abhorare, acquerire, adjucțiune, adjurație* etc). Cît despre modul de organizare a articolelor şi despre definițiile adoptate, ele sînt, cu excepții de amănunt, aceleaşi cu ale predecesorului arătat. în anul *1925* autorul şi-a reeditat, fără nici o modificare, dicționarul.

Tot de la modelul Steinberg pleacă *Dicționarid pentru explicarea cuvintelor radicale din limba română,* apărut la *Chişinău,* puțin după încheierea primului război mondial (— lucrarea nu a fost datată —), sub îngrijirea unui lexicograf anonim. Noua operă n-a putut fi terminată, întrerupîndu-se după tipărirea primelor patru coli (de la *a* pînă la *cameră),* suficiente spre a o putea încadra în filiația istorică a disciplinei. Lista de cuvinte a dicționarului lui Steinberg a fost serios modificată, aproape numai prin eliminare, şi după criterii adesea subiective, căci printre termenii respinşi figurează nu numai rarități suspecte (ca *abad, abastardare),* ci şi numeroase împrumuturi curente la data elaborării lucrării (ca *abator, abatjour, aberație).* Majoritatea explicațiilor şi organizarea internă a noului dicționar sînt preluate ca atare de la Steinberg.

Ultima, în ordine cronologică, dintre operele lexicografice aflate sub tutela lui A. Steinberg este *Dicționarul pentru explicarea cuvintelor radicale şi a zicerilor străine din limba română,* apărut la *Bucureşti,* cam în al treilea deceniu al secolului nostru, şi avînd un autor necunoscut. Informația din introducere că „dicționarul de față este prelucrarea, cu mult adăogită, a unei lucrări mai vechi care a avut mai multe ediții" (p. III) se referă în mod cert la dicționarul amintitului înaintaş. Rămîne să vedem în ce măsură noua operă o prelucrează şi o îmbogățeşte pe aceea anterioară. O confruntare făcută în acest scop ne arată că lista de cuvinte a fost într-adevăr serios revizuită de lexicograful succesor, dar nu atît în sensul îmbogățirii *(face-ă-main, falenă, famelic, familiar, fanariot, farniente, fatidic, fatum),* cît mai cu seamă în acela al reducerii ei, pe alocuri surprinzătoare, căci rămîne iarăşi nejustificată eliminarea unor neologisme de circulație *(fa-*

cilitate, factorie, faeton, fagot, failibil, fâkir, farmacie, farmacist, febră, feculă, feculent, federativ, felcer). Autorul a îmbunătățit în schimb simțitor secțiunea explicativă, modernizînd aspectul definițiilor, lărgindu-le şi explicitîndu-le, înlocuind numeroase explicații prin sinonime cu definiții prin perifrază (şi sinonime), adăugind sensuri noi la cele existente. Definiții absolut personale s-au dat, de exemplu, la cuvinte ca *idiotism, ignorant, imagine, imanent, impenetrabilitate, impecabil, imperceptibil, imperialism, imperialist, impersonal* etc. Cu toate că în linii mari dicționarul reprezintă un progres în istoria disciplinei, valoarea sa rămîne încă extrem de modestă.

•

Cu toată strădania autorilor lor, dicționarele de neologisme prezentate pînă aici au o structură şubredă, improvizată ; ele ne apar astăzi ca nişte simple liste de cuvinte inegale şi incomplete, cu o parte explicativă primitivă, ce aminteşte pe alocuri de caracterul amatorist al lexicografiei din secolele anterioare.

în întreaga epocă contemporană, un singur dicționar de acest tip a fost conceput la nivelul exigențelor ştiințifice reale : este vorba de cunoscutul *Dicționar de neologisme* elaborat de *Fl. Marcu* şi *C. Mâneca* şi apărut în prima sa ediție la *Bucureşti,* în anul *1961* (ediția a doua a lucrării, „revăzută şi adăugită", s-a tipărit în *1966).* Noul dicționar se deosebeşte radical şi din mai toate punctele de vedere de operele similare anterioare.

Autorii, filologi de profesie, şi-au delimitat cu precizie domeniul şi perioada istorică înainte de a trece la adunarea şi elaborarea materialului lexical : ei şi-au propus să înregistreze în dicționarul lor numai *împrumuturile recente* ale limbii române (şi derivatele pe teren românesc ale acestor împrumuturi), adică au luat neologismul în înțelesul lui mai restrîns, dar practic singurul absolut necesar, iar, pe de altă parte, au considerat, în mod justificat, că au statut de neologisme în limba română actuală împrumuturile făcute de aceasta de pe la sfîrşitul secolului al XVIII-lea încoace. în ceea ce priveşte împrumuturile culte strict contemporane, şi mai ales termenii tehnico-ştiințifici, selectarea lor s-a făcut pe criteriul uzului, din masa existentă fiind acceptați în dicționar doar cei folosiți în mod curent în limba literară sau măcar în literatura de specialitate. în operația de selectare, autorii au fost în mod considerabil ajutați de existența *Dicționarului limbii române literare contemporane* şi a *Dicționarului limbii române moderne,* apărute chiar în perioada cînd noii lexicografi îşi definitivau lista de cuvinte. Se constată limpede că aceştia au efectuat o minuțioasă analiză a celor două lucrări, extrăgîndu-şi din ele întreg eşafodajul dicționarului proiectat, adaosurile lexicale personale fiind relativ neînsemnate, cel puțin la prima ediție. Metoda de lucru s-a dovedit extrem de fructuoasă, căci a dus la o listă ce însumează (în prima ediție) aproape 20 000 de cuvinte-titlu, cantitate de-a dreptul excepțională, care întrece de mai multe ori cele mai bogate opere similare anterioare. Recenzenții au semnalat totuşi unele lipsuri în această listă de cuvinte (de exemplu, *anost, hidric, paşaport, susura, veleitate*[1]), dar cuantumul lor este absolut neînsemnat, dacă îl raportăm la cantitatea globală înregistrată.

Conceput ca „un instrument practic de lucru" „la îndemîna marelui public" şi „capabil să lămurească sensurile cuvintelor noi" (v. prefața *Din partea autorilor,* p. 11), dicționarul, fără a face concesii enciclopedice (spre lauda lui), s-a străduit, în consecință, să ofere definiții simple, accesibile şi de obicei moderat-analitice. Cu unele modificări de amănunt (mai mult de ordin tehnic), structura secțiunii explicative este preluată după *Dicționarul limbii române moderne,* din nou spre lauda autorilor, care n-au ținut să se distanțeze cu orice preț de un model care li s-a părut potrivit. Avem a face cu primul dicționar de neologisme românesc în care au fost înregistrate sistematic toate accepțiunile mai cunoscute ale cuvintelor, grupate după cifre romane şi arabe, după cercuri pline şi goale, după bare duble şi litere mici, lexicografii sta-

[1] D. Ursu. în *Studii şi cercetări ştiințifice* (Iaşi), seria Filologie. XII (1961), fasc. 2, p. 274; St. Ionică, în *Limba română,* XI (1962), nr. 5, p. 114.

bilind o filiaţie şi ierarhie asemănătoare cu acelea din dicţionarele explicative generale. Autorii au corectat, au completat şi au adăugat numeroase accepţiuni la cuvintele preluate din *Dicţionarul limbii române moderne,* profitînd de observaţiile şi sugestiile făcute cu prilejul apariţiei acestuia. Cum era firesc într-o lucrare care îşi propunea să explice conţinutul cuvintelor recente, deci mai puţin cunoscute, definiţia de tip analitic (prin perifrază) covîrşeşte pe aceea prin sinonim şi serie sinonimică.

Numeroase indicaţii asupra circulaţiei cuvîntului-titlu, asupra domeniului căruia îi aparţin, asupra situaţiei sale stilistice, grija pentru alegerea formei-titlu recomandabile, indicarea accentului şi, uneori, a pronunţării, fac din lucrarea amintită şi un excelent izvor normativ. S-a reproşat însă, pe bună dreptate, autorilor faptul că n-au dus pînă la capăt funcţia normativă a lucrării lor, deoarece au lăsat la o parte indicaţia pluralului substantivelor, a prezentului indicativ al verbelor, precum şi numeroase indicaţii ortoepice, indispensabile într-un dicţionar de neologisme [1].

Iarăşi spre deosebire de toate lucrările similare anterioare, numărul unităţilor frazeologice înregistrate în noul dicţionar poate fi considerat apreciabil, sporind bogăţia şi utilitatea izvorului, oferind o imagine mai exactă asupra virtualităţilor semantice multiple ale neologismelor.

S-a renunţat cu totul la citatele ilustrative (din izvoare sau redacţionale), nu numai pentru a se realiza astfel o evidentă economie de spaţiu, ci şi pentru motivul, principial, că folosul lor într-un dicţionar sincronic de tip special, cu definiţii în general explicite, nu se dovedea evident.

Trăsătura distinctivă cea mai pregnantă a *Dicţionarului de neologisme* o constituie secţiunea sa etimologică. Prin această secţiune, lucrarea se deosebeşte în mod esenţial de toate operele similare anterioare din perioada contemporană, şi destul de net de modelul ei (altfel cel mai apropiat), *Dicţionarul limbii române moderne.* Autorii au pornit de la ideea justă că, în mai mare măsură decît celelalte cuvinte ale limbii, neologismele provin (pe rînd sau concomitent) din mai multe limbi străine cu care româna s-a aflat în contact, în diverse epoci şi provincii. De aceea, ei au sporit în mod considerabil explicaţiile prin etimologie multiplă ; în ciuda aparenţelor, etimologia multiplă este mai exactă, căci oglindeşte situaţia reală în care s-a aflat, mai ales în veacul al XIX-lea, limba româna. A fost semnalată însă, curînd după apariţia lucrării, contradicţia între poziţia teoretică şi cea practică a autorilor în privinţa indicaţiilor etimologice [1]. Necunoscînd exact istoria concretă a fiecărui neologism în parte, căile şi izvoarele prin care ele au pătruns în limba română, autorii dicţionarului au înşirat adesea în mod mecanic etimoane suplimentare nejustificate sau, dimpotrivă, au omis unele surse reale de împrumut. Datele istorice concrete ne arată, de exemplu, că influenţa italiană a fost mai slabă decît rezultă din dicţionarul analizat, în care apar etimoane italiene fără acoperire reală (să se compare pentru aceasta etimologia unor cuvinte ca *echivala, ecuatorial, eficace* cu *Indicele de cuvinte* al lucrării lui N. A. Ursu, *Formarea terminologiei ştiinţifice româneşti,* Bucureşti, 1962) ; aceleaşi date istorice dovedesc că *ramificaţie ori crepuscular* provin şi din franceză, nu numai din italiană, că *nomenclatură* n-a intrat în limba română din germană, ci din franceză şi latină, că *teoretic,* considerat în dicţionar drept împrumut din franceză şi germană, provine în primul rînd (cel puţin în Transilvania) din latină etc. etc. Ni se pare totuşi neîndreptăţită critica adusă lexicografilor pentru faptul că nu au luat în consideraţie, la stabilirea etimologiei, diversele forme sub care neologismele au intrat şi au circulat în limba română, forme ce arată adesea clar sursa concretă a împrumutului [2]. într-un dicţionar sincronic normativ, practic, care a trebuit să opteze în principiu pentru o singură formă a neologismului, cea mai cunoscută astăzi, etimologia poate fi şi chiar trebuie redusă la explicarea originii acestei forme şi numai a ei. A considera, de exemplu, cum s-a făcut, că *analiză* pro-

[1] Şt. Ionică, în *Limba română,* cit., p. 116.

[1] D. Ursu, în *Studii şi cercetări ştiinţifice* (Iaşi), seria Filologie, cit., p. 274—275.
[2] *Ibidem,* p. 275.

vine în primul rînd din neogreacă şi latină, înseamnă a nu explica forma de azi a cuvîntului, ci unele anterioare, de mult dispărute *(analisis, analizis, analis, analiz),* procedeu care ni se pare de neconceput. Mai supărătoare sînt unele inconsecvenţe ale autorilor, care ne oferă soluţii deosebite la cuvinte de acelaşi tip etimologic : *calificativ, receptiv, filtrant, centrifugal,* de exemplu, au fost considerate împrumuturi certe din franceză, în timp ce *alternativ, adsorbant* sau *stomacal* apar doar ca împrumuturi probabile din aceeaşi limbă. Utilitatea secţiunii etimologice din lucrare a crescut şi prin indicarea frecventă a originii primare a neologismelor, însoţită de traducerea elementelor lexicale originare ; din păcate, datorită unor vicii de ordin tehnic, etimologiile directe se confundă adesea cu cele originare, nefiind ferm delimitate de acestea.

Ediţia a doua a dicţionarului constituie un progres evident faţă de prima, ea însăşi remarcabilă, cu toate rezervele făcute. Autorii şi-au îmbogăţit lucrarea cu peste 2 000 de cuvinte-titlu (printre ele, *bandieră, baptisteriu, campanelă, laser, trauler)*[1], au introdus în ea circa 3 000 de variante lexicale cunoscute la neologismele deja înregistrate *(descorda, direcţiune^ dizertaţie* etc), au înmulţit indicaţiile stilistice, gramaticale şi ortoepice (întărind astfel caracterul normativ al lucrării), au revăzut secţiunea explicativă (adesea actualizînd, explicitînd şi îmbogăţind definiţia), au refăcut pe alocuri chiar organizarea materialului lexical, filiaţia semantică. Secţiunea etimologică a profitat şi ea de observaţiile făcute de recenzenţi pe marginea primei ediţii, prezentînd, la ediţia a II-a, numeroase îmbunătăţiri generale şi de amănunt, o prudenţă sporită în fixarea etimologiei multiple.

Pasibil, ca orice operă lexicografică, de noi şi noi ameliorări, cu prilejul apariţiei unor ediţii viitoare, *Dicţionarul de neologisme* al lui FI. Marcu şi C. Mâneca şi-a atins

[1] Noul criteriu suprem de selectare, acela ca termenul să apară „în cel puţin două stiluri ale limbii" *(Prefaţa,* p. 10), se regăseşte şi în *Dicţionarul limbii române,* serie noua, Bucureşti, 1965 (v. *Introducerea,* p. VI).

de pe acuma ţelul propus, acela de a servi în bune condiţii ca instrument de informare curentă pentru un public foarte larg.

Un loc aparte, prin componenţa listei de cuvinte, îl ocupă în istoria lexicografiei române contemporane lucrarea *Mic dicţionar,* aparţinînd lui *E. Hodoş* şi avînd un subtitlu care arată destul de clar conţinutul său : *Cuprinde peste 15 mii de neologisme, cuvinte străine, unele provincialisme, arhaisme.* Noua operă lexicografică, apărută la *Sibiu,* probabil în deceniul al treilea al secolului nostru, pare la prima vedere un adevărat hibrid : ea nu îndeplineşte nici condiţia de dicţionar explicativ general (căci îi lipsesc cuvintele uzuale), nici pe aceea de dicţionar al limbii literare, dar nu este nici dicţionar propriu-zis de neologisme, deşi împrumuturile recente ocupă în lista ei de cuvinte un loc net preponderent, motiv pentru care am şi încadrat-o în capitolul de faţă al cărţii noastre. Profilul lucrării a fost determinat de constatarea autorului că „ştiutorii de carte din lumea celor mulţi... întîmpină greutăţi, mai mari sau mai mici, la citirea scriitorilor noştri, vechi şi noi, prozatori şi poeţi" *(Cătră cititori,* p. 3). De aceea, el şi-a propus să întocmească un glosar al eventualelor „dificultăţi" lexicale ce apar în limba literaturii artistice, adică să înregistreze şi să explice termenii mai puţin uzuali, mai puţin cunoscuţi din textele beletristice, independent de situaţia lor în ansamblul vocabularului, de apartenenţa lor la o categorie sau la alta de cuvinte ; dar cum neologismele constituie, prin cantitatea şi noutatea lor, principala „dificultate" în lectura textelor beletristice curente, ele figurează cu precădere în noua operă lexicografică, seria lor fiind întreruptă doar ici şi colo de cuvinte regionale şi arhaice.

Lucrarea este concepută extrem de sumar, după modelul dicţionarelor de neologisme ale epocii : singurele părţi componente statornice care alcătuiesc articolele sînt cuvîntul-titlu (cu indicaţia accentului) şi explicaţia, redusă de obicei la unul sau la mai multe sinonime, reale sau numai aproximative *(„abrevia* a prescurta" ; *„adolescent* băieţandru" ; *„adult* vîrstnic"; *„afina* a rări, a înfoia"). în

acest procedeu explicativ dominant se simte şi dorinţa puristului de a reimpune unele corespondente sinonimice mai vechi. Cuvintele regionale şi cele arhaice sînt identificate, pe cît posibil, de autor şi notate cu ajutorul unor abrevieri speciale. La cuvintele polisemantice, diversele accepţiuni sînt izolate sistematic prin punct şi virgulă (*balamuc :* „casă de nebuni ; larmă" ; *lozie :* „răchită ; nuia" ; *balcon :* „pridvor ; foişor ; galerie"). După modelul dicţionarului de neologisme al lui A. Steinberg, o parte a materialului înregistrat a fost grupată în „cuiburi" lexicale (de ex. *macadamiza,* la *macadam; macagiu,* la *macaz ; machiavelism,* la *machiavelic* etc).

Ca instrument de utilitate specifică imediată şi fără pretenţii, lucrarea a fost ingenios concepută, dar ea nu s-a bucurat de succes şi prin urmare n-a fost reeditată.

V. DICŢIONARELE DE TERMINOLOGII SPECIALE

Oririt de bogate, dicţionarele explicative generale sau cele ale limbii literare nu îşi pot propune să oglindească suma cuvintelor din toate stilurile limbii literare actuale. Ele preiau şi reţin, din fiecare stil şi substil în parte (cu excepţia stilului beletristic şi, poate, a celui publicistic), doar termenii actuali care au depăşit — sau măcar tind să depăşească —, prin valoarea lor de circulaţie, graniţele stricte ale domeniului. în felul acesta rămîn, în afara listei lor de cuvinte, ceea ce în mod curent se cunoaşte sub numele de „termeni de specialitate". Din dicţionarele explicative generale şi din cele ale limbii literare lipsesc nu numai termenii de îngustă specialitate, ci şi (sau mai ales) accepţiunile speciale ale unor cuvinte care, altfel, figurează în ele, cu sensurile mai cunoscute. Selectarea materialului lexical în dicţionarele generale pare a se impune în orice caz măcar în privinţa termenilor din domeniul tehnico-ştiinţific. în perioada contemporană, progresele ştiinţelor în ansamblu, ale ramurilor şi capitolelor diverselor ştiinţe în special, au devenit atît de excepţionale încît au produs în interiorul vocabularului acumulări şi mişcări cu adevărat revoluţionare : aproape fiecare ştiinţă, ba chiar şi fiecare mare capitol al ei, tinde să-şi creeze o terminologie specifică, în mare parte proprie, folosită de un număr relativ restrîns de membri ai comunităţii lingvistice, de profesioniştii domeniului respectiv.

Pentru aceştia s-au elaborat, în secolul nostru, numeroase opere lexicografice explicative specializate, circumscrise la o terminologie sau la alta. Se poate spune chiar că dicţionarele explicative pe terminologii speciale formează unul dintre tipurile cele mai caracteristice ale lexicografiei române contemporane. Aproape

inexistente în trecut, ele se înmulțesc rapid în secolul nostru şi reflectă, cum am spus, excepționala diversificare şi autonomizare a diverselor ramuri de activitate. Acum apar dicționare dedicate comerțului, economiei şi contabilității, dreptului, politicii şi publicisticii, pedagogiei şi filozofiei, folclorului şi muzicii, agriculturii, botanicii şi zoologiei, medicinii şi farmaciei, matematicii şi tehnicii, pentru a nu cita decît exemple.

In multe cazuri aceste dicționare nu îşi propun să înregistreze numai terminologia de specialitate îngustă, care nu se află în dicționarele explicative generale; dimpotrivă, unele se limitează doar la explicarea noțiunilor fundamentale ale domeniului, repetîod astfel, în cea mai mare parte, secțiunea corespunzătoare de cuvinte şi sensuri specializate din dicționarele generale. Delimitarea, din dicționarele cu profil general, a terminologiilor speciale, în lucrări de sine stătătoare, constituie instrumente de lucru elementare utile pentru orientarea şi informarea generală a specialistului. Ultiiitatea acestor instrumente creşte însă pentru specialist în măsura în care ele îmbogățesc lista de cuvinte şi de sensuri a domeniului, aşa - *:m* se află ea în dicționarele explicative generale, iar, pe de altă parte, şi în măsura în oare elementele explicative sînt adîncite, extinse, completate, căpătînd adesea profil enciclopedic.

Deşi foarte caracteristice istoriei lexicografiei române contemporane, dicționarele de terminologii speciale sînt, în cea mai mare parte, mediocre, şi nu par să fi corespuns pe deplin, în cele mai multe cazuri, nici chiar la data cînd au apărut. Ele ni se înfățişează de obicei surprinzător de sărace, cu o listă de cuvinte adesea întîmplătoare, care depăşeşte profilul specialității fără a-l epuiza, iar unele sînt neterminate. Se intitulează, în această epocă, dicționare de terminologii speciale şi lucrări care nu sînt în realitate decît nomenclatoare alfabetice ori indici alfabetici ai unor lucrări de specialitate lipsiți, în parte sau integral, de secțiunea explicativă. Abia în ultimele decenii, şi mai ales prin eforturi colective, se poate spune că s-a produs un oarecare echilibru între cantitatea şi calitatea dicționarelor de terminologii speciale.

în capitolul de față al lucrării noastre ne propunem să întreprindem un tur de orizont general asupra lexicografiei române contemporane de terminologii speciale. Grupînd lucrările pe mari tipuri de terminologii, din necesități strict metodologice, avem intenția principală de a releva bogăția, varietatea, calitatea şi limitele producției din acest vast domeniu. Am inclus în discuție şi dicționarele enciclopedice speciale întrucît, pînă astăzi, hotarele între dicționarele explicative speciale propriu-zise şi cele enciclopedice speciale nu sînt de loc tranşante.

a) *In domeniul economiei, comerțului şi contabilității,* lexicografia românească este bogată numai în aparență. De la început trebuie să eliminăm din discuție o serie de opere care se intitulează pe nedrept dicționare sau lexicoane : este vorba, în ordine cronologică, de *Dicționarul mărfurilor* al lui *N.C. Nica* şi *Gh. T. Cristea* (ediția I, *Bucureşti, 1908;* ediția a Il-a, *Bucureşti, 1911),* de *Dicționarul vamal privitor la tarifa generală vamală a României* al lui *D. Bodescu (Galați, 1911)* şi de *Lexiconul vamal, cuprinzînd denumirea comercială (uzuală) a mărfurilor,* de *N. C. Nica (Bucureşti, 1930),* opere care conțin, sub formă de simple liste alfabetice, terminologia neexplicată a domeniului. Dacă pomenim totuşi aici aceste nomenclatoare terminologice neexplicative, o facem din motivul că ele prezintă oarecare interes pentru istoria lexicografiei, întrucît ne oferă o imagine bogată a terminologiei de specialitate, eventuale liste de cuvinte pentru dicționarele speciale propriu-zise.

Cea dintîi încercare lexicografică propriu-zisă a domeniului rezultă dintr-o inițiativă colectivă : un grup relativ numeros de specialişti a hotărît, în al doilea deceniu al secolului nostru, elaborarea'unei *Enciclopedii române pentru ştiințele comerciale, economice, financiare şi de bursă.* Din lucrare n-au apărut însă decît primele trei fascicule *(Bucureşti, 1919-1920),* pînă la cuvîntul *agrar.* Lista de cuvinte se anunța extrem de bogată, dar în multe cazuri depăşea profilul dicționarului special, cuprinzînd şi nume geografice, mitologice etc. Autorii au folosit numeroase indicații de domeniu şi etimologice (cu erori specifice filologilor amatori), au grupat pe cifre sensurile cuvintelor polisemantice şi au subsumat sensu-

' rilor principale multe sintagme de specialitate. Ca în mai toate dicționarele de tip enciclopedic, secțiunea explicativă se compune dintr-o definiție lingvistică preliminară (în general izbutită), urmată de date privind istoricul noțiunii, speciile sale, condițiile de aplicare, relațiile etc.

Primul dicționar al domeniului elaborat în întregime aparține lui G. *P. Alesseanu,* se numeşte *Terminologie comercială* şi a apărut la *Bucureşti,* în anul *1924.* Este o lucrare modestă ca proporții (conținînd abia 530 de termeni-titlu, doar aproximativ delimitați de ai domeniilor înrudite) ; ca în mai toate dicționarele de terminologii, şi în acesta articolele au cuvîntul-titlu fără indicația de ^accent şi neîncadrat în categoria morfologică. Definițiile, aproape fără excepție prin perifrază, sînt în general excelente prin exactitatea şi claritatea formulării lor *(cesiune :* „operație prin care o persoană, cedantul, transferă alteia, cesionar, un drept oarecare" ; *scont:* „dobînda efectelor de comerț, cînd se vînd sau se cumpără"). Ele apar adesea însoțite de sinonime şi chiar de unele antonime *(aconto* s-a dat ca sinonim la *arvună, învoială* la *acord, scrisoare de credit* la *acreditiv, debitorul* se indică drept antonim al *creditorului* etc). Pentru completarea şi explicitarea definiției, autorul a folosit numeroase citate personale, iar la cuvîntul-titlu au fost subsumate şi unele sintagme dependente, definite ca atare.

Evident mai întins se dovedeşte *Lexiconul economic, bancar şi de bursă pentru practica zilnică,* al lui *E. Borda* şi *L. Foris,* apărut la *Cluj,* în *1928.* Lucrarea îşi propune să ofere „cele mai uzuale noțiuni comerciale", fiind destinată „în primul rînd pentru cei ce stau în mijlocul vieții practice, în vreun ram de activitate economică" (v. *Prefața,* p. 3). Autorii sperau ca dicționarul lor să constituie doar „sîmburele unui mare lexicon economic," pe care îl aveau proiectat dar care n-a putut fi realizat. Lucrarea numără aproape 1500 de cuvinte-titlu, cifră în realitate inexactă, căci a fost mult încărcată prin procedeul auto-] rilor de a face din fiecare sens al cuvîntului polisemantic! şi din fiecare sintagmă articole independente (la *asigurare]* înregistrăm, conform acestui procedeu, 17 articole-titlu).! Delimitarea domeniului este numai aproximativă (v. *humus, raze X,* înscrise în lista de cuvinte). In general, s-a folosit definiția de tip lingvistic, prin perifrază, urmată de frecvente completări de ordin enciclopedic (referitoare mai ales la realitățile naționale). Şochează totuşi unele glosări aproximative, stîngace ori greşite *(absenteismul* ar fi, după autori, „persoanele care petrec un timp îndelungat...", *avertismentul* apare identificat cu ..încunoştințare", iar *a aclimatiza* înseamnă „a deda cu climă şi vegetația unei regiuni").

în anul *1962* apare, la *Bucureşti, Dicționarul statistic-e.conomic,* lucrare colectivă elaborată sub conducerea lui *M. Biji.* Opera cuprinde peste 2000 de cuvinte-titlu privitoare la statistică — ca disciplină independentă — şi la economie, care constituie conținutul material al indicatorilor statistici. Cei aproape 170 de specialişti care au elaborat dicționarul se adresează unor categorii variate de cititori, în primul rînd economiştilor, planificatorilor, contabililor şi statisticienilor, dar şi publicului • din afara specialității interesat să cunoască noțiunile de bază ale domeniului. După alcătuirea listei de cuvinte (în cadrul a 19 ramuri de specialitate) şi definirea termenilor, autorii au trecut la orînduirea materialului în ordinea sa logică, nu în cea alfabetică, în cadrul fiecărei ramuri, realizînd astfel un aşa-numit „dicționar de idei". S-a considerat că* această organizare este mai eficientă şi mai conformă cu scopurile urmărite de dicționar, întrucît leagă între ele noțiunile înrudite şi le grupează sistematic ; astfel, în cadrul ramurii de *statistică matematică* apar, în ordine, articolele *statistică matematică, probabilitate, variabile aleatoare, variabile independente, convergență în probabilitate* etc Secțiunea explicativă este alcătuită din două părți distincte : o scurtă definiție cu profil lingvistic, urmată de analiza .complexă a noțiunii, care merge pînă la subîmpărțiri amănunțite, relații şi aplicații. Un indice alfabetic de cuvinte care încheie lucrarea facilitează găsirea în corpul ei a termenilor sau a sintagmelor căutate[1].

[1] Amintim că în lexicografia românească de specialitate a servit ca izvor de informație şi *Micul dicționar economic* al sovieticilor *G. A. Kozlov* şi *S. P. Pervuşin,* tradus şi tipărit la *Bucureşti,* în *1959.*

b) Şi *în domeniul dreptului, administraţiei, vieţii publice, presei şi politicii* cantitatea de dicţionare explicative propriu-zise este cu mult mai redusă decît pare la prima vedere. Au primit numele nejustificat de dicţionar o serie de indici alfabetici ai textelor de legi care comentează articolele, le compară, îndrumă la ele ; faptul că unii dintre aceşti indici conţin ici şi colo definiţii propriu-zise nu le conferă profil de dicţionar, de aceea trebuie scoase din discuţia noastră, cu precizarea, făcută şi mai sus, că ei prezintă interes prin terminologia brută a specialităţii înregistrată (v. *C. Ţicu-Ştefănescu, Mic dicţionar juridic de termene în materie civilă, comercială, penală, Bucureşti, 1902,* cu a doua ediţie, „revăzută şi sporită"-, *Bucureşti, 1907 ; A. Sterescu, Dicţionar administrativ pentru uzul ofiţerilor şi agenţilor de poliţie, primarilor, medicilor comunali* etc, *Bucureşti, 1904 ; A. A. Botez* ş. a., *Dicţionarul Codului penal Carol al II-lea, Bucureşti, 1938 ; P. P. Sterescu* şi *M. Gh. Ionescu, Dicţionarul legii contabilităţii publice, Constanţa, 1938; I. Popovici, Dicţionar poliţienesc pentru uzul ofiţerilor şi agenţilor de poliţie, magistraţilor, avocaţilor* etc, f. 1., circa *1939).*

Lucrarea lui *C. N. Toneanu, Dicţionar de drept alfabetic...* voi. I, *Bucureşti, 1931,* se află la limita între indicele alfabetic şi dicţionar. Autorul pleacă şi el de la răsfoirea textelor de lege existente, alcătuieşte pe baza lor o listă alfabetică de termeni specifici, comentînd în ea mai ales modul de interpretare şi de aplicare a legii : dar, faţă de autorii citaţi, Toneanu adaugă adesea la aceste date definiţii propriu-zise *(abuz de încredere :* „deturnarea sau risipa în prejudiţiul proprietarilor, posesori sau deţinători de efecte, bani, mărfuri, chitanţe sau orice alte înscrisuri" ; *achiesare :* „adeziunea dată de o parte la un act, la o cerere sau la o hotărîre").

înrudită cu lucrarea lui Toneanu, dar mai aproape de cerinţele lexicografice, se află *Dicţionarul Codului penal Carol II,* apărut la *Constanţa,* în *1936,* în redactarea lui M. *D. Stănescu.* Şi de data aceasta opera îşi propune să servească în primul rînd drept indicator alfabetic al cuvintelor-cheie aflate în lege, cu arătarea interpretării şi aplicării prevederilor ei; dar lista de cuvinte, deşi săracă (sub 400 de cuvinte şi de sintagme-titlu) şi doar aproximativ delimitată de terminologia extrajuridică (v. *alienaţie mintală, animale, boale venerice, cale ferată* etc), este în mai mare măsură însoţită de definiţii, meritos formulate *(delapidare :* „însuşire sau deturnare, de către un funcţionar public, a banilor sau a altor lucruri mobile ce îi sînt date spre administrare sau păstrare, în virtutea funcţiunii sale").

Singurul dicţionar explicativ propriu-zis de terminologie juridică pe care îl cunoaştem în lexicografia românească din acesta perioadă aparţine lui *Mişu Dobrescu (Vocabular al cuvintelor ce se întrebuinţează mai des în jurisprudenţa noastră română)* şi a apărut la *Bucureşti,* în anul *1936.* Lucrarea are o listă de cuvinte sumară (circa 400 de cuvinte şi sintagme-titlu), cu numeroase omisiuni *(criminal, proces, procură),* dar cu o secţiune explicativă în general excelentă, de tip lingvistic *(infracţiune :* „faptă săvîrşită prin călcarea legilor" ; *pupil:* „minorul supus autorităţii tutorului" ; *uzufruct:* „dreptul de folosinţă ce are cineva asupra unui lucru al cărui proprietar este o altă persoană"). Considerînd, pe bună dreptate, că terminologia juridică românească a fost în cea mai mare parte împrumutată din limbile franceză şi latină, autorul introduce în lucrare corespondentele din cele două limbi, urmate, de regulă, de definiţii independente de aceea românească. în acest fel, opera are caracter de dicţionar explicativ unilingv şi totodată de dicţionar poliglot special. Dorinţa autorului de a realiza ulterior o ediţie îmbunătăţită şi mai amplă a primei versiuni nu s-a putut concretiza[1].

Fenomenele complexe ale relaţiilor interstatale din lumea contemporană, lărgirea cadrului activităţii diplomatice de la domeniul strict politic la cel de cooperare economică, tehnico-ştiinţifică, culturală etc. au înmulţit enorm numărul noţiunilor domeniului, terminologia diplomatică. Pentru a „permite celor ce urmăresc eveni-

[1] Cît despre *Albumul Corpului avocaţilor din România* (f. a., f. 1.), care conţine biografii unitare excelente ale practicienilor domeniului, întrucît materialul nu este organizat alfabetic, ci după criterii. întîmplătoare, nu-l putem considera operă lexicografică.

meritele şi politica internaţională să-şi verifice cunoştinţele, să-şi lămurească înţelesul exact al unor termeni sau expresii de curentă întrebuinţare în documentele de partid şi de stat, în periodice ori ziare", termeni aparţinînd relaţiilor internaţionale şi dreptului internaţional, a fost elaborată şi publicată, la *Bucureşti,* în anul 1967, lucrarea colectivă intitulată *Mic dicţionar diplomatic român.* Avem a face cu unul dintre puţinele dicţionare de terminologii speciale adresate prin excelenţă publicului larg. Lista de cuvinte numără circa 900 de termeni-titlu şi este formată atît din nume comune *(abrogare, abţinere, acceptare, acord, acreditar, ad-interim),* cît şi din numeroase nume proprii de organizaţii, tratate şi documente cu caracter internaţional şi naţional. Numărul sintagmelor-titlu este foarte mare în raport cu acela al cuvintelor-titlu unice. Lucrarea, concepută în mod simplu, are numai două secţiuni : cuvîntul-titlu (purtînd indicaţia de accent) şi definiţia. Secţiunea explicativă se deschide întotdeauna cu o definiţie sintetică, de tip lingvistic, urmată în multe cazuri de completări enciclopedice oare conţin date istorice, informaţii de tehnică diplomatică, sistematizări ale noţiunii etc. Elaborat de specialişti în colaborare cu lexicografii, dicţionarul are o ţinută echilibrată, un profil bine conturat, constituind un preţios instrument de informare elementară[1].

Din domeniul presei trebuie citată lucrarea lui *G. Caliga, Almanahul dicţionar al presei din România şi al celei româneşti de pretutindeni (Bucureşti, 1926).* După o introducere istorică şi un capitol închinat prezentării generale a presei contemporane, autorul enumera, în ordine alfabetică, în patru secţiuni independente, periodicele din trecut, publiciştii din trecut, periodicele contemporane şi publiciştii contemporani. Conceput aşadar exclusiv ca dicţionar de nume proprii, *Almanahul* lui Caliga oferă date esenţiale preţioase din domeniul abordat : la periodice el indică de regulă data apariţiei, periodicitatea, fondatorii şi colaboratorii, orientarea publicaţiei, tirajul, uneori şi un scurt istoric; la publicişti, data şi locul naşterii, studiile, titlurile şi funcţiile, activitatea şi operele, periodicele la care colaborează.

[1] Pentru domeniul politic s-a folosit la noi ca izvor de informaţie şi *Dicţionarul politic* sovietic elaborat sub redacţia lui B. N. PonomareV, care s-a tradus în limba română şi s-a publicat la *Bucureşti,* in două tiraje, în anii 1958 şi 1959.

Amintim, în sfîrşit, că în *1930* a apărut, la *Timişoara,* în redactarea lui *Jeno Damo* şi în limba maghiară, un *Lexicon al vieţii publice din Banat (Ki kicsoda ? A Bănsăgi kozelet lexikonja ?)* cuprinzînd scurte biografii ale personalităţilor din viaţa publică a acestei provincii, în ordinea alfabetică a numelor.

c) *Milităria,* bine reprezentată în manuale de conversaţie bilingve şi poliglote, este abia prezentă în lexicografia explicativă unilingvă ; cunoaştem o singură lucrare din acest domeniu care poate fi considerată, cu bunăvoinţă, explicativă. Ea aparţine lui *E. Radu, V. Raţiu* şi */. Vasilescu,* se numeşte *A-Z-Infanterie-cavalerie-artilerie-geniu* şi a apărut la *Bălţi,* în anul *1933.* Conţinînd numai 152 de cuvinte (şi de sintagme)-titlu, de altfel bine delimitate, opera în discuţie nu a fost concepută atît pentru a explica termenii înregistraţi, cît ca un îndrumător pentru interpretarea şi aplicarea regulamentelor militare. Cînd însă aceste regulamente oferă definiţii propriu-zise la cutare sau cutare cuvînt al domeniului, ele sînt reproduse ca atare, cu citarea exactă a izvorului (de ex. *angajarea* ar fi „totalitatea acţiunilor preliminare care au loc în faza- luării contactului [cu inamicul] şi care preced şi pregătesc faza atacului propriu-zis", iar *asaltul* „actul decisiv al atacului,... saltul care duce fără oprire pe asaltator la obiectiv"). Numărul definiţiilor propriu-zise diri acest îndrumător fiind destul de ridicat *(ariergardă, atac, autoblindat, avangardă, avanpost, baraj, bază de foc, bază de plecare, bivuac, camuflaj, cartier, cartiruire* etc), lucrarea poate fi totuşi încadrată printre dicţionarele explicative.

d) Din *sectorul pedagogiei şi al filozofiei* cunoaştem trei dicţionare explicative româneşti demne de a fi semnalate, în general bine concepute şi cu profil enciclopedic.

Primul din serie, în ordine cronologică, este *Dicţionarul pedagogic enciclopedic* elaborat de institutorul /.

Dimitriu-Dămieneşti, învăţătorul *Iosif Petre* şi ofiţeru» medic */. C. Dimitriu,* şi apărut la *Roman,* în anul *1925]* Opera n-a fost terminată, cuprinzînd doar primul din cele trei • volume proiectate (porţiunea *A-educator).* Ea se, adresează deopotrivă învăţătorilor, elevilor şi părinţilor] şi adună termeni din domeniul pedagogiei generale, pedologiei, metodicii didactice, istoriei pedagogiei, legilor şi regulamentelor şcolare, psihologiei, igienei infantile etc. Lista de cuvinte apare totuşi în general săracă, fiind invers proporţională cu extensiunea articolelor, şi conţine atît nume comune cît şi nume proprii (de personalităţi ale domeniului). Scurta şi explicita definiţie lingvis-! tică care deschide aproape fiecare articol e urmată de interminabile digresiuni enciclopedice; la *abecedar,* de exemplu, ni se expune pe larg organizarea materiei din manual conform programei analitice, metodica predării ei etc. ; la *educaţie,* principiile fundamentale de'j educaţie, educaţia în familie, în şcoală etc. Pentru noţiu-! nile mai importante ale domeniului s-a folosit chiar\ „cumulul" de definiţii propriu-zise, citate după diversei personalităţi celebre (la *educaţie* s-au reprodus pe rîndj definiţiile lui Socrate, Platon, Aristotel, Erasm, Montaigne, Spencer, Kant ş. a.). La cuvintele polisemantice, diversele accepţiuni se află concentrate într-o enumerare unică, adesea cam eterogenă *(absolvirea* este, potrivit acestui procedeu, „dezlegarea sau desfacerea cu totul de o datorie oarecare, de o culpă sau obligaţie morală, precum şi terminarea cursului unui învăţămînt"). Interesantă ni se pare hotărîrea autorilor de a indica, în finalul articolelor principale, izvoarele de bază din care a fost culeasă documentarea.

La lucrarea de mai sus se adaugă două dicţionare filozofice din multe puncte de vedere înrudite între ele ' este vorba de *Enciclopedia filozofică* a lui */. C. Pîrîianu (Craiova,* circa *1930)* şi de *Dicţionarul filozofiei (înţelesurile a 1 300 de termeni)* al lui *Al. Duţulescu-Fanu (CraioVa, 1945).* Net deosebite doar ca proporţii ale listei de cuvinte (în favoarea lui Duţulescu), cele două dicţionare au o structură aproape identică. Ele cuprind nu numai termeni strict filozofici, ci şi cuvinte aparţinînd psihologiei şi logicii, biologiei şi fiziologiei, religiei şi sociologiei. Amîndouă sînt înzestrate cu definiţii lingvistice stricte urmate si completate de numeroase şi variate date enciclopedice. Unele definiţii sînt citate ca atare după izvoarele de specialitate, iar cînd conceptul se schimbă la diverse şcoli filozofice, la diverşi filozofi sau în diverse ramuri ale ştiinţei, nuanţele semantice se enumera, toate, împreună cu autorii lor. Astfel, la cuvîntul *bine* apar, după definiţia proprie, acelea formulate de B. P. Hasdeu, Zenon, Epicur, Cicero, Goethe, Th. Jouffroy ş. a. (Pîrîianu), iar la *regresiune* accepţiunile pe care termenul le are în logică, psihologie, sociologie, biologie (Duţulescu). Informaţia enciclopedică cuprinde în ambele dicţionare date istorice, diverse clasificaţii, categorii, personalităţi. Atitudinea autorilor faţă de material este în general neutră, fapt mai degrabă lăudabil dacă ţinem seamă de epoca în care lucrările au fost elaborate. Chiar dacă nu mai corespund astăzi, cele două dicţionare pot fi consultate cu folos ca izvoare- de informare brută[1].

e) Cu excepţia muzicii, arta şi literatura sînt slab reprezentate în lexicografia română de terminologii speciale. Astfel, lucrarea lui T. *Papahagi, Din Mic dicţionar folcloric, Bucureşti, 1947,* reprezintă doar un proiect în care cele două mostre redactate *(cornul* de animal si *nunta* în lumea animală) sînt concepute ca nişte studii monografice de folclor comparat şi nu ca articole de dicţionar. Aşa-numitul *Dicţionar pentru note de balet (Bucureşti, 1947)* al *Valentinei Gheorghiu-Decusac* cuprinde în realitate (în franceză şi română) un tabel sumar de semne convenţionale legate de arta baletului, fără explicaţii propriu-zise (şi cu penibile erori de scriere, în partea franceză). Rezultate notabile în domeniul folclorului ni se pare a fi obţinut doar G. *T. Niculescu-Varone,* cerce-

[1] Să amintim aici şi de *Dicţionarul pedagogic* sovietic în două volume, lucrare colectivă tradusă în limba română şi publicată la *Bucureşti,* în anii *1963—1964,* precum şi de *Micul dicţionar filozofic* al lui *M. Rosental* şi P. *Iudin,* publicat în două tiraje *româneşti,* în 1954 si 1955, trjtTa *Bucureşti.* De curînd a apărut un remarcabil *Mic dicţionar filozofic* original *(Bucureşti, 1969),* opera datorată unui larg colectiv de specialişti.

tător cu preocupări stăruitoare legate de terminologia dansurilor populare româneşti. Din numeroasele izvoare, dar mai cu seamă din informarea personală pe teren, el a adunat un imens material terminologic, pe oare 1-a organizat alfabetic, în două lucrări preliminare : *Jocuri româneşti necunoscute, Bucureşti, 1930 şi Alte jocuri româneşti necunoscute, Bucureşti, 1931.* Opera sa de sinteză, *Dicţionarul jocurilor româneşti, Bucureşti, 1931,* reuneşte un număr de 2 367 de nume de dansuri populare, de circulaţie naţională, regională ori strict locală, însoţite de un aparat ştiinţific impresionant. Autorul indică, alături de cuvîntul-titlu, sinonimul sau sinonimele sale, apoi tipul general de dans în care se încadrează (horă, sîrbă, brîu etc), regiunea unde el este cunoscut şi toate izvoarele în care a fost semnalat. Din păcate, secţiunea explicativă fiind de obicei redusă doar la arătarea genului proxim („joc de brîu", „nume de horă", „învîrtită"), nu ne oferă decît orientări semantice generale, nu definiţii propriu-zise. De aceea, şi lucrarea aici în discuţie se situează la limita dintre nomenclator şi dicţionar explicativ.

Onoarea domeniului apare însă salvată de cîteva remarcabile dicţionare de *terminologie muzicală.*

Primul, în ordine cronologică, este marele *Dicţionar de muzică. Voci şi instrumente, biserică, concert, teatru, compoziţie şi istorie,* elaborat de *Titus Cerne.* început în anul 1892, primul volum al dicţionarului apare la *Iaşi,* în *1898,* iar al doilea (mergînd pînă la litera *L)* în anul următor, lucrarea rămînînd neterminată. Nu atît lista de ouvinte, în general bogată[1], constituie caracteristica acestei opere, cît întinderea articolelor înregistrate. Ni se pare elocvent să arătăm că, la o listă de cuvinte aproximativ egală, dicţionarul lui Cerne se întinde pe un spaţiu de circa zece ori mai mare decît acela din dicţionarul muzical imediat următor, al lui T. Popovici. în lucrarea lui Cerne se află incluşi numeroşi termeni de specialitate neintegraţi (italieneşti, franţuzeşti şi germani), apar adesea indicaţii asupra originii lor, precum şi unele ilustraţii la cuvintele concrete ale domeniului. Secţiunea explicativă cuprinde două părţi bine distincte : una, care de obicei o deschide, formează definiţia propriu-zisă, aproape fără excepţie excelentă pentru publicul larg ; alta, de natură enciclopedică, apare încărcată de numeroase şi amănunţite date informative ; spre a da un singur exemplu, de la instrumentul muzical puţin cunoscut *anemocord,* observăm că autorul arată cine şi cînd 1-a construit, cine şi cînd a vrut să cumpere primul exemplar fabricat, impresia produsă de sunetele sale asupra lui Beaumarchais etc. Notabil ni se pare faptul că autorul a insistat, pe baza informaţiilor culese prin cercetări personale, asupra realităţilor româneşti. în jurul anului *1930* dicţionarul lui Cerne avea să fie republicat într-un nou tiraj, care, cu excepţia prefeţei (care a fost suprimată), nu aduce absolut nici o modificare versiunii iniţiale. Lucrarea a servit ca izvor dicţionarelor muzicale ulterioare.

[1] Numai la litera *A* am numărat 303 articole-titlu.

Primul dicţionar muzical complet aparţine lui *Timotei Popovici;* se intitulează *Dicţionar de muzică* şi a apărut la *Sibiu,* în 1905. Plecînd de la intenţia de a satisface nevoi practice imediate, de natură didactică, autorul a elaborat o lucrare sumară, axată pe programele şcolare atunci în vigoare şi strîns legată de realităţile naţionale. Cu o listă de cuvinte destul de bogată (239 de articole-titlu la litera *A),* cu secţiunea explicativă predominant lingvistică, foarte clar expusă, cu multe asociaţii, corelaţii şi trimiteri, cu numeroase sintagme ale specialităţii, dicţionarul lui T. Popovici poate servi şi astăzi pentru informarea elementară. Sensurile cuvintelor polisemantice sînt organizate sub cifre, iar multe articole-titlu au indicate şi corespondentele din franceză, italiană şi germană. Semnalăm, în sfîrşit, cele cîteva ilustraţii care completează lucrarea.

Un loc intermediar, ca proporţii, între cele două opere lexicografice prezentate mai sus îl ocupă *Dicţionarul muzical ilustrat* al lui *A. L. Ivela,* apărut la *Bucureşti,* în jurul anului 1927. Autorul, profesor orb, şi-a consacrat aproape întreaga viaţă în scopul realizării dicţionarului, care are merite incontestabile. Cu o listă de cuvinte aproape egală cu aceea din lucrarea predecesorului (228 de articole-titlu la litera *A),* dar cu explicaţii mai ample,

opera lui Ivela se deosebeşte de ambii antecesori prin numărul evident mai mare de ilustraţii reproduse, dar mai ales prin introducerea numelor proprii (de creatori şi de opere). Definiţiile, exacte, echilibrate, sînt completate cu multe date şi fapte, cu precădere româneşti. în informaţia enciclopedică universală autorul dovedeşte însă mai puţină siguranţă şi trebuie folosit cu prudenţă (celebrul Rossini, de exemplu, este considerat „compozitor francez").

în anii din urmă a mai servit ca izvor de informaţie elementară în specialitate şi *Micul dicţionar muzical* al muzicologului sovietic *A. Doljanski (Bucureşti, 1960),* tradus în limba română şi prelucrat de *George Derieţeanu.*

în sfîrşit, trebuie pomenit aici şi un dicţionar muzical românesc consacrat exclusiv numelor de personalităţi naţionale ; se intitulează *Compozitori şi muzicologi români. Mic lexicon,* şi a apărut la *Bucureşti,'în* anul *1965,* sub redacţia lui *Viorel Cosma.* Materialul, organizat în ordinea alfabetică a numelor, este alcătuit din scurte prezentări unitare consacrate vieţii şi activităţii unor personalităţi din viaţa muzicală românească, urmate pe alocuri şi de indicaţii bibliografice.

f) Unele rezultate lexicografice au fost obţinute şi în *domeniul bibliologiei.* Ele se datorează în primul rînd activităţii neobosite a profesorului *N. Georgescu-Tistu,* excelent cunoscător al disciplinei, care a iniţiat, în anul 1954, în cadrul Bibliotecii Academiei, elaborarea unui *Vocabular de bibliologie.* Iniţiativa sa a dus mai întîi la publicarea, în revista de specialitate *Călăuza bibliotecarului,* a unor articole de probă, iar apoi la apariţia *Vocabularului de bibliologie* însuşi *(Bucureşti, 1965[1]),* rod colectiv al colaborării dintre bibliologi, filologi şi lexicografi. Lucrarea condusă de N. Georgescu-Tistu cuprinde aproape 1700 de cuvinte şi de sintagme, privind tehnica şi istoria cărţilor, bibliologia şi biblioteconomia, documentarea prin carte, scrisul şi materialele de scris, ti parul, legatul, editura, librăria, anticariatul etc. Cu excepţia cîtorva noţiuni fundamentale, prezentate cu unele dezvoltări enciclopedice (v. *bibliografie),* vocabularul este conceput strict lingvistic, ca dicţionarele explicative obişnuite. Sensurile apar izolate sub cifre, sintagmele sînt subsumate la cuvîntul-„cheie" de care depind, numeroase sinonime, asociaţii şi corelaţii completează informarea din definiţia propriu-zisă. Vocabularul publicat în 1965 a fost considerat de autorii lui doar o ediţie provizorie, de probă, care, beneficiind de lectura şi observaţiile tuturor celor interesaţi, să poată fi definitivat prin corectare şi completare şi dublat, în noua ediţie, de o secţiune în care să se indice corespondentele din cîteva limbi străine de mare circulaţie ale termenilor româneşti.

[1] Cu un nou tiraj, îmbunătăţit, în 1966.

g) Istoria lexicografiei române cunoaşte cîteva dicţionare din *domeniul religiei şi al mitologiei.* Astfel, lucrarea *Mic dicţionar al Noului testament, Bucureşti, 1929,* a lui *C. Dincescu,* s-a născut din necesitatea de a explica diverse nume de instituţii, personaje şi localităţi care apar în unul dintre textele religioase fundamentale ale creştinismului. Cu o listă de termeni foarte săracă (numărînd abia 72 de cuvinte-titlu) şi formată în marea ei majoritate din nume proprii, opera este concepută cu apreciabile dezvoltări enciclopedice, iar explicaţiile trimit exact la locul din text în care apare cuvîntul respectiv.

Lucrarea citată mai sus a fost însă precedată de una cu mult mai întinsă, dar circumscrisă la biografia sfinţilor creştini ; este vorba de *Dicţionarul aghiografic* al lui *Gh. Timus,* publicat la *Bucureşti,* în *1898.*

Cît despre *Glosarul Psaltirei scheiene* elaborat de *Gh. Ghibănescu* şi publicat la *Iaşi,* în *1902,* nu avem a face cu un dicţionar propriu-zis, ci doar cu un indice al cuvintelor vechi care se găsesc în celebrul text românesc din secolul al XVI-lea.

Primul dintre cele două dicţionare mitologice pe care le cunoaştem aparţine transilvăneanului *Gavril Pop,* se intitulează *Dicţionar mitologic conţinător de diferite numiri de persoane şi lucruri din vechea mitologie greacă şi latină* şi a apărut la *Blaj,* în anul *1901.* Modestă ca proporţii, lucrarea cuprinde totuşi termenii fundamentali ai domeniului, în primul rînd numele de personaje. Cu o structură enciclopedică moderată, dicţionarul lui

Pop are secțiunea explicativă în general clar și sobrij redactată, cu numeroase elemente de corelație într articole.

Foarte apropiat de acesta, dar evident mai bogat lista de cuvinte și în volumul informației, ne apare *Mici dicționar mitologic greco-roman* elaborat de *Anca Balac* și publicat la *București,* în *1966* Autoarea și-a fixat| principii ferme în problema atît de controversată a scrierii numelor proprii mitologice, principii care, acceptabile sau nu, sînt aplicate cu consecvență în lucrare ; introdus numeroase variante ale formei considerate prin-! cipale ; a ținut seamă ca din lista sa de cuvinte să nuî lipsească termenii domeniului care se întîlnesc în tex-J tele de cultură ; s-a străduit și a izbutit să noteze sistematic relațiile existente între articolele înrudite, care| completează în mod fericit informația ; în sfîrșit, a oferiți nespecialistului, în dicționarul său, toate datele strict] necesare pentru o informare elementară indispensabilă.: Față de lucrarea precedentă, noua operă lexicografică! aduce ca element inedit o serie de ilustrații reprezen-j tînd personaje mitologice, așa cum au fost ele înfățișate! în artele plastice.

h) In *domeniul geografiei* avem a face cu o bogăție'f de dicționare, de-a dreptul excepțională. Producția neobișnuită (cel puțin din punct de vedere cantitativ), axată I în jurul unor idei conducătoare, constituie, credem, o] probă de ceea ce poate însemna munca organizată și] susținută sub egida unei instituții.

In anul 1875 luase ființă în România *Societatea geo-' grafică română,* care își propunea ca țel principal al activității sale realizarea unui mare dicționar geografic al-României. Exista, e drept, la acea dată, excelentul *Dicționar topografic și statistic al României,* al lui *D. Frunzescu,* apărut în 2872, la *București;* cu o listă de peste 20 000 de nume proprii, cuprinzînd principalele forme de relief, apele, unitățile administrative și așezările omenești, nume de cetăți, de mănăstiri, de locuri istorice etc, date de geografie fizică, economică, politică, de demografie și chiar de istorie, dicționarul lui Frunzescu era

De curînd a apărut și a dotta ediție a lucrării.

totuși departe de a fi putut cuprinde, cantitativ și în adîncime, ceea ce noua instituție rîvnea, într-o operă monumentală, dacă nu exhaustivă. De aceea, ea întocmește un plan de lucru vast și unitar, care începe cu trimiterea de chestionare către intelectuali din toate regiunile țării, pe baza cărora să poată fi alcătuite, într-o primă fază de lucru, dicționare geografice comunale și orășenești. Rezultatele obținute prin aport voluntar se dovedesc însă mai mult decît nesatisfăcătoare, fapt ce determină societatea să instituie concursuri anuale cu premii pentru cele mai bune dicționare geografice județene elaborate. Pentru obținerea unor date unitare, se comunică și un punctaj obligatoriu : dicționarele trebuiau să cuprindă numele actual (la acea dată) și cele vechi ale așezărilor, situația lor naturală, populația și etnografia locală, producția agricolă, starea comerțului, meșteșugurilor și a industriei, instituțiile de cultură și de cult, obiectivele istorice, plășile, ocolurile, plaiurile, apele etc. etc. Metoda concursurilor este foarte fructuoasă ; în circa un deceniu de la instituirea lor, între anii 1887 și 1897, se elaborează și se tipăresc dicționarele geografice ale tuturor județelor din vechea Românie, după cum urmează : *P. Condrea, Dicționar geografic al județului Tutova, București, 1887 ; C. Chiriță, Dicționar geografic al județului Iași, București, 1888 ; G. I. Lahovari, Dicționar geografic al județului Argeș, București, 1888 ; D. Rotta, Dicționar geografic, topografic și statistic al județului Putna, Focșani, 1888 ; C. Chiriță, Dicționar geografic al județului Vaslui, București, 1889 ; C. I. Locusteanu, Dicționar geografic al județului Romanați, București, 1889 ; P. S. Antonescu-Remuși, Dicționar geografic al județului Vlașca, București, 1890 ;* D. *P. Condurățeanu, Dicționar geografic al județului Dîmbovița, București, 1890 ; P. Condrea, Dicționar geografic al județului Roman, București, 1891 ; N. Filipescu-Dubău, Dicționar geografic al județului Dorohoi.* întocmit și prelucrat în formă lexiconică de C. Chiriță, *Iași, 1891; C. Alessandrescu, Dicționar geografic al județului Ilfov, București, 1892 ; B. Iorgulescu, Dicționar geografic, statistic, economic și istoric al județului Buzău, București, 1892; M. Pacu, Dicționar geografic și statistic al jude-*

ţului Covurlui, Galaţi, 1892 ; I. Vasiliu-Năsturel, Dicţionar geografic al judeţului Gorj, Bucureşti, 1892; C. Alessandrescu, Dicţionar geografic al judeţului Vîlcea,' Bucureşti, 1893; C. Alessandrescu, Dicţionar geografic al judeţului Muscel, Bucureşti, 1893; C. Chiriţă, Dicţionar geografic al judeţului Fălciu, Iaşi, 1893 ; I. Delescu, B. Demetrescu-Oprea şi N. Th. Vîlcu, Dicţionar geografic al judeţului Brăila, Bucureşti, 1894 ; S. Ionescu, Dicţionar geografic al judeţului Suceava, Bucureşti, 1894 ; N.D. Spineanu. Dicţionar geografic al judeţului Mehedinţi, Bucureşti, 1894 ; C. Alessandrescu şi I. G. Sfinţescu, Dicţionar geografic al judeţului Olt, Bucureşti, 1895 ; C. D. Gheorghiu, Dicţionar geografic al judeţului Neamţu, Bucureşti, 1895 ; V. Nedejde şi I. Tiţu, Dicţionar geografic al judeţului Botoşani, Bucureşti, 1895; O. Racoviţă, Dicţionar geografic al judeţului Bacău, Bucureşti, 1895; A. Cumbary, M. Manoil, M. Canianu şi A. Candrea, Dicţionar geografic al judeţului Doijiu, Bucureşti, 1896; Gr. Gr. Dănescu, Dicţionarul geografic, statistic şi istoric al judeţului Rîmnicu Sărat, Bucureşti, 1896; Gr. Gr. Dănescu, Dicţionarul geografic, statistic şi istoric al judeţului Tulcea, Bucureşti, 1896; P. Brătescu, I. Moruzi şi C. Alessandrescu, Dicţionar geografic al judeţului Prahova, Tîrgovişte, 1897 ; M. Canianu şi A. Candrea, Dicţionar geografic al judeţului Putna, Bucureşti, 1897; Th. N. Ciuntu, Dicţionarul geografic, statistic şi istoric al judeţului Tecuci, Bucureşti, 1897 ; Gr. Gr. Dănescu, Dicţionar geografic, statistic, economic şi istoric al judeţului Constanţa, Bucureşti, 1897; P. Georgescu, Dicţionarul geografic, statistic, economic şi istoric al judeţului Teleorman, Bucureşti, 1897 ; I. I. Provianu, Dicţionar geografic al judeţului Ialomiţa, Tîrgovişte, 1897.

Deşi planul de structură lansat de *Societatea geografică română* a fost în general respectat în aceste dicţionare geografice judeţene, şochează totuşi diferenţele de volum al informaţiei dintre lucrările elaborate. Realizate în mare parte de amatori, ele s-au mulţumit adesea să înregistreze numai datele obţinute prin autorităţile administrative locale şi, de la unii învăţători binevoitori, date neverificate şi necompletate prin cercetări personale, pe teren. Se mai adaugă şi faptul, nerecomandabil,

că în multe cazuri autorii nici nu cunoşteau regiunea din care colectaseră numele proprii. Oricum, aceste dicţionare au izbutit să adune un material informativ considerabil, care, prelucrat, unificat şi pe alocuri completat, se transformă, începînd din anul *1898,* în *Marele dicţionar geografic al României,* sub îngrijirea lui *G. I. Lahovari, C. I. Brătianu* şi *Gr. Tocilescu.* Cu o regularitate de apariţie matematică, cele cinci volume monumentale ale lucrării se tipăresc la *Bucureşti,* între anii *1898* şi *1902.* Opera cuprinde circa 30 000 de nume proprii geografice româneşti de tot felul, prezentate monografic, cu o bogăţie de date şi de fapte adesea impresionantă. Cu toate inegalităţile şi lacunele existente în dicţionarele parţiale pe care s-a întemeiat *Marele dicţionar geografic al României,* cu toate reformele administrative şi modificările demografice, economice etc. survenite de la apariţia sa, lucrarea rămîne fundamentală în istoria disciplinei.

De la începutul secolului nostru încoace nu mai cunoaştem decît un singur nou dicţionar geografic judeţean : este vorba de *Dicţionarul geografic, istoric şi topografic al judeţului Mehedinţi (Turnu Severin, 1947),* iscălit de profesorul C. *Pajură,* care, mergînd pe schema lucrărilor similare anterioare, actualizează numai datele statistice.

In schimb, în primele decenii ale secolului nostru, în provinciile româneşti nealipite ori abia alipite se nasc mai multe iniţiative întrucîtva similare, elaborîndu-se cîteva dicţionare geografice ale acestor unităţi teritoriale.

Primul, în ordine cronologică, *Dicţionarul geografic al Bucovinei,* patronat tot de *Societatea geografică română,* a fost redactat de cunoscutul profesor bucovinean *Em. Grigorovitza* şi a apărut la *Bucureşti,* în anul *1908.* Ca şi dicţionarele judeţene, lucrarea lui Grigorovitza adună nume de aşezări, de districte şi ocoluri, de moşii, de monumente istorice, de ape şi forme de relief, într-o organizare ceva mai sumară, dar cu rezultate cantitative şi volum de informare întru totul lăudabile, în pofida criticilor ce i-au fost aduse[1].

[1] Vezi Recenzia lui Vl. Mironescu din *Arhiva,* XX (1909), p. 175—183, 204—217. 258—272, 306—317, 361—368, 398—406, 455—460.

De un deosebit succes s-a bucurat *Dicționarul numirilor de localități cu poporațiune română din Ungaria,* al lui S. *Moldovan* și *N. Togan,* apărut în trei ediții : prima, la *Sibiu,* în *1909 ;* a doua, la *București,* în *1915* ; a treia, din nou la *Sibiu,* în *1919* (cu titlul actualizat, *Dicționarul numirilor de localități cu poporațiune română din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș).* Lucrarea are o structură elementară : ea indică numele românesc al localității, urmat de cel maghiar (și, pentru localitățile mai mari sau cu populație săsească, de cel german), comitatul și cercul unde se află localitatea, numărul de locuitori și numărul de români din total, numărul paro-; hiilor, dă indicații asupra „stabilimentelor" poștale, asupra însușirilor balneare sau climaterice. La caracterul' elementar al informației se adaugă faptul că din lista,' de cuvinte a dicționarului lipsesc cu desăvîrșire altenume proprii geografice decît acelea de localități. Pe; de altă parte, datele statistice și mișcările survenite în; organizarea administrativă nefiind aduse la zi în nici' o ediție ulterioară, lucrarea celor doi transilvăneni apare) depășită de la ediția a doua, dacă nu cumva se născuse' deja învechită, de vreme ce folosise ca izvor fundamen-] tal de informare pentru datele statistice o lucrare de la J 1862 *(Consemnațiunea comunităților din Marele princi-i pat al Transilvaniei* Sibiu, 1862).

Direct legat de izvorul lui S. Moldovan și N. Togan | se află *Dicționarul Transilvaniei,* elaborat de *C. Marti-] novici* și JV. *Istrati* și apărut la *Cluj,* în *1921.* Avînd o| organizare foarte asemănătoare cu aceea a predecesorilor,) noua lucrare se dovedește totuși superioară, atît prin fap-j tul că înregistrează date statistice și de administrație] extrem de recente, cît și prin faptul că lărgește în mod] simțitor volumul și calitatea de ansamblu a informației.

Dicționarul istoric al localităților din Transilvania,] elaborat de *Coriolan Suciu,* din care pînă la data termi-S nării cărții de față apăruse primul dintre cele douăj volume proiectate *(București 1967[1]),* cuprinde lista alfa-f

[1] în anul 1968 a văzut lumina tiparului, după moartea autorului, și volumul al doilea al lucrării.

betică a așezărilor existente sau dispărute ale provinciei, alcătuită pe baza izvoarelor documentare ce urcă pînă în secolul al Xl-lea. Autorul pleacă de la numele actual al localității, alături de care indică numele lui românești anterioare, corespondentele 'ungurești (mai rar și cele germane) ; localitatea este fixată în spațiu pe baza încadrării în unitatea administrativă. Prețioasă și originală ni se pare a doua secțiune a articolelor din dicționar, în care se urmărește, pe bază de izvoare bogate, existența istorică a fiecărei așezări în parte, din cele mai vechi timpuri pînă în epoca modernă.

Un loc oarecum izolat printre operele lexicografice ale domeniului îl ocupă *Dicționarul geografic al săteanului român (București, 1909),* iscălit de *Gh. Băduleștieanu.* Depășind, prin materialul selectat, limitele dicționarelor județene sau pe provincii istorice, lucrarea se referă la întregul teritoriu al României, din care nu reține însă decît elementele fundamentale : numele de provincii, de județe și de capitale de județe, principalele forme de relief și apele mai cunoscute, unele monumente și locuri istorice importante. Prezentînd materialul fără mari digresiuni, într-o formă accesibilă, cu intenția clară de a populariza în mediul rural datele geografice, opera lui Băduleștieanu poate fi socotită un fel de compendiu al *Marelui dicționar geografic al României,* de care și pare a se fi servit într-o oarecare măsură.

Din întreaga epocă cunoaștem un singur dicționar geografic de nume comune : se numește *Lexicon toponimic* („ediție provizorie"), aparține lui *Petre V. Rotăru și George A. Oprescu* și a apărut la *București,* în anul *1943.* Destinată în primul rînd specialiștilor cartografi, lucrarea cuprinde cuvinte comune legate (direct sau indirect) de relief, de faună și floră, de bogățiile subpămîntene, de așezări omenești (de exemplu, *padină, pajiște, palanca, pantă, papură, parchet, păcură, pădure* etc). în lista de cuvinte abundă regionalismele și arhaismele *(dag, derea, deresi, marghilă, merea, moceră, mocșandă).* Autorii au introdus în multe cazuri și indicații asupra originii, asupra ariei de circulație și chiar asupra izvoarelor din care termenii au fost culeși. Organizarea mate-

rialului, strict lingvistică, cuprinde două secțiuni principale : cuvîntul-titlu (lipsit de accent și de indicarea categoriei morfologice), urmat de variantele lexicale și, uneori, de derivatele sale directe ; secțiunea explicativă, cu definiții scurte dar explicite, completate de numeroase sinonime. S-a înregistrat o surprinzătoare bogăție polisemantică, fără izolări speciale de ordin tehnic *(spinare :* „partea superioară a unui deal lungăreț..., rotunjit. Ridicătură lată și lungăreață"), dar adesea cu nuanțe despicate în mod excesiv *(smidă:* „pădure tînără crescută în locul unei păduri nimicite prin foc. Luminiș mic cu tuferiș crescut între copaci. Pădure deasă și tînără crescută în locul pădurii arse. Pădure joasă care nu închide cerul... Pădure de tuferiș. Hățiș tînăr..."). în ansamblu, deși de proporții reduse, avem a face cu o lucrare interesantă, unul dintre puținele dicționare de terminologie specială conceput strict lingvistic,

La operele amintite se pot adăuga mai multe indicatoare și nomenclatoare geografice (de localități), organizate alfabetic și cuprinzînd adesea indicații explicative sumare. Cel mai întins dintre ele pare a fi *Dicționarul statistic al României întocmit pe baza rezultatelor definitive ale recensămîntului general al populațiunii din 19 decembrie 1912 (București,* două volume, *1914—1915).*

i) Un loc aparte în lexicografia românească de terminologii speciale ocupă *Dicționarul istoric, arheologic și geografic al României,* publicat de O. *G. Lecca* în 1937, la *București.* După cum rezultă și din titlu, lucrarea „cumulează" mai multe domenii, situîndu-se la limita dintre enciclopedie și dicționar de terminologie specială. Ea a fost concepută ca o operă de informare elementară pentru trecutul românesc și pentru aspectele geografice curente, și prin urmare destinată publicului larg. Cuprinde nume de orașe, de tîrguri și de sate vechi, de mănăstiri și biserici, de instituții, domnitori și demnitari, termeni de diplomatică, heraldică și numismatică, noțiuni de geografie fizică (în total, aproape 6 000 de cuvinte-titlu). Contemporanii și faptele strict contemporane autorului n-au fost acceptate în dicționar. Articolele, în general

reduse, dar suficient de bogate în date esențiale, sînt prea adesea pline de inexactități, și concurează, din acest punct de vedere, lucrarea enciclopedică deja analizată a lui Gh. Adamescu *(Alexandru Ioan Cuza,* de exemplu, este considerat domn al României între anii *1856* și *1866; Academia Română,* socotită a se fi numit Societatea Literară Română pînă în 1879, își schimbase, în realitate, numele, în Societatea Academică Română, încă din anul 1867). De aceea, dicționarul nu constituie o sursă de informare sigură și poate fi folosit numai cu multă precauție, dublat de alte izvoare documentare.

î) *Domeniul științelor naturii* este reprezentat în lexicografia românească mai întîi prin remarcabila personalitate a botanistului transilvănean *Zach. C. Panțu.* După studii strălucite, și înainte de a fi împlinit vîrsta de 30 de ani, Panțu fusese solicitat să colaboreze la *Enciclopedia Română,* în trei volume, de la Sibiu, la care a redactat majoritatea articolelor de botanică sistematică, îndeplinind aproape întreaga viață modesta funcție de conservator al colecțiilor Institutului botanic (viitoarea Grădină botanică), el s-a izbit de la începutul activității de numeroasele inexactități existente în dicționare ori în lucrări speciale cu privire la denumirea plantelor. Pornind deci de la situația existentă, precum și de la faptul că nomenclatura botanică românească se afla în multe cazuri insuficient fixată, Panțu începe, de la 1890 înainte, o serioasă campanie de adunare a materialului, din surse foarte diferite : tratate (sau alte izvoare scrise), chestionare, anchete personale, pe teren. Primul rod, puțin cunoscut astăzi, al acestor strădanii, îl constituie micul *Vocabular botanic cuprinzînd numirile scientifice și populare ale plantelor,* tipărit la *București,* în *1902* (după ce apăruse, în anii *1901—1902,* în *Buletinul ierbarului Institutului botanic).* Limitele cantitative ale lucrării sînt enorm amplificate în versiunea următoare a lucrării, *Plantele cunoscute de poporul român. Vocabular botanic cuprinzînd numirile române, franceze, germane și științifice, București, 1906.* Noua operă lexicografică cuprinde circa 3 600 de nume de plante, explicate mai degrabă de pe poziția unui lingvist decît de pe

aceea a botanistului. într-adevăr, organizarea materialului este predominant lingvistică. O primă operație efectuată de autor a urmărit să stabilească (după criterii obiective sau subiective) o ierarhie între numeroasele sinonime existente în domeniul botanicii ; din seria sinonimică s-a ales un singur reprezentant principal, la care a fost deplasată explicația, ceilalți membri ai seriei devenind simple trimiteri către sinonimul considerat principal. Hotărîrea pare a se fi dovedit plină de consecințe practice, cel puțin în lumea specialiștilor, căci autorul a reușit să impună astfel o terminologie botanică de bază, formată prin excelență din • cuvinte populare. La sinonimul principal, Panțu a subsumat, imediat după cuvîntul-titlu, întreaga serie sinonimică. In serie intră adesea și termeni strict regionali, culeși personal de pe teren sau comunicați dintr-o parte ori alta a teritoriului dacoromân, cu indicațiile de rigoare. Urmează corespondentele franceze și germane ale numelor de plante românești, introduse din necesități practice ușor de înțeles, precum și numele lor științific. Un semn convențional care precedă secțiunea explicativă propriu-zisă arată dacă planta este anuală, bianuală sau perenă, lemnoasă sau erbacee. Definiția este alcătuită din scheme unitare riguros respectate, care cuprind : încadrarea în familie, caracterizarea tulpinii, a frunzelor, a florilor, a fructelor, indicarea locului de creștere și a perioadei de dezvoltare ; adesea aceste date sînt însoțite de altele (de natură enciclopedică) privind folosirea plantelor, rețete medicale legate de ele, credințe populare. Semnalăm, în sfîrșit, că, din motive practice, fiecare sens al numelor de plante polisemantice figurează în lucrare ca articol independent. Dicționarul propriu-zis este urmat de trei indici alfabetici — al numelor științifice și al corespondentelor franceze și germane —, care trimit la cuvîntul românesc. Avem a face, așadar, în fond, cu un dicționar unilingv special dublat de trei dicționare bilingve speciale. Ediția a treia a lucrării, apărută la *București,* în anul *1929,* cu titlu neschimbat, aduce, față de ediția anterioară, în primul rînd un mare spor în lista de cuvinte ; prin informații suplimentare obținute în timp, autorul a adăugat

peste 1 000 de nume noi de plante, cele mai multe regionale *(aiuș, albei, albinele, aldan, amărătăciune, anaperi* etc). Cu toate progresele înregistrate în ultimele patru decenii în precizarea terminologiei botanice, vocabularul lui Panțu rămîne și astăzi o lucrare de informare fundamentală, în felul ei încă incomparabilă.

Mult mai slab sînt reprezentate științele naturii prin cel de-al doilea mare domeniu al lor, *zoologia.* De fapt, în acest domeniu știința românească nici nu dispune încă de o lucrare lexicografică propriu-zisă. Micul *Lexicon zoologic* al lui *Odiseu Apostol (Cluj, 1926)* este, în realitate, un dublu nomenclator alfabetic, fără explicații, în care se indică, pe de-o parte, corespondentul românesc al numelor științifice, pe de alta, numele științific al unor termeni zoologici românești. Asemenea nomenclatoare, mult mai bogate și mai precise, ne oferă și AL *Băcescu* (în *Peștii, așa cum îi vede țăranul roman... București, 1947,* dar mai ales în *Indexul numelor populare...* din lucrarea *Păsările în nomenclatura și viața poporului român, București; 1961),* foarte interesante ca terminologie brută, dar neîndeplinind totuși condițiile de operă lexicografică propriu-zisă

Științele naturii în totalitatea lor au constituit însă obiectul unei opere monumentale, în cinci volume : este vorba de *Marea enciclopedie agricolă,* apărută la *București,* între anii *1937* și *1943,* și avînd ca redactor coordonator pe C. *Filipescu.* Cu eforturi morale și materiale de nedescris, acesta inițiază lucrarea încă din anul 1925 ; mai multe tentative succesive eșuează pe rînd ; dar în cele din urmă echipa de lucru, formată din mari personalități (române și străine) ale domeniului, se încheagă și oferă primele roade. Apărut la început în fascicule și apoi în volume, noul dicționar închide între paginile sale termeni din cele mai variate ramuri ale specialității : știința solului și a subsolului, botanică și zoologie, horticultura, viticultură, zootehnie, sericicultură, piscicultura, mașini agricole, economie agrară și industrie alimentară, instituții agricole, medicină veterinară, meteorologie etc. Avem a face cu o operă prin excelență de nume comune, destul de liberă ca structură, în care fie-

care articol de oarecare întindere apare iscălit, ca dovadă a răspunderii personale. Caracterul enciclopedic al dicționarului se vădește atît în cantitatea și adîncimea informației, adesea excepționale, cît și în modul de selectare a termenilor ; în lista de cuvinte nu figurează de regulă decît un membru al familiei lexicale, acela care reprezintă mai bine noțiunea. Oricum, această listă de cuvinte rămîne impresionantă prin bogăția ei, bine aleasă și bine delimitată de a disciplinelor înrudite. Articolele se deschid în secțiunea explicativă cu indicația de domeniu, urmată de sinonimele cuvîntului-titlu și (la numele de plante și de animale) de denumirea științifică a speciei. Aproape fără excepție, prezentarea enciclopedică este precedată de o definiție de tip lingvistic (suficientă pentru toți aceia care nu doresc să cunoască alte amănunte despre cuvîntul-titlu), formulată în termeni extrem de accesibili. Diversele sensuri ale cuvintelor nu se izolează însă ferm între ele, fapt care dă uneori articolelor un caracter eterogen, chiar dacă procedeul ajută astfel să se dea părții enciclopedice o dezvoltare unică. Numeroase ilustrații, tabele și planșe, excelent realizate, completează în mod fericit această operă fundamentală, care poate mulțumi și astăzi pe specialist sau pe cititorul obișnuit, în măsura în care progresele disciplinei nu au învechit unele date cuprinse în ea[1].

j) *Medicina* numără în istoria lexicografiei mai mulți reprezentanți notorii. Observăm, ca o trăsătură generală, că dicționarele medicale elaborate în perioada contemporană nu sînt destinate în primul rînd specialiștilor, ci publicului larg, căruia încearcă să-i ofere, în lipsa doctorului sau pînă la venirea lui, indicațiile necesare pentru identificarea și tratarea unor boli. Așa se și explică marele lor succes (manifestat în reeditările succesive), precum și modul popular de prezentare a materialului.

A devenit aproape celebră lucrarea medicului militar *Vasile Bianu, Doctorul de casă sau Dicționarul sănătății,* apărută la *Buzău,* în *1910,* într-o ediție impunătoare ca

[1] încercări de culegeri terminologice și de sistematizări lexicografice în domeniul botanicii au mai făcut îndeosebi Al. Borza și M. Băcescu. Vezi mai ales Al. Borza, *Dicționar etnobotanic,* București, 1968.

volum[1]. Autorul afirmă foarte explicit, în prefață, că a urmărit să facă din opera sa un „doctor de casă pentru oricare familie" (p. V). Lista de cuvinte are în vedere numele bolilor și al tratamentelor, al medicamentelor și plantelor medicinale, alimentația și igiena socială, balneologia, climatologia și gimnastica medicală, numele, structura și funcțiile organelor, noțiuni de biologie și de biochimie generală. In campania de adunare a materialului, Bianu a depus eforturi considerabile ; el s-a străduit să includă deopotrivă în lucrare terminologia medicală cultă și populară, dar a explicat de obicei noțiunea doar la sinonimul cult, neologistic. Dicționarul are trei trepte de cuvinte-titlu : un nucleu larg, format din termenii de bază ai domeniului, care sînt urmați de partea explicativă ; grupul sinonimelor subordonate, care apar la locul lor alfabetic doar ca trimiteri către sinonimul considerat principal (ex. *„coagul* — caută la *cheag" ; „cori* — caută la *pojar");* în sfîrșit, grupul termenilor asociativi, de la periferia domeniului, care sînt înregistrați fără explicații independente și trimiși la cuvîntul sau cuvintele unde apar pomeniți (și adesea explicați) în definiție *(„cremometru* — caută la *lapte").* Cuvîntul-titlu este în mod frecvent însoțit de explicații etimologice de tip enciclopedic, adică de corespondentele originare, grecești ori latine. Alături de sinonimul principal se află înregistrate și sinonimele subordonate, de o bogăție și exactitate, fără exagerare, excepțională *(abdomen:* „burtă, foaie, pîntece, vintre" ; *catar :* „cataroi, guturai, troahnă" ; *mitră :* „matcă, zgău, uter" etc, etc). Secțiunea explicativă propriu-zisă nu are o structură fermă, închisă, dar, fapt lăudabil, ea se deschide cu scurte și explicite definiții de tip lingvistic. Urmează de obicei numeroase elemente privind istoricul noțiunii, ramificațiile sale, relațiile cu alte noțiuni înrudite. Principalele noțiuni concrete sînt însoțite de ilustrații. Cel mai mare merit al acestei lucrări

[1] Cît despre titlul lucrării, el se inspiră clar din *Nouveau dictionnaire de la sânte* publicat la Paris, la începutul secolului nostru, de P. *Bonami,* probabil și de lucrarea *Medicul de casă sau tratamentul elementar al diferitelor boale,* a lui *D. Nicolaide,* care abia apăruse, la *Buzău.*

ni se pare caracterul ei extrem de accesibil, care a contribuit la răspîndirea cunoştinţelor disciplinei în masele largi.

A doua ediţie a dicţionarului, „revizuită şi mărită", a fost realizată în colaborare cu doctorul *Ioan Glăvan* şi a apărut la *Cluj,* în anul *1929.* Lucrarea nu şi-a schimbat în nici un fel structura, iar volumul de modificări, extrem de redus, a fost determinat de observaţiile critice făcute de specialişti la prima ediţie, precum şi de progresele disciplinei. Apare evident doar adaosul de cuvinte (ex. *abazie, ablefarie, abulie, acetonemie, acetonurie, acefal* etc), pe care îl putem considera principala îmbunătăţire a ediţiei. Următoarele două ediţii ale dicţionarului apar la *Bucureşti,* în anii *1942* şi *1946* (ultima, după moartea autorului iniţial), cu modificări neînsemnate, determinate doar de progresele ştiinţelor medicale.

Un an după tipărirea primei ediţii a dicţionarului lui Bianu avea să apară, la *Bucureşti,* o altă operă lexicografică consacrată terminologiei medicale : ea aparţine lui *Aurel Scurtu* şi se numeşte *Dicţionar ştiinţific pentru termenii tehnici în medicină (1911).* Lista de cuvinte, neaşteptat de bogată faţă de proporţiile medii ale lucrării (504 cuvinte-titlu la litera *A),* este totuşi inferioară cantitativ şi structural diferită în comparaţie cu a antecesorului pomenit. Noul autor a fost preocupat să reţină în opera sa doar terminologia ştiinţifică a domeniului, nu şi cea populară. Faptul se explică prin modelul extern folosit. Lista de cuvinte, şi în mare parte chiar conţinutul dicţionarului, sînt transportate ca atare din celebrul izvor francez *Dictionnaire des termes techniques de medecine* al lui *M. Garnier* şi *V. Delamare,* care înregistra, de la începutul secolului nostru, ediţie după ediţie (în *1952,* el va ajunge la a 15-a ediţie). Articolele sînt în general alcătuite din trei părţi distincte : cuvîntul-titlu, elementele etimologice originare şi definiţia. Definiţiile, de obicei sumare, sînt adesea însoţite de scurte note enciclopedice esenţiale. Preţioasă ni se pare şi bogata sinonimie neologistică înregistrată, cu toate că şi aici meritele sînt mai degrabă ale modelului decît ale prelucrării româneşti.

O îndelungată şi rodnică activitate în domeniul explicării şi popularizării terminologiei medicale româneşti a avut cunoscutul doctor *Ygrec,* pseudonim sub care se ascunde /. *Glicsman.* începînd de la populara lucrare *1001 consultaţii medico-chirurgicale. Dicţionar medical (Bucureşti, f. a.) şi* continuînd cu aproape celebrul *Medicul nostru. Dicţionar enciclopedic medical,* din care cunoaştem patru ediţii (prima a apărut la *Bucureşti,* prin *1931),* harnicul medic a făcut un real serviciu publicului celui mai larg prin dicţionarele sale speciale elementare şi foarte accesibile. Reduse la terminologia fundamentală a domeniului (cea mai bogată ediţie nu trece de 1 500 de cuvinte-titlu), cu o sinonimie (neologistică şi populară) relativ întinsă, cu definiţii libere, elaborate cu talent şi cuprinzînd toate datele strict necesare, operele lexicografice ale doctorului Ygrec au avut o mare circulaţie. Să amintim, în sfîrşit, că la elaborare autorul principal a avut şi concursul cîtorva somităţi ale domeniului, printre care G. Marinescu, G. Banu şi M. Nasta.

Cel mai recent dicţionar medical românesc a fost elaborat de un colectiv de 15 autori, sub redacţia lui *Th. Burghele :* este vorba de *ABC-ul sănătăţii. Enciclopedie medicală populară,* care a apărut la *Bucureşti,* în anul *1964.* Proiectată de asemenea pentru publicul larg, căruia se străduieşte să-i ofere „un număr cît mai mare de cunoştinţe medicale" într-un limbaj accesibil (v. p. 6), cu o listă de cuvinte de proporţii medii, dar bine selectată şi delimitată de terminologiile înrudite, cu noţiuni suplimentare de istoria medicinii (şi, în consecinţă, cu articole închinate unor personalităţi), cu numeroase şi izbutite ilustraţii, lucrarea izbîndeşte în primul rînd prin secţiunea sa explicativă, mai la obiect şi net superioară predecesorilor, cu toate că, din păcate, în ea s-a renunţat aproape cu totul la indicarea sinonimiei. Articolele se deschid cu definiţii lingvistice sobre, explicite dar de înaltă ţinută ştiinţifică, completate, la toate noţiunile mai importante, de date enciclopedice. Susţinute pe o excelentă documentaţie la zi, originale, aceste definiţii pot servi ca izvor de încredere la elaborarea dicţionarelor

explicative generale şi îndeplinesc mai ales un rol practic evident, de informare a publicului larg într-un domeniu în care acesta este deosebit de interesat.

Dicţionarul medical publicat de M. şi V'. *Zavergiu-Theodoru (Bucureşti, f. a.)* este, în realitate, un dublu nomenclator alfabetic : în primul ni se oferă, în ordine, numele bolilor *(abces, absintism, achilie, acidoză, acnee* etc), însoţite, pe coloana alăturată, de numele medicamentelor recomandabile ; în al doilea, numele medicamentelor, însoţite de bolile la care ele se recomandă. Bogăţia terminologică din această lucrare este remarcabilă şi poate servi ca punct de plecare pentru un mare dicţionar medical explicativ.

k) Din *domeniul farmaciei* cunoaştem o singură operă lexicografică românească, modestă şi neterminată : *Dicţionarul de pharmacologie, chimie şi therapie* al lui *Dem. Voulf Ioaniu,* publicat la *Bucureşti,* în *1887.* El constituie o prelucrare „după mai mulţi autori străini", mai ales după izvoare franceze, şi conţine în lista sa de cuvinte numele unor substanţe chimice farmaceutice, al unor medicamente şi plante medicinale. în multe cazuri, definiţia propriu-zisă lipseşte, fiind substituită de folosirea farmaceutică a substanţei; dimpotrivă, în alte cazuri partea explicativă conţine mari dezvoltări enciclopedice. Lucrarea, care s-a întrerupt către sfîrşitul literei *B,* reprezintă astăzi doar un interes pur documentar.

1) în anii din urmă, se ştie, *chimia* a luat o dezvoltare excepţională ; descoperirea unor substanţe şi a unor metode noi, folosirea acestor substanţe şi metode în numeroase ramuri ale economiei, relaţiile noi statornicite între chimie şi alte discipline înrudite, toate au dus la diversificarea ştiinţei, la îmbogăţirea rapidă a terminologiei ei, precum şi la necesitatea explicării acestei terminologii, care tinde să devină în mare măsură populară. Nevoii mai sus-pomenite încearcă să-i răspundă recentul *Dicţionar de chimie* redactat de un colectiv larg, sub conducerea lui *Gr. Bălănescu (Bucureşti, 1964).* Lucrarea conţine circa 10 000 de cuvinte şi sintagme-titlu din domeniul chimiei teoretice şi aplicate (elemente chimice, compuşi chimici, produse industriale cu caracter chimic, fenomene, legi, reguli, reacţii, operaţii, unităţi de măsură, instrumente şi aparate ale domeniului), precum şi din domenii care au contingenţă cu chimia. Autorii şi-au fixat principii unitare de tratare a cuvintelor în partea explicativă, formată din două secţiuni distincte : o definiţie lingvistică, descriptivă, şi o parte enciclopedică (privind fabricaţia, folosirea, relaţiile cu alte elemente). Impresionează în mod deosebit bogata sinonimie strînsă în finalul articolelor înregistrate.

m) încă din anul *1921,* un colectiv format din *G. Filipescu, A. G. Ioachimescu, I. Ionescu, Tr. Lalescu şi G. Ţiţeica* publica (în formă şapirografiată) un *Proiect de dicţionar de nomenclatură şi notaţii matematice.* Proiectul, care cuprindea doar o listă de cuvinte — aproape 2 000 de termeni ai domeniului —, a fost trimis specialiştilor, cu scopul clar de a sonda părerea acestora şi de a colecta, eventual, de la ei, observaţii pentru ameliorarea nomenclatorului. Doi ani mai tîrziu, aceiaşi autori tipăresc un mic *Vocabular matematic (Bucureşti, 1923),* titlu derutant, căci lucrarea nu este în primul rînd explicativă. Şi de această dată ţinta ei principală, declarată, era de a stabili şi unifica (prin „neaoşizare") terminologia matematică. Doar în cazuri relativ puţine (şi după criterii subiective), de altfel mereu împuţinate pe măsură ce înaintăm în lucrare, termenul matematic este urmat de o scurtă definiţie. Aşadar, pînă la urmă domeniul nu ne-a putut oferi un dicţionar explicativ propriu-zis.

n) Domeniul *poligrafiei* este dominat în lexicografia românească de numele lui *Virgil Molin:* între anii 1923 şi 1940 el ne-a dat trei ediţii succesive, mereu amplificate, dintr-un *Vocabular al tipografului român.* Pornind de la poziţia cam puristă că terminologia poligrafică este „încă... încărcată de străinisme", autorul încearcă nu numai să înregistreze lexicul domeniului, dar şi să substituie, în unele cazuri, termenul străin prin cel neaoş (real sau „fabricat"), operaţie pînă la urmă practic nereuşită. în toate ediţiile sale, lucrarea se dovedeşte prin excelenţă lingvistică ; cu o terminologie a domeniului foarte bine delimitată, cu definiţii concentrate şi clare *(calandru :* „maşină specială pentru stereotipie, cu ajutorul căreia se presează matriţele" ; *corp*; „unitatea cu care se măsoară

gradația literelor"), cu unele ilustrații, ea ne apare însă în prima ediție destul de săracă în lista de cuvinte. La ediția a II-a *(Craiova, 1928*[1], cu titlul schimbat : *Vocabularul tipografului),* eforturile autorului s-au îndreptat mai ales spre îmbogățirea acestei liste și s-au încheiat prin masive completări lexicale *(abc, abonament, accidențar, agendă, antet, anunț, artă grafică, autor* etc). Folosită în toate școlile profesionale de ucenici tipografi, lucrarea a contribuit la unificarea terminologiei poligrafice. Ediția a III-a a vocabularului *(București, 1940)* aduce schimbări neînsemnate față de aceea anterioară, amplificarea listei de cuvinte fiind din nou ameliorarea ei principală[2].

o) Cea mai importantă operă lexicografică românească de terminologie specială din secolul nostru este, fără îndoială, *Lexiconul tehnic român.* Lucrarea, mai ales în a doua sa versiune, demonstrează, ca și cu alte prilejuri deja semnalate, rezultatele remarcabile la care se poate ajunge prin efortul conjugat al specialiștilor, sub egida unei instituții, încă din toamna anului 1947, Asociația științifică a tehnicienilor, de curînd înființată, a inițiat elaborarea unui dicționar explicativ destinat specialiștilor, care să reunească terminologia tuturor ramurilor științelor tehnice. Un colectiv imens (de aproape 400 de colaboratori) condus *de R. Răduleț, Șt. Bălan* și *C. Neumann,* a pornit la lucru în cadrul a 19 secții de specialitate, reușind, într-o perioadă de 8 ani (1949-1956), să publice cele 7 volume ale operei. Lista de cuvinte (cuprinzînd 48 763 de termeni și sintagme) pare apreciabilă, dar ea nu corespunde nici pe departe realității, deoarece a fost încărcată enorm prin procedeul' autorilor de a înregistra fiecare accepțiune a cuvintelor

[1] In *Limba română,* XIV (1965), nr. 2, p. 254, autorul însuși datează această ediție în 1927, an care nu corespunde însă cu acela de pe foaia de titlu a lucrării.

[2] La Biblioteca Academiei, secția manuscrise, sub cota 220, s-a păstrat prima încercare de vocabular tipografic românesc : aparține lui *P. Ispirescu,* se numește *Adunare de principalele ziceri tehnice întrebuințate în tipografie,* datează din jurul anului *1870* și numără 118 cuvinte-titlu. Vezi și Virgil Molin, *încercări de lexicografie tipografică,* în *Limba română,* XIV (1965), nr. 2, p. 251—261, nr. '3, p. 317—327.

unice și fiecare sintagmă a lor drept cuvinte-titlu independente. La fiecare termen și sintagmă în parte, secțiunea explicativă este precedată de indicarea corespondentelor din cinci limbi străine (rusă, franceză, engleză, maghiară și germană), ceea ce face ca în dicționarul explicativ să fie inclus și un dicționar tehnic poliglot. Deși cu profil enciclopedic, lucrarea și-a propus să deschidă secțiunea explicativă cu scurte definiții lingvistice, după care. urmează de obicei date complexe asupra structurii, speciilor, obținerii, utilizării etc. Iese în evidență efortul autorilor de a folosi în definiții și în informarea enciclopedică limba literară curentă, deși pe alocuri nu s-au putut evita termenii de strictă specialitate. La sfîrșitul fiecărui articol-titlu se indică sinonimele sale, considerate din punctul de vedere al specialistului. Lexiconul nu este bogat atît în cuvinte noi, în comparație cu dicționarele explicative generale existente *(caba, cablier, caboșon, cabrerit, cacodie, cadalină, cadaverină, cadmie* etc), cît mai ales în noi accepțiuni speciale, caracteristice unui domeniu tehnic sau altuia. Numeroase ilustrații (în primul rînd, scheme) însoțesc partea evplicativă a dicționarului și o completează. Trebuie subliniat în sfîrșit faptul, de mare importanță, că lucrarea reprezintă în întregimea ei rodul unei munci originale, și nu prelucrarea, fie și creatoare, a unor modele străine.

Net superioară și mult amplificată se prezintă noua. elaborare a *Lexiconului tehnic român,* în 18 volume *(București, 1957-1966).* Realizată de peste 400 de specialiști, sub conducerea unică a lui *R. Răduleț,* noua versiune a fost cerută de epuizarea celei anterioare, de dezvoltarea unor ramuri tehnice noi, de nevoia completării, adîncirii și actualizării cunoștințelor de specialitate. Dublarea volumului din prima versiune ne arată că, de fapt, ne aflăm în fața unei opere lexicografice de sine stătătoare. Deși autorii au concentrat sub articole unice numeroase accepțiuni care, în versiunea anterioară, figurau pe nedrept ca articole independente, lucrarea nouă numără 68 550 de cuvinte-titlu, cu circa 20 000 mai multe în comparație cu prima variantă. Deoarece între timp apăruseră dicționare

tehnice poliglote, a fost suprimată din lexicon traducerea cuvintelor româneşti în cele cinci limbi străine. Pentru prima oară, în această versiune se introduc unele indicaţii de ordin morfologic — în speţă pluralul substantivelor — extrem de utile dacă ţinem seamă că în multe cazuri formele gramaticale ale cuvintelor tehnice se abat de la norma generală. S-au înmulţit enorm figurile şi diagramele oare ilustrează materialul lexical, iar în ceea ce priveşte secţiunea explicativă se fixează, pe baza unei ample expuneri de motive publicate în prefaţă, norme ferme pentru individualizarea termenilor prin genul proxim, diferenţa specifică şi prin numeroase date suplimentare aferente. în această versiune s-a accentuat, prin amplificarea sensibilă a expunerii, caracterul enciclopedic al lucrării. Ca realizare globală, noua elaborare a *Lexiconului tehnic român* constituie o mare izbîndă a lexicografiei române de terminologii speciale.

Prin amploarea şi nivelul datelor sale, *Lexiconul tehnic român* rămîne totuşi o lucrare pretenţioasă, greu accesibilă tuturor specialiştilor din domeniul ştiinţelor tehnice. Conştienţi de acest fapt, autorii lexiconului au încercat să elaboreze, pe baza lui, opere considerabil simplificate, atît prin reducerea listei de cuvinte cît şi prin concentrarea părţii explicative. S-a ajuns astfel la desprinderea din versiunea mare a trei tipuri de dicţionare tehnice, diferite ca volum şi nivel de cunoştinţe.

Tipul cel mai simplificat este reprezentat de *Micul dicţionar tehnic,* lucrare colectivă apărută la *Bucureşti,* în anul *1950.* Cuprinzînd circa 7 500 de articole-titlu[1], din domeniul ştiinţelor aplicate, al tehnicii propriu-zise, precum şi din terminologia economică şi agrară, lucrarea reţine de fapt terminologia fundamentală, pe care o explică în definiţii de tip lingvistic. Se dau în mod sistematic indicaţii de domeniu, sinonimele, iar la cuvintele polisemantice organizarea materialului se face pe sensuri numerotate. Simplificarea excesivă a dus însă pe alocuri la rezultate vulgarizatoare.

[1] Cifra de 10 000 de termeni-titlu, estimată de autori în prefaţa lucrării, nu corespunde realităţii.

De aceea, în anul 1953, la *Bucureşti, o* echipă de specialişti formată din P. *Bunescu, Z. Karniol, R. Ţiţeica* şi *M. Solomon* publică o operă lexicografică ceva mai întinsă, deşi pe o structură asemănătoare cu aceea a versiunii anterioare. Lucrarea, intitulată *Dicţionar tehnic,* oferă în lista de cuvinte nume de materiale folosite în procesul de fabricaţie, piese, dispozitive, mecanisme, maşini şi aparate, procedee tehnologice, noţiuni generale din domeniul ştiinţelor pozitive şi unele din ştiinţele sociale, cu scurte definiţii accesibile, adresate tehnicienilor începători sau cu mai puţine cunoştinţe, unor profesionişti din afara domeniului, elevilor şi studenţilor.

Cel mai cuprinzător dintre dicţionarele tehnice într-un singur volum desprinse din marele lexicon este cunoscutul *Dicţionar politehnic,* elaborat de un colectiv condus de *Z. Karniol, C. Neumann* şi *R. Ţiţeica* şi publicat la *Bucureşti,* în 1957. Acesta conservă şi el structura generală a predecesorilor, dar îmbogăţeşte lista de cuvinte, lărgeşte definiţiile, adăugind chiar un apendice alfabetic de nume proprii oare cuprinde tehnicieni iluştri. Organizarea clară a materialului şi proporţiile sale, mai potrivite faţă de bogăţia terminologică a domeniului, au determinat succesul acestui dicţionar, cel mai apreciat din seria celor într-un volum.

Datele de mai sus, fără pretenţia de a fi exhaustive, ne dau totuşi o imagine cantitativă suficient de bogată. Dar, cu toate progresele din ultimele decenii, lexicografia explicativă de terminologii speciale este încă departe de a satisface fiecare domeniu în parte. Numeroase sectoare de activitate îşi aşteaptă de acum înainte dicţionarele adecvate, căci, chiar acolo unde există începuturi, ele au fost repede depăşite de progresele disciplinei. Cuprinzînd partea cea mai mobilă a vocabularului, în continuă transformare (prin îmbogăţire ca şi prin eliminare), dicţionarele terminologice trebuie aduse mereu la zi, în ediţii operative şi în variante dintre cele mai diverse. Dacă publicul larg va fi întotdeauna interesat de dicţionarele explica-

tive generale pentru orientarea sa *cultural-ştiinţifică* de ansamblu, nu e mai puţin adevărat că viitorul este deopotrivă rezervat lexicografiei specializate, axată prin excelenţă spre informarea *profesională* a membrilor comunităţii lingvistice. încă deficitară, aceasta din urmă va trebui să facă mari eforturi pentru a ajunge în ansamblu la nivelul dorit şi a rivaliza astfel, în sensul cel mai bun al cuvîntului, cu lexicografia explicativă generală, în prezent cu mult mai evoluată.

VI. DICŢIONARELE ŞI GLOSARELE DE CUVINTE REGIONALE

De peste un secol, interesul viu pentru cuvintele regionale a îmbrăcat forme dintre cele mai variate. Acest interes a fost legat la început mai ales de ideea că limba română literară modernă trebuie întemeiată pe aportul echilibrat al tuturor graiurilor dacoromâne. I. Heliade-Rădulescu, C. Negruzzi şi alţi scriitori de frunte de pe la mijlocul veacului al XIX-lea considerau că prin selectarea celor mai reprezentative elemente din fiecare grai se poate ajunge la unanim dorita limbă literară unică şi evoluată. „Multe au bune moldovenii, multe au bune ungurenii, bănăţenii, bucovinenii, multe au bune muntenii — afirma Heliade — ; dar multe au toţi şi rele. Să lăpădăm ce e rău, să îmbrăţişăm ce e bun de la toţi"[1]. Negruzzi primeşte laudele filologului muntean tocmai pentru faptul de a fi izbutit să realizeze în operele sale „un amestec fericit" de elemente lingvistice selectate „şi din Ţara Românească şi din Moldova... ; pot zice... mulţi moldoveni — adaugă Heliade — că domnia ta în multe locuri rumâneşti [= muntenizezi], şi mulţi rumâni [= munteni] cum că moldoveneşti, dar acela e rumân şi moldovean adevărat care totdeodată e şi rumân şi moldovean"[2]. în numeroase locuri, în epocă, se ridică problema depistării elementelor lexicale regionale ce urmau să fie deplasate, ca elemente reprezentative, în româna literară unică ; acelaşi Heliade scria cu alt prilej că limba română literară visată trebuie să fie „o alegere şi o culegere de tot ce este mai frumos şi mai clasic în deosebitele dialecte", ba filologul muntean redactează chiar

[1] *Curierul românesc,* X (1839), nr. 128, p. 445—446.
[2] Vezi *Prefaţa* la *Din operile lui Victor Hugo. Măria Tudor,* Bucureşti, 1837, p. III—IV.

un asemenea text-mostră în limba dorită[1]. Ideea nu putea fi totuşi susţinută multă vreme, întrucît devenea tot mai evident faptul că limba literară unică ce se impunea definitiv avea la bază graiul muntenesc. Mai stabil decît celelalte graiuri şi exercitînd, încă din secolul al XVI-lea, o puternică presiune culturală asupra acestora, graiul muntenesc a fost adoptat încetul cu încetul ca limbă literară unică, curînd după jumătatea veacului trecut, de scriitorii şi cărturarii tuturor provinciilor româneşti, cu unele abateri neesenţiale[2].

Flacăra interesului pentru cuvintele regionale creşte din nou la înfiinţarea Academiei Române, în 1866 : cum în statutele societăţii se prevedea, la loc de frunte, „compunerea unui Dicţionariu român", urmau să fie trimise pe teren adevărate „misiuni lexicografice" care să adune întregul tezaur lexical ascuns în graiurile dacoromâne. Dar pînă la urmă redactarea lucrării a revenit, după cum se ştie, unor latinişti, puţin interesaţi să înregistreze toate regionalismele, foarte multe nelatineşti, iar ideea colectării efective de material lexical regional a fost părăsită. Abia cînd lucrarea academică trece în seama lui Hasdeu, acesta întreprinde prima campanie de proporţii naţionale, prin anchete, prin strîngerea regionalismelor, cu rezultate cantitative excepţionale, dar numai în mică parte exploatate în dicţionarul rămas abia început. Reluarea lucrărilor sub conducerea lui Sextil Puşcariu dă un nou impuls culegătorilor de material lexical' regional. Datorită mai ales lui Puşcariu se publică, în colecţiile Academiei Române, numeroase glosare regionale, sau monografii şi culegeri folclorice care au anexate bogate glosare regionale, toate folosite de dicţionarul academic. Lingvistul clujean iniţiază de asemenea operaţia de adunare a materialului lexical regional în *Atlasul lingvistic român.* Aşadar, la sfîrşitul secolului trecut şi la începutul secolului nostru, campania de culegere a materialului lexical regional este în mare parte axată pe interesul autorilor dicţionarului

[1] Vezi întreaga discuţie în *Curierul românesc,* X (1839), nr. 34. 35. p. 133—136, 137—140. 141—143.

[2] Luiza şi Mircea Seche, Contribuţii *la problema unificării limbii române literare în secolul al XIX-lea, în Limba română,* X (1961), nr. 2, p. 156 şi urm.

academic de a reprezenta cît mai complet in opera lor graiurile dacoromâne.

In aceeaşi perioadă există însă şi iniţiative individuale locale, nelegate strict de nevoile dicţionarului amintit : numeroşi intelectuali, cunoscători şi iubitori ai graiului natal, depun eforturi pentru a demonstra, prin culegeri speciale, bogăţia şi individualitatea lexicală a graiului lor. Există chiar o anumită ostentaţie în această demonstraţie, căci ea încearcă de obicei să convingă, prin afirmaţii explicite sau implicite, de superioritatea graiului local asupra limbii literare. Patriotismul local manifest se explică şi prin amănuntul semnificativ că autorii dicţionarelor de cuvinte regionale sînt, în majoritate, filologi amatori, dominaţi mai mult de sentiment decît de rigorile ştiinţei.

In zilele noastre, culegerea materialului lexical regional a devenit tot mai mult o preocupare a lingvistului profesionist. Chiar cînd ea se mai face cu amatori, vorbitori sau cunoscători ai unor graiuri locale, materialul cules de ei este filtrat de profesionist, după criterii pe cît posibil riguroase. Interesul actual pentru lexicul specific al graiurilor regionale şi-a schimbat, pe de altă parte, conţinutul, căpătînd, dacă se poate spune astfel, un caracter documentar. Prin creşterea enormă a prestigiului limbii literare, datorită unor condiţii cunoscute, graiurile regionale încep, cel puţin din punct de vedere lexical, să-şi piardă tot mai mult individualitatea, graniţele specifice. In aceste împrejurări, lingvistul este chemat să înregistreze cît mai operativ şi mai complet situaţia lexicală specifică existentă în prezent în diverse graiuri, căci în interiorul lor putem prevedea, într-un viitor mai mult sau mai puţin apropiat, apariţia unor modificări esenţiale. De aceea am şi vorbit mai sus despre caracterul documentar al acţiunii ce trebuie întreprinse în epoca strict contemporană.

Scoţînd, pentru motive lesne de înţeles, din discuţia noastră dicţionarele explicative generale (care, în mod firesc, înglobează şi regionalismele), constatăm că avem a face cu *patru tipuri de surse principie în care se află adunate cuvintele regionale :*

a) *Numeroase glosare regionale* (de obicei cu întindere mică şi mijlocie) *apar risipite prin paginile unor reviste*

româneşti cu profil folcloric, filologic, lingvistic, istoric] sau beletristic cult. Pot fi citate, în acest sens, *Convorbirile literare, Tribuna* din Sibiu, *Arhiva* din Iaşi, *Noua! revistă română* din Bucureşti, *Şezătoarea* din Fălticeni, *Ion Creangă* din Bîrlad, *Revista critică-literară* din Iaşi, *Ţara Oltului* din Făgăraş, *Junimea literară* din Cernăuţi, *Comoara satelor* din Blaj, *Arhivele Olteniei* din Craiova, *Grai şi suflet, Cum vorbim* şi *Limba română,* toate din Bucureşti, titluri ce constituie doar exemple reprezentative dintr-o listă de periodice care ar putea fi încă serios augmentată. Printre culegătorii notabili de lexic regional care şi-au tipărit în publicaţiile periodice rezultatele muncii lor amintim, de asemenea cu omisiuni numeroase, pe I. B. Brebenel, I. Bugnariu, Iorgu Iordan, Gr. Sima, V. Vaida, V. Vîrcol.

b) Alte *glosare sînt anexate la sfîrşitul unor culegeri de folclor sau al unor studii monografice de graiuri locale,* şi au adesea proporţiile unor adevărate dicţionare. Dintre folcloriştii şi dialectologii români sau străini, autori ai unor astfel de dicţionare-anexă, trebuie citate aici nume ca J. Urban-Jarnik, C. Rădulescu-Codin, V. Păcală, I. A. Candrea, O. Densusianu, S. Liuba, A. Iana, T. Pamfile, N. Păsculescu, T. Papahagi, G.F. Ciauşanu, V. Vîrcol, T. Teaha şi alţii.

c) Sursa cea mai importantă o formează fără îndoială *dicţionarele şi glosarele regionale de sine stătătoare* (sau *extrasele,* care au avut circulaţie de opere independente). Asupra lor se va îndrepta în special atenţia noastră. în ordine alfabetică, sînt de citat aici autori ca I. Boceanu, B. Cazacu, G. F. Ciauşanu, P. Coman, L. Costin, V. Gherasim şi E. Herzog, E. Novacoviciu, Şt. Pasca, C. Rădulescu-Codin, R. Todoran, M. Tomescu, D. Udrescu, A. Viciu şi alţii.

d) în epoca strict contemporană, se manifestă tot mai mult tendinţa *adunării laolaltă, în colecţii, a mai multor glosare regionale de sine stătătoare ;* în această categorie intră cele două volume de *Lexic regional (Bucureşti, 1960* şi *1967),* precum şi volumul *Materiale şi cercetări dialectale (Bucureşti, 1960),* în care glosarele individuale sînt adesea precedate şi de scurte studii introductive. în

fond, numai organizare materialului lexical deosebeşte aceste culegeri de unele dicţionare regionale citate la punctul anterior : în timp ce în acelea cuvintele provenite din diverse regiuni şi de la diverşi informatori erau deplasate într-o organizare alfabetică unică, cu precizările necesare de arie lingvistică, în culegerile recente fiecare glosar apare ca un capitol independent al lucrării, cu ordinea alfabetică reluată. Dacă pentru glosarele regionale precedate de studii procedeul poate fi apărat, în cazul absenţei studiilor preliminare el ni se pare nerecomandabil, căci reduce imaginea de ansamblu la mai multe imagini particulare, fragmentare, şi, pe deasupra, repetă o bună parte din materialul lexical la fiecare glosar parţial, rupînd astfel şi imaginea ariei reale de circulaţie.

Deosebirile de structură şi de calitate între cele patru tipuri de surse lexicale regionale principale arătate nu sînt însă tranşante. Realizarea de ansamblu a depins aproape întotdeauna de pregătirea şi de intenţiile autorilor, iar nu de modul în care aceste dicţionare şi glosare au fost publicate. Există cel puţin două categorii de autori, filologii amatori şi lingviştii de profesie — cu numeroase trepte intermediare —, în raport cu care variază valoarea lucrărilor, statornic în favoarea profesioniştilor. în unele reviste folclorice, de exemplu în *Şezătoarea, Ion Creangă,* foarte deschise la orice colaborări pe această linie, materialul lexical regional publicat este adesea încă extrem de „crud", de primitiv organizat, cu identificări semantice aproximative sau greşite, cu indicaţii eronate de categorie morfologică, cu reproducerea după principii sui-generis a formelor întîlnite. Acest material poate fi cu greu exploatat în lucrările dialectologice şi lexicografice ulterioare. Dar, în general, avem a face cu o mare bogăţie de material, ceea ce arată interesul pentru lexicul graiurilor dacoromâne.

Din punctul de vedere al ariei lingvistice pe care şi-au fixat-o drept obiectiv, dicţionarele şi glosarele regionale pot fi împărţite, de asemenea, în mai multe categorii :

a) Avem, mai întîi, a face cu *opere lexicografice consacrate vocabularului specific al unei singure localităţi,* de obicei sat sau comună. în această categorie intră prin

excelență scurtele glosare apărute în periodice şi in care autorii comunică, de obicei ca vorbitori ai graiului strict local, „curiozitățile" lexicale ale acestui grai ; aceste „curiozități" se dovedesc întemeiate sau nu, după cum autorul a avut în vedere, ca etalon de comparație, numai limba literară sau şi graiurile regionale. Cel mai întins dintre glosarele regionale consacrate unui singur punct geografic ni se pare a fi *Glosarul dialectului mărginean* (al comunei Marginea, de lîngă Rădăuți), publicat de *E. Herzog* şi V. *Gherasim* mai întîi în revista *Codrul Cosminului,* I-VII, şi apoi în patru fascicule independente *(1924-1932*j[1]. Tot din această categorie fac parte multe dintre glosarele parțiale publicate în culegerile recente din *Materiale şi cercetări dialectale,* voi. I, cit. (redactori responsabili *R. Todoran* şi V'. *Breban)*[2], *Lexic regional,* voi. I, cit. (redactor coordonator *Gh. Bulgăr)* şi *Lexic regional,* voi. al II-lea, cit. (redactor coordonator L. Mareş)[3].

b) Intr-o a doua categorie intră *dicționarele şi glosarele care au în vedere un grup de localități ce formează împreună, pe teren, o arie lingvistică.* Ele au apărut fie ca anexe la o serie de monografii dialectale (de exemplu, *O. Densusianu, Graiul din Țara Hațegului, Bucureşti, 1915* sau T. *Teaha, Graiul din Valea Crişului Negru, Bucureşti, 1961*[4]*)*, fie în sumarul unor ziare şi reviste (de pildă, /. *B. Brebenel, Graiul popular în jurul ocupațiilor şi obiceiurilor țăranului român de pe vatra Oltului în Transilvania,* în *Țara Oltului,* 1907, nr. 25-30 şi 1909, nr. 12 şi urm., *Iorgu Iordan, Lexicul graiului din sudul Moldovei,* în *Arhiva* din Iaşi, 1921), fie, în sfîrşit, sub forma unor extrase sau a unor lucrări de sine stătătoare (cum ar fi *I. A. Candrea, Graiul din Țara Oaşului, Bucureşti, 1907,* ori *Glosarul regional, Bucureşti, 1961,* publicat de V. *Arvinte, D. Ursu* şi *M. Bordeianu",* care

[1] II abreviem în analiza care va urma: HERZOG-GHERASIM.
[2] Le abreviem : MAT. DIALECT. I.
[3] Le abreviem : LEXIC REG. I şi II.
[4] II abreviem: TEAHA.
[5] II abreviem : GLOS. REG.

a adunat material lexical din regiunea situată la nordul Carpaților Răsăriteni).

c) Relativ numeroase sînt *dicționarele şi glosarele regionale consacrate lexicului specific al unui județ (ca unitate administrativ-teritorială din trecut) sau, mai recent, al unei regiuni administrativ-teritoriale.* Aici pot fi citați mai ales lexicografi cu lucrări de sine stătătoare (C. *Rădulescu-Codin, O seamă de cuvinte din Muscel, Cîmpulung, 1901*[1]*, I. Boceanu, Glosar de cuvinte din județul Mehedinți, Bucureşti, 1913*[2]*, G. F. Ciaşanu, Glosar de cuvinte din județul Vîlcea, Bucureşti, 1931*[3]*, M. Tomescu, Glosar din județul Olt, Slatina, 1944*[4]*, D. Udrescu, Glosar regional Argeş, Bucureşti, 1967*[5]*),* dar şi unele glosare anexate la culegeri folclorice sau la monografii dialectale *(V. Vîrcol, Graiul din Vîlcea, Bucureşti, 1910, G. F. Ciauşanu, G. Fira* şi C. *M. Popescu, Culegere de folclor din județul Vîlcea..., Bucureşti, 1928).*

d) *Alte dicționare şi glosare regionale se referă la una sau la mai multe provincii istorice,* extinzîndu-şi astfel aria de investigație, dar fără intenția de a epuiza materialul lexical specific cuprins între aceste limite ; s-au bucurat de atenția culegătorilor mai ales Transilvania *(A. Viciu, Glosariu de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român, Blaj, 1899,* idem, *Glosar de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român din Ardeal, Bucureşti, 1906*[6], idem, *Suplement la Glosar de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român din Ardeal, Bucureşti, 1925),* Banatul *(E. Novacoviciu, Cuvinte bănățene, 2* părți, *Oravița, 1924-1926\ L. Costin, Graiul bănățean, voi. I-II, Timişoara şi Turnu Severin, 1926—1934*)* şi Oltenia (C. S. *Nicolăescu-Plopşor, Vorbe olteneşti* — extras —, *Bucureşti 1922*[9]*, C. Pajură, Lexicon oltenesc,*

[1] II abreviem : RÂDULESCU- CODIN.
[2] II abreviem : BOCEANU.
[3] îl abreviem : CIAUŞANU.
[4] II abreviem : TOMESCU.
[5] îl abreviem : UDRESCU.
[6] îl abreviem : VICIU.
[7] II abreviem : NOVACOVICIU.
[8] II abreviem : COSTIN.
[9] II abreviem : PLOPSOR.

Turnu Severin, 1925[1], *B. Cazacu ş. a., Glosar dialectal Oltenia, Bucureşti, 1967*[2]*)*.

e) In sfîrşit, *unele dicţionare şi glosare adună cuvinte regionale aproximativ din toate părţile ţării,* prin metoda informatorilor multipli. Un asemenea profil au, de exemplu, *Glosarul dialectal* al lui *Şt. Pasca (Bucureşti, 1928)*[3], precum şi *Glosarul dialectal* al lui *P. Coman (Bucureşti, 1939)**, ambele acordînd totuşi un interes preponderent regiunii natale a coordonatorilor.

In pofida numărului lor ridicat, dicţionarele şi glosarele de cuvinte regionale nu reprezintă în egală măsură, după cum s-a văzut deja în treacăt, teritoriul dacoromânesc ; Muntenia şi Dobrogea, de pildă, s-au bucurat de mai puţin interes decît celelalte provincii. In ceea ce priveşte Muntenia, ea nu a devenit obiect de cercetare lexicală mai stăruitoare şi datorită părerii — în parte justificate — că vocabularul de aici s-ar diferenţia în mică măsură de acela din limba literară.

între dicţionarele şi glosarele pomenite există nete deosebiri în privinţa *limitelor cantitative* : aceste limite variază de la cîteva sute de cuvinte înregistrate (BOCEANU, PAJURA, PLOPŞOR, TODORAN, TOMESCU) pînă la cîteva mii (COSTIN, UDRESCU), chiar în culegeri consacrate unor arii lingvistice aproximativ egale. Parcurgerea lucrărilor ne arată însă cu evidenţă că selectarea materialului lexical s-a făcut adesea după criterii empirice, subiective. In ciuda unor afirmaţii de principiu just orientate, în practică autorii au aplicat de obicei drept unic criteriu selectiv acela ca termenii înregistraţi să nu aparţină limbii literare. Mai orice cuvînt, sens, unitate frazeologică sau formă care erau (sau păreau a fi) din exteriorul limbii literare şi-au găsit loc în aceste culegeri. Se ştie însă că nu poate fi considerat regional tot ceea ce se dovedeşte neliterar ; în afara limitelor limbii literare se situează şi elementele populare, arhaice, argotice etc. Recunoscînd în mod greşit o unică opoziţie fundamentală, între literar şi neliterar, mulţi lexicografi au inclus în lista de cuvinte „regionale" elemente lexicale care au, în realitate, în ansamblul vocabularului, o situaţie cu totul diferită. Un penibil exemplu elocvent ne oferă din acest punct de vedere voluminosul izvor UDRESCU, recent apărut, care trece printre regionalismele specifice regiunii Argeş mase întregi de cuvinte curente pe un teritoriu mult mai larg, literare, populare, familiare, argotice sau cu accepţiuni figurate (*baftos* „norocos", *boldiră* „femeiemare. grasă mătăhăloasă", *băgăcios* „care se bagă fără rost unde nu-i fierbe oala", *bălța* „a se îmbrăca în haine cu culori ţipătoare", *birjă* „bîrfeală", *bîzîit* „care plînge mereu", *a uda* „a face cinste... cu ocazia unei împrejurări fericite", *uitucilă* „calificativ dat unui om care uită repede", *urător* „cel care zice oraţiile la nuntă", *vacs* interj, etc).

în prezent s-a ajuns totuşi, cel puţin teoretic, la un consens în privinţa criteriilor de selecţionare a materialului lexical din dicţionarele şi glosarele regionale ; la baza acestor criterii complexe stă ideea că sînt apte de a intra în asemenea dicţionare şi glosare cuvintele, formele, sensurile şi îmbinările de cuvinte nesemnalate încă de izvoare pentru regiunea respectivă şi care, pe de altă parte, au o circulaţie ce nu depăşeşte limitele unor arii regionale. Se supun în mare parte exigenţelor pomenite mai ales culegerile actuale (LEXIC REG. I şi II, MAT. DIALECT. I, GLOS. REG. şi GLOS. OLT.), dovada dezvoltării ascendente a acestei ramuri a lexicografiei naţionale.

Vom urmări, pe scurt, în paginile care urmează, structura dicţionarelor şi a glosarelor regionale româneşti

Cutnntul-titlu apare de obicei, în aceste culegeri, în formă literarizată şi la cazul ori modul-tip (nominativul, la substantive, adjective etc, infinitivul scurt, la verbe) ; doar cîteva izvoare se abat de la regulă, căci indică (prin semne diacritice suplimentare) pronunţarea exactă a termenului (HERZOG-GHERASIM, COMAN, TODORAN, TEAHA, GLOS. OLT.), numărul lui de silabe (GLOS.

[1] 11 abreviem : PAJURĂ.
[2] II abreviem : GLOS. OLT.
[3] II abreviem : PA$CA.
[4] II abreviem : COMAN.

[1] Distincţia dintre cele două tipuri de lucrări, dicţionare şi glosare, este, într-un fel, în lucrarea de faţă, convenţională : am considerat drept *dicţionare* culegerile mai ample şi cu o structură mai complexă.

OLT.) sau exclusiv forma sub care el a fost înregistrat pe teren, chiar dacă ea nu este forma-tip (GLOS. OLT.). *Accentuarea* cuvîntului-titlu, atît de necesară măcar în cazurile cînd ea diferă de aceea a limbii literare, apare indicată în mod consecvent în unele izvoare (BOCEANU, PASCA, MAT. DIALECT. I, GLOS. REG., UDRESCU, GLOS. OLT.), inconsecvent în altele (VICIU, CIAUŞANU, COMAN, TOMESCU), sau ea lipseşte cu desăvîrşire (RADULESCU-CODIN, PAJURA, PLOPŞOR, NOVACOVICIU, COSTIN, TODORAN). Cu destule excepţii, dicţionarele şi glosarele regionale precizează *categoria gramaticală* a cuvintelor înregistrate, uneori (de exemplu, HERZOG-GHERASIM, CIAUŞANU, MAT. DIALECT. I, LEXIC REG. I-II, UDRESCU) *şi principalele lor forme gramaticale* (pluralul substantivelor şi al adjectivelor, prezentul indicativ al verbelor etc). In afara formei considerate principale şi dată, ca atare, drept termen-tîtlu, numeroşi culegători au adăugat serii bogate de *variante lexicale* (VICIU, PAJURA, HERZOG-GHERASIM, PASCA, COMAN, MAT. DIALECT. I, GLOS. REG., UDRESCU), procedeu ce constituie unul dintre meritele de seamă ale lucrărilor în discuţie.

Secţiunea explicativă din aceste opere lexicografice, prin excelenţă de tip lingvistic, prezintă o mare diversitate. Diversitatea poate fi surprinsă deopotrivă cînd analizăm fiecare glosar şi dicţionar în parte sau cînd comparăm între ele glosare şi dicţionare independente. Astfel, definiţiile propriu-zise, prin perifrază, alternează în una şi aceeaşi lucrare cu explicaţia semantică prin sinonim sau prin cumul de sinonime, iar adesea cele două procedee principale, perifrază explicativă şi sinonimia, sînt folosite înmănuncheate. Această diversitate se explică, din păcate, numai în parte prin strădania conştientă şi sistematică a lexicografilor de a prezenta diferenţiat, după criterii ferme, situaţia semantică a materialului înregistrat ; în cele mai multe cazuri, autorii n-au avut o concepţie prealabilă de ansamblu şi, în consecinţă, procedînd mai mult intuitiv, au creat diferenţieri de tratare semantică nejustificate. Dacă, pe de altă parte, confruntăm între ele secţiunile explicative ale diverselor dicţionare şi glosare de cuvinte regionale existente, observăm

că autorii lor trădează totuşi unele preferinţe individuale specifice : la unii predomină sinonimul unic (NOVACOVICIU : *posadă* „prăjitură" ; *pohoduri* „nărave" ; *pîngială* „păstrare" ; COSTIN : *galetcă* „colivie" ; *găgi* „a gîndi" ; *giep* „ştiulete" ; *gîrcian* „gîtlej"), la alţii asocierea de sinonime (PASCA : *fific* „sfătos, deştept"), perifrază explicativă (RADULESCU-CODIN : *ster* „un fel de albie de scînduri pe care se dă drumul apei cînd nu mai trebuie la moară" ; v. şi VICIU, HERZOG-GHERASIM, COMAN, GLOS. OLT.) sau perifrază însoţită de sinonime (CIAUŞANU : *înviola* „a se mînia, a se înfuria grozav, a ieşi din sărite (pepeni), a spumega de mînie, a fi turbat de mînie" ; v. şi LEXIC REG. I, UDRESCU). Judecind lucrurile în ansamblu, se poate spune, cu regret, că în secţiunea explicativă a acestor opere lexicografice (cu puţine excepţii) calităţile sînt prea adesea covîrşite de defecte. Constatăm mai întîi în această secţiune ciocnirea a două tendinţe excesive extreme : concentrarea exagerată şi întinderea nejustificată. Definirea termenilor regionali printr-un sinonim literar unic nu poate fi considerată, în principiu, metodă semantică de concentrare excesivă, dacă pentru termenul regional se găseşte un corespondent neechivoc ; ba, într-un fel, este chiar de dorit explicaţia opoziţională neliterar/sinonim literar, foarte pregnantă, precisă şi care, pe deasupra, realizează o ierarhizare sinonimică. Dar cum în foarte multe cazuri concrete sinonimul unic prin care s-a explicat termenul regional este polisemantic (RADULESCU-CODIN : *scălîmba* „a se strîmba" ; BOCEANU : *jignită* „magazie" ; COSTIN : *găgi* „a gîndi" ; NOVACOVICIU : *posadă „prăjină"* ; LEXIC REG. I : *prigoni* „a prinde" etc), identificarea semantică rămîne, în fapt, nerezolvată. Este adevărat, echivocul apare uneori înlăturat sau micşorat cu ajutorul citatelor ilustrative pe care mulţi lexicografi le adaugă, în completare, la definiţie, dar în general insuficienţa explicaţiei rămîne vădită. Echivocul se adînceşte atunci cînd autorii glosează termenul regional printr-un sinonim de asemenea regional (PASCA : *acordureţ* „acordionet" ; *boghiuţă* „furcitură" ; ' COMAN : *mesărniţă* „căsăpie" ; *sărănaie* „curcubetă"), uneori şi polisemantic, deoarece explicaţia necesită să fie, la rîndul ei,

glosată. La extrema cealaltă se află tipul de explicație cu elemente „redundante", în care, adică, se reiau în mod inutil perifraze cu același conținut semantic, se aglomerează inform grupuri întregi de elemente sinonimice (literare și neliterare), ducînd la ample explicații excrescențe. CIAUȘANU și UDRESCU excelează mai ales în asemenea explicații (CIAUȘANU : *înșona* „a se întrema, a se împicioroga, a se pune pe picioare, a se împuternici, a se restabili după o boală, a se înciocăla" ; *ismeni* „a se preface, a se fuduli, a se fasoli, a se da drept ce nu este, a fi nenatural (afectat), a face pe farmazonul, a face pe-al dracului" ; UDRESCU : *vrașoli* „a răscoli, a scormoni, a arunca lucrurile claie peste grămadă; a răsturna..." etc). La cele spuse mai sus se adaugă faptul, de asemenea nerecomandabil, că multe cuvinte regionale sînt definite prin expresii, iar nu prin perifraze explicative propriu-zise, „neutre" (v. chiar exemplele de mai sus). O circumstanță agravantă în fizionomia secțiunii explicative se datorește atitudinii pasive a autorilor în fața materialului brut pe care l-au obținut pe teren. Deși în cele mai multe cazuri vorbitori ei-înșiși ai graiului din care au cules și au explicat materialul lexical, și deci buni cunoscători ai accepțiunilor cuvintelor regionale specifice, acești autori au prelucrat în mod insuficient definiția, care adesea pare reprodusă cu posibilitățile de explicare și exprimare ale unor subiecte locale simple, în termeni regionali, stîngaci sau echivoci (NOVACOVICIU : *tragăn* „un fluture care spînzură" ; *ponievos* „nu vede bine, miop" ; RÂDULESCU-CODIN : *bicheriu* „ciobanul, care se ridică a fi ortac cu stăpînul, căci are și el 100—200 de oi și ciobanii săi" ; CIAUȘANU : *chirnov* „cam bolnav, mecit, bolește pe picioare, tîromește"). Multe dintre cuvintele (sau accepțiunile) strict regionale folosite în definiții nici nu figurează în lucrare la locul alfabetic respectiv, cu explicația de rigoare (v. mai ales VICIU și CIAUȘANU). în limitele definițiilor unice ne întîmpină adesea, chiar la culegători specialiști, nuanțe semantice disparate, eterogene (PASCA : *fîrfăit* „avar, necomunicativ, răutăcios" ; *haboca* „violență, forță, îndrăzneală, dușmănie" ; LEXIC REG. I : *orbete* „milog, prostovan"), care des-

cumpănesc, pe bună dreptate, pe cititor, dîndu-i impresia (adesea, se pare, întemeiată) că are a face mai degrabă cu glosări aproximative, de la periferia semantică a cuvîntului de definit, și nu cu nuanțe semantice reale. Aproximativitatea glosărilor constituie-de altfel una dintre marile scăderi ale dicționarelor și glosarelor de regionalisme, iar așa-numita sinonimie trebuie privită în consecință cu destulă circumspecție. Cu toate excepțiile pozitive existente, tot mai numeroase în zilele noastre, lexicografia consacrată graiurilor regionale dacoromâne se află evident sub nivelul dicționarelor explicative generale în ceea ce privește secțiunea explicativă. Impasul semnalat se explică, credem, nu numai prin amatorismul pînă de curînd dominant din acest domeniu, ci și prin faptul că aici nu s-au ales încă metodele lexicografice cele mai adecvate, deosebite măcar în parte de acelea folosite în dicționarele explicative generale. In esență, ni se pare că secțiunea explicativă a dicționarelor aici în discuție ar trebui să țină seamă în mod consecvent, cu consecințele practice de rigoare, de cele două situații fundamentale existente : în prima situație, cînd cuvîntul regional are un corespondent sinonimic neechivoc în limba literară, trebuie definit exclusiv prin acesta sau, dacă acesta este polisemantic, printr-un cumul de sinonime literare (la care se pot adăuga eventual scurte completări de identificare semantică) ; în al doilea caz, cînd regionalismul nu poate fi „tradus" printr-unul sau mai multe sinonime literare, cuvîntul trebuie definit foarte explicit, am spune chiar mai explicit decît în dicționarele generale (și desigur, tot în termeni literari), întrucît izvorul respectiv rămîne, în principiu, unica sursă de' informare pentru specialiști și nespecialiști, sursă care nu are cu ce să fie confruntată și confirmată de cititor și care trebuie să se verse ca atare în dicționarele generale.

Numeroase indicații explicative aferente sînt adăugate, în dicționarele și glosarele de cuvinte regionale, la definiția propriu-zisă. Unele arată subiectul sau complementul specific, altele circumstanțele speciale în care apare cuvîntul *(cribdă* „îl întrebuințează numai copiii la joc" — TOMESCU), circulația sa în regiune (HERZOG-GHERASIM, de exemplu, notează cu o cruce prelimi-

nară regionalismele învechite), situația lui stilistică *(flea-ură* „(ironic)" — MAT. DIALECT. I), diverşi termeni corelativi *(ciurdă* „cireada de vaci (cea de boi se numeşte *ciopor)"* — PASCA), serii semantice şi sinonime parțiale (TEAHA, GLOS. REG.) sau, în sfîrşit, trimit la izvoare lexicografice în care se află cuvinte, forme ori sensuri înrudite (VICIU, PLOPŞOR).

Organizarea materialului lexical s-a impus şi în aceste opere lexicografice caracterizate, adesea, printr-o bogată polisemie[1]. In cele mai multe dicționare şi glosare, sensurile diferite ale cuvintelor sînt izolate cu ajutorul mijloacelor tehnice curente : cifre arabe (RADULESCU-CODIN, BOCEANU, HERZOG-GHERASIM, MAT. DIALECT. I, LEXIC REG. I-II, GLOS. REG., UDRESCU, GLOS. OLT.) şi romane (VICIU), bare (TEAHA) etc. ; în unele cazuri sînt combinate mai multe procedee tehnice de izolare : cifrele arabe şi barele (CIAUŞANU), cifrele arabe şi punctul şi virgula (TOMESCU) sau cifrele arabe, punctul şi virgula şi virgula (PAJURĂ), aplicate în împrejurări nu întotdeauna clar. diferite. Mai puțin tranşantă apare izolarea semantică cu punct (PASCA), şi net nerecomandabil procedeul de a grupa într-o enumerare unică toate nuanțele semantice ale unui cuvînt, oricît de diverse ar fi ele (PLOPŞOR : *opăcit* „zăpăcit, uluit..., pocit, schilod" ; NOVACOVICIU : *toanie* „afunzime de apă, indigestie în urma mîncării" ; TODORAN : *golomoț* „amestecătură făcută de tot felul de zdrobituri..., om de statură mică, rotund"). Criteriul fundamental în filiația semantică a fost legat în mod obişnuit de forța de circulație locală a sensurilor, iar nu de situația etimologică a termenului ; cu alte cuvinte, sensul mai cunoscut a fost plasat înaintea celor mai puțin cunoscute.

Adesea definițiile sînt urmate de *contexte ilustrative.* Aceste contexte au în dicționarele şi glosarele regionale un dublu rol principal : de a explicita definiția dată şi de a demonstra existența sensului înregistrat. De

[1] Numai în ampla culegere a lui COSTIN observam tendința, surprinzătoare, a autorului, de a opta la fiecare termen înregistrat pentru un singur sens, după criterii selective neexplicate.

obicei literarizate (sau semiliterarizate), citatele pot fi împărțite, după conținut, în două tipuri fundamentale : unele (cele mai numeroase) sînt alcătuite chiar de culegător, ca vorbitor al graiului natal local, sau reproduse ca atare de la comunicant ori de la subiectul anchetat, şi au un caracter aşa-zicînd „neutru" ; altele aparțin stilului beletristic popular, în speță poeziei populare locale, de obicei în varianta orală. In cele mai multe culegeri (VICIU, BOCEANU, PLOPŞOR, PAJURA, COSTIN, CIAUŞANU, COMAN, LEXIC REG. I-II, UDRESCU ş.a.) s-au folosit ambele tipuri de contexte, cu deosebiri cantitative nete de la un izvor la altul, atît din punct de vedere global, cît şi din acela al proporției între citatele redacționale şi cele literare populare ; alte culegeri (HERZOG-GHERASIM, NOVACOVICIU, PASCA, TOMESCU, GLOS. REG., TEAHA, GLOS. OLT.) înregistrează numai contexte ilustrative „neutre", personale sau comunicate. Prețioase în general, mai ales în rolul de explicitare a definițiilor, contextele amintite nu îşi îndeplinesc totuşi în multe cazuri funcțiunea. Uneori ele sînt inutil de ample, formate din fraze consecutive şi parafrazînd definiția (v. chiar în GLOS. OLT., altfel excelent izvor, exemple ca acesta : *turlă* „claie de coceni. *Turla să numeşte aceea care-o facem cu coceni car-i-aducem du pe cîmp. Batem uo păleață îm pămînt, de vro şasă şapte metri, şi de jur împrejuru iei punem cuoceni aşa la rînd, ruată pe Ungă turlă pîn-ajungem la vîrfu ii");* alteori, dimpotrivă, excesiv de scurte, neajungînd să alcătuiască contexte propriu-zise (v. COMAN, citate ca *„m-am strit",* la *strit* „strivit") ; observăm, în sfîrşit, că în prea multe cazuri citatele pun sub semnul îndoielii definiția dată, pe care mai degrabă o infirmă decît o confirmă (v. de exemplu NOVACOVICIU, citatul *„Eşti cu toanie, Ioane",* care vrea să ilustreze sensul „baltă, apă afundă" al cuvîntului *toanie);* în acest din urmă tip de caz, lipsa de corespondență între citat şi definiție arată mai degrabă că.formularea definiției este greşită.

Autorii dicționarelor şi glosarelor de cuvinte regionale au introdus în mod frecvent, în lucrările lor, *indicații asupra ariei de circulație a cuvintelor înregistrate.* Inutile în cazul culegerilor lexicale aparținînd unui sin-

gur punct geografic, dar necesare în toate celelalte situaţii, aceste indicaţii devin absolut indispensabile pentru dicţionarele şi glosarele care strîng cuvinte din regiuni diverse, aparţinînd unor arii lingvistice deosebite. De altfel, şi în practică, cerinţele de principiu se confirmă : cu cît culegerea vizează o regiune mai întinsă, cu atît indicaţiile de arie teritorială apar mai sistematic ; excepţiile (NOVACOVICIU, CIAUŞANU) sînt cu totul neconcludente. Există, din punct de vedere al limitelor geografice, trei tipuri de indicaţii concrete la cuvintele regionale : cele mai restrînse arată comuna, eventual oraşul (şi judeţul, comitatul etc.) în care a fost înregistrat cuvîntul, forma ori sensul (indicaţii sistematice de acest tip ne oferă VICIU, PLOPSOR, COSTIN, PASCA, COMAN, TODORAN, GLOS. REG., TEAHA, UDRESCU, GLOS. OLT.) ; la extrema cealaltă se află precizările care arată că elementul regional respectiv circulă pe întregul teritoriu vizat de culegere (COSTIN : *harmigiu...* „în tot Banatul"), iar între cele două tipuri de indicaţii extreme se plasează acelea care delimitează circulaţia regionalismului pe arii intermediare (PASCA : *alean* „...Valea Someşului" ; *băscăcăra* „...Gorj"). Semnalăm, în sfîrşit, că de obicei se indică (explicit sau prin abrevieri „traduse" în corpul lucrării) şi numele comunicanţilor ori al subiectelor anchetate, fapt care dă autenticitate ştiinţifică culegerilor aici în discuţie.

In afara cuvintelor regionale specifice, autorii au avut în vedere şi *consemnarea unităţilor frazeologice cu circulaţie locală.* Ca şi inexistente în unele dicţionare şi glosare (NOVACOVICIU, COSTIN), extrem de rare (RADULESCU-CODIN, VICIU, BOCEANU, PASCA) sau relativ rare în altele (PLOPSOR, PAJURA, COMAN, TOMESCU, TODORAN, GLOS. REG.), unităţile frazeologice abundă în cîteva izvoare (HERZOG-GHERASIM. CIAUŞANU, UDRESCU), dînd chiar pe alocuri impresia de .exces. Astfel, la CIAUŞANU majoritatea articolelor înregistrate sînt formate din locuţiuni şi expresii, nu din cuvinte unice, iar UDRESCU a adunat şi subsumat la J diverse cuvinte-titlu unice enorme cantităţi de unităţi frazeologice. Efortul ar trebui salutat cu căldură, dacă în categoria îmbinărilor stabile de cuvinte cu caracter

regional autorii n-ar fi împins prea adesea elemente de circulaţie comună (v. *zor-nevoie să mă duc, n-are de nici unele, veni-ţi-ar numele, de ochii lumii,* la CIAUŞANU, sau *a se strica cu cineva, a fi cu buzele umflate, a avea orbul găinilor* etc, la UDRESCU), ori, mai grav, dacă n-ar fi considerat că fac parte din această categorie îmbinări de cuvinte în realitate întîmplătoare, nestabile (pentru CIAUŞANU, de exemplu, *e şi femeia asta o poamă* sau *nu mă rabd neras* ar fi... expresii, şi tot astfel, la UDRESCU, *a pune în pămînt* „a semăna" etc). In orice caz, în măsura în care se justifică, unităţile frazeologice sînt binevenite în dicţionarele şi glosarele de cuvinte regionale, căci îmbogăţesc simţitor fizionomia lexicală a graiului prezentat.

Autorii de dicţionare şi de glosare regionale se străduiesc pe alocuri să explice *originea cuvintelor înregistrate.* Rară şi inconsecventă în unele izvoare (VICIU, BOCEANU, PAJURA, CIAUŞANU, COSTIN, COMAN), dar destul de sistematic prezentă în altele (PASCA, TODORAN, GLOS. REG.), secţiunea etimologică se justifică la termenii care n-au fost înregistraţi sau explicaţi (corect) de dicţionarele unilingve generale; pe de altă parte,' cînd autorii culegerilor sînt şi vorbitori ai graiului din care au adunat cuvintele, se presupune că adesea ei pot cu mai multă uşurinţă, cunoscînd împrejurările concrete, să lege aceste cuvinte de un etimon cert. Rezultatele globale în acest sector se dovedesc însă destul de modeste şi trădează, în multe cazuri, amatorismul culegătorului.

Din cele arătate pînă acum rezultă că dicţionarele şi glosarele explicative de cuvinte regionale se află sub nivelul dicţionarelor explicative generale, găsindu-şi cu destulă greutate, şi abia în ultima vreme, profilul adecvat, încercarea de a aduna tot acest material lexical (împreună cu acela furnizat de atlasele lingvistice române) într-un *Dicţionar regional* general al dialectului dacoromân, iniţiată cu peste un deceniu în urmă la Institutul de lingvistică din Cluj, avea în vedere nu numai concentrarea materialului specific, ci şi unificarea prezentării

lui. Din păcate, proiectul a fost abandonat pînă după elaborarea marelui dicționar academic, deşi rămîne să ne întrebăm dacă atunci lucrarea își va menține oportunitatea, de vreme ce întregul material lexical existent se varsă în prezent în dicționarul academic general.

în afară de dicționarele şi de glosarele semnalate, lexicografia românească mai dispune de două tipuri de lucrări strîns legate de obiectivele acestora. Din prima categorie face parte *Micul dicționar pentru explicarea provincialismelor şi a altor cuvinte din limba română (Oradea,* f. a.), elaborat de *Dumitru Oneț,* care adună, pe lîngă numeroase regionalisme (specific transilvănene), şi termeni care depăşesc sfera regională dar care, din punctul de vedere al autorului, meritau să fie explicați datorită „rarității" lor; dicționarul de regionalisme devine astfel şi un hibrid dicționar de arhaisme şi neologisme. Din a doua categorie fac parte mai multe studii preocupate să adune terminologia regională şi populară specifică unuia sau mai multor domenii de activitate ; avem a face, în acest caz, cu o terminologie locală specializată. Se pot cita în această ordine de idei lucrări ca *încercare de terminologie poporană română, Bucureşti, 1898,* a lui *Fr. Dame* (concentrată mai ales pe adunarea termenilor locali privind părțile casei, ale carului, ale războiul de țesut etc), *Terminologia agrară în limba română* a lui *Al. Bocănețu* (apărută în revista *Codrul Cosminului,* II-III, 1925-1926, şi apoi în extras), *Terminologia întrebuințată la plutăria lemnelor pe Bistrița,* de */. Ciupală* (publicată în *Revista pădurilor,* XXVII, *1913,* august-septembrie), dar mai ales *Terminologia exploatării lemnului şi a plutăritului* a lui *V. Arvinte* (în *Studii şi cercetări ştiințifice.* Filologie, Iaşi, VIII, *1957,* fascicula 1), aceasta organizînd materialul strict lexicografic şi oferindu-ne definiții lingvistice prețioase. în toate lucrările amintite, materialul lexical regional nu este însă izolat de cel popular. Oricum, ele conțin liste relativ bogate, care pot fi exploatate în diverse studii şi în dicționarele explicative generale.

VII. DICȚIONARE ŞI GLOSARE EXPLICATIVE ALE DIALECTELOR ROMÂNE SUD-DUNĂRENE

Considerăm întemeiat punctul de vedere al lingvisticii române tradiționale — şi acceptat încă de majoritatea specialiştilor contemporani —• potrivit căruia limba română are patru ramificații dialectale principale : dacoromâna, aromâna, meglenoromâna şi istroromâna. Am făcut această precizare preliminară pentru a justifica includerea, în lucrarea noastră, a lexicografiei dialectale sud-dunărene, deocamdată, în capitolul de față, a dicționarelor cu caracter explicativ. Deoarece dintre toate dialectele române numai cel dacoromân a devenit limbă națională şi literară, ni se pare firesc să subsumăm acestuia toate celelalte dialecte româneşti. între limba română literară şi variantele sale teritoriale se stabilesc astfel două serii de relații : pe de-o parte, în interiorul dacoromânei, între varianta literară şi graiurile regionale, raporturi ce au fost expuse pe plan lexicografic în capitolul anterior ; pe de alta, între româna literară şi dialectele sud-dunărene, relații ce vor fi cuprinse în capitolul de față.

Deşi necomparabilă nici din punct de vedere cantitativ şi nici ca nivel ştiințific general cu lexicografia explicativă dacoromână, cea dialectală sud-dunăreană dispune totuşi, pentru fiecare dialect în parte, de mai multe dicționare şi glosare, dintre care cel puțin unul satisfăcător.

a) Cel mai bine reprezentat ne apare *dialectul aromîn,* de altfel şi cel mai răspîndit dintre dialectele române sud-dunărene. O trăsătură evidentă a lexicografiei explicative aromâne o constituie faptul.că ea a fost realizată, cu puține excepții, chiar de vorbitori prin obîrşie ai dialectului.

Primul dicționar aromân explicativ tipărit din istoria lexicografiei române aparține lui Șt. *Mihăileanu :* se intitulează *Dicționar macedoromân* și a apărut la *București,* în *1901,* după moartea autorului[1]. Ca mai toate celelalte dicționare aromânești, lucrarea nu oglindește dialectul în întregimea lui, ci mai ales graiurile familiare lexicografului, în cazul lui Mihăileanu cele din regiunea Crușova, din Albania și din Serbia. Dicționarul face parte din categoria celor dialectale relativ bogate, avînd o listă de circa 10 000 de cuvinte-titlu. S-a reproșat însă autorului că a încărcat această listă cu forme inexistente în aromână, precum și cu termeni dacoromâni[2]. Mihăileanu are meritul incontestabil de a fi inaugurat un tip de dicționar dialectal explicativ ce va fi folosit drept model structural pentru multe dintre operele lexicografice dialectale ulterioare. Ca mai toți lexicografii următori, el a redat în transcriere fonetică sunetele specifice ale cuvintelor aromâne, servindu-se în acest scop de un sistem minimal de semne diacritice. Sub raport gramatical, aparatul științific al lucrării ne apare destul de complex : se indică sistematic categoria morfologică a cuvintelor înregistrate, numeroase forme-tip la verbe, pluralele neregulate sau rare la substantive, desinența feminină la adjective. Concepția de bază a secțiunii explicative este foarte înrudită cu aceea adoptată la dicționarele și glosarele dacoromâne de termeni regionali : cuvîntul dialectal se glosează prin elemente ale limbii române literare ; se folosește, după caz, cînd sinonimul literar unic dacoromân *(chirao* „doamna"), cînd cumulul de sinonime *(calp* „fals, contrafăcut"), cînd, în sfîrșit, perifrază explicativă, atunci cînd n-au fost găsite în româna literară corespondente sinonimice *(călimchiară* „broboadă de pînză de bumbac cu flori de jur-împrejur"). Cum însă în lucrare n-a fost adunat doar materialul lexical exclusiv specific al dialectului, inexistent în dacoromână, ci și cuvinte comune cu aceasta, foarte adesea termenii aromânești apar explicați prin corespondente dacoromâne identice *(duduirea* „duduirea" ; *pruncu* „prunc"), deosebindu-se astfel de dicționarele și glosarele de termeni regionali. Diversele accepțiuni ale cuvintelor apar, din păcate, într-o enumerare unică, continuativă, adesea excesiv de eterogenă *(căidisirea* „convorbirea, încîntarea" ; caică „caic, luntre, sanie"). Dicționarul conține extrem de numeroase contexte ilustrative personale, însoțite de Versiunea dacoromână *(ciarchia: „dă-mi nihiâmă ciarchia,* dă-mi puțin briceagul"), precum și unele unități frazeologice, explicate de asemenea în termeni dacoromânești *(,,U îşi diiklu,* a murit"). Opera lexicografică a lui Șt. Mihăileanu este lipsită de indicații etimologice și în general săracă în variante lexicale.

[1] Dinaintea acestuia (probabil din a doua jumătate a secolului al XIX-lea) datează însă manuscrisul în patru volume al lui Ioan Murnu, *Dicționar macedoromân,* foarte modest ca realizare, păstrat la Biblioteca Academiei, secția manuscrise, sub cotele 4822—4825. Cît despre Th. Cavollioti (v. și voi. I al acestei cărți, p. 16, amintit sub numele de Calioti) și Daniil Moscopoleanul, citați adesea și astăzi ca deschizători de drumuri în lexicografia aromână, ei nu-și justifică totuși pe deplin calitatea ce le-a fost acordată : primul ne-a dat doar un sumar vocabular-anexă trilingv (grec-aromân-albanez) la un fel de abecedar grecesc, *Protopiria,* tipărit la Veneția, în 1770 ; al doilea, un manual de conversație în patru limbi (greacă, albaneză, aromână, și bulgară), *Lexîkon tetraglosson,* anexat la cartea de lectură *Eisagogiki didaskalia,* apărută la Veneția, în 1794.

[2] P. Papahagi, *Graie aromâne, București, 1905, p. ?.*

Curînd după dicționarul pomenit, adică în *1906,* la *București,* apărea *Dicționarul macedoromân* al lui *I. Dalametra,* institutor din Caraferia (în apropiere de Salonic). în ciuda dorinței autorului ca lucrarea sa „să cuprindă aproape toate cuvintele acestui dialect" (p. III), ea reprezintă în realitate prin excelență lexicul din regiunea Veriei, și nu dialectul în ansamblu.

Cu o listă de cuvinte mai redusă decît a predecesorului (circa 7000 de articole), dar cu o structură foarte înrudită cu a sa, opera posedă unele însușiri suplimentare ce ne îndreptățesc să o considerăm superioară aceleia a lui Șt. Mihăileanu. Autorul a introdus în lucrare și neologismele (în măsura în care ele depășesc o circulație strict locală), iar, pe de altă parte, a eliminat pe cît posibil din ea raritățile lexicale și dacoromânismele. Spre deosebire de antecesor, Dalametra indică sistematic accentul cuvintelor-titlu (transcrise de asemenea cu un sistem simplificat de semne diacritice), înregistrează un număr mult mai mare de variante lexicale și de forme gramaticale.

Explicațiile semantice, exprimate prin mijlocirea dacoromânei literare, sînt și ele ceva mai insistente : predomină identificarea semantică priii cumul de sinonime (*cîftori* „a căuta, a cere, a cerceta" ; *cihtisit* „smintit, nebun"), procedeu mai explicit în cazul cînd sinonimele sînt polisemantice. Organizarea sensurilor la cuvintele polisemantice se dovedește și ea mai fericită : deși nu s-a renunțat cu totul la concentrarea într-o enumerare unică a unor accepțiuni diferite, autorul a introdus totuși în numeroase cazuri izolări mai ferme, cu cifre (*acîțari* „1. a prinde. 2. a închiria... 7. a atîrna..., a agăța"). Dacă comparăm cele două izvoare la secțiunea explicativă, constatăm superioritatea netă a lui Dalametra în privința analizei cuvintelor polisemantice și a dezvoltărilor semantice figurate. Și numărul unităților frazeologice (sintagme, locuțiuni, expresii, proverbe) care figurează în lucrarea lui Dalametra este mai mare decît la predecesor (sub cuvîntul *apă,* de exemplu, întîlnim două unități frazeologice la Mihăileanu, față de 15 la Dalametra). În schimb, volumul citatelor ilustrative redacționale a fost redus în mod simțitor la succesor. Semnalăm, în sfîrșit, că nici Dalametra nu a introdus în dicționarul său indicațiile etimologice.

Tot din primul deceniu al secolului nostru datează și mult criticatul *Etimologikon lexikon tis Kutsovlahikis glossis (Dicționarul etimologic al aromânei, Atena 1909),* al profesorului grec de origine aromână *Constantin Nicolaidi.* în pofida titlului său, care ne-ar putea îndemna să credem că avem a face cu un dicționar exclusiv etimologic, lucrarea are și caracter explicativ, motiv pentru care am încadrat-o în capitolul de față. Autorul înregistrează cuvintele aromâne cu alfabet grecesc și în transcriere latină. La cele 6657 cuvinte-titlu[1] se adaugă și unele variante lexicale, dar mai ales lungi serii de forme gramaticale, fără precedent în lexicografia dialectului. Cuvîntul aromân este explicat prin greacă și prin dacoromâna literară (de obicei prin sinonime sau cumul de sinonime), după care urmează, ca în dicționarele anterioare, contexte ilustrative (personale). De altfel, observăm că dicționarele lui Mihăileanu și Dalametra au fost puse serios, la contribuție de Nicolaidi, fără ca lucrarea sa să fie o simplă „compilație" a acestor izvoare, cum considera Th. Capidan[1]. Inovația cea mai importantă față de antecesori o constituie introducerea indicațiilor etimologice. Autorul nu se limitează însă la arătarea originii cuvintelor aromâne : punînd față în față etimonul termenului aromân și al corespondentului dacoromân, el încearcă să stabilească diferențele lexicale specifice dintre cele două dialecte în privința originilor. Rezultă, de exemplu, din această confruntare, că în dialectul aromân 2605 cuvinte ar fi de origine latină, 3460 de origine greacă, 185 de origine slavă etc, în timp ce în dacoromână 3562 de cuvinte ar proveni din latină, 1165 din slavă, 685 din greacă etc[2]. Există însă, în confruntarea întreprinsă, un viciu de principiu fundamental : autorul n-a ținut seamă că limitele lexicului dacoromân nu se suprapun peste cele ale lexicului aromân; pentru numeroase cuvinte aromâne, dacoromâna dispune de corespondente sinonimice multiple, de origini diferite, din care în dicționar n-a fost solicitat de obicei decît unul, la întîmplare (de exemplu, *tinie* s-a explicat prin „onoare, nu și prin „cinste"). Pe de altă parte, dacoromâna, în varianta ei literară, ca limbă de cultură evoluată, are un ansamblu lexical cu mult mai bogat decît aromâna, adică numeroși termeni fără corespondent în dialectul sud-dunărean (mai ales neologismele tehnico-științifice), care, în consecință, n-au putut fi „prinși" în dicționarul dialectal. La viciul amintit se adaugă și altele, importante, care afectează serios rezultatele statistice globale obținute : ni se pare suficient să amintim că peste 1 000 de termeni de origine turcă din dialectul aromân sînt trecuți ca provenind din greacă, că multe cuvinte de origine necunoscută se explică în mod forțat prin greacă sau latină, că mai toate neologismele romanice din dacoromână se consideră latinești, în

[1] Cifra exactă ne-o furnizează Th. Capidan în *Reponse critique au Dictionnaire d'etymologie koutzovalaque de Constantin Nicolaidi,* Salonic, 1909, p. 6.

[1] Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân,* București 1932, p. 124.

[2] Vezi Th. Gapidan, *Reponse critique* cit., p. 7

sfîrşit, că pentru elementele slave se preiau fără ezitare soluțiile lui Cihac, izvor mediocru la acest capitol. Ca şi Cihac, Nicolaidi era străin de cunoaşterea legilor fonetice care acționează în diverse etape ale dezvoltării limbii sau la trecerea unui cuvînt dintr-o limbă în alta prin împrumut ; considerînd că asemănarea formală cît de aproximativă este singură suficientă, lexicograful a putut explica pe *alina* dintr-un termen latinesc *ad-levo,* pe *adaru* dintr-un latinesc *ad-halo* etc. Concluziile ni se pare că se impun de la sine : dicționarul lui Nicolaidi, satisfăcător în secțiunea sa explicativă, rămîne un izvor nesigur în secțiunea etimologică, depăşită chiar de la apariția lucrării.

Seria dicționarelor explicative propriu-zise ale dialectului aromân se încheie cu o operă de proporții monumentale : este vorba de *Dicționarul dialectului aromân, general şi etimologic (Bucureşti, 1963)* al binecunoscutului cercetător aromân *Tache Papahagi.* Avem a face cu cea mai întinsă operă lexicografică închinată unui dialect român sud-dunărean şi singura care poate rivaliza din multe puncte de vedere cu cele mai bune dicționare similare dacoromâne. Lucrarea reprezintă rezultatul unei munci de aproape patru decenii, duse cu o perseverență greu de comparat. Autorul a atins, prin ea, întîia oară pentru dialectul aromân, două obiective de mare importanță : a reunit un material lexical provenind din aproape toate graiurile aromâne şi din toate epocile de scris (adică din secolul al XVIII-lea încoace). In consecință, de asemenea pentru întîia dată, el a plecat de la texte şi a excerptat în mod exhaustiv izvoare variate, începînd de la Cavallioti şi Codex Dimonie şi ajungînd pînă în secolul nostru. La materialul din izvoare se adaugă unul tot atît de prețios, cules prin anchete personale efectuate în mai multe graiuri ale dialectului aromân. Nu pare de mirare, în aceste condiții, că lista de cuvinte a dicționarului se dovedeşte de două ori mai bogată decît a celui mai bogat dicționar aromânesc de pînă la el (al lui Mihăileanu), ajungînd la circa 20 000 de articole. Este însă adevărat că procedeul autorului de a face din numeroase variante lexicale cuvinte de sine stătătoare (adică înregistrate şi prezentate independent) grevează asupra aprecierii noastre cantitative globale, dar, oricum, lista de "cuvinte rămîne şi aşa impunătoare. Cît despre obiecția ce s-a făcut lexicografului de a fi înregistrat în opera sa prea multe rarități lexicale ori chiar unele „dacororhânisme" întîlnite în textele aromâne[1], ea nu ni se pare justificată pentru un dicționar care se declară general şi care, în consecință, are nu numai dreptul, dar şi datoria de a cuprinde cît mai multe elemente ale vocabularului ; în ceea ce priveşte cazul special al dacoromânismelor, de vreme ce au fost depistate în texte aromâne autentice ele nu pot fi considerate dinafară dialectului sud-dunărean care, cum se ştie, n-a scăpat de influența dacoromânei, pătrunsă mai ales prin intermediul şcolii. Autorul a aplicat un sistem de transcriere de o consecvență ireproşabilă, a indicat fără excepție accentul cuvintelor-titlu polisilabice, a înregistrat o mare bogăție de variante lexicale (alături de cuvîntul-titlu sau, cum am spus deja, ca articole independente) şi extrem de numeroase forme gramaticale. Secțiunea explicativă a fost concepută în dacoromâna literară şi în franceză, pentru ca lucrarea să fie în mai mare măsură accesibilă cercetătorilor străini. Se poate reproşa totuşi lexicografului faptul că în explicația dacoromânească s-a arătat adesea excesiv de sintetic, „traducînd" printr-un corespondent unic termeni aromâni ale căror limite semantice depăşeau în realitate acest corespondent. Astfel„ aromânul *gură* se explică exclusiv prin dacoromânul *gură,* deşi termenul aromân avea sensuri suplimentare față de corespondent, cum ne dovedesc indicațiile semantice franceze, mai analitice, care urmează („pretexte", „rapport", „medire" etc). Ca nivel general, secțiunea explicativă întrece însă în mod evident tot ce s-a produs în lexicografia dialectului. Foarte prețioase ni se par şi sinonimele aromâne ale cuvîntului-titlu, care încheie partea explicativă a lucrării *(longie :* „Sinonime : *larmă, lavă, loscut"; parmen:* „Sinonim : *loat").* Urmează indicarea tuturor izvoarelor lexicografice (dicționare şi glosare) în care a fost înregistrat cuvîntul-

[1] Vezi Matilda Caragiu-Marioțeanu, [recenzia] *Tache Papahagi, Dicționarul dialectului aromân, general şi etimologic...,* în *Limba română,* XII (1963), nr. 4, p. 375 şi urm.

titlu sau variantele sale, precum şi bogate citate ilustrative ce demonstrează existenţa sensurilor consemnate. Spre deosebire de predecesori, care se limitau la contexte proprii (aşa-numitele citate „redacţionale") sau cel mult la unele obţinute de la comunicanţi, T. Papahagi pune pentru prima dată din plin la contribuţie citate extrase din izvoare scrise, cu trimiterea exactă la texte. La cuvintele polisemantice, citatele nu sînt legate direct de fiecare sens în parte, ci urmează după enumerarea tuturor sensurilor, izolate, ca şi acestea, cu cifre corespunzătoare (de exemplu, la cuvîntul *loc,* după indicarea în limba franceză a 13 corespondente semantice, ni se oferă contexte pentru fiecare nuanţă semantică în parte). Procedeul mai fusese folosit la noi de A. Philippide, în dicţionarul academic abandonat. Citatele sînt la rîndul lor urmate de numeroase proverbe şi expresii. Atît citatele cît şi unităţile frazeologice aromâne apar reformulate în termeni dacoromâni. Punctul forte al dicţionarului îl constituie secţiunea etimologică. Autorul s-a întemeiat aici pe o documentare impresionantă, ţinînd seamă în luarea unor decizii de tot ce s-a spus despre originea cuvintelor respective, apelînd la numeroase paralele balcanice şi romanice, împingînd documentarea existentă pînă la cercetarea personală şi dovedind o siguranţă care nu pare întrecută decît de un spirit de prudenţă justificat. Nu lipseşte din această secţiune nici posibilitatea etimologiei multiple şi nici indicarea mai multor soluţii etimologice, internă şi externă. în numeroase cazuri concrete, materialul informativ adunat de T. Papahagi în secţiunea etimologică poate servi ca model şi izvor dicţionarelor dacoromâne corespunzătoare.

în afară de dicţionarele explicative aromâne citate, dialectul mai dispune de cîteva glosare-anexă, de valori şi întinderi variate. Cel mai cuprinzător este inclus în culegerea de texte a lui *P. Papahagi, Basme aromâne* şi *glosar, Bucureşti, 1905.* Organizat pe structura dicţionarelor explicative aromâne din primul deceniu al secolului nostru, glosarul amintit explică termenii dialectali prin corespondentul dacoromân, grupează sub cifre sensurile cuvintelor polisemantice, intercalează printre cele 6 000

de cuvinte-titlu şi nume proprii (de persoane şi de aşezări), oferă numeroase citate şi expresii metaforice, trimite la pagina textului popular unde se găseşte cuvîntul, în sfîrşit introduce ici şi colo indicaţii etimologice sumare.

Mult mai redus se dovedeşte glosarul aceluiaşi filolog anexat la a treia ediţie a *Gramaticii române sau macedoromâne* a lui *Mihail G. Boiagi, Bucureşti, 1915* (cuprinde abia 2 000 de cuvinte-titlu), şi, de asemenea, glosarul lui *G. Weigand* la al doilea volum al monografiei sale *Die Aromunen, Leipzig, 1894,* care însă trebuie încadrat mai degrabă printre dicţionarele bilingve, de vreme ce ne dă numai corespondentul german al termenilor aromâni, nu şi cel dacoromân[1].

b) Mai slab reprezentată din punct de vedere cantitativ ne apare lexicografia *dialectului meglenoromân,* domeniu în care se impune în primul rînd personalitatea lui *Th. Capidan.* Volumul al III-lea al remarcabilei sale monografii *Meglenoromânii* cuprinde în exclusivitate un *Dicţionar meglenoromân (Bucureşti, 1936),* posedînd calităţi puţin obişnuite, care vădesc îndelungata experienţă de lexicograf a autorului la elaborarea dicţionarului academic al limbii române condus de S. Puşcariu. Lista de cuvinte a lucrării (circa 10 000 de elemente lexicale) este similară cu aceea cuprinsă în dicţionarul aromân amintit al lui Şt. Mihăileanu, şi rezultă din patru surse principale : din textele culese de autor şi publicate în al doilea volum al monografiei sale ; din lucrarea anonimă meglenită *Cum si cată bubili* („Cum se cultivă viermii de mătase"), apărută la Salonic, în 1907; din numeroase comunicări adunate de la vorbitori ai dialectului meglenit; în sfîrşit, din materialul cules pentru *Atlasul lingvistic român* în urma anchetelor făcute, împreună cu Sevei' Pop, printre megleniţii din Cadrilater. Opera constituie un model de organizare fermă, unitară, cu multe trăsături care ne amintesc, la scară redusă, de marele dicţionar academic românesc la care Capidan lucra efectiv de circa trei decenii. De aici a fost preluată, de exem-

[1] Cît despre G. Pascu şi Chr. Geagea, ei vor' fi amintiţi ca lexicografi ai dialectului în capitolul consacrat dicţionarelor etimologice româneşti.

piu, metoda „cuiburilor" lexicale, potrivit căreia deriva tele se află grupate împreună cu termenul-mamă ; au foa eliminate însă excesele modelului în această privință în „cuibul" lexical fiind acceptate doar derivatele priu-zise, interne, ale cuvîntului-titlu, iar, pe de alt parte, din nou spre deosebire de lucrarea amintită, c vatele subsumate apar aproape fără excepție cu definiţij independente. Tot de la predecesorul academic provinij grija de a strînge cît mai multe variante lexicale, dar ma cu seamă ramificarea migăloasă pe sensuri şi pe subsenj suri a cuvintelor polisemantice ; avem a face cu cel ma complex dicționar dialectal din punctul de vedere al sec ţiunii explicative *(dar* vb. „1. Durez (cu înțelesul de) dese, clădesc, fabric, fac... 2. (Despre bucate) Prepar, gă tesc. 3. (refl.) Devin... //Devin cum eram înainte, ocu| locul de mai înainte. 4. (refl.) Mă îmbrac" ; *tsăpăraşcă* „(La uneltele de plug) Ţăpoiul cu care se strînge fînul., //(La oi) Semn la ureche în formă de furculiță"). Stnă| duindu-se să formuleze definiţii cît mai explicite, autor apelează în mai mare măsură decît ceilalţi lexicografi dialectelor sud-dunărene la cumulul de sinonime, la pe: frază şi mai ales la termenii asociativi *(bardză :* „Num^ de capră, cf. neagra, rusa, siva etc"). O altă carac teristică a operei lexicografice amintite o constituie mărul mare de izvoare ce susţin definiția dată, precur şi înlocuirea citatelor redacționale, personale, cu u extrase din texte sau provenite de la comunicanți localij citaţi ca atare. Ca şi lucrarea de mai mari proporții a lu T. Papahagi, pentru dialectul aromân, dicționarul megle noromân al lui Th. Capidan este în egală măsură etime logic. Deşi în general sumară, secţiunea etimologică operei ne apare de o mare exactitate, rivalizînd cu cel| mai bune dicționare similare dacoromâne. în sfîrşit, torul a năzuit să ne ofere în opera sa şi paralelele arc mâne ; ori de cîte ori acestea au fost găsite, ca simple va^ riante lexicale sau ca termeni cu totul independenţi de i meglenoromâni, ele apar inserate în încheierea fiecărv. articol. Dicţionarul lui Capidan rămîne şi astăzi o operă de referință fundamentală ; singurul regret ce se poatq exprima în legătură cu el este faptul că n-a reuşit si

reprezinte în mai mare măsură din punct de vedere cantitativ dialectul sud-dunărean.

La limita dintre glosarele-anexă şi dicționarele dialectale propriu-zise se află două opere lexicografice meglenoromâne avînd ca autori pe P. Papahagi şi, respectiv, pe I. A. Candrea, foarte asemănătoare între ele prin mai multe caracteristici esențiale ; este vorba de vocabularul publicat de P. *Papahagi* în partea a doua a lucrării sale *Meglenoromânii, Bucureşti, 1902,* şi de *Glosarul meglenoromân* al lui *I. A. Candrea,* apărut în revista *Grai şi suflet,* III, VI şi VII (1927, 1934, 1937). Ambele lucrări au o listă de cuvinte aproximativ egală (circa 4 000) ; în ambele, această listă cuprinde nu numai termenii aflați în textele culese şi tipărite de autori, ci şi cuvinte, forme şi sensuri din alte izvoare meglenoromâne, publicate sau comunicate. Explicaţia prin sinonime unice primează (PAPAHAGI : *„curmat* bucată" ; CANDREA : *„curban* jertfă"), iar nuanțele cuvintelor polisemantice meglenoromâne se despart prin punct şi virgulă (PAPAHAGI : *cuvîciu* fierar ; numele insectei răgace ; cărăbuş" ; CANDREA : *„curdisiri* a se pune, a se aşeza ; a se fuduli") sau chiar prin cifre (CANDREA : *„cupă* 1. baniță... 2. măsură de 1/2 oca... 3. cupa ciobanului"). Numărul de citate este redus în ambele opere lexicografice (căci izvoarele trimit de obicei la pagina textului publicat). O ultimă trăsătură comună o constituie procedeul de a indica, ici şi colo, cînd se consideră necesar, corespondentele aromâne. Ceea ce deosebeşte în schimb pe Candrea de predecesor este prezența numelor proprii în lista de cuvinte o lucrării sale, formele gramaticale şi variantele lexicale cu mult mai numeroase, folosirea unui sistem de transcriere mai complex şi introducerea indicaţiilor etimologice pentru cuvintele meglenoromâne de origine bulgară şi turcă, ce-1 interesau în mod deosebit pe autor.

Evident mai redus, dar conceput pe o structură asemănătoare cu lucrările mai sus-pomenite, se prezintă glosarul anexat de P. *Papahagi* la culegerea de texte dialectale intitulată *Românii din Meglenia (Bucureşti, 1900).* Cuprinzînd circa 1 600 de cuvinte-titlu, glosarul are în plus, față de versiunea din anul 1902, unele indicaţii etimologice care arată limba de origine (la cuvintele

moştenite şi împrumutate) sau cuvîntul-bază (la derivatele interne).

c) După încercări de mică importanţă şi neîncheiate[1], *dialectul istroromân* debutează propriu-zis în istoria lexicografiei române prin *Ioan Maiorescu.* Maiorescu este unul dintre primii dacoromâni care întreprinde o călătorie de studii în Istria, încheiată între altele cu elaborarea unui Vocabular *istriano-român.* La moartea profesorului, întîmplată în 1864, vocabularul nu era întru totul finisat, dar el va fi publicat astfel, doar cu rectificări de ortografie, de către fiul decedatului, Titu Maiorescu, mai întîi în revista *Convorbiri literare* (începînd din 1872), apoi în volum *(Ioan Maiorescu, Itinerar în Istria şi Vocabular istriano-român, Iaşi, 1874,* retipărit în 1900)[2]. Deşi elaborată de un filolog diletant şi cu o listă de cuvinte redusă la abia 1399 de articole-titlu[3], opera lexicografică are o serie de calităţi demne de subliniat. Impresionează mai întîi mulţimea variantelor şi a formelor gramaticale înregistrate, precum şi indicaţiile sistematice asupra circulaţiei termenilor în interiorul dialectului *(invărt.-* „în Jeiune" ; *bisaje :* „e uzitat mai mult în Schitazza"). Explicaţiile semantice, în dacoromâna literară, sînt ceva mai insistente decît în alte dicţionare dialectale similare şi adesea însoţite de sjnonime ale dialectului *(bevandă :* „se mai zice *junta* şi *scaveţ"; calteţă :* „tot una cu *bicivele")* ori de precizări lexicale suplimentare extrem de utile *(bojitele :* „crăciun. Numirea *crăciun* nu le e cunoscută" ; *chiar:* „limpede, chiar, însă niciodată ca adverb, în loc de *togmai").* în multe cazuri, se arată şi limba de origine a cuvintelor istroromâne, dar cunoştinţele autorului sînt aici 'extrem de limitate. Titu Maiorescu a adăugat corespondentului dacoromân din original şi pe cel german, cu scopul declarat de a face din acest vocabular un izvor de mai mare utilitate pentru specialiştii străini. S-a imputat, pe bună dreptate, lui I. Maiorescu, faptul de a fi remodelat, în sens latinist, formele istroromâne culese de pe teren şi de a fi dacoromânizat muie variante lexicale specifice ale dialectului sud-dunărean[1]. Din punct de vedere istoric, lucrarea sa are totuşi o valoare incontestabilă.

[1] Vezi semnalările lui S. Puşcariu din *Studii istroromâne,* voi. al III-lea, Bucureşti, 1929, p. 5 şi urm.

[2] Cronologic acest vocabular îşi avea locul în primul volum al *Schiţei* noastre, dar am preferat, pentru unitatea prezentării lexicografiei dialectale, să-1 deplasăm aici.

[3] I. Popovici, *Dialectele române. IX. Dialectele române din Istria.* Partea a 2-a, Halle, 19^9. p. X. afirmă, în mod greşit, că ar fi numărat în vocabularul lui I. Maiorescu 1215 cuvinte.

Ea este urmată de altele, de mică întindere, aparţinînd lui Fr. Miklosich, A. Ive, Th. Gartner, G. Weigand, St. Nanu ş. a.[2] Dar prima lucrare lexicografică fundamentală, neîntrecută nici astăzi, asupra dialectului istroromân aparţine lui *Arthur Byhan :* se cheamă *Istrorumänisches Glosar* şi a apărut la *Leipzig,* în *1899,* în al şaselea volum al cunoscutei publicaţii *Jahresbericht des Instituts filr rumänische Sprache.* Lista de cuvinte a glosarului (2476 de articole-titlu) este în continuare net inferioară dicţionarelor consacrate celorlalte dialecte române, dar lucrarea, explicativă, comparativă şi etimologică totodată, prezintă un mare interes. Autorul a exploatat în ea mai toate textele şi listele de cuvinte istroromâne apărute pînă atunci. Termenul-titlu se reproduce cu un sistem simplificat de semne diacritice, însoţit de numeroase forme gramaticale, cu indicarea izvoarelor şi adesea chiar a punctului geografic de unde provine. Urmează şiraguri întregi de exemple contextuale, glosarul fiind, din acest punct de vedere, unul dintre cele mai bogate izvoare lexicografice pentru dialectele române sud-dunărene. Explicaţia de bază se dă în limba germană (adesea excesiv de sintetic), dar întrucît Byhan adaugă la ea şi corespondentele româneşti din celelalte dialecte (în primul rînd din dacoromână), opera sa poate fi încadrată în rîndul celor explicative. Aparatul ştiinţific al dicţionarului este pur şi simplu impunător, cu citarea exactă a nenumărate izvoare documentare. Remarcabilă se dovedeşte în general şi secţiunea etimologică, îndeosebi prin identificarea originii cuvintelor împrumutate din slavă ; mai puţin exactă pare însă această secţiune în privinţa neologismelor romanice.

[1] S. Puşcariu. *Studii istroromâne,* cit., p. 27 şi urm.

[2] *Ibidem,* p. 46 şi urm.

Un dicționar al dialectului istroromân — cuprinzînd de asemenea paralelele din celelalte dialecte românești — a început și M. Bartoli, în primul deceniu al secolului nostru ; conceput ca o completare a glosarului lui Byhan, el n-a putut fi dus la bun sfîrșit[1].

O încercare similară, dar încheiată, aparține lui *I. Popovici:* în partea a 2-a a lucrării sale *Dialectele române. IX. Dialectele române din Istria (Texte și glosar), Halle, 190.9,* autorul introduce un vocabular istroromân de 2515 cuvinte (la care adaugă și un supliment de 98 cuvinte publicat în primul volum, apărut ulterior, în 1914, la Halle). în ciuda aparențelor, nu avem a face cu un glosar al textelor reproduse în volum, ci cu o operă lexicografică independentă ca structură, în care autorul își propune să-1 corecteze și să-1 completeze pe Byhan, și care totodată se rezumă la lexicul strict contemporan al dialectului. S-a demonstrat însă că în realitate vocabularul lui I. Popovici rămîne inferior operei lui Byhan, fiind, în esență, un plagiat simplificat al ei[2]. Deși net defavorabil lui Byhan, Popovici își construiește lucrarea pe a celui criticat, dovedindu-se mult mai inconsecvent decît antecesorul în transcrierea formelor dialectale, eliminînd variantele lexicale și citatele acestuia, alegînd, adesea în mod eronat, o singură explicație etimologică din opera predecesorului, apelînd de prea multe ori în secțiunea explicativă la corespondente regionale (bănățenești), dînd traduceri inexacte în germană și, mai grav, necontrolînd pe teren, cum afirmase, cuvintele înregistrate de vocabularul lui Byhan, adică trădînd o lipsă de probitate științifică inadmisibilă.

La operele de mai sus se adaugă mai tîrziu o serie de dicționare-anexă, printre care acela publicat de S. *Pușcariu* în *Studii istroromâne,* cit., p. 301 și urm., dar mai ales glosarul care încheie culegerea de *Texte istroromâne* publicată la *București,* în *1959,* de *Traian Cantemir,* foarte sumar ca structură, dar neașteptat de bogat prin lista lui de cuvinte (cuprinde circa 2 000 de articole-titlu).

[1] *Ibidem,* p. 97 și urm.
[2] *Ibidem,* p. 143 și urm.

Să pomenim, cu regret, și de intenția lui *Sextil Pușcariu* (exprimată în *Studii istroromâne,* cit., p. 3) de a ne oferi, ca al patrulea volum al *Studiilor istroromâne,* un cuprinzător dar nerealizat *Dicționar istroromân.*

în sfîrșit, ni se pare util să prezentăm aici pe scurt activitatea lexicografică a istrianului Andrei Glavina. După studii făcute în școlile din România, Glavina se întoarce, la începutul secolului nostru, în mijlocul compatrioților săi și adună, la îndemnul dacoromânului A. Viciu, un bogat material dialectal. El elaborează și publică, între altele, în gazeta blăjeană *Unirea* (din *1904),* un *Glosar româno-istrian* de 593 de cuvinte ; lucrarea este unică în felul său, întrucît pleacă de la dacoromâna literară spre dialect. Extrem de sumar, fără nici un aparat științific, glosarul alătură doar termenului dacoromân corespondentul istroromân (urmat, pe alocuri, de cîte un context ilustrativ). în partea istroromână, Glavina se lasă adesea influențat, conștient sau nu, de româna literară, și consideră drept istroromânisme cuvinte care, în realitate, sînt forme dacoromânești. Lexicograful a încercat ulterior să elaboreze, după o schemă identică, și un *Glosar istroromân-dacoromân,* pe care n-a izbutit să-1 ducă la bun sfîrșit, lucrarea fiind publicată, cu goluri serioase și după moartea autorului, de S. Pușcariu (în *Studii istroromâne,* cit., p. 200 și urm.).

Lexicografia românească dialectală sud-dunăreană are o deosebită valoare documentară în condițiile actuale, cînd cele trei dialecte sud-dunărene tind să se piardă tot mai mult în masa limbilor înconjurătoare. Concepute și realizate pe baza unui material adunat cu decenii în urmă, dicționarele și glosarele dialectale nu au putut cuprinde lexicul sud-dunărean în totalitatea lui, iar, pe de altă parte, ele nu mai reflectă astăzi situația reală de pe teren. în aceste condiții, ni se pare că elaborarea în viitorul apropiat a unui dicționar unic, cît mai complet, al celor trei dialecte sud-dunărene ar constitui un act de cultură extrem de necesar.

VIII. DICȚIONARELE ENCICLOPEDICE

Unele aspecte legate de lexicografia enciclopedică românească au fost deja atinse în mai multe capitole anterioare ale volumului de față, cu prilejul prezentării dicționarele elaborate de L. Șăineanu (v. p. 92 și urm.), I. A Candrea — Gh. Adamescu (v. p. 120 și urm.), precum și a dicționarelor de terminologii speciale (v. p. 161 și urm.). In primele două cazuri citate, ne-am văzut obligați să urmărim activitatea lexicografică enciclopedică în afara acestui capitol pentru motivul că ea s-a concretizat doar în anexe atașate unor dicționare explicative prin excelență lingvistice și, de aceea, nu ni s-a părut potrivit să rupem partea de tot. Cît despre dicționarele explicative de terminologii speciale, dat fiind structura lor adesea eterogenă, lingvistică și enciclopedică totodată, pe de-o parte, și faptul că se limitează la domenii circumscrise de activitate (unice sau înrudite), pe de alta, ele justificau, credem, izolarea într-un capitol de sine stătător al lucrării.

Am rezervat așadar capitolul de față *operelor lexicografice independente în care materialul este prezentat de la un capăt la celălalt noțional și care depășesc, prin obiectivul lor, limitele unui anumit domeniu de activitate.*

Se vorbește în mod curent în lexicografia enciclopedică despre două tipuri de opere : dicționarele enciclopedice și enciclopediile propriu-zise. Distincția, deși nu suficient de clară, se poate totuși susține ; ea se bazează pe ideea fundamentală că în enciclopediile propriu-zise expunerea faptelor, organizată lexicografic, se desfășoară pe spații ample, cu un spor de amănunte, de analize, de ramificații. Acceptînd în general această distincție, rămîne să ne întrebăm dacă lingvistica românească dispune pînă acum de o asemenea operă. Răspunsul ni se

pare a fi negativ. Am putea să luăm eventual în considerație *Enciclopedia României,* începută în al patrulea deceniu al secolului nostru de un mare colectiv, avînd ca responsabil pe sociologul D. *Guști.* Dar în cele patru volume tipărite ale lucrării (din șase, cîte fuseseră proiectate), apărute la *București,* între anii *1938* și *1943,* și consacrate organizării statale, istoriei și economiei naționale, imensul material de fapte nu este orînduit alfabetic nici măcar în jurul unor noțiuni fundamentale și nici tratat cu instrumente lexicografice. Avem a face doar cu o înșiruire de studii monografice pe o temă dată, dispuse cap la cap potrivit unui sumar. De aceea, considerăm că *Enciclopedia României,* altfel foarte bogată în date și fapte, trebuie scoasă cu totul din rîndul operelor lexicografice.

In schimb, dacă luăm în considerație și încercările neterminate, constatăm că recolta de *dicționare enciclopedice românești* este relativ bogată și că ea înregistrează chiar unele rezultate calitative notabile, în mai multe direcții. Lexicografia românească dispune de patru tipuri de dicționare enciclopedice : dicționare enciclopedice cu caracter general și universal, cu caracter general și național, de personalități universale și de personalități naționale.

Primul dicționar enciclopedic cu *caracter general și universal* terminat din istoria lexicografiei române este cunoscuta *Enciclopedie română,* publicată, după cum se știe, în trei volume, la *Sibiu,* între anii 1898 și 1904. Lucrarea a fost inițiată de *Asociațiunea pentru literatura română, și cultura poporului român* și condusă de o personalitate puțin cunoscută astăzi, C. *Diaconovich,* căreia disciplina îi datorează însă o mare izbîndă. Merită să urmărim, pe scurt, istoricul acestei remarcabile opere lexicografice, căci el ni se pare din multe puncte de vedere pilduitor prin spiritul de organizare exemplară, de stăruință și abnegație ce îl patronează. Lucrările preliminare de elaborare a dicționarului au început în anul 1895, prin întocmirea listei de cuvinte. „Biroul enciclopediei", cu concursul colaboratorilor externi, a alcătuit un glosar

maximal, format din aproape 60 000 de termeni-titlu. Pentru cuvintele de uz internațional, autorii s-au servit în alcătuirea glosarului de izvoare lexicografice străine *(Meyer's Konversationslexîkon* şi *Larousse),* în timp ce pentru realitățile româneşti s-au compus liste pe specialități -rezultînd dintr-o minuțioasă analiză originală. Din lista inițială, conducerea lucrării a selectat un număr de 37 622 de articole-titlu, încercînd însă să sacrifice mai puțin din materialul național. Reîmpărțit pe specialități, glosarul general astfel selectat a fost înaintat pentru avizare şi elaborare specialiştilor din toate domeniile cunoaşterii. *Enciclopedia română* este prima operă lexicografică națională alcătuită prin colaborarea unui mare număr de specialişti ; ea numără 172 de colaboratori mai statornici, cei mai mulți voluntari, din toate provinciile româneşti, printre care pot fi citate numeroase nume ce fac cinste culturii naționale : Gr. Antipa, T. Antonescu, V. Babeş, T. Burada, O. Densusianu, D. Evolceanu, T. Maiorescu, S. Minovici, G. Murgoci-Munteanu, C. Rădulescu-Motru, D. Onciul, Z. Panțu, A. D. Xenopol ş. a. Responsabilul întreprinderii a vădit un surprinzător spirit de orientare în alegerea colaboratorilor, mulți la începutul carierii lor şi prin urmare pe atunci abia cunoscuți.

Concepută inițial în două volume (şi în limitele a 120 de coli de tipar), lucrarea va ieşi pînă la urmă în trei tomuri voluminoase (ce însumează 200 de coli), încheindu-se după aproape un deceniu de muncă efectivă, în anul 1904. Amplificarea dicționarului, în timpul elaborării lui, se explică prin două împrejurări principale : prin interesul sporit acordat realităților româneşti, precum şi prin lărgirea limitelor articolelor aparținînd unor ramuri ştiințifice de însemnătate practică largă (medicina, agricultura etc.) ; ambele aceste tipuri de cuvinte au adesea în economia lucrării proporțiile unor articole de enciclopedie propriu-zisă. S-a lăsat autorilor o libertate aproape deplină în elaborarea materialului informativ, de aceea lucrarea rămîne inegal proporționată nu numai între domenii, ci chiar între cuvinte de acelaşi tip, ale unui domeniu unic. Redactorul responsabil al lucrării nu şi-a permis să intervină în structura articolelor, ci s-a limitat doar, în cele şapte revizii ale materialului, să elimine

unele contradicții de conținut, unele neclarități, sau să atenueze unele trăsături regionale de exprimare şi să lege mai bine între ele articolele înrudite. Revizia limitată a lui C. Diaconovich se explică nu numai prin imposibilitatea sa de a aborda atîtea domenii ale cunoaşterii, ci şi (sau poate mai ales) prin împrejurarea că articolele ce reprezintă contribuții personale, foarte numeroase, poartă iscălitura celor care le-au elaborat şi care, prin urmare, răspund în întregime de conținutul lor. Patru însuşiri ale lucrării impresionează în mod deosebit : amploarea listei de cuvinte, neatinsă vreme de şase decenii de nici un alt dicționar românesc ; o bogăție deosebită (şi în general exactă) a informației ; locul însemnat ocupat în ea de realitățile româneşti, ce constituie partea originală şi cea mai valoroasă a dicționarului ; în sfîrşit, accesibilitatea prezentării. La Expoziția ştiințifică ce a avut loc la Bucureşti, în anul 1903, lucrarea a fost distinsă cu Medalia de aur.

Care sînt, în linii mari, structura şi conținutul lucrării ?

In lista de cuvinte, numele comune şi cele proprii sînt dispuse într-o organizare alfabetică unică ; numele comune sînt alese pe criterii noționale din familia lexicală şi, în consecință, fiecare termen reprezintă o întreagă familie lexicală, iar cuvintele nelegate de noțiuni tehnico-ştiințifice (în sens larg) nu sînt reprezentate în lucrare. Cu alte cuvinte, avem a face cu un dicționar general de nume proprii şi cu unul circumscris de nume comune, cuprinzînd terminologia specifică a principalelor domenii de activitate. Deşi nu sînt înregistrați independent în lucrare, membrii familiei lexicale sînt totuşi adesea pomeniți la cuvîntul care reprezintă această familie (de exemplu, la articolul despre *arhondar* se arată că în „mănăstirile femeieşti" funcția arhondarului este îndeplinită de *„o arhondăreasă"* şi că *„arhondăria* se numeşte... locul din mănăstire rezervat oaspeților"). Cu un asemenea mod de organizare, numărul de cuvinte explicate în dicționar este în realitate cu mult mai mare decît acela pe care îl obținem prin însumarea articolelor-titlu. Spiritul enciclopedic este însă împins mai departe, prin gruparea, într-un articol-titlu, în jurul unei noțiuni de bază, a mai

multor noțiuni înrudite din familii lexicale deosebite ; sub noțiunea *car,* de exemplu, se definesc, cu indicarea deosebirilor specifice de rigoare, *căruța, telega, poștalionul, camionul* și *suianele.* In economia generală a dicționarului se mai observă că, din punct de vedere cantitativ (ca număr și ca volum), numele proprii covîrșesc pe cele comune, constituind cu evidență obiectivul principal al autorilor.

Autorii s-au străduit să înregistreze cuvintele sub forma lor mai cunoscută, adăugind însă la aceasta atît variantele concurente cît și termenii sinonimi. La numele comune apar adesea indicații etimologice originare, puțin «tile de vreme ce ele nu explică de obicei și sensul elementelor lexicale primare. Prima parte a secțiunii explicative conține de regulă prezentarea generală a noțiunii, cu genul proxim și diferența specifică, care, așa cum am mai spus, este concepută în termeni foarte accesibili, dar fără concesii vulgarizatoare. Urmează amănuntele de natură enciclopedică, foarte diverse, destul de bogate, bine selectate și în general utile. în multe cazuri (și, spre lauda autorilor, mai ales la termenii privitori la realitățile românești), faptele și datele expuse alcătuiesc adevărate studii comprimate, rezultate prin investigații personale, originale. O strînsă rețea de trimiteri de la un articol la altele completează structura enciclopedică a prezentării, realizînd legăturile noționale strict necesare. La cuvintele polisemantice accepțiunile diferite sînt net izolate, după cifre sau cu paragrafe ; pentru economia de spațiu, numele proprii omonime au fost și ele grupate adesea sub un articol unic, dar despărțite după cifre, întocmai ca sensurile cuvintelor polisemantice. Autorii au adăugat și subsumat sensurilor principale extrem de numeroase unități frazeologice din domeniul tehnico-științific (în sens larg), definite ca atare (de exemplu, ni se oferă nouă tipuri de *cadențe* muzicale, douăsprezece feluri de *ani,* șase feluri de *calendare* etc).

Ca rezultat global, prin volumul și nivelul informației conținute, *Enciclopedia română* condusă de C. Diaconovich constituie o remarcabilă realizare a lexicografiei naționale, în afară de proporționarea cam subiectivă a articolelor și a domeniilor, ceea ce se poate imputa astăzi în

primul rînd lucrării transilvănene este marea sărăcie a ilustrațiilor, cu mult sub nivelul necesităților și mereu împuținate de la un volum la altul.

Transilvaniei îi datorăm și cel de-al doilea dicționar enciclopedic românesc cu caracter general și universal conceput ca operă independentă : este vorba de lucrarea *Minerva. Enciclopedie română,* apărută la *Cluj,* în 2929, în elaborarea unui comitet de redacție restrîns care avea ca președinte pe *Alexandru Pteancu.* Cei 13 redactori ai operei și-au împărțit între ei domeniile cunoașterii, elaborînd și coordonînd terminologia specifică ce le-a fost încredințată. Dar cum numărul domeniilor depășea în mod evident pe acela al autorilor, aceștia s-au văzut nevoiți să răspundă și de sectoare din afara specialității lor. Pentru a da un singur exemplu semnificativ, amintim că lingvistul Sever Pop a avut în grija sa nu numai lingvistica, ci și... artele plastice. Situația arătată n-a rămas fără consecințe pentru nivelul lucrării, căci în mod firesc articolele elaborate sau coordonate de nespecialiști se dovedesc inferioare celorlalte, cu toate izvoarele documentare folosite. în schimb, numărul redus de autori dă lucrării o unitate pregnantă, superioară antecesorilor.

Concepută într-un singur volum și pentru un public mai larg, lista de cuvinte a noului dicționar este în mod firesc mai săracă în comparație cu aceea pe care ne-o dăruise *Enciclopedia română :* ea numără sub 30 000 de articole-titlu. în realitate, numărul de cuvinte înregistrat este mai redus, de vreme ce autorii au transformat în articole independente sensuri mai îndepărtate al unor cuvinte comune unice (de exemplu, *combustie* „ardere" și *combustie* „arsură"), și mai ales unități frazeologice de fapt dependente (de exemplu, *consiliu de familie* apare izolat de *consiliu, conservator de muzică* de *conservator, comedie bufă* de *comedie,* în articole de sine stătătoare). La numele proprii, constatăm o tendință opusă, de concentrare excesivă : numeroase omonime apar grupate ca la predecesori, în articole unice (dar izolate în cadrul lor prin diverse mijloace tehnice). Structura generală a listei de cuvinte se deosebește în bună parte de aceea întîlnită în *Enciclopedia română,* prin efortul mult sporit de a reprezenta mai cuprinzător noțiunile denumite prin nume comune ; nu-

mărul cuvintelor comune nu mai este covîrşit de acela al numelor proprii, doar prezentarea lor devine mai sumară. Se remarcă de asemenea grija deosebită a autorilor de a furniza un bogat material informativ naţional. Adesea acest material aparţine realităţlor imediate, strict contemporane cu perioada în care a fost elaborată lucrarea ; astfel, numărul personalităţilor româneşti în viaţă care au fost înregistrate în dicţionar ne apare surprinzător de mare. Lucrarea a ţinut seamă şi de progresele tehnico-ştiinţifice universale de la începutul veacului nostru, incluzînd în lista ei de cuvinte numeroşi termeni noi care ilustrează aceste progrese. Stăruinţa dicţionarului de a reflecta prezentul constituie una dintre însuşirile lui fundamentale.

Secţiunea explicativă este foarte explicită, cuprinzînd fapte şi date esenţiale, numeroase indicaţii bibliografice exacte, legături corelative. Factologia covîrşeşte însă în multe locuri tendinţa de interpretare şi ierarhizare a materialului, deşi, din acest punct de vedere, lucrarea ni se înfăţişează totuşi (în sens bun) mai puţin „neutră" în comparaţie cu enciclopedia precedentă. Sensurile înrudite ale cuvintelor comune apar izolate clar în interiorul articolelor şi definite independent, pe cînd cele îndepărtate au fost transformate, aşa cum am arătat deja, în articole independente. Procedeul nu poate fi condamnat în principiu într-o lucrare cu profil enciclopedic, în care fiecare sens reprezintă în esenţă o noţiune de sine stătătoare.

Indicaţiile etimologice date sînt accidentale şi apelează de obicei la etimonul originar, pe care îl citează fără a-l explica, cum ar fi fost util.

în sfîrşit, noua enciclopedie se caracterizează printr-un număr sporit de ilustraţii, de peste şase ori mai numeroase în raport cu lucrarea similară anterioară, dar realizate în condiţii grafice mediocre.

Se poate spune, în concluzie, că *Enciclopedia Minerva* a reprezentat o etapă importantă în istoria lexicografiei enciclopedice româneşti fiind, pînă astăzi, cel mai realizat dicţionar enciclopedic într-un singur volum şi, prin proporţiile sale convenabile, unul dintre cele mai populare.

în anul *1935* apărea, tot la *Cluj, Dicţionarul enciclopedic administrativ* al lui *Cavril Ursu.* In ciuda titlului

său, care ne poate duce la ideea că avem a face cu o operă lexicografică strict specializată, lucrarea citată este în realitate concepută ca dicţionar enciclopedic general şi universal, chiar dacă în economia lui noţiunile de drept, contabilitate, finanţe şi comerţ ocupă un loc favorizat, preponderent. Astfel, alături de *abrogare* autorul a înregistrat cuvinte ca *Abrud şi Albania;* alături de *alegeri,* pe *alcoolmetru* şi *altitudine,* iar împreună cu *alianţă,* pe *alfabet* şi *biserică.* Cu toate acestea, lista de cuvinte rămîne evident informă : dacă în privinţa terminologiei administrative lipsurile cantitative ne apar cu adevărat neînsemnate, pentru celelalte domenii selectarea pare a se fi făcut la întîmplare, cu omisiuni fundamentale chiar pentru o lucrare elementară. De aceea, ca izvor practic de informare, dicţionarul lui Ursu n-a satisfăcut decît pentru domeniul administrativ. In cele circa 4 000 de articole-titlu, sînt pe larg prezentate mai ales noţiunile juridice ; autorul nu se mulţumeşte doar cu definirea lor, ci trimite la articolele de lege corespunzătoare, dînd indicaţii de interpretare şi de aplicare ; ba, în unele cazuri, definiţia propriu-zisă ne apare cu totul substituită prin asemenea indicaţii *(hornărit:* „este reglementat de Regulamentul publ. în Mon. Of. din 15 aprilie 1933"). Din sectorul numelor proprii au fost reţinute doar cuvintele care denumesc continente, state, teritorii, aşezări şi instituţii, personalităţile lipsind cu desăvîrşire din lucrare. Operă inegală şi cu mari lipsuri cantitative, dicţionarul enciclopedic al lui Gavril Ursu nu are astăzi decît o valoare strict documentară.

Ultima, în ordine cronologică, dintre operele enciclopedice cu profil general şi universal este recentul *Dicţionar enciclopedic român,* în patru volume, apărut la *Bucureşti,* între anii *1962* şi *1966.* Această cea mai deplină realizare românească a domeniului enciclopedic s-a născut în plină revoluţie culturală, din necesitatea de a servi publicului larg ca instrument de orientare ştiinţifică curentă în cele mai diverse domenii ale cunoaşterii. Un important număr de cuvinte tratează despre noţiuni de bază ale ştiinţelor naturii şi tehnicii, ale ştiinţelor sociale, artei şi literaturii, despre evenimente istorice mai însemnate, despre con-

tinente, țări, așezări și despre factorii geografici, despre mari personalități politice și culturale etc. Cuvintele comune ale limbii, precum și termenii de prea îngustă specialitate nu-și au locul în dicționar; prin urmare, deși bogată, lucrarea nu și-a propus să înlocuiască nici dicționarele explicative generale și nici pe acelea de terminologie specială, fiind doar o fericită completare a lor. Prin cele peste 45 000 de articole-titlu pe care le conține, noua operă lexicografică întrece net, din punct de vedere cantitativ, toate dicționarele enciclopedice românești similare. Pentru a se asigura lucrării un nivel științific corespunzător, realizarea ei a fost încredințată forului suprem de cultură din țara noastră, Academiei Republicii Socialiste România. In colectivele de elaborare, revizie și coordonare pe specialități au lucrat numeroase personalități de frunte ale culturii și științei naționale, alături de tineri oameni de știință în plină dezvoltare, Nici o altă lucrare similară nu a mobilizat atîtea forțe și energii : cei peste 400 de autori ai ei alcătuiesc cel mai mare colectiv care s-a ostenit vreodată la edificarea unei opere lexicografice. Folosind, pentru fiecare ramură și subramură în parte, pe cei mai cunoscuți specialiști, dicționarul și-a cîștigat o personalitate, o ținută științifică și chiar o originalitate rareori întîlnite în opere de asemenea factură, prin excelență de compilație. Cu un colectiv de autori atît de bogat, lucrarea punea serioase probleme preliminare legate de unitatea sa de ansamblu. Această unitate a fost în cea mai mare parte realizată cu ajutorul lexicografilor. Pentru prima dată într-un dicționar enciclopedic românesc, sarcina elaborării principiilor de lucru, a inițierii lingvistice a specialiștilor și a coordonării materialului a fost încredințată unor lexicografi de profesie, coordonatorul principal al lucrării, *D. Macrea,* fiind el însuși o personalitate a domeniului. Elaborarea a început după ce s-au stabilit în prealabil listele de cuvinte pe specialități și au fost proporționate domeniile, după ce s-a efectuat estimarea cantitativă a fiecărui articol în parte, potrivit cu importanța lui în ansamblu, și după ce, pe baza unor principii de lucru cît mai complete, redactorii tuturor specialităților și-au însușit o tehnică lexicografică satisfăcătoare. întoarcerea cu fața spre pre-

zent, bogăția și varietatea datelor înregistrate, îmbinarea criteriului strict științific cu efortul accesibilității în prezentarea materialului, strădania de caracterizare și ierarhizare valorică a acestui material, iată principalele însușiri ale dicționarului. Față de *Enciclopedia română,* condusă de C. Diaconovich, în noua lucrare se constată și o deplasare structurală în lista de cuvinte ; terminologia comună aparținînd diverselor domenii științifice, datorită marilor progrese înregistrate de ele în secolul nostru, ocupă un loc dominant în economia dicționarului, adică două treimi din numărul cuvintelor înregistrate : *ebulioscopie, ecartament, echimoză, echipotențial, eclator, eclimetru, ecluză, econometrie, ecosistem, ecran, ecruisaj, efedrina, egrenare, einsteiniu, ejector, elastomer* etc. etc, de exemplu, prezente în *Dicționarul encidopedic român,* lipsesc (am zice, în mod fatal) din lista predecesorului citat, în numeroase asemenea cazuri, atît la cuvinte comune cît și la nume proprii, autorii au avut de ales dintre mai multe variante existente pe cea recomandabilă, contribuind astfel la stabilirea și consacrarea terminologiei de specialitate, îndeosebi pe linia românizării moderate. S-au introdus sistematic indicații de pronunțare acolo unde forma scrisă a cuvintelor nu este identică cu pronunțarea ei. în filiația semantică a cuvintelor polisemantice se începe de obicei cu accepțiunea cea mai largă spre cele speciale, adică se ține seamă de uz. Ori de cîte ori s-a considerat că indicațiile etimologice (primare) pot contribui la lărgirea orizontului semantic al cuvîntului românesc, ele au fost date ca atare, cu explicarea etimonului, măcar la „capul" familiei lexicale. Caracterul factologic, dominant în majoritatea operelor enciclopedice de asemenea proporții, a fost corelat, pe cît posibil, în cea pe care o discutăm aici, cu interpretări, cu atitudini, cu judecăți de valoare. Oricare ar fi proporțiile articolelor, ele se deschid cu o definiție sintetică de dicționar explicativ obișnuit, care identifică sumar noțiunea. Cititorul neinteresat de amănunte se poate opri la această explicație preliminară fundamentală, după care urmează date de natură istorică, ramificații și relații, interpretări. Ceea ce deosebește de asemenea net *Dicționarul enciclopedic român* de predecesorul său cel mai important este canti-

tatea şi valoarea ilustraţiilor. Aproape 6 000 de ilustraţii, planşe, hărţi, grafice şi tabele, executate la nivelul tehnicii poligrafice moderne, contribuie în mod hotărîtor la completarea explicării noţiunilor. Pentru o lucrare cu profil enciclopedic, tirajul atins de recentul dicţionar — peste 100 000 de exemplare — nu are precedent şi poate, el singur, demonstra că avem a face cu una dintre cele mai populare opere lexicografice româneşti. în aceste împrejurări, sîntem îndreptăţiţi să credem că lucrarea şi-a atins principalul ţel propus, de a servi ca instrument de informare pentru un public cît mai larg.

Ca orice operă similară, *Dicţionarul enciclopedic român* este încă perfectibil, din mai multe puncte de vedere : lista de cuvinte ar putea fi îmbogăţită cu noi termeni necesari şi totodată curăţată de alţii ce depăşesc limitele sale actuale (de exemplu, de cuvinte comune ca *bomboană, brînză, caş)*; unele definiţii tehniciste ar trebui reformulate pentru a putea sluji cu adevărat cititorului din afara specialităţii ; realităţile româneşti din trecut ar merita desigur un loc mai substanţial în ansamblul unei viitoare ediţii noi etc. Oricum, opera lexicografică aici în discuţie constituie în esenţă o realizare de înalt nivel ştiinţific şi ocupă, pe bună dreptate, un loc de frunte în cultura naţională.

Pe la începutul secolului nostru, o „comisiune de specialişti" aflată sub conducerea lui *R. Seişanu* avea intenţia de a elabora o enciclopedie *generală cu profil naţional,* prima din istoria lingvisticii române. Proiectată în fascicule cu apariţie lunară şi eşalonată pe o perioadă de circa doi ani, lucrarea urma să cuprindă terminologia tehnico-ştiinţifică (în sens larg), precum şi nume geografice, istorice şi de personalităţi româneşti, vechi şi contemporane. O primă şi ultimă fasciculă s-a tipărit, în anul *1910,* la *Bucureşti,* sub titlul *Dicţionar enciclopedic român.* Faţă de limitele propuse, lista de cuvinte a operei pare destul de bogată, iar numele comune şi cele proprii sînt înregistrate laolaltă, într-o enumerare alfabetică unică. Articolele, de dimensiune medie, se deschid şi aici de obicei cu scurte definiţii lingvistice. Diversele accepţiuni ale cuvintelor apar în paragrafe independente şi conţin numeroase sintagme subsumate

(la *acid,* de exemplu, am numărat 22 de unităţi frazeologice). Indicaţiile etimologice (directe sau originare) sînt inconsecvente şi poartă în multe cazuri pecetea amatoristă.

Abia începută, opera condusă de R. Seişanu prezintă în istoria lexicografiei române doar un interes documentar.

Lucrările enciclopedice cele mai numeroase sînt însă acelea consacrate exclusiv sau prin excelenţă numelor de personalităţi. Dintre ele, numai una se ocupă de personalităţi universale, celelalte limitîndu-se la cadrul naţional. Excepţia amintită o constituie dicţionarul lui *N. T. Leontescu* intitulat *Biografiile oamenilor iluştri* şi apărut la *Bucureşti,* în *1938.* Avem a face cu o operă de mici proporţii şi cu o listă de cuvinte extrem de săracă (am zice, „antologică"). Cantitatea redusă de cuvinte se explică prin aceea că autorul şi-a propus să reţină în opera sa doar „geniile" recunoscute, universale şi naţionale ; în consecinţă, la litera *A* au trecut cu succes examenul... genialităţii doar 16 personalităţi, la litera *B* doar 22, la litera C numai 31.'Printre românii fericiţi cu acest epitet se numără Alecsandri, Caragiale, Creangă şi Mihai Viteazul, dar altora cam de aceeaşi valoare li se refuză dreptul de a intra în lista de cuvinte. Criteriile de selectare se dovedesc bineînţeles neserioase şi inspiră de la început suspiciuni cu privire la valoarea întreprinderii, în schimb, pentru personajele înregistrate se face o inutilă risipă de amănunte privind etapele vieţii, cadrul familial, studiile, însuşirile, opiniile altora despre ele etc. ; aflăm, de exemplu, că Ampere s-a născut „într-o casă cu mai multe caturi din Lyon", că Bach a cunoscut ..joarda" unui frate mai vîrstnic care îl bătea „ori de cîte ori i se năzărea". Şi judecăţile de valoare, prea categorice şi absolute, supără prin uniformitate (Poe ar fi „cel mai genial poet al Americii", Ceaikovski „cel mai genial compozitor al Rusiei" etc). Din cele spuse rezultă, credem, cu uşurinţă, că încercarea lui N. T. Leontescu rămîne întru totul mediocră.

Primul dintre dicționarele enciclopedice închinate personalităților românești a fost elaborat de *D. R. Rosetti:* se numește *Dicționarul contimporanilor* și a apărut la *București,* în *1898*[1]. Autorul și-a început opera în 1896, printr-un apel adresat contemporanilor, cărora le era solicitat material biografic și mai ales autobiografic ; dar rezultatele apelului fiind extrem de puțin fructuoase, D. R. Rosetti s-a apucat să-și adune singur informarea, redusă strict la personalitățile românești ale secolului al XIX-lea. In lista de cuvinte relativ săracă (163 de nume proprii, la literele *A* și *B)* intră oameni de știință din toate domeniile cunoașterii, scriitori și publiciști, militari și artiști, juriști, profesori și fețe bisericești. Schema articolelor, destul de sumară, cuprinde totuși elemente esențiale pentru caracterizarea factologică a personalităților: data și locul nașterii, studiile, domeniile de activitate, data și locul morții, opere. Indicațiile bibliografice asupra operelor, destul de sigure, constituie partea cea mai prețioasă a lucrării și fac din ea pînă astăzi un util izvor de informare.

O remarcabilă operă întrucîtva similară prin obiective, dar cu mult mai întinsă, promitea să fie dicționarul biografic al lui *Th. Cornel* intitulat *Figuri contimporane din România.* Proiectată în trei mari părți independente (I. *Societatea, politica, corpul avocaților, magistratura, științele și artele, învățămîntul...* II. *Clerul, diplomația, armata, presa, instituții publice și particulare, societățile, cluburile, finanțele.* III. *Industria și comerțul*) delimitate cam arbitrar și cu ordinea alfabetică reluată, lucrarea n-a fost dusă la bun sfîrșit; din ea nu cunoaștem decît primele două litere ale părții întîi (apărute la *București,* între anii *1909* și *1911),* precum și un fragment disparat al aceleiași părți (apărut în anul 1912, în colaborare cu Marc-A. Jeanjaquet). în porțiunile tipărite figurează exclusiv nume de personalități românești, din perioada circumscrisă la secolul al XIX-lea și la începutul celui următor. Expunerile autorului sînt foarte amănunțite și cuprind atît date biografice (numeroase și exacte), cît

[1] Data „1897" de pe foaia de titlu a lucrării indică probabil momentul începerii tipăririi, nu al terminării ei.

și judecăți de valoare întemeiate (personale sau citate după alte izvoare), analize și interpretări, fragmente din lucrările beletristice analizate sau reproduceri de artă (la artiștii plastici). Excepțional de prețios se dovedește mai cu seamă paragraful final al fiecărui articol, în care sînt enumerate, în ordine cronologică strictă și cu foarte puține omisiuni, operele personalității studiate. Textul românesc este dublat, pe coloana alăturată, de versiunea în limba franceză. Multe și izbutite ilustrații completează în mod fericit lucrarea, apărută în condiții grafice fără precedent pentru operele enciclopedice. Față de aceste constatări, ni se pare îndreptățit regretul că dicționarul n-a putut fi continuat : ca operă de informare generală, el n-ar fi avut probabil nici astăzi rival în sectorul îmbrățișat.

Tot un dicționar despre personalitățile românești (dar, de această dată, strict contemporane) a vrut să fie și *Enciclopedia română. Ilustrații. Biografii. Istoric,* elaborată de *L. Scărlătescu* și apărută la *București,* în *1913,* în fascicule care din păcate reiau mereu ordinea alfabetică. Domeniul personalităților a fost, pe de altă parte, limitat aproape exclusiv la comerț și industrie, iar lucrarea în ansamblu pare a îndeplini mai degrabă rolul de propagandist publicitar, de a prezenta și recomanda (după criterii nu totdeauna obiective) o serie de proprietari de instituții economice, de întreprinderi industriale și de magazine. Datele informative sînt destul de bogate, dar opera poate fi cu greu acceptată printre cele propriu-zis lexicografice, datorită atmosferei de reclamă care o domină.

în anul *1934* apărea, la *Satu Mare,* sub semnătura ungurilor transilvăneni *Aladăr Vărady* și *Geza Berey, Monografia ardeleană (Erdelyi monografia),* dicționar enciclopedic consacrat numelor de personalități strict contemporane ale provinciei (din toate domeniile de activitate) și, în mult mai mică măsură, numelor de organizații, instituții și întreprinderi transilvănene. Avem a face cu o operă de informare elementară, cu suficiente date informative, în care meritul cel mai mare pare a-l

avea bogata listă de cuvinte, poate excesiv de „deschisă", dar utilă tocmai prin prezența în ea a personalităților mai modeste, de neaflat în alte izvoare similare.

Lista dicționarelor de personalități românești se încheie cu o lucrare remarcabilă : este vorba de *Enciclopedia Cugetarea. Material românesc. Oameni și înfăptuiri,* elaborată de *Lucian Predescu* și publicată la *București,* în anul *1940.* în afara numelor de persoane, din toate domeniile și epocile, care constituie marea masă a dicționarului, autorul a inclus în lista de cuvinte pseudonimele, abrevierile și inițialele sub care acestea apar în scris, titluri de opere și de periodice, unele instituții și fundații, locuri și așezări de importanță istorică, ba chiar și cîteva nume comune. Prin cele circa 25 000 de cuvinte înregistrate, lucrarea nu are precedent în istoria lexicografiei române printre dicționarele de nume proprii. Să notăm, de exemplu, că peste 7 000 de articole sînt consacrate personalităților în viață, și un număr aproape dublu se ocupă de cele din trecut. Din păcate, volumul articolelor nu este direct proporțional cu valoarea personalității prezentate, mai cu seamă în cazul contemporanilor. Situația se explică mai ales prin împrejurarea că personalitățile contemporane și-au alcătuit ele-însele articolele, pe baza unui chestionar întocmit de lexicograf și care cuprindea, fără diferențieri ierarhice de valoare, date amănunțite asupra nașterii, studiilor, funcțiilor și a demnităților, debutului, colaborărilor, activității profesionale, operelor etc. în aceste scheme autorul pare a fi intervenit destul de rar, iar aprecierile sale de valoare și caracterizările trădează pe alocuri concepții extremiste de dreapta. în orice caz, marea bogăție a datelor trebuie lăudată în lucrare, iar indicațiile bibliografice, pe cît posibil exhaustive, constituie și în cazul de față partea cea mai prețioasă a operei, o sursă de informație și în prezent utilă. Ilustrațiile adăugate la text sînt puține și slab executate, deservind mai degrabă lucrarea. Dintre dicționarele numelor de personalități care au fost terminate, cel semnat de L. Predescu este fără îndoială nu numai cel mai bogat, dar și cel mai bine realizat, cu toate scăderile semnalate.

Se simte în prezent nevoia alcătuirii unui dicționar în care să fie adunată atît informația enciclopedică cît și lexicul comun curent al limbii române. încercările anterioare, ale lui L. Șăineanu și I. A. Candrea — Gh. Adamescu, foarte lăudabile pentru cuvintele comune, au fost de mult depășite în ceea ce privește volumul și valoarea informației enciclopedice. Noua lucrare ar avea misiunea să echilibreze în mod armonios cele două obiective, lingvistic și enciclopedic, astfel încît să poată oferi publicului un izvor suficient de cuprinzător pentru ambele domenii, indispensabil în informarea curentă generală.

IX. ALTE DICȚIONARE UNILINGVE

1. Dintre numeroasele încercări individuale sau colective de a elabora un *dicționar al sinonimelor românești*, cunoaștem una singură din epoca contemporană care a putut fi dusă, într-un fel, pînă la capăt. *C. /. V. Severin*, filolog necunoscut, publica, în anal *1923*, la *Iași*, lucrarea *Synonimele limbii române cu radicali diferiți, în raport mai cu seamă la lucrurile divine, la cult și la terminologia <eclesiastică*. Avem a face totuşi doar cu o operă preliminară, căci autorul avea intenția, mărturisită, ca, după un al doilea volum ce trebuia să strîngă sinonimele cu „radicali identici", să ne ofere în final „un dicționar complect de synonime române" *(Prefața*, p. II). In practică, intențiile n-au mai fost concretizate și astfel istoria lexicografiei române este nevoită să consemneze astăzi doar prima parte din triptic. Organizarea materialului din opera apărută s-a făcut prin alegerea, din masa sinonimelor, a unor așa-numite „capete" de serii, devenite cuvinte-titlu. Sub cele 254 de cuvinte-titlu (considerate „sinonimele principale"), Severin concentrează seriile sinonimice, relativ bogate *(abstinență : „temperanță, continență, cumpătare, sobrietate, frînare, nelăcomie)*, dar care pe alocuri depășesc în mod evident limitele identității semantice *(anahoret, pustnic, eremit, solitar, ascet, sihastru, schimnic*, de exemplu, figurează în aceeași serie sinonimică cu *monah* și *călugăr)*. După enumerarea brută, autorul reia fiecare termen din serie în parte, îi arată etimologia (de obicei originară), sfera semantică și folosirea într-un context ilustrativ (proverb, expresie sau citat personal). Efortul de a sublinia deosebirile semantice dintre sinonime (de exemplu, *temperanță* se referă la pasiuni, *continența* la plăcerile sexuale, *cumpătarea* e legată de mîncare și băutură etc.) ne amintește

de concepțiile lexicografiei franceze care, în lucrările similare cele mai reprezentative, își propune să dovedească mai degrabă că nu există cuvinte ale căror sensuri să se acopere perfect. Lucrarea lui Severin, global săracă și circumscrisă, nu poate satisface astăzi, cînd se așteaptă un dicționar de sinonime al limbii române în întregimea ei ori măcar la nivelul limbii literare.

2. Există în lingvistică două concepții principale în legătură cu *omonimia lexicală*. Una, se pare cea mai răspîndită, consideră că sînt omonime cuvintele identice ca formă (și pronunțare) dar deosebite ca origine și, implicit, ca sens ; alta, care susține că originea diferită nu este obligatorie în apariția omonimiei : este suficient ca două forme lexicale identice, de aceeași origine sau nu, să poarte conținuturi semantice net deosebite, pentru a le putea considera omonime. Prima poziție reflectă punctul de vedere istoric, cea de a doua stabilește drept criteriu exclusiv situația semantică a formelor identice. Din aceste concepții diferite rezultă, în practică, două situații extreme : în primul caz se constată că, într-o limbă dată, omonimele lexicale sînt în general puține ; în al doilea, dimpotrivă, că ele sînt foarte numeroase. Nu este de mirare, în aceste condiții, că *Gh. Bulgăr* și *Al. Popescu-Mihăești* au îmbrățișat al doilea punct de vedere în *Dicționarul de omonime* pe care l-au publicat la *București*, în anul *1966*. Pe baza criteriului amintit, autorii au strîns în opera lor aproape 1200 de dublete și triplete omonimice, provenite, în cea mai mare parte, din izolarea în articole de sine stătătoare a unor sensuri deosebite ale cuvintelor polisemantice. Pentru depistarea omonimelor, în sensul adoptat de ei, cei doi autori au parcurs *Dicționarul limbii române moderne* din 1958 : ori de cîte ori li s-a părut aici că între două sensuri sau grupuri de sensuri veriga de legătură lipsea, lexicografii au transformat cuvîntul polisemantic unic în serie de omonime, definind fiecare omonim cu explicații reproduse de obicei ca atare din izvorul fundamental folosit. Deși soldată, cum am mai spus, cu rezultate cantitative destul de bogate, încercarea nu ni se pare întru totul convingătoare. Autorii înșiși recunosc de altfel (v. *Prefața*, p. 2) că ruperea sau menținerea cuvîntului polisemantic s-a făcut după cri-

terii fatal subiective. In prea multe cazuri s-au transformat în omonime sensuri evident înrudite ale unui cuvînt unic (de exemplu, *acustica* „ramură a fizicii..." şi *acustica* „calitatea de a propaga sunetele..."); în alte cazuri, şi mai numeroase, sensurile figurate ale cuvîntului polisemantic s-au tăiat de cele proprii (*acreală* „însuşirea de a fi acru" de *acreală* „atitudine ursuză, supărăcioasă") procedeu inacceptibil, căci între cele două tipuri de sensuri nu s-a pierdut nici o verigă semantică, ci s-a schimbat doar planul stilistic. Secţionarea în omonime a cuvintelor polisemantice a dus pe alocuri chiar la eliminarea unor sensuri „neconvenabile", care făceau puntea de legătură între mai multe sensuri altfel foarte deosebite : la *adunare,* de exemplu, s-a eliminat sensul de „grup de oameni....", spre a se putea împărţi cuvîntul în trei omonime mai convingătoare, „operaţie aritmetică", „concentrare, strîngere la un loc a unor fiinţe, lucruri etc." şi „organ reprezentativ". Se mai adaugă şi faptul că în lucrare omonimele etimologice n-au fost diferenţiate în vreun fel de cele exclusiv semantice şi astfel cele două tipuri de forme lexicale nu pot fi identificate în lista de cuvinte. Dar altul este, după părerea noastră, viciul de bază al lucrării. Intr-un dicţionar de omonime conceput pe criteriul diferenţierilor semantice, pentru a putea stabili exact cazurile în care s-au pierdut verigile de legătură din interiorul cuvintelor polisemantice, autorii ar fi trebuit să cunoască mai întîi *toate* sensurile acestor cuvinte, nu numai pe cele oferite de *Dicţionarul limbii române moderne,* după care s-au orientat. Pierzînd din vedere că folosesc un izvor care înregistrează doar selectiv situaţia semantică a cuvintelor polisemantice, cea de la nivelul limbii literare, autorii au creat numeroase omonimii nejustificate chiar faţă de propriul lor punct de vedere, adică în cazuri cînd, în realitate, verigile semantice nu erau pierdute, ci doar neînregistrate de izvorul (se pare, unic) folosit.

3 In anul *1938* a apărut, la *Bucureşti, Dicţionarul analogic* românesc al lui *Ştefan Florescu.* Pornind de la ideea că „pentru a reda gîndirea în toate aspectele şi nuanţele ei complexe" vorbitorul (şi scriitorul, în sensul cel mai larg) are nevoie de „un vocabular abundent şi variat" (p. 3), autorul constată, pe bună dreptate, că mecanismul memoriei nu ne pune întotdeauna la dispoziţie, în momentul oportun, cuvîntul cel mai adecvat; adesea termenul banal, inexpresiv sau impropriu ia locul, în vorbirea şi în scrisul nostru, cuvîntului potrivit ; aşa se explică, de exemplu, de ce cuvinte ca *apt, excelent* sau *avantajos* sînt adesea exprimate prin *bun,* calificativ generic, nenuanţat, sau de ce spunem că *vedem* fenomenele (pe care, de fapt, le *observăm).* Dacă în comunicarea orală, curentă, cerinţele de exprimare sînt mai puţin pretenţioase, în scris însă, unde se operează cu nuanţe precise, obligaţiile noastre cresc în mod evident. Efortul de a găsi în scris termenul potrivit poate stînjeni sau chiar curma şirul raţionamentului, avîntul inspiraţiei. Dicţionarul lui Florescu, un dicţionar al cuvintelor „recalcitrante", s-a născut aşadar din dorinţa de a servi scriitorilor ca instrument de lucru imediat, de depistare operativă a termenului dorit. Practica ne arată că în general putem găsi repede termenul ce constituie aproximarea grosolană a ideii legate de cuvîntul care ne scapă, adică un sinonim parţial sau măcar un element lexical analogic. Pentru a ajunge de la aceştia la termenul căutat, autorul a despărţit ansamblul cuvintelor uzuale în mari grupuri lexicale ce gravitează, fiecare, în jurul unei idei. El şi-a ales 373 de aşa-numite „cuvinte centrale", purtătoare ale ideii, sub care a grupat, în ordine alfabetică, peste 17 000 de termeni analogici şi de sinonime parţiale (de exemplu, sub *calitate* apar *abil, activ, adevărat, afabil, ager, agreabil, amabil* etc, toţi termeni asociativi, iar sub *înlătura* se înşiră *a alunga, a concedia, a curaţi, a deplasa, a depărta* etc, sinonime perfecte şi parţiale). Parcurgerea seriilor astfel organizate indică sau sugerează cuvîntul necesar într-un caz dat. Interesant şi relativ bogat, dicţionarul lui Florescu suferă totuşi de un evident neajuns : neţinînd seamă de situaţia cuvintelor polisemantice, el înregistrează laolaltă serii semantice eterogene, aparţinînd mai multor sensuri diferite ale acestor cuvinte, deşi fiecare sens îşi avea, în realitate, seria analogică şi sinonimică proprie, adesea foarte diferită. Şi numărul „cuvintelor centrale" este cu mult mai redus decît ne-am aştepta, dacă avem în ve-

dere multitudinea şi varietatea ideilor generale ce pot fi stabilite în limbă.

4. *Dicţionarul onomastic românesc* al lui *N. A. Constantinescu* a apărut la *Bucureşti,* în anul *1963.* Avem â face cu o lucrare lingvistică realizată de un istoric, cu toate avantajele şi limitele ce decurg din aceasta[1]. Meritul fundamental al autorului este de a-şi fi construit dicţionarul pe baza a numeroase surse documentare vechi şi de a ne fi oferit o mare bogăţie de informaţii istorice. Din păcate, nu se poate spune acelaşi lucru despre informaţia lingvistică, domeniu în care se constată lipsuri bibliografice esenţiale, precum şi folosirea unor izvoare de mult depăşite de progresele disciplinei. Deşi cu o listă de nume proprii de persoane extrem de bogată (în care, pe nedrept, au fost acceptate chiar cuvinte romane şi trace neexistente în limba română), lucrarea neglijează totuşi aproape cu desăvîrşire pe cele frecvente actuale ; afirmaţia autorului că nu l-au interesat numele proprii de . persoane actuale nu poate constitui singură o justificare a hiatusului conştient. Tot nejustificată rămîne împărţirea materialului în trei mari secţiuni (nume calendaristice ; nume laice ; nume rare), după criterii neclare şi care se află pe planuri diferite. în cadrul celor trei secţiuni, cu ordinea alfabetică reluată, cuvintele sînt grupate pe „cuiburi" lexicale, derivatele figurînd alături de cuvîntul-titlu şi, de asemenea, ca trimiteri la locul alfabetic. Atît cuvintele-titlu cît şi derivatele au indicaţia etimologică, cu traducerea sensului etimonului, de cîte ori este cazul. în partea etimologică însă autorul vădeşte lacune serioase, mai ales în explicarea evoluţiilor fonetice şi a formării derivatelor. Urmează izvoarele în care apare cuvîntul înregistrat, în ordinea lor istorică ; ele constituie, după cum am mai spus, partea forte a dicţionarului şi contribuţia cu adevărat remarcabilă a autorului la dezvoltarea domeniului. Izvoarele sînt însoţite de numeroase precizări de natură istorică ori semantică, generatoare de sugestii. Şi aşa foarte util, dicţionarul lui N. A. Constantinescu ar fi

[1] Vezi recenzia lui Al. Graur din *Studii şi cercetări lingvistice,* 1966, nr. 3, p. 355—359.

putut probabil deveni o lucrare global remarcabilă, dacă la edificarea lui autorul şi-ar fi asociat un lingvist.

5. Interesul pentru studierea cantitativă a vocabularului a crescut enorm în secolul nostru, mai ales în deceniile din urmă. Acest interes este legat de obiective multiple : printre ele, stabilirea unor vocabulare esenţiale bazate pe ierarhizarea statistică a cuvintelor după uz (şi foarte utile pentru învăţarea limbilor străine şi chiar a limbii materne) ; studiul stilurilor funcţionale şi individuale ; perfecţionarea sistemelor de coduri necesare în cibernetică, mai ales pentru maşinile de tradus. *Frequency Dictionary of Rumanian woords (Dicţionarul de frecvenţă al cuvintelor româneşti),* apărut în *1965,* la *Londra, Haga* şi *Paris,* în elaborarea lui *A. Juilland, I. Juilland* şi P. *M. H. Edwards,* urmăreşte, în esenţă, primul dintre scopurile amintite, delimitarea vocabularului de bază al limbii române. Autorii (dintre care- primii doi sînt români) şi-au construit lucrarea pe baza a circa 500 000 de cuvinte-text, extrase din cinci domenii ale scrisului : literatura dramatică; nuvele şi romane ; literatura eseistică ; literatura tehnică ; publicistică. S-au parcurs, în acest scop, 85 de izvoare contemporane, la care se adaugă un număr cu mult mai mare de texte sondate. Datele statistice obţinute au fost grupate în două secţiuni distincte ale dicţionarului, în prima s-au înregistrat, în ordine alfabetică, cuvintele care s-au dovedit a avea frecvenţa, dispersia (adică repartiţia pe texte) şi circulaţia (în cele cinci domenii delimitate) cea mai ridicată, în total 4893 de termeni ; elementele lexicale figurează în această listă atît în forma-tip cît şi în formele gramaticale (flexionare) existente în texte', şi sînt însoţite de indici numerici care arată situaţia cantitativă a circulaţiei, frecvenţei şi dispersiei lor ; indicele de frecvenţă globală este, la rîndul lui, împărţit, pentru fiecare cuvînt în parte, pe cele cinci domenii ale scrisului amintite mai sus. în a doua secţiune, autorii ne oferă trei liste paralele de cuvinte în care termenii se află dispuşi în ordinea descrescîndă a celor trei indici de bază (circulaţie, frecvenţă, dispersie) ; aici s-a făcut aşadar ierarhizarea cantitativă a vocabularului esenţial extras din texte. Impunătoare la prima vedere

prin bogăția materialului sortat (cu mijloace mecanizate), lucrarea este fundamental viciată de unele erori și insuficiențe de metodă, pe bună dreptate aspru criticate *. Chiar împărțirea inițială pe domenii a textelor se dovedește precară : făcînd din literatura dramatică și din proza artistică două manifestări deosebite ale scrisului, creînd un domeniu eseistic independent nejustificat, repartizînd în mod paradoxal pe domenii unele izvoare[3], reprezentînd insuficient prin texte literatura tehnică și cea publicistică, autorii au creat false relații cantitative între domenii. Mai grav apare faptul că adesea criteriul frecvenței, suprem în statistica lexicală, este sacrificat în favoarea criteriului, în realitate subordonat, al dispersiei : cuvintele care nu întrunesc dispersia 3 (adică nu apar măcar în trei din cele cinci domenii stabilite) au fost înlăturate din listele dicționarului, independent de frecvența lor (uneori apreciabilă) în domeniile în care există înregistrate. Așa se explică, probabil, absența din dicționarul de frecvență a unor termeni ca *ață, băț, bubă, ciocan, cu* (prepoziția !), *femeie, fluier, lene, mijloc, suge, ud, vulpe, vina,* care fac parte din fondul lexical principal al limbii române[3]. La aceste aspecte se adaugă unele serioase erori în indicii numerici calculați[4], fapt care pune sub semnul îndoielii chiar rezultatele matematice obținute, în aceste condiții, se poate spune că lingvistica românească își așteaptă încă dicționarul de frecvență adecvat, așa cum a fost el preconizat în coloanele unor reviste[5]. Deocamdată, cercetătorii români întreprind doar studii parțiale de statistică lexicală, consacrate unor stiluri, unor scriitori sau unor texte unice.

6. Am pomenit în primul volum al *Schiței* noastre (p. 98) încercarea lui Gh. Asachi de a elabora, probabil pentru nevoi strict personale, un dicționar de rime al limbii

[1] Vezi recenzia lui Gh. Bolocan din *Limba română,* XV (1966), nr. 2, p. 200 și urm.

[2] O istorie a dreptului apare înglobată, de exemplu, la literatura tehnică, iar o istorie a României la eseistică.

[3] Vezi Al. Graur, *încercare asupra fondului principal lexical al limbii române,* București, 1954, p. 48 și urm.

[4] Vezi Gh. Bolocan, recenzia citată, p. 208—209.

[5] Vezi *Limba română,* XV (1966). nr. 4, p. 339 și ur~n.

române. O inițiativă similară înregistrăm și la Mihail Eminescu : de la el ne-a rămas un număr de cinci caiete (astăzi aflate în posesia Bibliotecii Academiei Române) în care au fost adunate — și în parte organizate după ordinea alfabetică a terminației — numeroase cuvinte românești, folosite ca atare în poezia sa. Și în cazul de față avem a face cu un instrument de lucru personal, iar nu cu o operă destinată tiparului. Materialul eminescian din aceste caiete a fost inclus, mult mai tîrziu, de A'. *Șerban,* în *Dicționarul de rime* pe care 1-a publicat la *București,* în *1948.*

Dar între aceste două lucrări, lexicografia românească mai cunoaște în timp alte două întreprinderi similare, ambele tipărite. în *1890* apărea, tot la *București,* un mic *Dicționar de rime* semnat de *Brochet și Senea,* pseudonime în spatele cărora pare a se ascunde un autor unic, I. A. Candrea, cel puțin dacă luăm drept întemeiate informațiile de care dispunem[1]. Subtitlul comercial al dicționarului (care arată că lucrarea ar conține „toate cuvintele românești, așezate după rimă și accent") este infirmat de material, organizat într-o listă ce nu depășește 2 500 de termeni. Aceștia apar înregistrați în ordinea alfabetică a unor tipuri de terminație fixate convențional (de exemplu, sub terminația *-aică* figurează, în ordine, *braică, daradaică, jamaica, maică, șaică),* și atît sub formele tip (de nominativ singular, de infinitiv) cît și în cele flexionare (sub terminația *-gale,* apar, de exemplu, formele *agale, bengale, conjugale, dangale, egale...).* Pentru delimitarea listei de cuvinte autorul s-a condus după un dicționar bilingv, cel român-german al lui L. Șăineanu care abia apăruse (în 1889), iar scopul exclusiv al lucrării a fost acela de a înlesni „pe oricine în compunerea poeziilor" (p. 5).

Din aceeași perioadă datează *Dicționarul complect de rime* apărut la *Galați,* fără indicația anului și sub semnătura lui *Noel Omit,* pseudonim al editorului, scriitorului și filologului *T. Nebunelii.* Avînd o organizare întru totul similară cu a contemporanului amintit, lucrarea lui

[1] Vezi Gh. Adamescu, *Contribuțiune la bibliografia românească,* III, București, 1928, p. 240.

Nebunelii diferă de aceasta doar prin listele ceva mai bogate de cuvinte înregistrate.

Opera deja amintită a lui N. Şerban întrece însă net toate întreprinderile similare anterioare, atît prin amploarea materialului înregistrat, cît şi prin rigurozitatea organizării lui. Pentru prima dată în istoria lingvisticii române, autorul întrevede utilitatea mai complexă a unei astfel de opere : dacă, pe bună dreptate, ea serveşte în primul rînd poeţilor, lingviştii pot, la rîndul lor, să o exploateze în studiile închinate flexiunii şi formării cuvintelor, de vreme ce viaţa cea mai intensă a cuvintelor se petrece în terminaţia lor. In inventarul dicţiona-.rului figurează laolaltă cuvinte comune (uzuale, tehnico-ştiinţifice, regionale şi chiar arhaice, dacă ele s-au folosit de către poeţi), nume proprii (geografice şi istorice), formele-tip şi cele flexionare. Ordinea alfabetică inversă este absolută, adică ţine seamă de fiecare element al terminaţiei : în cadrul terminaţiei *-a,* de exemplu, cuvintele cu finalele *-ba, -ca, -da, -ea, -fa, -ga* etc. figurează, în această ordine, în grupe independente. Impingînd însă prea departe analiza şi despărţind în ramificaţii aparte (cu terminaţia mereu reluată alfabetic) rimele monosilabice, bisilabice, trisilabice etc, finalele verbale de cele nominale, autorul ajunge în cele din urmă să ne ofere o lucrare complicată, greu de consultat.

Deficienţele predecesorului au fost înlăturate de *Dicţionarul invers* publicat, în 2957, de un colectiv de lingvişti condus de *Al. Graur.* In noua operă lexicografică, apărută la *Bucureşti,* ne întîmpină o aşezare unică a cuvintelor în ordine alfabetică inversă, adică pornind de la finalul cuvintelor; toate cuvintele cu aceeaşi terminaţie, independent de numărul silabelor lor şi chiar de accent, apar adunate la un loc. De astă dată, lucrarea a fost elaborată în primul rînd pentru nevoile lingviştilor, ca instrument profesional de lucru pentru un viitor tratat de formare a cuvintelor în limba română. Modelul folosit la noul dicţionar este un dicţionar similar elaborat pentru limba latină de Otto Gradenwitz şi publicat la Leipzig, în 1904. Cît pentru lista de cuvinte, s-au utilizat manuscrisele dicţionarului academic : ele au furnizat

autorilor peste 135 000 de cuvinte şi variante lexicale, în forma flexionară tip, cifră ce depăşeşte cu mult limitele cantitative ale predecesorilor. Să mai subliniem în această lucrare faptul că la toate cuvintele înregistrate autorii au arătat categoria gramaticală, iar la cele mai puţin cunoscute au indicat şi accentul.

7. Fiecare reformă ortografică a limbii române din secolul nostru a fost urmată de apariţia unor aşa-numite dicţionare ortografice[1].

Mai toate aceste dicţionare sînt alcătuite din două părţi distincte, dintre care prima, în care se explică principiile, nu are în realitate nimic a face cu lexicografia, în timp ce a doua, care oferă liste de cuvinte aşezate în ordine alfabetică şi în forma recomandată de principii, constituie indicatoare lexicografice valoroase prin folosul lor practic imediat, dar care, nici ele, nu pot fi considerate dicţionare propriu-zise. Prin urmare, ni se pare justificat faptul ca lucrarea de faţă să nu insiste mai mul* asupra acestor indicatoare.

8. Am avut şi pînă aici, în repetate rînduri, prilejul să arătăm că dicţionarele explicative unilingve cele mai preţioase au înregistrat (şi de obicei au definit) nu numai cuvinte izolate, ci şi unităţi frazeologice subsumate : numeroase sintagme, locuţiuni, expresii, proverbe şi zicători, cu un cuvînt contextele împietrite cu valoare semantică specifică, mai cunoscute, şi-au aflat locul în aceste lucrări. Există însă şi dicţionare (sau, mai bine zis, opere lexicografice) *consacrate exclusiv unităţilor frazeo-*

[1] Iată doar cîteva dintre ele, ceva mai întinse : N. Stoia, ***Dicţionarul ortografic al limbii române,*** Timişoara, 1926 ; S. Puşcariu şi T. Naum, ***Îndreptar şi vocabular ortografic,*** Bucureşti, 1932 (cu mai multe ediţii revizuite şi completate ; ultima, a V-a, din 1946) ; Şt. Pop, ***Dicţionarul ortografic al limbii române,*** Bucureşti, 1932 (a treia ediţie, în 1944) ; Fischer-Galaţi. ***Index alfabetic al tuturor cuvintelor exemplificate în regulile ortografice,*** Bucureşti, 1932 ; I. Tolan, ***Noul dicţionar ortografic al limbii române,*** Arad, 1932 ; D. Teodorescu-Craiova. ***Îndreptar ortografic,*** Craiova, 1934 (apărut în mai multe ediţii nedatate) ; ***Mic dicţionar ortografic*** (lucrare colectivă), Bucureşti, 1953 (ediţia a II-a, în 1955) ; ***îndreptar ortografic, ortoepic şi de punctuaţie*** (lucrare colectivă), Bucureşti, 1960 (ediţia a II-a, în 1965).'

logice : unele şi-au propus să înregistreze cu precădere tezaurul popular (proverbe, zicători, expresii), altele pe cel cult (maxime, sentinţe, aforisme) ; în unele materialul frazeologic este organizat strict alfabetic, în ordinea elementelor componente, în altele, cele mai numeroase, în ordinea alfabetică a cuvintelor-cheie conţinute în unităţile înregistrate ; de obicei sensul acestor contexte expresive sau moralizatoare este explicat în definiţii propriu-zise, ca în dicţionarele obişnuite.

In fruntea tuturor operelor lexicografice frazeologice se află, fără îndoială, celebra culegere în zece volume a lui *Iuliu A. Zanne, Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria şi Macedonia,* apărută la *Bucureşti,* între anii *1895* şi *1903.* Pornind de la o bibliografie impresionantă, exploatînd un imens material obţinut de la sute de corespondenţi din toate regiunile ţării şi din toate dialectele române, precum şi acela adunat, în veacul trecut, de vornicul Iordache Golescu, Zanne a izbutit să ne ofere una dintre cele mai bogate liste de unităţi frazeologice pe care o cunoaştem în vreo limbă anume, circa 50 000. Gruparea după conţinut s-a făcut pe baza unor teme mari („omul şi organele sale", „despre viaţa fizică", „despre viaţa socială", „credinţe, obiceiuri, eresuri" etc), în cadrul cărora unităţile frazeologice au fost repartizate în ordinea alfabetică a cuvintelor-cheie. Autorul încearcă să facă, ajutat de unele semne convenţionale, ierarhizarea acestor unităţi după circulaţie şi natură, identificînd materialul de circulaţie populară generală, cel regional, cel care apare în scrisul cult, precum şi materialul dubios. După ce înregistrează unitatea frazeologică (împreună cu toate variantele sale), Zanne indică izvoarele din care ea a fost culeasă, o explică, adesea cu numeroase referiri istorice concrete, şi citează exemple analoge din diverse limbi străine. Un bogat sistem de corelaţii leagă între ele cuvintele-cheie care adună contexte similare. Titlul principal al lucrării *(Proverbele românilor)* derutează totuşi, căci opera nu conţine, cum s-ar crede, exclusiv proverbe ; subtitlul *(Proverbe, zicători, povăţuiri, cuvinte adevărate, asemănări, idiotisme şi cimilituri),* mult mai cuprinzător, nu arată nici el explicit că această culegere este, cel puţin în al

doilea rînd, şi un dicţionar de expresii ; într-adevăr, a da *pe brînci, a sta cu braţele încrucişate, a sta cu burta la soare, a rămîne cu buzele umflate, a-şi linge buzele,* şi mii de alte asemenea îmbinări lexicale înregistrate aici, trebuie trecute în categoria expresiilor, iar *şi noi am fost copii, n-are ochi să mă vadă* etc, în categoria idiotismelor (în sensul cel mai larg al cuvîntului). Depăşirea limitelor enunţate trebuie în acest caz mai degrabă lăudată la autor, care ne-a transmis astfel o monumentală culegere a unităţilor frazeologice româneşti, neîntrecută pînă astăzi pentru domeniul paremiologic. Toate operele similare ulterioare, mult mai reduse, se limitează de obicei la selectarea după uz a materialului adunat de Zanne, cu adaosuri şi schimbări de structură neînsemnate[1].

Pentru dialectul aromân dispunem de dicţionarul frazeologic al lui P. *Papahagi, Graie aromâne,* apărut la *Bucureşti,* în anul *1905.* Lucrarea înmănunchează şi grupează după cuvîntul-cheie, în ordine alfabetică, 1822 de unităţi frazeologice specifice dialectului românesc sud-dunărean, prin excelenţă proverbe şi expresii. Cînd unitatea frazeologică aromânească are în dacoromână un corespondent înrudit de formă şi conţinut, acesta se înregistrează ca atare *(„Zorea ti nveaţă. Nevoia te învaţă"),* ţinînd totodată şi locul explicaţiei ; cînd un asemenea corespondent nu există, transpunerea în dacoromână se face „literal", fiind urmată de tîlcuirea propriu-zisă, pe cît posibil exprimată printr-o altă unitate frazeologică *(„Nu adukaşte di zbor. Nu pricepe de vorbă. A fi greu de cap").* Culegerea lui P. Papahagi ni se pare interesantă

[1] Vezi între altele I. A. Candrea, *Dicţionar de proverbe şi zicători,* Bucureşti, 1912, care reduce la minimum şi numărul explicaţiilor; Gh. D. Mugur şi V. Voicu]escu, *Proverbe,* Bueureşti, 1928 ; M. Rahmii, *Ghicitori şi proverbe,* voi. I-II, Bucureşti, 1957 ; C. Bărbulescu şi Gh. Ghiţâ, *Din înţelepciunea poporului,* Bucureşti, 1957 ; *Apa trece, pietrele rămân. Proverbe româneşti,* ediţie îngrijită de G. Muntean, Bucureşti, 1966, reapărută, în 1967, cu titlul schimbat *Proverbe româneşti.* Să mai adăugăm, la acestea, două culegeri antologice din colecţii lui Zanne, apărute în anii 1907 şi 1959, precum şi mica culegere a lui S. Teodorescu-Kirileanu, *Proverbe agricole.* Bucureşti, 1923. care reţine 733 de proverbe legate prin excelenţă de viaţa rurală şi mai ales de practica agricolă.

prin faptul că arată măsura în care dialectul aromân s-a dezvoltat în mod specific în direcție expresivă.

O operă lexicografică de tranziție de la materialul frazeologic popular la cel cult poate fi considerată cunoscutul *Dicționar de citate românești* al lui *B. Marian,* apărut în prima sa ediție la *București,* în anul *1923.* Autorul a adunat între filele lucrării un material eterogen : proverbe și expresii populare, maxime și sentințe românești, precum și citate poetice expresive din operele scriitorilor români culți. Contextele, grupate în ordinea alfabetică absolută, sînt însoțite de indicarea autorului, a operei și ici-colo de explicații de natură semantică sau istorică. în ediția a Il-a („revizuită și adăugită"), publicată în 2927, la *București,* lista unităților frazeologice s-a îmbogățit în mod simțitor, mai ales cu expresii propriu-zise, iar indicațiile explicative au devenit ceva mai numeroase.

Cu *Dicționărașul inimei* al lui *Th. Codrescu* (prima.: ediție, nesemnată, *Iași, 1851,* a doua, tot acolo, în *1887)* se deschide, cronologic vorbind, seria culegerilor lexicografice românești consacrate prin excelență maximelor, sentințelor și aforismelor (adică unităților frazeologice cu caracter livresc). în mica sa lucrare autorul a grupat, în ordinea alfabetică a cuvîntului-cheie, mai multe sute de unități frazeologice pe tema femeii și a dragostei, culese din literatura universală. înrudită structural cu aceasta, dar cu o tematică deschisă, diversă, este *Vocabularul de morală sau bune consiliuri trase din sapienta tutulor națiunilor* inclus de *I. M. Rîureanu* în antologia sa *Morala,* publicată la *București,* în *1862.* A avut mult succes în epocă *Glosarul* de aforisme al lui *S. Ivanovici (București, 1897),* prima operă de acest tip în care o bună parte din materialul înregistrat aparține culegătorului însuși; pe o temă dată, devenită cuvînt-titlu și așezată în ordine alfabetică, lexicograful face considerații aforistice glumețe sau ironice, adesea pline de spirit *(acul* ar fi, de exemplu, „epigramistul cel mai înțepător", iar *șoarecul* „vrăjmașul scrierilor lui Iacob Negruzzi"). Ivanovici și-a republicat în două rînduri (cu titlu schimbat) mica culegere, modificînd în mod radical în edițiile următoare lista de cuvinte-cheie și contextele aforistice

(v. S. Ivanovici, *Dicționar, București, 1898* și idem, *Dicționarul intelectualilor, București, 1904).* Cel mai mare succes de public dintre culegerile lexicografice de unități frazeologice livrești 1-a avut însă *Dicționarul de citate și locuțiuni străine (București,* ante *1916)* al lui *B. Marian,* din care, în decurs de numai un deceniu, au apărut nu mai puțin de cinci ediții, mereu îmbogățite. Autorul a grupat unitățile frazeologice pe limbi (latină, greacă veche, franceză, germană, italiană, engleză), iar în cadrul limbilor în ordine alfabetică absolută. Fiecare context este reprodus în original și în traducerea românească literală, după care urmează, ori de cîte ori este cazul, interpretarea semnificativă, explicația istorică etc. Se citează, de asemenea, izvoarele din care au fost extrase unitățile frazeologice. în seria dicționarelor de maxime, sentințe și aforisme universale mai poate fi citată lucrarea lui *B. Konigstädtler, Dicționarul de aur al înțelepciunii în viață (Sf. Gheorghe, 1926),* o traducere prelucrată după limba germană efectuată de *G. Buda,* dar mai ales *Dicționarul de maxime comentat* al lui *Tudor Vianu (București, 1962).* în acesta din urmă autorul a grupat alfabetic, sub 251 de cuvinte și sintagme-titlu („cheie"), gînduri ale filozofilor, scriitorilor și savanților orientali, latini, greci și moderni, în care s-au cristalizat pregnant concluzii ale experienței generale. Lucrarea se înrudește structural cu aceea mai sus citată a lui B. Marian, deosebirea dintre cele două izvoare fiind totuși pe alocuri evidentă ; Vianu înregistrează mai întîi contextul tradus și apoi ne oferă corespondentul original, aparatul său științific e mai bogat, iar explicarea maximelor mai insistentă.

Ceea ce se așteaptă în primul rînd de la lexicografia frazeologică românească viitoare ni se pare a fi un dicționar de expresii populare cît mai bogat și mai bine delimitat, care să însumeze imensul material în prezent risipit în diverse culegeri sau în dicționarele explicative, și care totodată să explice cît mai exact unitățile frazeologice înregistrate.

X. DICȚIONARELE ETIMOLOGICE

De la Cihac încoace, în curs de aproape un secol, preocupările etimologice aplicate la limba română s-au înmulțit enorm. Ele se găsesc astăzi dispersate în mai multe tipuri de izvoare : în dicționare etimologice propriu-zise, în dicționare explicative cu indicații etimologice, în sfîrșit în studii și contribuții lexicografice (apărute în studii de specialitate sau chiar în volum) care își propun să stabilească sau să rectifice etimologia unor cuvinte izolate din sistemul lexical. Aceste studii[1], adesea foarte valoroase, depășesc totuși limitele propuse de *Schița* noastră, care are în vedere dicționarele propriu-zise ; cît despre dicționarele explicative cu indicații etimologice, ele au fost evaluate — și din punct de vedere al acestor indicații — în mai multe capitole anterioare ale volumului de față.

Rămâne așadar să urmărim, mai jos, numai dicționarele etimologice propriu-zise, generale și speciale, de altfel cu mult mai numeroase decît s-ar părea la prima vedere, dacă judecăm exclusiv după titlul lor nu întotdeauna elocvent; căci, trebuie s-o spunem în mod anticipat, multe dicționare etimologice se ascund în spatele unor titluri derutante, justificate doar în parte prin conținutul lor predominant. Și afirmația noastră din primul volum al *Schiței,* potrivit căreia lucrarea lui Cihac „reprezintă pînă astăzi singurul dicționar etimologic care ia în considerație toate elementele constitutive principale ale lexicului limbii române" (p. 104), adevărată in momentul formulării ei, necesită în prezent o fericită rectificare ; căci între timp a fost încheiată tipărirea, pe

[1] Cele mai multe se află răspîndite în revistele *Dacoronania* din Cluj și *Arhiva* din Iași.

fascicule, a celui de-al doilea dicționar etimologic general al limbii române : este vorba de *Diccionario etimologico rumeno (La Laguna, 1958—1966),* elaborat de *Alexandru Ciorănescu,* cu care își și propune să înceapă prezentarea la obiect din capitolul de față.

Profesor la universitatea spaniolă din La Laguna, localitate situată în insula Tenerife din Arhipelagul Canarelor, lingvistul român Alexandru Ciorănescu s-a consacrat un lung șir de ani adunării izvoarelor, elaborării și publicării masivului său dicționar. Ideea unei asemenea lucrări i-a răsărit încă din anul 1948, fiind repede urmată de depistarea și colectarea informării ; redactarea efectivă, începută în 1955, s-a făcut după un plan nepreconceput, care se va contura însă cu fermitate pe parcursul muncii, pentru a da naștere unui dicționar de o exemplară unitate. Structura și limitele noii opere lexicografice se înrudesc prea puțin cu dicționarul lui Cihac, cum și era de conceput pentru o lucrare apărută la aproape un secol după acesta. Dacă, de pildă, lexicograful contemporan a acceptat să grupeze cuvintele tot pe „cuiburi" lexicale eterogene, în care s-au adunat laolaltă derivate propriu-zise și cuvinte împrumutate independent (vezi *manie,* sub *mînie ; manișcă,* sub *manșon ; ceainic,* sub *ceai; remarca* și *remarcabil,* sub marcă etc), în schimb el a renunțat la secționarea pe origini a materialului, folosită de predecesor, dînd cuvintelor-titlu principale o enumerare alfabetică unică, mai firească și mai practică. Mult mai puțin circumspect decît Cihac în privința neologismelor, Ciorănescu include în lista de cuvinte a dicționarului său mii de împrumuturi recente de oarecare circulație[1], și mărește astfel pînă la peste 25 000 de cuvinte repertoriul lucrării, cu circa 8 000 mai multe decît ne oferise Cihac. Avem a face astfel cu cel mai bogat dicționar etimologic general al limbii române. Iarăși spre deosebire de predecesor, Ciorănescu pune din

[1] Unele lipsuri ni se par totuși nejustificate chiar față de criteriile selective impuse de autor : în lucrare figurează neologisme rare ca *maca, machiavelic, maculă, manicură,* dar lipsesc altele frecvente ca *macera, machia, macrocosm, maltrata* etc.

plin la contribuție dialectele române sud-dunărene, in-, troduce noțiunile de „etimologie necunoscută", „origine] dubioasă" și „formație expresivă" (onomatopeică), înmul-J țeste în mod justificat sursele de proveniență, analizează] influența lexicală slavă pe limbi slave concrete și cea] greacă pe cele trei straturi furnizoare, înlocuiește indicațiile etimologice „în bloc" de la „cuiburile" lexicale prin precizări etimologice pentru fiecare cuvînt românesc în parte, apelează relativ frecvent la etimologia; multiplă și la alternativa etimologică, invocă legile fone-; tice cu o competență considerabil sporită, înlătură din lista de cuvinte toponimicele. Cîteva reproșuri importante- care s-au adus lucrării trebuie totuși examinate cu se-* riozitate. Ele sînt în număr de patru[1] și, pe scurt, pot fi> astfel formulate : lipsuri fundamentale de informare bi-\ bliografică ; reducerea pînă la anulare a elementului de^ substrat; supraevaluarea sursei latine ; exagerarea crea-j ției spontane interne cu caracter expresiv (în care ar fi; incluse numeroase cuvinte de origine necunoscută sau* dubioasă). Cu prima dintre obiecții nu putem fi în orice\ caz de acord : ceea ce impresionează de la început în dicționarul lui Ciorănescu ni se pare a fi tocmai grija excepțională a autorului de a epuiza citarea surselor posibile, de a face un adevărat istoric al explicațiilor etimologice ; lipsurile bibliografice semnalate rămîn în ansamblu neînsemnate și ne apar inerente într-o asemenea operă de sinteză. Celelalte trei obiecții ni se par cu adevărat justificate, cu rezerva, într-un fel esențială, că pe baza lor nu poate fi totuși anulată valoarea globală o dicționarului, cum s-a făcut. Rămîne de aceea să vedem mai întîi în ce măsură frecvența erorilor semnalate afectează ansamblul lucrării. în acest scop, pentru obținerea unor date statistice cît mai obiective, am confruntat lucrarea lui Ciorănescu cu secțiunea etimologică a *Dicționarului limbii române* (serie nouă), al Academiei, elaborat în prezent de unele dintre cele mai autorizate forțe ale lingvisticii noastre. Concluziile confruntării ni se par elocvente : în porțiunea *m-mitră,* cuprinzînd 400 de cuvinte-titlu principale comune în cele două dicționare, 344 de cuvinte au etimologii identice ori foarte asemănătoare ; rezultă așadar un procent de cel puțin 86o/o etimologii valabile în dicționarul lui Ciorănescu, indice care întrece evident pe acela obținut de Cihac[1] și care ne obligă să susținem că lucrarea aici în discuție se dovedește extrem de utilă. Șochează totuși marele număr de cuvinte considerate creații expresive sau spontane *(matahală, măciucă, măgădan, măguli, măgură, mămăligă, mămăruță, mendre, meteahnă, metehău, migăli etc),* deși ne putem întreba dacă măcar unele dintre ele (înregistrate pînă acum fără etimologie cunoscută în dicționarele curente) nu și-au găsit o explicație mai adecvată în lucrarea lui Ciorănescu. Miră apoi nesiguranța lexicografului în privința identificării originii latine a unor cuvinte, nu numai în sensul, semnalat de recenzenți, al supraevaluării acestei surse (v. *abur, barză, buză, măgar, măi, mînie, sîmbure), în care au fost* atrași numeroși termeni comuni cu albaneza, ci și în sensul subevaluării ei : *mai* „lună", *măciucă, mărat, minune, miță,* de exemplu, au primit în dicționarul lui Ciorănescu explicații nelatine. Faptele de mai sus, care ar putea fi oricînd îmbogățite, cu rezultate similare, conduc la concluzia că în privința sursei latine dicționarul lui Ciorănescu reprezintă un regres chiar în comparație cu Cihac, pe care însă îl întrece net în privința tuturor celorlalte surse, chiar în privința sursei turcești. Cît despre elementele de substrat, cele două opere lexicografice au o poziție comună, de diminuare a cuvintelor daco-geto-trace din limba română. Dar rațiunea care duce la același rezultat este foarte diferită; Ciorănescu critică sistemul lexical tradițional care rezolvă explicarea cuvintelor de substrat exclusiv prin trimiterea la paralela albaneză *(Prefața,* p. VIII) și susține că această recunoaștere a comunității nu este singură suficientă pentru a considera cuvîntul românesc de origine străveche ; de aici, prudența sa excesivă în privința posibilelor surse străvechi.

Care este, în esență, structura dicționarului elaborat de Ciorănescu ? Cuvîntul-titlu principal poartă sistematic

[1] Vezi E. Mihăescu, recenzia din *Revue roumaine de linguistique,* XII (1967), nr. 5, p. 454—456.

[1] Vezi Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române,* I, București, 1966, p. 119 și urm.

indicația normativă de accent și este urmat de formele flexionare (pluralul, la substantive ; femininul, la adjective ; prezentul indicativ și participiul, la verbe), de categoria gramaticală și de precizări asupra circulației (în timp și spațiu) ; în continuare s-a introdus o secțiune explicativă concentrată în limba spaniolă, fiecare sens al cuvîntului românesc fiind totuși izolat sub cifre independente ; numeroase variante lexicale completează fizionomia cuvîntului-titlu, urmate de formele paralele din dialectele românești sud-dunărene (cînd ele există). Secțiunea etimologică ne apare foarte extinsă căci, așa cum am mai spus, autorul ne oferă în ea nu numai propria opțiune, ci și toate părerile etimologice, bune sau rele, ce s-au emis cu privire la cuvîntul respectiv, însoțite de izvoare și adesea de comentarii bogate (aproape inexistente la Cihac) ; în finalul acestei secțiuni se găsesc concentrate numeroase paralele semnificative din diverse limbi străine, în primul rînd romanice și balcanice. Urmează enumerarea derivatelor, mult mai bogată decît la Cihac pentru cuvintele nelatine, dar tot atît de eterogenă ; în cadrul „cuiburilor" lexicale autorul introduce explicații semantice și etimologice numai la cuvintele împrumutate independent de termenul-titlu la care au fost subsumate, reduse și ele la strictul necesar elementar.

Fără a aduce contribuții personale substanțiale în domeniul etimologiei, dicționarul lui Ciorănescu are totuși meritul esențial de a fi pus la contribuție mai toate izvoarele domeniului, de la Cihac încoace, și de a fi ales de cele mai multe ori soluția potrivită. Ca lucrare de sinteză dicționarul amintit reprezintă o treaptă superioară a disciplinei în comparație cu opera similară a lui Cihac, chiar dacă cele mai bune dicționare explicative românești actuale îl întrec în general în explicarea originii cuvintelor.

Un colectiv de specialiști aflat sub conducerea lui *Alexandru Graur* elaborează în prezent un nou *Dicționar etimologic al limbii române,* pe baza unei concepții interesante : limitîndu-se să dea explicații etimologice certe dar sumare, noul dicționar își propune în schimb, ca punct forte al programului său, să adune între filele lui o

enormă cantitate de cuvinte, de toate tipurile și din toate epocile, care va întrece de mai multe ori lucrările similare existente.

Dialectul aromân dispune și el de un dicționar etimologic general : este vorba de lucrarea lui *G. Pascu, Dictionnaire etimologique macedoroumain,* în două volume *(I. Les elements latins et romans; II. Les elements grecs, turcs, slaves, albanais, germaniques, hongrois, neologismes, creations immediates, obscurs),* apărută la *Iași,* în anul *1925.* Organizarea pe origini a materialului și chiar o bună parte din structura lucrării (între altele, concentrarea pe „cuiburi" lexicale, explicațiile semantice în limba franceză) sînt inspirate din vechiul izvor al lui Cihac ; izolarea împreună a elementelor latine moștenite și a neologismelor romanice ne apare însă nejustificată de istoria dialectului ; mai mult, surprinde procedeul autorului de a intercala în primul volum al lucrării, dedicat „elementelor latine și romanice", cuvintele românești de origine tracă și greacă veche. Avem a face cu o operă lexicografică relativ bogată (6404 cuvinte-titlu principale, cărora le sînt subsumate numeroase derivate) și complexă : după enunțarea cuvîntului-titlu și indicarea categoriei gramaticale, urmează variantele (foarte numeroase) precum și izvoarele lexicale în care apar aceste forme ; o sumară secțiune explicativă în limba franoeză dă imaginea semantică globală a cuvîntului-titlu ; ea este continuată de indicația etimologică, de formele paralele din dacoromână, din limbile balcanice și romanice, în sfîrșit de familia lexicală. Eforturile lexicografului în edificarea operei sale ne apar evidente, dar nu sînt compensate de rezultate științifice corespunzătoare : toți cei care au avut prilejul să folosească dicționarul au semnalat scăderile lui fundamentale chiar în funcția de bază, a explicațiilor etimologice ; abundă etimologiile abuzive (mai ales din latină), formele etimologice pe nedrept reconstruite, invocarea unor forme originare din care nu puteau rezulta în nici un caz cuvintele românești. In ge-

neral, imaginația autorului depășește de prea multe ori limitele extreme ale disciplinei, de aceea opera nu are astăzi decît o valoare documentară.

Lexicografia românească dispune în prezent și de un *dicționar etimologic al neologismelor din domeniul terminologiei științifice;* într-adevăr, întreg capitolul *Indice de cuvinte și forme* din lucrarea lui *N. A. Ursu, Formarea terminologiei științifice românești, București, 1962* (p. 139 și urm.), are drept scop fundamental fixarea originii împrumuturilor românești din domeniul geografiei, științelor naturii, agronomiei, medicinii, fizicii, chimiei și matematicii, adică al terminologiei științifice (termen care nu acoperă totuși exact conținutul, fiind mai larg decît el). In sectorul terminologiei neologice în general — și în cel al terminologiei științifice în special — textele românești ne permit aproape fără excepție să urmărim viața cuvîntului împrumutat încă din momentul actului împrumutării. De aici rezultă pentru lexicografia științifică două obligații specifice fundamentale : să reconstituie căile de pătrundere a neologismelor în limba română (cu un cuvînt originea lor) pe baza izvoarelor scrise, iar nu pe calea ipotezelor, cum s-a făcut mereu pînă în trecutul apropiat; să fixeze, pe aceeași bază, filiația lor semantică exactă, cea mai veche atestare echivalînd, pentru neologismele polisemantice, cu sensul cel mai vechi. Parcurgînd un apreciabil număr de texte din perioada 1780—1860, deși fără pretenția de a fi exhaustiv, N. A. Ursu și-a propus să îndeplinească totuși în mod exemplar prima dintre obligațiile citate, adică să ne ofere momentul exact al intrării în limba română a neologismelor din terminologia științifică, căile lor de pătrundere, formele lor succesive. Procedeul etimologic, preluat și de seria nouă a dicționarului academic, confirmă o dată mai mult realitatea etimologiei multiple, chiar în proporții mai mari decît s-a crezut. Se poate imputa totuși lexicografului faptul că volumul insuficient al textelor parcurse nu i-au permis în multe cazuri să facă încă adevărata istorie a împrumuturilor înregistrate, iar uneori hiatusurile de datare ni se par de-a dreptul sur-

prinzătoare, căci tind să compromită principiul, așa cum el a fost aplicat. Ni se pare suficient să amintim, în sprijinul regretelor noastre, că parcurgerea fugitivă și cu totul fragmentară a unui singur izvor dintre cele nefolosite de autor *(Amărunturi apărătoare și higienice pentru mizerere sau holeramorbus,* traducere anonimă, București, 1831) ne furnizează numeroase datări anterioare sau chiar cuvinte neînregistrate de N. A. Ursu, Astfel, *diagnostic* (p. 5), *endemie* (p. 7), *manganez* (p. 19) etc. nu apar de loc la lexicograful citat, iar pentru *adinamic, bilios, endemic, enterit, peritonit, sifilis, tifus* etc. (v. p. 9, respectiv 20, 7, 6, 6, 27, 9) datările lui Ursu sînt sensibil ulterioare. In pofida acestor lipsuri, contribuția amintită nu are precedent în lexicografia românească.

Aproape fiecare sector al lexicului limbii române își are propriul său dicționar etimologic special. Se cuvine să amintim în primul rînd cele două opere lexicografice consacrate *elementului latin (moștenit)* din limba română : *Etimologisches Worterbuch der rumänischen Sprache. I. Lateinisches Element, Heidelberg, 1905,* al lui *Sextil Pușcariu,* și *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine* (primele patru fascicule, de la *a* la *putea), București, 1901—1914,* elaborat de */. A. Candrea* și *O. Densusianu.* Specialiștii au stabilit o ierarhie netă între aceste două izvoare, în favoarea celui din urmă, extrem de lăudat. Aprecierea nu ni se pare justificată decît în parte : ambele izvoare au o structură aproape identică și cam aceleași însușiri și defecte. Pușcariu a adunat în dicționarul său (premiat de Academie) 1947 de cuvinte-titlu, iar Candrea și Densusianu 1491 în porțiunea neterminată, ceea ce ne face să credem că volumul de cuvinte ar fi fost aproximativ egal în cele două dicționare, în condițiile terminării celui de-al doilea. Deosebirea de volum există totuși, dar numai în interiorul „cuiburilor" lexicale : aici Candrea și Densusianu au grupat un mare număr de derivate pe teren românesc (16, la *mamă;* 9, la *minte),* fapt care demonstrează în mod convingător productivitatea cuvintelor moștenite ; dimpotrivă, la Pușcariu derivatele sînt

puține și întîmplătoare. In amîndouă dicționarele s-au luat în considerație atît cuvintele moștenite din dacoromână cît și cele din dialectele române sud-dunărene. Organizarea materialului este strict alfabetică în lucrarea lui Pușcariu, în vreme ce Candrea și Densusianu au sacrificat adesea această ordine spre a grupa cuvintele după temele latine comune sau înrudite[1], pe baza unor criterii nu totdeauna convingătoare și care, pe deasupra, îngreuiază evident consultarea operei, chiar dacă autorii au introdus de regulă trimiteri la locul alfabetic corespunzător. Ordinea în care Pușcariu a grupat diversele elemente în cadrul articolelor este, în linii mari, următoarea : cuvîntul-titlu (și variantele sale), categoria sa gramaticală, paralelele din dialectele române sud-dunărene, explicația semantică (foarte concentrată) în limba germană, alineatul etimologic (adesea cu discuții, argumentări, izvoare, precum și cu întreaga serie a paralelelor romanice și balcanice), în sfîrșit, seria derivatelor. Această structură este îndeaproape urmată în dicționarul lui Candrea și Densusianu : explicația germană apare doar înlocuită de una sumară în limba franceză, iar seria derivatelor (însoțită și ea de izvoare și adesea de indicații semantice și etimologice) se arată, așa cum am spus, cu mult mai bogată decît la predecesor, ocupînd cam jumătate din volumul total al articolelor. Izvorul introduce totuși o inovație radicală, încercînd să indice, în finalul articolelor, în ce limbi străine a pătruns cuvîntul românesc moștenit : aflăm astfel că substantivul *fin a* fost împrumutat de ucraineană, *corb* de neogreacă, furcă de bulgară și neogreacă etc. Procedeul, foarte interesant, nu va fi regăsit în celelalte dicționare românești ; doar Sextil Pușcariu va apela din cînd în cînd la el în *Dicționarul limbii române,* al Academiei, de obicei pentru a respinge o falsă etimologie.

Publicat la 35 de ani după încercarea similară a lui Alexandru Cihac, dicționarul lui Sextil Pușcariu se străduiește să reflecte progresele înregistrate între timp în domeniul romanisticii și să sintetizeze rezultatele cercetărilor etimologice de amănunt apărute pînă atunci. Autorul însuși a adăugat numeroase contribuții personale la cele existente ; lui îi datorăm, se pare, primele explicații etimologice corecte (cele mai multe, din etimoane reconstituite) la cuvinte ca *anina, arșiță, asmuță, aștepta, caier, ceață, cumpăt, fraged, negură, nițel, scuipa, subțioară, vioară, zbiera* etc. etc. ; dar tot el a pus pe seama latinei numeroase cuvinte românești a căror etimologie nu a fost acceptată ca atare (de exemplu, *bulz, căciulă, fulg, gheară, leagăn, naș, neghină, pisc, pînză, puchinos, pururea, reteza* etc). Dacă confruntăm explicațiile pe care ni le oferă Pușcariu cu acelea din recentul *Dicționar al limbii române* (serie nouă), obținem o concluzie sub așteptări de favorabilă pentru opera lingvistului clujean : din cele 131 de cuvinte românești de bază aflate în comun în cele două dicționare la litera *M,* doar 98 (adică sub 75%), au primit o etimologie identică ori asemănătoare. Se constată în primul rînd supraevaluarea sursei latine prin înglobarea în rîndul cuvintelor moștenite a unor formații în realitate apărute în interiorul limbii române, ca derivate *(măcel, măreț, masai, măsăriță, mioară, molicel, muia, morar, merinda, mucigai, mucos, muget, muieros, mulsură, mulzare, muntos, mustăcioară, muți),* sau a unor împrumuturi din surse diverse *(mărgea, minie, mintă, matur, mezin, murmura).* Cu toate contribuțiile valoroase semnalate, dicționarul lui Pușcariu nu reprezintă așadar un progres evident în comparație cu izvorul lui Cihac. Dar nici izvorul similar al lui Candrea și Densusianu nu ne oferă global o imagine prea diferită de cea a predecesorului imediat : comparînd lista sa de cuvinte de la litera M cu *Dicționarul limbii române,* amintit, constatăm că dintre cei 140 de termeni comuni în cele două lucrări doar 107 au explicații identice sau asemănătoare, ceea ce reprezintă un procent de circa 76% etimologii valabile. Noul izvor înlătură din lista precedentului termeni ca *măcel, măsălar* „august", *matur, mezin, minie, mintă, mînz, murmura, mușca* etc, pe motivul, întemeiat, că ei nu provin din latină ; dimpotrivă, iarăși în mod justificat, autorii introduc în dicționarul lor pe *mesereare, mește, meriză, mîngîia, mistreț, miță,* absenți la Pușcariu. Dar supra-

[1] *Miazăzi, miazănoapte, meriza, jumătate* și *mijloc,* de exemplu, figurează toate imediat după *miez,* fiind subsumate acestuia.

evaluarea elementului latin este pregnant prezentă şi în noua operă lexicografică : *mărunţel, mănunta, mărunta, meriză, mior, moleaţă, mulsoare, muşchios, mustos, mustăreaţă, mutătură, mutător* etc. (toţi absenţi la Puşcariu, adică consideraţi de el elemente nemoştenite) apar la Candrea şi Densusianu, în mod greşit, printre cuvintele de obîrşie latină. De aici rezultă că progresele înregistrate de dicţionar în comparaţie cu predecesorul sînt neînsemnate, iar procentul arătat de etimologii valabile indiscutabil pare să confirme afirmaţia noastră.

Un viitor dicţionar al elementelor latine moştenite de limba română va avea ca sarcină primordială delimitarea formaţiilor interne de cele real moştenite.

în mod paradoxal, lexicografia etimologică pe elemente este foarte săracă în cel mai important sector al împrumuturilor vechi : în *domeniul elementelor slave.* Elaborarea unui dicţionar etimologic al împrumuturilor slave din limba română se preconizează abia de acum înainte Deocamdată există doar încercări parţiale, cele mai multe neorganizate strict lexicografic şi prin urmare rămase în afara limitelor cărţii de faţă : printre acestea se cuvine să cităm totuşi lucrarea *Margaretei Ştefănescu, Elementele ruseşti-rutene din limba românească şi vechimea lor (Iaşi, 1924),* excelentul studiu al lui *Gh. Mihăilă* despre *Împrumuturile vechi sud-slave în limba română (Bucureşti, 1960),* precum şi acela al lui *Iorgu Iordan* consacrat *Influenţelor ruseşti asupra limbii române (Bucureşti, 1949),* în care este însă vorba de importul lexical de dată foarte recentă ; la ele se adaugă două recente teze de doctorat (aparţinînd românului *V. Vascenco,* respectiv sovieticului S. *V. Semkovski)* închinate de asemenea elementelor lexicale ruseşti din limba română. Singura contribuţie a domeniului organizată strict lexicografic pe care o cunoaştem este • aceea a lui *H. Brilske, Die russichen und polnischen Elemente des Rumänischen,* apărută în periodicul din Leipzig *Jahresbericht des Instituts filr rumänische Sprache, XXVI—XXIX (1921).* Lucrarea conţine 395 de cuvinte-titlu, împrumuturi mai vechi şi populare, la care se adaugă un mic număr de derivate subsumate. Autorul nu deosebeşte de obicei elementele ruseşti de cele polone şi ne lasă astfel să înţelegem că termenii româneşti înregistraţi de el provin, prin etimologie multiplă, din ambele limbi, ceea ce nu poate fi adevărat în cele mai multe cazuri. Dar viciul fundamental al contribuţiei lui Briiske constă în confundarea filierelor slave : numeroase cuvinte intrate în limba română prin ucraineană (de exemplu, *hrib, hrincă, huceag, hulub, huscă, huşte* etc.) sînt considerate de lexicograf drept împrumuturi ruso-polone. De aceea, lucrarea sa rămîne în esenţă nesigură din punct de vedere etimologic, aspect la care se adaugă şi relativa sărăcie a materialului adunat.

[1] Vezi articolele lui Gh. Mihăilă din *Romanoslavica,* II (1958), p. 115 şi urm., IV (1960), p. 28, XII (1965), p. 34.

Elementului grec din limba română îi sînt consacrate mai multe opere lexicografice. Spre deosebire de dicţionarul lui Cihac, aceste opere se străduiesc să inventarieze împrumuturile greceşti pe straturi de influenţă, adică să delimiteze cele trei valuri succesive. împrumuturilor vechi greceşti şi mediogreceşti li se acordă o importanţă preponderentă, dar rezultatele investigaţiilor sînt aici invers proporţionale cu cantitatea lor, datorită mai ales concepţiei, eronate, că greaca din cele prime două straturi ar fi furnizat românei un bogat material lexical ; această eroare apare alimentată de confundarea'filierelor directe cu cele indirecte. Astfel, G. G. *Murnu,* în *Studiu asupra elementului grec antefanariot în limba română (Bucureşti, 1894),* deşi consideră că marea majoritate a cuvintelor greceşti antefanariote au intrat în limba română „pe cale indirectă", „şi anume pe calea slavismului" (p. X), include totuşi în vocabularul său atît împrumuturile directe, singurele îndreptăţite, cît şi pe cele indirecte, cu mult mai numeroase. Avem astfel un total de 196 de „cuiburi" lexkale, susţinute cu numeroase izvoare, cu explicaţii semantice (în limba franceză), cu indicaţii etimologice (la etimonul grecesc adăugîn-

du-se, de obicei, şi cel slav), dar cu puţine elemente lexicale de origine real grecească. Să adăugăm, la cele j arătate mai sus, faptul că printre cuvintele vechi greceşti figurează şi unele *(amăgi, farmec, mîngîia)* pe care greaca le-a furnizat de fapt latinei, devenind prin aceasta cuvinte româneşti. In mod global, contribuţia lui. Murnu rămîne puţin valoroasă. Nici cele următoare *(A. Philippide, Altgriechische Elemente im Rumänischen,* în *Bausteine zur romanischen Philologie. Festgabe filr A. Mussafia, Halle, 1905 ; C. C. Diculescu, Elementele vechi greceşti din limba română,* în *Dacoromania, IV, 1924—1926,* apoi în extras, sub titlul *Dacia romană în oglinda inscripţiilor şi a limbei de azi. Elementele greceşti, Cluj, 1926; G. Giuglea, Elementele vechi greceşti în limba română,* în *Dacoromania, X2, 1943)* nu reprezintă trepte superioare în acest domeniu al cercetării ; cu o organizare lexicografică foarte aproximativă şi fără a-şi propune nici pe departe să fie exhaustive, aceste studii lărgesc totuşi şi mai mult exagerările antecesorilor, trecînd în rîndul cuvintelor greceşti numeroşi termeni de origine latină *(aiepta, spată, pupăză,* la Diculescu ; *arin, niţel, plai, sterp, teacă,* la Giuglea), slavă *(cadă, colac, mintă, streche)* ori comuni cu albaneza *(cursă, pălărie* ,| etc). Abia de curînd, dar într-o operă fără profil lexicografic *(H. Mihăescu, Influenţa grecească asupra limbii române pînă în secolul al XV-lea, Bucureşti, 1966),* s-a încercat delimitarea şi identifioarea ştiinţifică a primelor două valuri de influenţă grecească din limba română, reducîndu-se la 11 împrumuturile directe provenite din vechea greacă şi la 22 cele pătrunse din greaca bizantină (faţă de 254 de împrumuturi greceşti indirecte, prin sJavă).

Elementelor neogreceşti fanariote din limba română îi este consacrată o singură operă lexicografică de sinteză, din mai toate punctele de vedere remarcabilă : este vorba de vocabularul anexat la studiul lui *Ladislas Găldi, Les mots d'origine neo-grecque en roumain ă l'epoque des phanariotes. Budapesta, 1939.* La sfatul lui Carlo Tagliavini, cercetătorul maghiar a atacat cu competenţă un domeniu încă neexplorat; el a parcurs un număr impresio-

nant de texte româneşti din perioada 1711-1821, încercînd să extragă din ele întregul material lexical de origine neogrecească. Fără pretenţia de a fi totuşi exhaustiv, autorul ne-a pus la dispoziţie o foarte bogată listă de cuvinte, organizată pe „cuiburi" lexicale şi însoţită de un temeinic aparat ştiinţific : glosarea în limba franceză a împrumuturilor; ilustrarea lor cu numeroase izvoare (texte literare şi istorice, tipărite şi manuscrise, dicţionare etc), în care predomină grija pentru prima datare ; în sfîrşit, secţiunea etimologică. Efortul de a delimita, din masa împrumuturilor neogreceşti, a celor strict fanariote, este în general încununat de succes [1]. Dar meritul cel mai mare al lexicografului trebuie fixat în siguranţa indicaţiilor sale etimologice : peste 90% din aceste indicaţii au fost acceptate ca atare de izvoarele lingvistice ulterioare, iar rectificările, cîte există, merg mai ales pe linia completării etimologiei unice cu una multiplă în care, din punct de vedere cronologic, greaca ocupă locul primordial. Contribuţia fundamentală a lui Găldi în domeniul elementelor neogreceşti ale limbii române poate fi comparată cu aceea adusă de Şăineanu pentru elementele turceşti.

Lexicografia românească mai dispune şi de un dicţionar al elementelor greceşti din dialectul aromân : el aparţine aromânului *Chr. Geagea,* se intitulează *Elementul grec din dialectul aromân* şi a apărut la *Cernăuţi,* în *1931* (mai întîi în revista *Codrul Cosminului,* VII, apoi în extras). Este cunoscut faptul că în aromână elementul grec are acelaşi rol pe care în dacoromână îl joacă elementul slav, cu deosebirea că vechimea lui în dialectul sud-dunărean se dovedeşte în general mai redusă. Această situaţie justifica întreprinderea autorului, care adună în vocabularul ce încheie studiul său un bogat material lexical, ferm organizat : cuvîntul-titlu apare explicat în dacoromâna literară şi este însoţit de citate (traduse şi în daco-

[1] Progresele lexicografiei române au dus totuşi pe alocuri la rectificarea datărilor autorului şi chiar a apartenenţei împrumuturilor : *maranata* şi *mirodie,* de exemplu, se găsesc în texte antefanariote, înainte de jumătatea sec. al XVII-lea, vezi *Dicţionarul limbii române,* serie nouă.

română), de izvoare, de indicaţia e'trrriolo'gică dezvoltată, în care figurează şi numeroase paralele balcanice. Dacă însă comparăm' Secţiunea etimologica * Vocabularului' cu" aceea pe care rie-o oferă T. Papahagi în dicţionarul general al dialectului, analizat în alt capitol al lucrării noastre, constatăm că meritele lui Geageâ" rămîn în esenţă modeste şi trădează amatorismul său filologic.

*

De la 1880 încoace, istoria lexicografiei noastre consemnează trei opere notabile consacrate *elementelor maghiare,* fiecare dintre ele reprezentînd trepte progresive ale disciplinei. Cea dintîi, în ordine crortolbgică, lucrarea *Magyar elemek az olăh nyelvbeh,* a'pa¥ţine filologului şi folcloristului român *G. Alexici* şr-â* apărut lâ *Budapesta,* în *1888.* Cele 1067 de cuvinte rbrriâneşti înregistrate, în ordine alfabetică, apar transcrise în" ortografie maghiară şi sînt completate de numeroase^variante lexicale *y* urmează corespondentele etimologice^ maghiare şi unele explicaţii suplimentare, în latină' $i franceză; autorul' introduce apoi numeroase contexte §i izvoare care să dovedească existenţa cuvîntului îii limbaromână. La cuvintele strict regionale s^a indirat punctup geografic (comuna, comitatul)' în care ele au fost înregistrate.-S-â'reproşat lexicografului tendinţa de a fi pus'"pe seama maghiarei prea multe cuvinte româneşti şi"'de â "fi vărsat în-' lucrarea sa numeroase regionalisme'stricte. In anumite limite,' ambele reproşuri sînt justificate : într-adevăr', unele cuvinte cu origine nesigură Sau necunoscuta *{băncuţă, bodîrlău, boncăli, bordei* etc.) au primit l&iftlexici etimoane' maghiare neconvingătoare, iar Hsta^lueflâru este asaltată' de termeni care trebuie consideraţi mai'xîegrabă ungureşti decît româneşti regionali, de vreme ce nu reflectă nici o urmă de adaptare *(bedergălău, biniătui, birtueuş, bitangăli, tituluş, todoman, toldaş, toltiş, tolvajşag, trucoş, tulşagoş).* Cu toate acestea, opera lui' lAfexici marchează un vădit progres în comparaţie cu ;ş|;cJ4uh\âcbrespunzătoare a dicţionarului lui Cihac, căcHj^şte^QP/o din etimologiile date de autor sînt acceptate.icte'.cele ^mar bune

opere lexicografice actuale : la litera *B,* de exemplu, dintre cele 50 de. cuvinte înregistrate, cu etimon maghiar, 42 figurează ea atare şi în *Dicţionarul limbii române moderne..*

Lâ *Simeon C. Mîndrescu, Elementele ungureşti în limbă română, Bucureşti, 1892,* înregistrăm cîteva noi tendinţe-; autorul reduce proporţiile listei de cuvinte la 778 de articole (mai ales prin eliminarea unor regionalisme) şi împarte vocabularul său în două părţi distincte, prima consacrată „provincialismelor", iar cealaltă „cuvintelor comune tuturor românilor din Dacia Traiană". Termenii româneşti, cu numeroase variante, sînt urmaţi de corespondentul etimologic maghiar, de o scurtă explicaţie în limbă română, de paralelele române sud-dunărene, de izvoare şi indicaţii privitoare la circulaţie. Secţiunea etimologică, esenţială în această lucrare, este excepţional realizată : pentru a oferi un singur; exemplu elocvent, amintim că toate explicaţiile etimologice date de Mîndrescu pentru cuvintele înregistrate la litera M, se regăsesc, întocmai sau în variante foarte înrudite, în *Dicţionarul limbii române* (serie nouă). Se : observă totuşi o prudenţă exagerată (de natură „patriotică") a lexicografului faţă de împrumuturile maghiare, avînd drept consecinţă sărăcirea listei de cuvinte[1].

Lingvistului ungur *Lajos Ţamâs* îi datorăm cea mai importantă contribuţie privitoare la elementul maghiar din lexicul limbii române : lucrarea sa, *Etymologisch-historischeş Worterbuch der ungarischen . Elemente im Rumänischen,* apărută la *Budapesta,* în *1966,* impresionează prin proporţiile ei şi mai ales prin excepţional de bogatul material exploatat. Avem a face cu un izvor lexicografic care se vrea din toate punctele de vedere exhaustiv. Autorul ne oferă, în jurul fiecărui cuvînt înregistrat, o reţea de date şi de fapte care duc la adevărate mici monografii lexicale. Cuvintele româneşti sînt explicate în germană şi franceză, sensurile diferite fiind izolate sub cifre, ca în dicţionarele explicative. Urmează

[1] In acest sens, afirmaţia noastră din primul volum, al *Schiţei,* p. 125, după care Mîndrescu ar avea tendinţe exhaustive, trebuie rectificată.

lunga serie de izvoare şi contexte ilustrative, de obicei organizate în ordine cronologică. Au fost puse la contribuţie izvoare regionale dintre cele mai diverse, texte literare culte, vechi şi moderne, documente, material rezultat din anchete personale (mai ales la vorbitorii de limbă română din Ungaria), printre care se intercalează numeroase comentarii ale lexicografului. Cînd termenul circulă în mai multe variante lexicale, acestea se indică, toate, cu izvoarele în care au fost găsite. Se face apoi enumerarea derivatelor pe teren românesc ale împrumuturilor maghiare, de asemenea cu explicaţii semantice şi cu izvoare. Secţiunea etimologică, neobişnuit de întinsă, adună toate explicaţiile, bune sau rele, care s-au dat în timp împrumutului, adică are un evident caracter istoric ; bineînţeles, autorul insistă aici asupra etimonului pentru care a optat personal, cu o remarcabilă stăpînire a mijloacelor şi informaţiei. Lucrarea nu este totuşi lipsită de unele scăderi. Cea dintîi rezultă chiar din excesiva bogăţie a listei de cuvinte : căci printre cei 2 800 de termeni pe care maghiara i-ar fi împrumutat românei figurează serii întregi de elemente lexicale neadaptate, înregistrate la românii din Ungaria sau la ungurii din România ; să pomenim, în acest sens, pe *maiuşfa, malombirău, meltoşagoş, meşiaş* („Mesia"), *mezebirău, mindiar, mirgheş, misă* („mesă"), *mohoş,* exemple dintr-o listă care ar putea deveni oricînd interminabilă. A doua eroare principală ni se pare a fi aceea de a pune pe seama maghiarei o serie de cuvinte cu etimologie necunoscută *(mădări, măgheruşte, mălată, megheleu, mihalţ),* cu altă origine decît maghiara sau cu origine multiplă în care maghiara a putut constitui doar, o sursă cu totul secundară, strict locală *(marş* interj., *mintă, mintie, mişmaş, mîzgă).* Supraevaluarea sursei maghiare afectează destul de serios nivelul ştiinţific al lucrării în funcţia sa de bază, a explicaţiilor etimologice : mai multe sondaje comparative ne arată că numai circa 80o/o din explicaţiile lui Tamâs sînt acceptate de cele mai bune dicţionare române contemporane. Astfel, în porţiunea *m-moimă,* din cele 84 de cuvinte-titlu pe care lucrarea le are în comun cu *Dicţionarul limbii române* (serie nouă), doar 71 au explicaţii identice

sau înrudite în cele două izvoare. în pofida acestor constatări negative, dicţionarul lui Tamâs rămîne un izvor fundamental.

Domeniul turc al lexicului limbii noastre s-a bucurat, încă de pe la sfîrşitul secolului trecut, de o atenţie deosebită din partea cercetătorilor români şi străini. După R. Roesler şi A. Cihac, în decurs de numai trei ani (1884-1886), tot atîţia lingvişti au abordat, în chip diferit, domeniul. Lucrarea lui *Fr. Mîklosich, Die tilrkischen Elemente in den siid-ost und- osteuropäischen Sprachen,* apărută la *Viena,* în *1884,* se bazează, în privinţa românei, aproape exclusiv pe materialul celor doi înaintaşi citaţi, şi prin urmare nu aduce noi elemente caracteristice ; la rîndul ei, comunicarea lui *B. P. Hasdeu, Sur Ies elements turcs dans la langue roumaine, Bucureşti, 1886,* dezbate doar aspectele generale ale problemei, fără a ne furniza material sistematizat lexicografic. între aceste două opere avea să apară însă contribuţia fundamentală a lui *L. Şăineanu, Elemente turceşti în limba română (Bucureşti, 1885),* prima (şi încă nu cea mai izbutită) dintr-un triptic personal. Scopul mărturisit al autorului este dublu : de a îmbogăţi materialul turc cunoscut din vocabularul românesc şi de a rectifica ori justifica mai temeinic unele etimologii deja formulate de alţii. Cercetătorul şi-a construit lucrarea pornind de la texte, numeroase şi foarte variate, tipărite ori manuscrise. în lista de bază el a izbutit să strîngă 1445 de cuvinte-titlu principale, la care se adaugă cîteva sute subsumate (mai ales derivate propriu-zise), căci şi aici organizarea materialului s-a făcut pe „cuiburi" lexicale. în aceste „cuiburi" figurează numeroase variante lexicale ale cuvintelor înregistrate, explicarea cuvintelor în limba română, contexte ilustrative din izvoare (cu trimiterea exactă la ele), familia lexicală şi, în sfîrşit, secţiunea etimologică. în secţiunea etimologică, L. Şăineanu a indicat atît etimonul turc al termenilor româneşti, cît şi reflexul cuvintelor turceşti în diverse limbi balcanice sau chiar occidentale. Faţă de cele 1 250 de cuvinte româneşti de origine turcă, înregistrate în dicţionarul lui Cihac, lucrarea lui Şăineanu ne

oferă un spor cantitativ sensibil doar la termenii subsumați în cadrul familiilor lexicale. Sub raport calitativ contribuția amintită se dovedește remarcabilă, deși progresele ei ne apar destul de puțin elocvente în comparație cu dicționarul lui Cihac, el-însuși excelent în această secțiune. Din confruntarea integrală a cuvintelor începătoare cu litera M eu porțiunea corespunzătoare a *Dicționarului limbii române* al Academiei (serie nouă), constatăm în cele două opere etimoane identice; sau înrudite la 106 termeni, din cei 119 în comun; rezultă un procent de aproape 90% etimologii valabile, limită întru totul lăudabilă. Eroarea cea mai frecventă pe care o face lexicograful este aceea de a confunda filiera turca cu cea greacă (de exemplu, la cuvinte ca *magazie, marghiol, mașala, marolă, măcar* etc). Contribuția cercetătorului nu se va limita însă la acest studiu. De-a lungul anilor următori, el își îmbogățește enorm bibliografia, extrăgînd din texte noi turcisme românești și eliminînd din lista de cuvinte anterioară termeni de dicționar fără acoperire în texte *(acamac, aralîc, arsîz, băhtisi, baloș, bent, bolbol* etc). Materialul adunat 'este organizat pe două secțiuni, a „vorbelor populare" și a celor „istorice", și dispus alfabetic, * în cele două părți independente care alcătuiesc , al doilea volum al celebrei sale *opere, Influența orientală asupra limbei și culturei române, București, 1900.* Fără a schimba în esență structura versiunii din 1885, autorul i-a dat în schimb o amploare monumentală : a îmbogățit mai întîi lista de cuvinte principale (2017 articole-titlu) și mai ales cea de cuvinte subsumate, domeniul vorbelor „istorice" (adică al cuvintelor ce reprezintă nume de instituții și de obiecte dispărute) fiind îndeosebi favorizat ; a lărgit partea explicativă, dînd termenilor polisemantici o filiație istorică ; a înmulțit enorm numărul izvoarelor și al contextelor ilustrative, pe drept cuvînt impresionant ; în sfîrșit — lucrul cel mai important — a amplificat și îmbunătățit secțiunea etimologică, apropiind-o de ceea ce am putea numi, poate cu un termen prea; îndrăzneț, perfecțiunea științifică. Din versiunea anterioară au fost de exemplu eliminate cuvinte romanice ca *berlant* și *bezea,* împrumuturi slave ca *bahadîrcă, ceai, conteș, lele,* importuri maghiare ca *ham, eroi, pogace*

etc. -Toate operele^lexicografice ulterioare, fără excepție, pornesc de la--lucrarea lui Șăineanu, pe care o .folosesc cu o încredere fărăiigpreeedent; la litera *H, de* exemplu, bogată în elemente; _de origine turcă, vechiul dicționar al -Academiei -.condus de S. Pușcariu respinge numai în două. cazuri etiisolpgiile propuse de Șăineanu (la *hasur* și *hat),* adăugind în alte cîteva *(havră, havuz, hici, hindichiu)* posibilitatea" etimologiei multiple, în care turca rămîne ; totuși - sursa principală; de împrumut. Cu toate criticile (mai. mujț subiective) care i s-au adus, contribuțiile iui•; Lazăr, Șăineanu rezistă aproape în.întregime și astăzi, ca un adevărat model al domeniului etimologic. Pentru cercetătorii; străini interesați, autorul a publicat și o versiune comprimată, în limba franceză, a lucrării mai sus citste,. sub , titlul : *L'Influence orientale sur la langue et la civilisation roumaines. I. La langue. Leş elements.' orientaux i.'en roumain, Paris, 1902* (extrasă din revista *Romanici,* XXX și XXXI).

în ultimul .deceniu al veacului al XIX-lea, doi lingviști străini iau-'ridicat: și ei problema împrumuturilor turce din lexicul.. Hmbii române. Primul,'.în ordine cronologică, este „W. *-Rudow,* autor al studiului *Neue Belege su turkischen Lehnworten im Rumănischen,-* apărut în revista *Zeitschrift -'.-fur romanische Philologie,* XVII (1893), XVIII (1894) și XIX (1895). Ca și Șăineanu, Rudow își caută materialul specific în texte, mai ales literare, de unde extrage o listă lexicală relativ bogată, dai* inferioară cantitativ, aceleia din 1885 a predecesorului amintit, în organizarea, elementară, a acestui material, s-a renunțat la metoda, ^cuiburilor" lexicale, fiecare termen înregistrat (inclusiv; derivatele pe teren românesc) figurînd ca articol-titlu-. .'-Cuvîntul-^itlu, însoțit de explicarea lui în limba germană și de unele izvoare, nu are, din păcate, indicat in- multe cazuri etimonul concret," lipsă fundamentală într.-o operă lexicografică cu caracter etimologic predominant. *,&e* mai observă apoi că în lista de cuvinte figurează-.unele rarități neintegrate *(arslan, caplan;.baibuh, •Jțiafiții)r:vaai* • degrabă turcești decît românești. Pe de altăipstrte, lexicograful a comis eroarea de a îngloba printee elementele turcești ale limbii noastre o serie de nec^^șme . romanice *(magaziner, mameluc,*

mumie, musulman etc.), confundînd şi el filiera directul cu cele indirecte. L. Şăineanu a făcut numeroase obser-I vaţii întemeiate pe marginea etimologiilor lui Rudow, înl lucrarea sa din 1900 ; din ele rezultă nivelul modest alf contribuţiei lui Rudow, datorită şi împrejurării că ea tre-1 buie judecată prin comparaţie cu excepţionalul aport aTj ilustrului său contemporan.

Un obiectiv similar şi-a propus *Theofil Lobel* în lucrarea *Elemente turceşti, arăbeşti şi persane în limba; română,* apărută la *Constantinopol* şi *Lipsea,* în *1894.* Surprinde de la început faptul că autorul n-a utilizat în | întreprinderea sa contribuţiile anterioare ale lui Cihac şi Şăineanu, pe considerentul că ele nu ar determina „nici o schimbare" în conţinutul cercetărilor pe care le face. Lobel şi-a cules materialul exclusiv din dicţionarele româneşti (în primul rînd din acela al lui Laurian şi Massim) şi din studiul amintit al lui F \ Miklosich, depistînd un număr de 1266 de cuvinte-titlu (la care se adaugă circa 300 de derivate subsumate). Titlul lucrării ne arată că autorul admitea, în mod cu totul surprinzător, provenienţa cu egală îndreptăţire în limba română a unor cuvinte persane şi arabe ; Şăineanu a criticat pe bună dreptate această concepţie, susţinînd că „limba noastră nu cunoaşte nici o singură vorbă arabă sau persană, care să nu fi trecut mai înainte prin filiera osmanlie" *(Influ-* (j *enţa orientală asupra limbei şi culturei române,* cit., voi I, p. CCXLVII). Dar confundarea surselor directe cu cele -l indirecte nu se rezumă la cele arătate ; lexicograful pune | deopotrivă pe seama limbilor orientale numeroase împrumuturi româneşti din surse greceşti *(pastrama, spanac),* slave *(boiar, bolovan, buimac, cloşcă, cocean)* şi mai ales romanice *(admirai, alambic, alcov, calibru, camfor, caravană, cifră, elixir, fachir* etc. etc). Se mai adaugă, în sfîrşit, totala necunoaştere din partea autorului, filolog amator, a legilor fonetice care acţionează Ia trecerea unui cuvînt dintr-o limbă în alta, soldată cu explicaţii etimologice rizibile *(arababură* ar proveni, de exemplu, din turcescul *alak-bulak, azur* dintr-un etimon *laguverdi,* iar *chinovar din... zin^ifre '.).* In această lumină, se poate spune că scăderile contribuţiei lui Lobel covîrşesc şi sugrumă puţinele sale merite. Lexicograful a încercat să

reia problema împrumuturilor turceşti în lucrarea *Contribuţiuni la stabilirea originii orientale a unor cuvinte româneşti (Bucureşti, 1908),* concepută însă mai degrabă ca o recenzie şi completare răuvoitoare a operei lui Şăineanu din 1900 ; săracă şi viciată de aceleaşi erori, această nouă lucrare nu reprezintă un progres în activitatea autorului ei.

Cam pe aceeaşi linie merge şi *Gh. Popescu-Ciocănel* în micul său dicţionar etimologic intitulat *Quelques mots roumains d'origine arabe, turque, persane et hebraique,* apărut la *Paris,* în anul *1907.* Titlul însuşi al lucrării aminteşte pe predecesor, iar numărul redus de cuvinte înregistrate (159 termeni-titlu) se justifică prin intenţia autorului de a nu reţine decît împrumuturile orientale nediscutate în contribuţiile similare anterioare. Şi aici se susţine ideea eronată a existenţei. unor cuvinte de origine arabă şi persană primite „direct... în limba română" (p. I). In mai mare măsură decît Lobel, Gh. Popescu-Ciocănel introduce în lista împrumuturilor orientale serii de termeni care în realitate au statut de neologisme occidentale *(alambic, alcali, alcool, alchimie, anilină, arsenic, arcadă, azot* etc). Opera sa rămîne în consecinţă o încercare neizbutită, inferioară tuturor celor consacrate aceluiaşi domeniu.

Dimpotrivă, demnă de laude ni se pare *Contribuţia la studiul elementelor orientale din limba română* a lui *V. Bogrea,* apărută în revista *Dacoromania,* I (1920—1921), p. 272 şi urm. Din păcate, opera nu a fost concepută ca o lucrare de sinteză, ci doar ca un bun apendice de completări şi rectificări la studiile lui Şăineanu, recunoscut de altfel de Bogrea însuşi drept un maestru al domeniului.

în sfîrşit, se mai poate cita aici recentul studiu al unui cercetător german, *Heinz F. Wendt, Die tiirkischen Elemente im Rumänischen (Berlin, 1960),* care îşi propune drept scop principal acela de a fixa originea preosmanlie a unor cuvinte româneşti considerate pînă acum împrumuturi turceşti osmanlii. Mijloacele folosite în acest scop de autor nu se află însă nici pe departe la înălţimea dificultăţilor pe care o asemenea temă le ridica în mod firesc. De aceea, avem cu adevărat a face în ultimă instanţă cu o carte „plină de iluzii", cum a calificat-o un

recenzent-* ; puține^ dintre cuvintele explicate (prin: pece--negă, cumană.ori tătară) își pot menține etimonuLțuiQpus de Wendt, într-o lucrare în care organizarea, materialului este numai parțial lexicografică. - .

Domeniul *elementelor germane* din lexicul românesc s-a bucurat și el de interesul cîtorva cercetători:)' acest interes s-a concretizat în opere modeste, astăzi toate depășite-de progresele; disciplinei în general. Primaadintre contribuții, *Deutsche Sprachelemente im RumäniseMen,* aparține, lui *Ion Borcia* și a apărut la *Leipzig,* în *1903* (s^a republicat în *Jähresbericht des Instituts filr Rumänțsche Sprache,* X, 1904, p. 138 și urm). Vocabularul etimologic inclus în lucrare conține circa 800 de cuvinte» derivate și variante, fiind organizat în mod tradițional, pe metoda „cuiburilor" lexicale. Termenii românești apar însoțiți de traducerea în germană (uneori și în franceză), de numeroase citate și izvoare, de indicații asupra circulației ; în schimb, secțiunea de bază, etimologică, produce- nedumeriri, Căci autorul n-a mai introdus în ea etimonul -atunci cînd el coincide cu termenul german folosit,- în i*e_ețiuriea explicativă, drept corespondent al cuvîntului românesc. Deși destul de cuprinzătoare, lista de:cuvinte se dovedește totodată' mai bogată și mai săracă deej-t ar fi fost de dorit : excesiv de bogată, prin reținerea unor regionalisme stricte, neadaptate *(ainmoct, bachendăl,bețîr-cricter, blevais, crontaler, izănban, oberșter);* prea SărȘcă, datorită respingerii unor neologisme culte *(mangan,-iri<ipă, marcasit, mareșal, margraf* etc). Numărul etimologiilor «torecte nu este nici el suficient de ridicat pentru '• a face din lucrare un izvor demn de încredere.

Puține progrese față de predecesor înregistrează *Simeon C. Mîndrescu* în contribuția sa intitulată--*Influența culturei germane asupra noastră. I. Influența germană asupra limbei române (Iași, 1904).* Cu o'lista"-de cuvinte ceva mai bogată (aproape 1000 de' termeni-înregistrați), cu o secțiune explicativă (în limba româna) "mai explicită și cu indicații sistematice asupra formelor etimologice, lucrarea are, în rest, cam aceleași însușiri și aceleași defecte ca aceea anterioară. Și ea trece în contul sursei germane prea multe elemente lexicale de alte proveniențe, dar pe de altă parte ne lipsește de majoritatea neologismelor real împrumutate din această sursă.

In sfîrșit, poate fi amintită aici și lucrarea cu profil istoric *Die Gepiden (HaJĂe, 1922)* a lui C. C. *Diculescu,* care încearcă (v. p. 174 și urm.) să probeze, fără succes, existența în limba română a unor elemente de vocabular vechi germanice (de exemplu, *buturā, butuc, burduf, burtă, bîtcă, bulz* etc).

Din cele arătate mai sus rezultă, credem, progresele de ansamblu înregistrate de lexicografia etimologică românească contemporană. Chiar dacă nu în egală măsură dezvoltată în fiecare compartiment, ea a acumulat pînă în prezent toate datele esențiale. Viitorului îi rămîne în primul rînd sarcina să sintetizeze și să completeze aceste date, descoperind adevărata origine a unor cuvinte (încă numeroase) în jurul cărora mai există dispute și nedumeriri.

[1] V. D-r i'r" b â, în *Studii și cercetări lingvistice,* XIV (1963). nn 4, p. 514 și urm.

LEXICOGRAFIA BILINGVĂ
ŞI POLIGLOTĂ

I. DICȚIONARELE BILINGVE

'\:'-Cr- **1. Privire generală** .-'>..;'.
L.i~ i • i

"Ă"m" "afirmat, în introducerea voltului de față, că' lexicografia bilingvă românească contemporană înregistrşaz'^jmportante progrese, din ambele puncte de vedere : al"cantității şi al calității. în această lumină, ar putea.să parăgparadoxal faptul, că îi vqm consacra totuşi un spațiu redus"fn economia lucrării. Cîteva justificări.se dovedesc necesare. Mai.întîi, cantitatea însăşi a dicționarelor'bilingvele împiedică să le prezentăm, fie şi în treacăt, pe toate,.aşa ciim am încercat sa procedăm în primul volum. Speram.-'să.. compensăm pe' cît, posibil neajunsul amintit prin^lfşta bipliografică bogată ce va încheia capitolul. Nu trebuie să se; creadă însă că numai cantitatea ne împiedica să,evaluăm fiecare dicționar în partea există cel puțin .alte .'două motive, poate: la fel de întemeiate, care par să justifice atitudinea noastră. Primul este aşa,zicînd de naturi., corelativă : dacă progresele lexicografiei bilingve din^Itimul secol nu pot fi puse la îndoială, cele ale lexicogrjafței unilingve (generale şi speciale) se manifestă cu. o,infinit mai mare evidența, schimbînd raportul de forțe anterior şi deplasînd pe planul al doilea importanța ştiințifică a dicționarelor bilingve. Pe de altă parte, se produce, în interiorul,, lexicografiei bilingve, o evidentă {şi întemeiată) şablonizare a operelor elaborate, pentru a răspunde cît mai îndeaproape fiecărui tip fundamental de nevoie practică imediată. Privind lucrurile? de jos in sus,,,.dcY la aspectele siriiple spre cele complexe-, observăm'-pe. rînd existența a trei tipuri principale de opere lexicografice bilingve: dicționarele de dimensiuni mici, pe t-case le-am putea numi cu Un cuvînt „turistice", căci servesc^ *țn* primul rînd trecătorului aflat în țară străină ; dicționarele medii, prin excelență didactice, care alcătuiesc majoritatea din total; dicționarele mari, îndeplinind

mai ales rolul de auxiliare ale muncii de cercetare ştiin-• ţifică. Fiecare dintre aceste tipuri fiind alcătuit în principiu pe scheme similare, face aproape inutilă analiza individuală a dicţionarelor, impunînd cel mult caracterizarea categoriei generale. Iată deci cel de-al doilea motiv care ne obligă să nu pătrundem în amănunte. Cît despre lexicografii care sparg tiparele amintite şi ne oferă opere neobişnuite ale domeniului (Fr. Dame, H. Tiktin), rămîne să le acordăm atenţia diferenţiată cuvenită, într-un capitol special al lucrării de faţă.

în prezentarea generală care urmează am luat în consideraţie atît dicţionarele bilingve elaborate (de români şi străini) pe teritoriul ţârii noastre, cît şi acelea concepute şi publicate în afara lui, în măsura în care ele ne sînt cunoscute.

Cauzele care determină cantitatea şi varietatea dicţionarelor bilingve contemporane sînt doar în parte identice cu acelea semnalate pentru epocile anterioare. Desigur, primează şi acum nevoia practică imediată, dar structura, conţinutul acestei nevoi au devenit mai complexe. Faptul că cele mai multe dicţionare bilingve conţin o limbă străină vorbită pe teritoriul ţării noastre de o populaţie minoritară, ori una care se învaţă în şcoală ca limbă obligatorie, este comun cu epoca imediat anterioară. Ni se pare elocvent să amintim, în acest sens, de existenţa a peste 60 de vocabulare bilingve elaborate, între anii 1950 şi 1960, ca anexe independente la manualele elementare de învăţămînt pentru naţionalităţile conlocuitoare, şi pe care, datorită profilului lor modest, nici nu le-am mai inclus în lista bibliografică de la sfîrşitul capitolului. Alte cauze determinante care acţionează în epoca contemporană nu se regăsesc însă în perioadele anterioare, în forma pe care ele o îmbracă acum : pe de-o parte, setea de cultură concretizată prin dorinţa de asimilare a limbilor străine a căpătat proporţii de masă, şi, prin urmare, o bună parte a publicului care consultă dicţionarele o face în afara şcolii, deşi cu obiective similare ; pe de altă parte, înmulţirea evidentă a dicţionarelor bilingve consacrate terminologiilor speciale (economiei, administraţiei, comerţului, dreptului, tehnicii, milităriei etc.) ne arată că lexicografia bilingvă îşi asumă acum şi rolul de instrument de informare strict profesională, pe domenii, delimitate.

Progresele cantitative obţinute de lexicografii bilingvă în perioada contemporană nu sînt direct proporţionale cu numărul autorilor. Se observă cu uşurinţă eă încetul cu încetul domeniul a fost preluat de un număr relativ redus de lexicografi „profesionalizaţi", care, fiecare în parte, a încercat să epuizeze, în sectorul ales, principalele variante posibile de dicţionar bilingv. Cazul lui C. Şăineanu pentru limba franceză, al lui M. W. Schroff sau M. Isbăşescu pentru germană, al lui V. Cheresteşiu sau B. Kelemen pentru limba maghiară, al lui M. Schonkron pentru engleză etc. ni se pare elocvent : aproape fiecare dintre cei citaţi, şi nu numai ei, sînt totodată autori de dicţionare bilingve mici, medii şi mari, în care, pe rînd, limba română sau limba străină componentă apar ca limM de bază. în bună parte, „profesionalizarea" şi prolificitatea lexicografilor bilingvi a fost încurajată de legea cererii şi >a ofertei ce acţiona în acest domeniu : cererea continuă i-a făcut pe lexicografi să persevereze şi să exploateze o muncă şi o experienţă acumulate o dată, pentru a transforma lucrarea iniţial elaborată de ei în noi ediţii şi variante, potrivit nevoilor curente. Dar raportul dintre cerere şi ofertă a avut în domeniul lexicografiei bilingve două consecinţe opuse : una pozitivă, consacrarea unor lexicografi de profesie, care nu o dată au îmbogăţit disciplina cu noi opere remarcabile ; alta negativă, transformarea unor lexicografi în posesori de marfă căutată, care îşi desfac produsul pe piaţă în ambalaje diferite, adesea fără a-1 îmbunătăţi în timp. Cazul *Dicţionarului latin-român* „complect" al lui Ioan Nădejde este, din acest punct de vedere, edificator : de-a lungul unei jumătăţi de secol, autorul şi urmaşii săi au oferit publicului 19 tiraje neschimbate ale ediţiei iniţiale, altfel onorabilă, dar evident perfectibilă. Aceluiaşi spirit excesiv comercial îi datorăm faptul că numeroase dicţionare s-au tipărit, pînă în trecutul apropiat, fără indicaţia datei de apariţie, spre a putea fi eventual oricînd considerate lucrări recente. Absenţa, în prea multe cazuri, a datării ne-a obligat de altfel să renunţăm la intenţia alcătuirii bibliografiei finale din acest capitol pe criterii cronologice,

şi să organizăm materialul în ordinea alfabetică a limbilor străine componente şi a autorilor.

Prin ce se deosebeşte, în esenţă, lexicografia bilingvă contemporană de aceea creată în epocile anterioare ?

Mai întîi, aşa cum am spus deja în treacăt, prin cantitate şi varietate. Ultimul secol de lexicografie a oferit cititorilor de trei ori mai multe dicţionare bilingve decît întreaga perioadă istorică anterioară, întinsă pe trei veacuri. Din punctul de vedere al dimensiunilor fiecărei opere, în afară de cele trei tipuri principale semnalate (de volum mic sau „turistice", de volum mediu sau „şcolare", de volum mare sau „ştiinţifice"), există numeroase alte dicţionare intermediare, ca nişte punţi ce năzuiesc să răspundă tuturor cerinţelor, practice sau ipotetice. Variaţia dimensională urcă de la o listă de numai 2 000—3 000 de cuvinte-titlu (specifică prin excelenţă dicţionarelor independente concepute ca anexe la manualele didactice) pînă la una de 140 000—150 000 de cuvinte-titlu (vezi exemplul fericit al *Dicționarului gerraan-român* elaborat sub conducerea lui M. Isbăşescu şi M. Iliescu şi apărut în 1966). în cazul dicţionarelor bilingve nu se poate vorbi de un raport determinant între dimensiune şi calitate : orice lucrare, mare sau mică, adecvat concepută (şi care, în consecinţă, îşi atinge scopul pentru care a fost concepută). poate fi considerată bună, pe trepte diverse ale ştiinţei lexicografice. Se observă însă cu uşurinţă efortul epocii contemporane de a înmulţi dicţionarele bilingve de mari dimensiuni, de a crea pentru fiecare limbă componentă în parte măcar cîte o operă cît mai completă. Printre lucrările monumentale ale domeniului, datorită proporţiilor şi cornplexităţii lor, se pot cita aici ca exemple de vîrf dicţionarele româno-engleze ale lui H. Lolliot, respectiv L. Leviţchi, cele francezo-române ale lui T. Codrescu, respectiv C. Şăineanu, cele româno-franceze ale lui F. Dame, respectiv L. E. Sinigaglia, cele germano-române ale lui T. Codrescu, respectiv M. Isbăşescu-M. Iliescu, cel român-german al lui H. Tiktin, cel român-maghiar (în două volume) elaborat sub conducerea lui B. Kelemen, cel rus-român (iarăşi în două volume) elaborat sub conducerea lui Gh. Bolocan şi T. Nicolescu (vezi lista bibliografică de la sfîrşitul capitolului). în ultimele decenii, realizarea marilor dicţionare bilingve a devenit tot mai mult rodul unor eforturi conjugate, colective.

Varietatea sporită a lexicografiei bilingve contemporane se manifestă şi prin enorma înmulţire a limbilor străine componente. Acum apar pentru întîia oară dicţionare în care românei i se asociază bulgara, ceha, engleza, japoneza, polona, sîrba, spaniola, ucraineana, spre a nu cita decît exemple ; tot acum, unele limbi străine abia^ reprezentate în lexicografia bilingvă din trecut (de pildă, rusa) figurează în numeroase opere ale domeniului.

Varietatea dicţionarelor bilingve contemporane trebuie apoi subliniată prin poziţia pe care ele o adoptă faţă de vocabularul românesc : din acest punct de vedere, avem acum a face cu dicţionare care iau în consideraţie (cu selectările de rigoare) vocabularul în întregimea lui, cu dicţionare consacrate unor terminologii profesionale (existente doar prin excepţie în trecut), în sfîrşit cu aşa-numitele dicţionare frazeologice bilingve (de locuţiuni, expresii, îmbinări lexicale), cu totul necunoscute în epocile anterioare.

Faţă de epocile anterioare, în cea contemporană se mai observă tendinţa de echilibrare a lexicografiei bilingve avînd româna drept limbă de bază cu aceea în care primul loc în rîndul limbilor componente este ocupat de o limbă străină. Echilibrarea se produce în dublu sens : prin înmulţirea numărului de dicţionare bilingve cu limba de bază română, precum şi prin amplificarea acestor dicţionare la nivelul celor cu limba de bază străină. S-au creat astfel instrumente de valoare şi amploare aproximativ egale pentru traducerea din şi în limba străină. Progresele făcute de lexicografia bilingvă cu limba de bază română se explică în mare parte prin folosirea unor bune dicţionare explicative unilingve apărute în secolul nostru ; cel puţin în privinţa listei de cuvinte, acestea au putut constitui modele preţioase.

Dar izbînda cea mai mare a lexicografiei bilingve contemporane nu trebuie, credem, identificată în cantitatea, amploarea şi varietatea ei, caracteristici în fond exterioare, ci în structura ei internă, în conţinutul şi nivelul ei ştiinţific general. Ni se pare evident faptul că prăpastia care separa în trecut dicţionarele bilingve remarcabile

de cele mediocre a dispărut, prin dispariția însăşi a dicționarelor mediocre, iar, pe de altă parte, că nivelul dicționarelor bilingve remarcabile este el-însuşi mai înalt în prezent. De aici rezultă concluzia, foarte semnificativă, că s-a produs o creştere globală, pe întregul front, a nivelului calitativ al lexicografiei bilingve, că piscurile nu mai sînt izolate.

Lexicografia bilingvă şi-a precizat în prezent cu fermitate profilul, structura, atît în interiorul propriului ei domeniu, pe trepte diverse, cît şi față de lexicografia explicativă unilingvă. Faptul că datorăm veacului nostru apariția dicționarelor unilingve aşteptate a scutit încetul cu încetul lexicografia bilingvă să suplinească, prin elemente străine domeniului ei, absența îndelungată a acelor dicționare. Lexicografia bilingvă a putut să restituie astfel celei unilingve aproape tot ce-i era datoare şi să se limiteze în general la sarcina sa esențială : de a oferi cititorilor corespondente româneşti exacte pentru termenii străini înregistrați, respectiv corespondentele străine exacte ale termenilor româneşti. Calitatea corespondentelor, siguranța dovedită în alegerea lor constituie una dintre însuşirile fundamentale ale lexicografiei bilingve contemporane. A doua principală însuşire de structură internă a acestor dicționare constă în fericita selectare a termenilor ce alcătuiesc listele de cuvinte, reprezentative pentru fiecare tip de dicționar în parte : dacă în trecut aceste liste, chiar în dicționarele foarte bogate, erau adesea întîmplătoare, reproducînd de regulă modele străine depăşite de realitatea concretă, în veacul nostru ele încep să rezulte dintr-o analiză personală creatoare, fiind lărgite, strîmtate, îmbogățite sau sărăcite în aşa fel încît să reflecte tipul lucrării şi epoca în care ea s-a elaborat. Ceea ce caracterizează în al treilea rînd, față de trecut, lexicografia bilingvă actuală, din punctul de vedere al structurii interne, este atenția sporită acordată polisemiei termenilor înregistrați ; cu alte cuvinte, dacă secțiunea explicativă a fost acum în general redusă ca volum, prin eliminarea justificată a perifrazelor semantice, în schimb cuvintele apar traduse cu toate sensurile lor reprezentative, datorită aprofundării şi diversificării analizei semantice. în sfîrşit, îmbogățirea enormă a secțiunii ,-| frazeologice (alcătuită din locuțiuni, expresii, sintagme) constituie un mare progres al dicționarelor bilingve contemporane.

Cît despre structura internă generală a lucrărilor aici în discuție, ea a fost simplificată : cuvîntul-titlu (adesea cu indicația de accent şi chiar de pronunțare), categoria gramaticală, corespondentele din a doua limbă componentă, unitățile frazeologice şi corespondentele lor în cea de-a două limbă, iată în esență întreaga alcătuire a unui articol de dicționar bilingv contemporan. Au dispărut din aceste dicționare (cu excepții rarisime) datele enciclopedice şi numele proprii, perifrazele explicative, citatele şi indicațiile etimologice etc.

Faptele expuse mai sus ne arată că lexicografia bilingvă românească contemporană şi-a aflat profilul adevărat şi că, în continuu progres, ea corespunde tot mai deplin scopului pentru care s-a născut

2. Marile personalități : Fr. Dame şi H. Tiktin

Prin structura lor aparte şi prin scopul căruia îi sînt destinate, două dintre dicționarele bilingve contemporane merită o atenție deosebită : este vorba de *Nouveau dictionnaire roumain-jranqais,* în 4 volume, redactat de *Fr. Dame* şi apărut la *Bucureşti,* între anii *1893* şi *1895,* dar mai ales de *Dicționarul român-german (Rumänisch-deutschen Worterbuch),* în 3 volume *(Bucureşti, 1895—1925),* al lui *H. Tiktin.*

împrejurarea că ambii lexicografi au fost străini de origine şi că au învățat relativ tîrziu limba noastră, pe care au iubit-o apoi cu o pasiune demnă de admirație, ni se pare în cazul de față extrem de semnificativă, căci ei îi datorăm de fapt aspectul, la prima vedere ciudat, al amintitelor dicționare. Amîndouă operele au fost concepute cu scopul primordial de a face cunoscut străinilor vocabularul limbii române, în lipsa, la vremea inițierii

lor, a unui dicționar explicativ unilingv adecvat. încercînd așadar să suplinească, pe cît posibil, încă inexistentul dicționar explicativ, ele ajung să depășească, din multe puncte de vedere (dar fiecare în chip diferit), profilul dicționarelor bilingve, adică al propriului lor domeniu. Dacă partea în limba străină ar fi fost redactată tot în română, am avea astăzi două dicționare explicative indiscutabile, căci toate celelalte secțiuni s-ar încadra fără greutate noului profil; faptul că în lista de cuvinte s-a acordat o mai mare atenție arhaismelor și regionalismelor (adunate cu migală) decît împrumuturilor recente (selectate sever sau chiar respinse), că filiația sensurilor a fost concepută istoric și nu pe criteriul uzului, că s-au folosit numeroase și variate citate ilustrative românești din izvoare (la ambii lexicografi), că perifrază explicativă largă în limba străină a înlocuit sistemul corespondentelor simple, că s-a introdus indicația etimologică pentru cuvintele românești înregistrate (la Tiktin), pledează, credem, în mod convingător pentru caracterul predominant explicativ al acestor dicționare bilingve. Așa se și explică, de altfel, faptul că cei mai mulți cercetători le consultă și le citează exclusiv pentru limba română, încadrîndu-le, explicit ori implicit, printre dicționarele unilingve. Deși hibride, căci încearcă să contopească (ca și alte lucrări similare din veacul trecut) două opere lexicografice de sine stătătoare într-o organizare unică, dicționarele amintite se înscriu ca date notabile în istoria lexicografiei noastre, prin calitățile lor științifice intrinseci. Valoarea lor prin comparare reciprocă este însă departe de a fi egală, balanța înclinînd categoric de partea lui H. Tiktin. Dacă începem totuși prezentarea de mai jos cu Fr. Dame, o facem obligați de factorul cronologic : Dame este predecesorul lui Tiktin.

Născut în Franța, la 1849, Frederic Dame se stabilește în România la vîrsta de 23 de ani, după ce începuse o carieră strălucită în țara sa natală. Tînărul intelectual francez abia expatriat desfășoară la noi o bogată activitate de publicist, istoric, beletrist, profesor și animator cultural, dar devine cu adevărat cunoscut abia în domeniul

lexicografiei. Dintre operele sale lexicografice, *Nouveau dictionnaire roumain-francais,* în 4 volume, constituie fără îndoială cea mai deplină realizare. Această operă reprezintă totodată două decenii de muncă din partea autorului ei. Adunarea materialului a fost începută încă din jurul anului 1872 și s-a făcut pe baza a 177 de izvoare variate, cam tot atîtea cît avusese A. Philippide cînd pornise elaborarea dicționarului academic unilingv. Izvoarele, deși bogate, nu reflectă în egală măsură toate epocile de scris românesc ; textele vechi sînt slab reprezentate și nu servesc în suficientă măsură intenției autorului de a culege cît mai multe arhaisme. Față de criteriile restrictive impuse la neologisme, anume sacrificarea celor mai puțin uzuale, lista de cuvinte românești a dicționarului (aproape 40 000 de articole-titlu) ne apare remarcabilă pentru data cînd el a fost conceput.

Cuvîntul românesc s-a înregistrat fără indicația de accent și cu puține variante lexicale, dar este sistematic însoțit de numele categoriei gramaticale. O remarcabilă însușire a lucrării stă în rețeaua de indicații asupra circulației cuvintelor românești în timp și spațiu, asupra domeniului căruia îi aparțin, asupra situației lor stilistice ; dar nu toate aceste indicații se dovedesc exacte, cele de circulație vădind îndeosebi lacunele autorului în dialectologia românească și în istoria limbii române.

Deosebit de prețioasă ni se pare metoda de analiză minuțioasă, prin corespondentele franceze, a situației semantice pe care o au cuvintele românești înregistrate; nuanțele și sensurile diferite au fost grupate independent, izolate cu cifre și bare *(înfiripare,* de exemplu, apare cu două sensuri și cu două subsensuri; *izvod,* cu trei sensuri, ca și *dulamă; chiti,* cu cinci subsensuri etc). *limi* Dame îi datorăm, așadar, pentru lexicografia bilingvă, noțiunea de *subsens,* așa cum pentru cea explicativă ea va fi inaugurată de Sextil Pușcariu. Din păcate, analiza semantică este pe alocuri împinsă dincolo de limitele îngăduite : sensuri diferite ale aceluiași cuvînt au fost transformate în omonime, procedeu ce sparge în mod nejustificat unitatea lexicală ; ni se oferă astfel patru substantive diferite *colac,* două *colăcar,* două verbe *colăcări* și două *lega* etc.

Excepţional de bogată se dovedeşte secţiunea unităţilor frazeologice : aceasta ocupă mai bine de jumătate din volumul total al lucrării şi în ea mai ales a introdus Dame contexte ilustrative din izvoare. Dar şi aici se ivesc unele excese, căci nu toate îmbinările de cuvinte înregistrate sînt în realitate unităţi stabile cu sens specific *(a se lega la mină, a lega un bou cu o funie etc)*. Oricum, meritele secţiunii rămîn majore, şi chiar sporesc datorită eforturilor lexicografului de a găsi corespondentele franceze ale acestor idiotisme, în principiu greu de tradus.

Paradoxal la prima vedere apare faptul că tocmai partea franceză a dicţionarului este mai slab realizată ; critica fulminantă făcută părţii franceze de recenzentul Gh. Gheorghiu[1] deşi nu întru totul obiectivă, semnalează excesiv de multe erori (de formă şi conţinut) pentru un autor care stăpînea la perfecţie limba străină. Dacă unele dintre aceste erori, de conţinut, se pot explica mai degrabă prin cunoaşterea insuficientă a prototipului românesc ce trebuia tradus, cele aproape 3 000 de scăpări gramaticale ni se par de neconceput.

Ultimul alineat al fiecărui articol este consacrat formelor gramaticale ale cuvîntului-titlu, bine şi bogat conceput.

Concluzia pe care vrem s-o desprindem din cele spuse mai sus este aceea că dicţionarul lui Dame rămîne, cu toate lipsurile sale, o operă remarcabilă, şi astăzi foarte utilă[2].

•

Născut în Germania, la 1850, cu un an după Fr. Dame, H. Tiktin s-a stabilit în ţara noastră la vîrsta de 18 ani, fără să fi cunoscut, pînă la acea dată, limba română[3].

[1] Gh. Gheorghiu, *Dicţionarul domnului F. Dame,* în *Arhiva* din Iaşi, VIII (1897), p. 544 şi urm.

[2] Dicţionarul „constituie una din cele mai însemnate lucrări ale lexicografiei nu numai române, dar chiar europene" *(Arhiva* din Iaşi, XVIII, 1907, nr. 5, p. 240) ; el ar fi o „capodoperă a lexicografiei noastre bilingve din secolul trecut" (Petru Kovâcs, *Frederic Dame. Activitatea sa culturală şi lexicografică,* în *Cercetări de lingvistică,* Cluj, X (1965), nr. 2, p. 205).

[3] Vezi *Precuvîntarea* lui I. A. Candrea la H. Tiktin, *Gramatica română,* ediţia a III-a, Bucureşti, 1945, p. V.

Fixat la Iaşi, tînărul filolog îşi însuşeşte repede şi în mod remarcabil limba de adopţiune, ba în curînd îşi îndreaptă chiar interesul spre studierea ei. Dar lipsa cea mai simţitoare ce l-a întîmpinat atunci a fost aceea a unui dicţionar explicativ corespunzător. Silit de împrejurări, filologul a pornit să-şi adune singur un bogat material lexical, mereu sporit, din texte şi din vorbirea zilnică, pînă în ziua cînd avea să se întrebe dacă pe baza acestui material n-ar putea elabora el-însuşi rîvnitul dicţionar. Momentul părea a fi prielnic, căci chiar atunci Ministerul Instrucţiunii iniţiase şi susţinea realizarea unor opere lexicografice cu caracter primordial didactic. Oferta lui Tiktin fiind acceptată, lexicograful porneşte la drum. Lucrarea se tipăreşte pe fascicule, începînd din 1895, dar lipsa de fonduri şi indiferenţa oficialităţilor stau mereu în calea terminării ei; ultima fasciculă (a 29-a) avea să vadă lumina tiparului abia după 30 de ani de la prima, în 1925, spre a încheia o carieră lexicografică ce se înscrie cu litere de aur în istoria lingvisticii române. Venind imediat după *Etymologicum magnum Romaniae* al lui B. P. Hasdeu, dicţionarul lui Tiktin reprezintă din mai multe puncte de vedere o reacţie antihasdeiană. Autorul noului dicţionar arăta explicit (vezi *Introducerea* la primul volum, p. V—VI) că obiectul propriu al cercetării sale îl formează, aşa-zicînd, limba română „în sine", iar nu măsura în care se oglindese în limbă credinţele, obiceiurile, activitatea, cu un cuvînt spiritul poporului român, şi că, pe de altă parte, atenţia sa principală se îndreaptă asupra aspectului literar al limbii, iar nu asupra celui popular. Este uşor de văzut că în ambele cazuri cel respins este Hasdeu. Din asemenea păreri rezultă, bineînţeles, consecinţe practice importante pentru întreaga structură a lucrării, începînd cu lista de cuvinte. Criteriile, cel puţin iniţiale, după care s-a condus autorul în stabilirea listei de cuvinte încearcă să fie cît mai ferme. Călăuzit de dorinţa înregistrării unor date lexicale sigure în această privinţă, Tiktin priveşte cu prudenţă dicţionarele anterioare existente şi preia din ele în primul rînd termenii verificaţi în texte autentice. De vreme ce îşi propune să ofere cititorilor un dicţionar prin excelenţă al limbii literare, el se vede obligat, pe de-o parte, să introducă în lista de cuvinte neologismele uzu-

ale (absente în principiu la Hasdeu), iar pe de alta să facă operație de selectare în rîndul regionalismelor stricte (vezi aceeași *Introducere,* p. VI—VII). Se observă însă și aici, ca în atîtea alte cazuri, că între teorie și practică există o flagrantă contradicție. Alarmat că nu-și va putea încheia lucrarea în termenul inițial hotărît, lexicograful renunță la neologisme, de la litera *E* înainte, dar în schimb se arată foarte primitor cu regionalismele și manifestă un interes deosebit pentru arhaisme. În cele din urmă, așadar, lista de cuvinte a dicționarului ajunge să semene, spre regretul nostru, cu a predecesorului criticat. Absența împrumuturilor recente din cea mai mare parte a lucrării nu poate fi trecută cu vederea și ea impietează în mod serios asupra proporțiilor listei de cuvinte ; fără această lipsă, lista de cuvinte ar fi putut fi calificată drept excepțională. Dar chiar în condițiile arătate, ea rămîne destul de bogată. Un calcul statistic exact este greu de făcut, deoarece multe dintre cuvintele înregistrate (derivatele propriu-zise) se află subsumate termenului-mamă, în cadrul „cuiburilor" lexicale. Dispunem însă de numărătoarea parțială, după toate probabilitățile exactă, întreprinsă de Sextil Pușcariu[1], din care rezultă că dicționarul lui Tiktin ar fi de peste două ori mai sărac în cuvinte decît vechiul dicționar academic[2] ; lucrarea adună între filele sale circa 35 000 de elemente lexicale (cuvinte, variante și derivate), indice ridicat pentru o operă lexicografică lipsită de majoritatea neologismelor. În orice caz, violenta critică făcută lucrării de A. Philippide pentru lista ei de cuvinte[3] nu ni se pare întemeiată decît în mică măsură.

Puține dicționare românești se pot mîndri pînă astăzi cu o bibliografie ca aceea pe care se întemeiază Tiktin în edificarea operei sale. Ne uimește încă enorma stăruință depusă de autor în parcurgerea unui mare număr de izvoare de cele mai variate tipuri, vechi și moderne, culte

[1] *Academia Română — Anale* [Dezbateri], tomul LI (1930—1931), București, 1901, p. 203.

[2] Literele *A, B, F* și G, medii ca întindere,- ar cuprinde 6 438 de termeni în total.

[3] A. Philippide, *Specialistul român. Contribuție la istoria culturii românești din sec. XIX,* Iași, 1907 p. 11—17.

și populare, laice și religioase, cărți și manuscrise, fundamentale sau minore. Pornit la drum cu un material lexical extras din peste 200 de texte, Tiktin adună mereu, în tot cursul elaborării lucrării, date noi și termină întreprinderea înzestrîhd-o cu o bibliografie ce numără peste 550 de titluri. Această extraordinară acțiune se datorește grijii lui de a aduce mereu și oriunde în sprijin (la cuvinte, la sensuri, la unități frazeologice, la forme) izvoare contextuale. Nici unul dintre dicționarele (explicative sau bilingve) elaborate în afara forului academic nu ne oferă o mai mare bogăție de izvoare, cu trimiterea exactă la ele. Excelent selectate, contextele ilustrative își îndeplinesc rolul primordial ce le-a fost încredințat, de a demonstra existența sensurilor definite.

Cuvintele-titlu, ca și cele subsumate, poartă indicația de accent și de categorie gramaticală ; în mod sistematic se notează pluralul substantivelor și prezentul indicativ al verbelor. În privința variantelor lexicale, opera nu are precedent printre cele similare și constituie pînă astăzi un izvor de primă importanță (s-au înregistrat, de exemplu, 5 variante la *silitră,* 14 la *păianjen,* 4 la *scripet* etc.) ; demn de subliniat ni se pare și procedeul de a susține cu izvoare fiecare variantă în parte. Superioară lui Dame se dovedește de asemenea rețeaua de indicații privind situația cuvintelor în timp și spațiu (față de nivelul limbii literare), nu atît prin cantitatea, cît prin exactitatea lor sporită.

Ca în orice dicționar bilingv, situația semantică a cuvîntului se explică într-o limbă străină, în cazul de față germana ; dar locul corespondentelor, al echivalențelor simple este adesea luat, în dicționarul lui Tiktin, de perifrază explicativă, ca în operele unilingve. Dacă procedeul de a explica într-o limbă străină sensul cuvintelor românești a îngreuiat (și mai îngreuiază încă) folosirea lucrării de către români, el a facilitat în schimb răspîndirea operei dincolo de hotare, printre numeroșii străini interesați de limba română. Autorul a întreprins o foarte amănunțită analiză semantică a materialului, izolînd (cu cifre arabe și romane) sensurile diferite ale cuvintelor și grupîndu-le într-o filiație istorică aproape fără cusur. Rareori ni se oferă într-o operă lexicografică o prezentare semantică atît de

convingătoare ca aici. Aşa cum am spus deja, fiecare cuvînt şi sens apar ilustrate cu contexte, orînduite de obicei şi ele în ordine istorică.

Secţiunea unităţilor frazeologice şi a idiotismelor este neobişnuit de dezvoltată, dar în general lipsită de exagerările lui Dame, adică limitată la ceea ce îi aparţine în mod real : 7 unităţi frazeologice la *stea*, 10 la *paşti*, 16 la *piele* etc, bine explicate, sînt doar cîteva exemple alese dintre atîtea care se mai pot da. Iese în evidenţă efortul de a ilustra cît mai variat aceste îmbinări lexicale specifice.

In încheierea fiecărui articol autorul a introdus indicaţiile etimologice. S-a format opinia că ele ar reprezenta partea cea mai nedeplină a lucrării. Afirmaţia se poate susţine numai cu o importantă precizare discriminatorie : scăderile secţiunii etimologice nu rezultă din indicaţiile care s-au dat, mai toate exacte, ci din mulţimea celor care lipsesc. De o prudenţă exagerată, Tiktin s-a limitat aici să ne ofere doar achiziţiile certe, considerînd în toate celelalte cazuri că avem a face cu etimoane necunoscute. Numai datorită acestei împrejurări nu putem aprecia la justa valoare secţiunea.

Dintre toate dicţionarele bilingve de care dispune lexicografia românească, opera lui Tiktin reprezintă fără îndoială izbînda cea mai mare. Lucrarea îşi arată şi astăzi utilitatea, poate în mai mare măsură ca dicţionar explicativ şi istoric decît ca dicţionar bilingv, cum fusese conceput.

3. Lista principalelor dicţionare bilingve tipărite

Fără pretenţia de a fi exhaustivă, lista care urmează se străduieşte să fie însă cît mai bogată. In ea se află incluse dicţionare bilingve apărute de la 1870 încoace, dată de la care, în primul volum al *Schiţei* noastre, încetasem prezentarea amănunţită a acestor dicţionare. Operele lexicografice au fost grupate, din necesităţi metodologice, în ordinea alfabetică a limbii străine componente, iar în

cadrul fiecărei limbi străine componente, în ordinea alfabetică a autorilor ; în sfîrşit, lucrările anonime precum şi cele elaborate de colective mai mari apar în listă după dicţionarele la care s-au indicat autorii.

B

ARBURE, ZAMFIR C, *Bălgarsko-romănski recinik. Dicţionarul bulgaro-român.* Bucureşti, 1909, 420 p.

ARNAUDOV, VALENTIN-LUCREŢIA MIŞU ş. a.. *Rumăno-bălgarşki recinik.* [Dicţionar român-bulgar]. [Sofia], [1954], 920 p.

MARCINKOV, A., *Pălen romăno-bălgarski recinik. Dicţionar român-bulgar.* Sofia, 1914. 846 p. + [2],

—, *Dicţionar militar romăno-bulgar,* f. 1., f. a., 17 p.

KRKCAN. ANTONIN-JIftI FELIX, *Rumunsko-cesky a cesko-rumunsky kapesni slovnik. Dicţionar de buzunar român-ceh şi ceh-român.* Praga, 1963, 717 p.

KUDRNOVSKY, JAROSLAV, *Rumunsko-cesky a cesko-rumunsky technicky slovnik. Dicţionar tehnic român-ceh şi ceh-român.* Praga-Bucureşti, 1962, 810 p.

STACA, JIRÎ ş. a., *Rumunsko-cesky slovnik. [Dicţionar român-ceh].* Praga, 1961, 1033 p. + [1] + [4].

STAŢI, SORIN [redactor responsabil] ş. a., *Dicţionar ceh-român.* [Bucureşti], [1967], XLIII + 560 p.

—, *Mic dicţionar român-chinez.* [Pekin], 1959 162 p.

BECK. M., *Vocabular analytic ebraico-romănesc la Pentateuhul sau la cele cinci cărţi ale lui Moise.* Bucureşti. 1882. VIII + 247 p. [Ediţia a II-a, 1893].

FAIBIŞ, DAVID, *Dicţionar ebraic-român.* Voi. I, Iaşi, 1929, [6 f.] + 24 + 114 p.

FAIBIŞ, DAVID, *Dicţionar portativ ebra:c-ror.:ân.* Bucureşti, 1947, VIII + 380 p.

LICHTIG, IOSEPH, *Vocabular ebraico-românesc la cartea rugăciunilor pentru israeliţi.* Bucureşti, 1896, 68 p.

MENDEL, P., *Dicționar ebraic-român.* Piatra Neamț, [1933], 3 f. + 49 + 438 p.

MENDEL, P., *Dicționar român-ebraic.* [Piatra Neamț], [1932], [4 f.] + 536 p.

COMAN, G., *Dicționar elino-român.* București, 1928, 55 p. [Dată drept a II-a ediție, probabil din motive comerciale].

ANDRONESCU, ȘERBAN, *Dicționar de buzunar englez-român.* [București], 1961, 246 p. [Ediția a II-a, 1966].

ANDRONESCU, ȘERBAN, *Dicționar de buzunar român-englez.* [București], 1961, X + 287 p. [Ediția a II-a, 1966].

AXELRAD, P., *Complete Roumanian-English Dictionary. Dicționar complet român-englez.* New-York, [1942], XXXVI + 532 p.

BANTAȘ, A., *Dicționar englez-român.* București, 1968, 374 p.

BANTAȘ, ANDREI, *Mic dicționar englez-român.* București, 1965, 731 p.

BANTAȘ, ANDREI, *Mic dicționar român-englez.* București, 1965, 534 p. + [2].

BANTAȘ, ANDREI-ANDREEA GHEORGHIȚOIU-LEON LEVIȚCHI, *Dicționar frazeologic român-englez.* București, 1966, 398 p.

BOGDAN, MIHAIL [redactor responsabil] ș. a., *Dicționar englez-român.* București, 1965, 604 p.

CALLIGARI, VALSAMACHI, *English and Roumanian Dictionary. Dicționar englez-român.* București, f. a., XXX + 525 p.

CRETU, ALEUTINA, *Dicționarul de buzunar englez-român.* București, 1946, 428 p. + [12 f.].

EALACEANU, VIRGILIU EM., *Marele dicționar român-englez și englez-român.* I. Iași, f. a., V + 317 p.

LEVIȚCHI, LEON, *Dicționar român-englez.* București, 1960, XV + 1170 p.

LEVIȚCHI, LEON [-A. BANTAȘ], *Dicționar român-englez.* Ediția a II-a, revăzută și adăugită de autor și de Andrei Bantaș. București, 1965, XII [XIII] + 600 p. [Prima ediție, numai de L. Levițchi].

LOLLIOT, HENRY L., *Dicționar englez-român.* Voi. I-II București. f. a. ; voi I : 746 p. ; voi II : 864 p.

NICOLESCU, A.-L. POPOVICI-I. PREDA, *Dicționar frazeologic englez-român.* București, 1967, 477 p.

SADEANU, FLORENȚA [redactor responsabil] ș. a., *Dicționar englez-român.* București, 1958, 871 p. ^|

SCHONKRON, MARCEL, *Dicționar englez-român.* [Cu un nou tiraj, nedatat]. Craiova, 1915, 482 p.

SCHONKRON, MARCEL, *Dicționar român-englez.* Revăzut de M: W. Schroff. Craiova. f. a., XIX+235 p. [Cu un nou tiraj, nedatat].

SCHONKRON, MARCEL, *Rumanian-English and English-Rumanian Dictionary...* [Dicționar român-englez și englez-român]. New York, [1952], XXIV + 235 p. + 482 p. +19. [De fapt, nou tiraj al celor două ediții românești amintite mai sus, la care se adaugă un mic supliment de S. Mavrodineanu].

WEPPER, C, *Dicționar englez-român.* [București], f. a., 738 p.

ZAHAREANU, ADRIAN, *Dicționar englez-român.* Voi. I-II. București, 1945 [pe cotorul voi. I : 1946]-1946 ; voi. I : 717 p. : voi. II : 585 p.

COLECTIV, *Dicționar tehnic englez-român.* București, 1967, XI + 1301 p.

FIRU, P.-M. BERARU, *Dicționar esperanto-român și român-esperanto.* Cluj, f. a., 160 p.

—, *Mic dicționar româno-finlandez,* f. 1., [1962], 16 p.

ANTONESCU, G. M., *Dicționariu romăno-francesu și francesu-romănu...* Partea română (I). Partea francesă (II). București, [probabil 1874] ; voi. I : V + 337 p. ; voi. II : 590 p. [Ediția a II-a, mult amplificată, ante 1893 ; ediția a III-a, 1893-1894].

BARONZI, G., *Vocabular de 2000 termini, idiotismi, locuțiuni, proverbi și alte dificultăți ale limbei francese, traduse în ecuivalentele lor din limba română...* Galați, 1874, 40 p.

BRAESCU, I. [coordonator] ș. a., *Dicționar de buzunar francez-român.* [București], 1961. XXXV + 279 p. [Un nou tiraj, în 1962].

BRÂESCU, I. [coordonator] ș. a., *Dicționar de buzunar român-francez.* [București], 1961, VII + 280 p. [O nouă ediție, în 1962],

•CANARACHE, ANA [coordonator] ș. a., *Dicționar român-francez.* București, 1967, 688 p.

«CODRESCU, T., *Dicționariu franceso-românu urmatu... de un dicționar de locuțiuni și fraze latine.* Voi. I-II. Edițiunea a II-a. Iași, 1875-1876 ; voi. I : II + 941 p. + 48 ; voi. II : 982 p. + 23. [Pentru prima ediție, din 1859, v. *Schița* noastră, voi. I, p. 45-46].

CONDEESCU, N. N. [coordonator] ş. a., *Dicționar francez-român.* Bucureşti, 1959, XXII + 844 p.
CONDEESCU, N. N. -G. HANEŞ [coordonatori] ş. a., *Dicționar francez-român.* Bucureşti, 1967, [4 f.] + 828 p.
DAME, FR., *Nouveau dictionnaire francais-roumain...* Bucureşti, 1900, 494 p.
DAME. FR., *Nouveau dictionnaire roumain-francais.* Voi. I-IV. Bucureşti, 1893-1895 ; voi. I : 415 p. ; voi. II : 297 p. ; voi. III : 352 p. ; voi IV : 264 p.
DAME, FR., *Nouveau dictionnaire roumain-francais.* Nouvelle edition revue, corrigee et considerablement augmentee. Bucarest, 1905, 546 p. [In realitate, o versiune concentrată, cu totul deosebită de aceea în 4 volume din 1893-1895].
DROUHET, CHARLES, *Dicționar român-francez.* Bucureşti, f. a., V + 355 p. [Cu trei tiraje ulterioare, nedatate].
FLORESCU. BONIFACIU, *Dicționar franceso-română.* Volumul I. Bucureşti, 1894, 304 p.
GIURGEA, MIHAIL I., *Dicționar militar francez-român.* Bucureşti, 1931, 64 p.
GLONȚ, VASILE, *Dicționar francez-român.* Bucureşti, [1939], 698 p. [Ediția a Il-a, 1946].
GLONȚ, VASILE, *Dicționar şcolar francez-român.* Bucureşti, f. a, 576 p.
IOANIȚESCU, EUGENIU, *Dicționar de galicisme şi proverbe franceze.* întocmit şi tradus în româneşte. Tîrgu Mureş, 1934, 269 p.
LEIST, LUDOVIC, *Vocabular sistematic francez-român.* Bucureşti, f. a., 168 p.
MARTINESCU-ASAU, TH., *Dicționar de expresii (proverbe, zicatori, particularități etc.) român-francez.* Craiova, 1934, 240 p.
MIHÂESCU, SANDA, *Dicționar francez-român.* Bucureşti, 1967, 343 p.
MIHÂESCU, SANDA, *Mic dicționar francez-român.* Bucureşti, 1964, 464 p.
PLOETZ, K., *Mic dicționar francez* [-român] *şi intîiu conducător de conversațiune francesă,* prelucrat de Ludovic Leist. Bucureşti, 1898, 107 p.
RIZO. JEAN, *Nouveau vocabulaire, contenant tous Ies rnots usuels avec la prononciation, francais-roumain.* Paris, 1904, 352 p.

RIZO, JEAN, *Nouveau vocabulaire, contenant tous Ies mots usuels avec leur prononciation... roumain-francais.* Paris, f. a., 303 p.
SARAŞ, MARCEL, *Mic dicționar român-francez.* Bucureşti, 1964, 406 p. [Un nou tiraj, în 1965].
SINIGAGLIA, L. E., *Dictionnaire complet roumain-francais avec un resume grammatical. Dicționar complet româno-francez...* Iaşi, 1898 [pe copertă : 1899], LXXX + 916 p.
ŞĂINEANU. CONSTANTIN, *Dictionnaire francais-roumain,* Il-e edition. Entierement refondue et augmentee. Bucureşti, [1907], XXII + 986 p. [Prima ediție, din 1897, a fost iscălită Mariu Şăineanu; a IH-a ediție, 1914 ; a IV-a ediție, 1921 ; a V-a ediție, 1928 ; a Vl-a ediție, 1939].
ŞĂINEANU, CONSTANTIN, *Dicționar francez-român.* Edițiune şcolară. Craiova, 1912, 574 p. [Nou tiraj, 1914 ; a Il-a ediție, nedatată].
ŞĂINEANU, CONSTANTIN, *Dicționar româno-francez.* Craiova 1900, VIII + 581 p. [In realitate, tiraj nou al *Dicționarului româno-francez* publicat, în 1898, cu iscălitura Mariu Şăineanu ; ediția a Il-a, Bucureşti, 1909 ; ediția a III-a, Bucureşti, 1922 ; ediția a IV-a, Bucureşti, 1936].
ŞĂINEANU, CONSTANTIN, *Dicționar român-francez.* Edițiune şcolară. Craiova, 1912, 478 p. [Nou tiraj, 1914 ; a Il-a ediție, nedatată].
ŞĂINEANU. MARIU, *Dicționar francezo-română.* Craiova, [1897], VII + 705 p.
ŞĂINEANU MARIU, *Dicționar româno-francez.* Craiova, [1898], VIII + 581 p.
URECHI A, [V. A.], *Dictionnaire francais-roumain.* Bucureşti, 1897, 733 p. [Nou tiraj, 1898 ; o nouă ediție, nedatată, cu patru tiraje, dintre care numai unul datat, 1923].
—, *Dicționar francezo-română.* De o asociațiune de profesori şi literați. Iaşi, 1897, 680 p.

CIACHIR MIHAIL, *Dicționar gagauzo (tiurco)-român...* Chişinău, 1938, 132 p.
ALEXI, T., *Deutsch-rumănisches WSrterbuch... Dicționar german-română.* Braşov, 1908, [2] + 747 p.

ALEXI, T., *Dicționar portativ german-român. Deutsch rumanisches Taschenworterbuch.* [Ediție nouă ; pentru prima ediție, v. *Schița* noastră, voi I, p. 39]. București, 1886, VIII + 232 p.

ALEXI, T., *Deutsch-rumănisches Worterbuch filr Schule und TJmgang. — Dicționar germano-român pentru școală și conversațiune.* Brașov, 1886, XII + 312 p.

ALEXI. T., *Dicționar româno-german. Rumânisch-deutsches Worterbuch.* Brașov, 1906, XVIII + 498 p.

BĂRCIANU, SAB. POP., *Dicționar german-român și român-german.* Revizat și complectat de dr. D. P. Barcianu. [Partea a doua: român-german]. [Pentru prima ediție, v. *Schița* noastră, voi. I, p. 42]. Sibiu, 1888, [10 f.] + 1128 p.

BARCIANU, SAB. POP., *Dicționar român-german și german-român.* Revizat și complectat de D. P. Barcianu. Partea I-II. Sibiu, 1900-1905 ; voi. I : [4 f.] + 750 p. ; voi. *II* : XXIII + 1019 p.

BARCIANU, SAB. POP. - D. P. BARCIANU, *Dicționar român-german și german-român...* Partea I : *WSrterbuch der rumănischen und deutschen Sprache.* [Dicționar român-german]. Sibiu, 1910, [4 f.] + 742 p.

BOCANCEA, O. - I. ZAPOLANSKI, *Dicționar indusrial german-român, pentru toate ramurile industriale și meserii...* Cernăuți, [1936], [8 f.] 4- 287 p.

BOCANCEA, O. - I. ZAPOLANSKI, *Dicționar tehnic universal român-german, pentru tehnică, știință, industrie și meserii.* Craiova, [1940], XII + 354 p.

BRADAȚEANU VLADIMIR, *Dicționar (tehnic militar) român-german.* Făgăraș, 1943, 187 p.

CODRESCU, T., *Dicționar germano-român după sistemul d-lui M. A. Thibaut.* Voi. I-II. Iași, [1875] ; voi. I : 719 p. ; voi. II : 922 p. [Un nou tiraj, în 1882-1886 ; în *Bibliografia Dicționarului german-român* de M. Isbășescu, M. Iliescu ș. a., București, 1966, se citează și o ediție din 1909, pe care nu o cunoaștem].

COMAN, G., *Dicționar enciclopedic german-român.* Voi. I-II. București, 1925 ; voi. I : 592 p. ; voi. II : 730 p. [Datarea 1927, din *Bibliografia Dicționarului german-român* de M. Isbășescu, M. Iliescu ș. a., București, 1966, este greșită].

©OMAN, G., *Dicționar complect român-german.* București, [1931], 559 p. [Ediția a II-a, nedatată].

GRIGOROVITZA, EM., *Rumănisch-deutsches und deutsch-rumănisch Schulworterbuch... Dicționar școlar român-german și german-român.* Leipzig-București, 1893, 100 p. + 85 + 6 + 44.

GRIGOROVITZA, EM. - W. GHUL, *Dicționar complet german-român...* București, f. a., 275 p. [Ediția a II-a, nedatată, considerabil amplificată ; un nou tiraj la ediția a II-a, nedatat, considerat ediția a III-a ; ediția a IV-a, nedatată ; un nou tiraj la ediția a IV-a, nedatat].

GROSSMANN, S. J., *Dicționar german-român complect.* Volumul I : A-I. Fascicula 1-2. Iași, 1890, 32 p. [In 1889 apăruse un *Specimen* din același volum].

ISBĂȘESCU, MIHAI [redactor responsabil] ș. a., *Dicționar german-român.* București, 1958, LXIV + 1183 p. + [2].

ISBĂȘESCU, MIHAI [redactor responsabil] ș. a., *Dicționar român-german.* București, 1963, 733 p.

ISBĂȘESCU, MIHAI, *Dicționar de buzunar român-german.* București, 1962, 269 p. [Ediția a II-a, mult amplificată, 1967].

ISBĂȘESCU, MIHAI-MARIA ILIESCU ș. a., *Dicționar german-român.* [București], 1966, CI + 1172 p.

LEIST, LUDOVIC, *Vocabular german* [român]... *pentru usul școalelor secundare.* București, 1902, 112 p. [Un nou tiraj, în același an].

ONCIUL, AUREL-FLOREA, LUPU, *Dicționar juridic-politic eerman-român.* Cernăuți, 1895, 232 p.

PAȘCOVICI, N., *Dicționar silvic german-român.* Rădăuți, 1931, 87 p.

PÂTRAȘCANU, IOAN V., *Dicționar comercial german-român...* București. [1929], 299 p.

•:-4

POP, GHIȚA, *Taschenworterbuch der rumănischen und deutschen Sprache.* Teii II : *Deutsch-rumănisch.* [Dicționar de buzunar român și german. Partea II : German-român]. Berlin-Schoneberg, f. a., XLIV + 528 p. [Cunoaștem patru tiraje, nedatate, ale acestui volum).

POP, GHIȚA, *Taschenworterbuch der rumănischen und deutschen Sprache.* Erster Teii : *Rumănisch-deutsch.* Dicționar de buzunar român și german. Partea 1 : Român-german. Berlin-Schoneberg, [1911], XVI + 80+508p. [Cunoaștem zece tiraje, nedatate, ale acestui volum].

RIŞCANU, AUREL, *Dicționar tehnic german-român (pentru toate ramurile de inginerie, matematică, fizică, chimie, mineralogie...).* Cernăuți, 1920, 235 p. [Ediția a II-a, 1929, revăzută în colaborare cu I. S. Zapolansky].

ROMAN, ALEXANDRU, *Dicționar de buzunar german-român.* Bucureşti, 1961, XLVIII+313p. [Ediția a II-a, mult sporită. 1968].

ROMAN, AL. [coordonator] ş. a., *Mic dicționar german-român.* Bucureşti, 1967, 464 p.

ROMAN, AL. [coordonator] ş. a., *Mic dicționar român-german.* Bucureşti, 1967. 464 p.

SCHONFELDER, MĂRIA, *Deutsch-rumănisches Worterbuch.* [Dicționar german-român.] Leipzig, [1962], XXIV + 254 p. [Un nou tiraj, 1963].

SCHONFELDER, MĂRIA, *Rumănisch-deutsches Worterbuch.* [Dicționar român-german]. Leipzig, [1963], XIX + 223 p.

SCHROFF. M. W,, *Deutsch-rumănisches WSrterbuch.* [Dicționar german-român]. Grosse Ausgabe. Craiova, 1916, XXXVII + 920 p. [Al doilea tiraj, 1922 ; al treilea, nedatat].

SCHROFF, MAXIMILIAN W., Dicționar *german-român.* Edițiune mijlocie. Bucureşti-Craiova, f. a., IV + 527 p.

SCHROFF, MAXIMILIAN W., *Dicționar german-român.* Edițiune portativă. Bucureşti, f. a., 4 f. + 352 p.

SCHROFF, MAXIMILIAN W., *Rumănisch-Deutsches Worterbuch. Dicționar român-german.* Grosse Ausgabe. Bucureşti, 1925, XI + 626 p.

SCHROFF. M. W. - C. ŞĂINEANU, *Dicționar german-român.* Edițiunea şcolară... Craiova, [1912], XI + 614 p. [Cu mai multe tiraje şi o ediție, Bucureşti, nedatată].

SCHROFF, M. W. – C. ŞĂINEANU. *Dicționar român-german.* Edițiune şcolară. Craiova, 1913, XII 4- 509 p. [Cu mai multe tiraje].

[SILZER, ERWIN], *Bildwbrterbuch Deutsch und Rumănisch... Dicționar ilustrat german şi român...* Leipzig, 1960, 513 p.

ŞĂINEANU. LAZAR, *Dicționar germano-român.* Bucureşti. 1887, XVI + 502 p. [A doua ediție, 1901].

ŞĂINEANU, LAZAR, *Dicționar româno-german.* Bucureşti. 1889, XII + 429 p. [Ediția a II-a, 1905].

ŞOTROPA, CALISTRAT. *Deutsch-rumănisches Worterbuch technischer Ausdriicke fur: Justiz, Verwaltungs, Bahn, Post, Bank...* [Dicționar german-român de termeni tehnici pentru : justiție, administrație, căi ferate, poştă, bancă...]. Cernăuți, [1923], 106 p.

ŞOTROPA, CALISTRAT, Dicționar *român-german şi german-român al limbii române oficiale pentru jurişti şi funcționari de bancă, căi ferate, poştă şi silvicultură.* Cernăuți, 1921, 208 p.

TEMPEANU, VIRGIL, *Dicționar german-român.* Dicționar general cu deosebită privire asupra următorilor profesionişti: studenți, elevi, comercianți, funcționari. Bucureşti, 1943, 495 p.

TIKTIN, • H., *Rumănisch-deutsches Worterbuch. Dicționar român-german.* Voi. I-III. Bucureşti, 1895-1925 ; voi. I : XXX 4- VIII + 498 p. ; voi. II : p. 499-1101 ; voi. III : p. 1103-1834 + XI.

TOROUȚIU, ILIE E., Lifiput-Worterbuch *deutsch-rumănisch.* Leipzig, f. a., 503 p.

TOROUȚIU, ILIE E., *Liliput-Worterbuch rumănisch-deutsch.* Leipzig, f. a., 688 p.

VAIDA, CORNEL, *Dicționar economic român-german...* Timişoara, [1943], 251 p.

COLECTIV, *Dicționar tehnic german-român.* Bucureşti, 1966, VII [VIII] + 1538 p. + [1].

—, *Deutsch-rumănisches und rumănisch-deutsches Feldtaschenworterbuch...* [Dicționar de campanie de buzunar german-român şi român-german]. Bucureşti, 1917, XXVI 4- 199 p.

—, *Rumănisch. Teii I: Rumănisch-deutsch. Teii II: Deutsch-rumănisch.* Berlin-Schoneberg, f. a., 400 p. [Cu 4 tiraje cunoscute de noi, ultimul din 1957].

—, *Dicționar român-german. (Cuvinte tehnice militare)...* Sibiu, 1941, 94 p.

—, *Dicționar de serviciu român-german. Dienstwdrterbuch rumănisch-deutsch.* Bucureşti, 1944, 54 p.

SARAFIDI, HECTOR, *Dicționar grec-român.* Constanța, 1935, VIII + [1] -r 447 p.

SARAFIDI, H., *Dicționar român-grec.* Constanța, 1922, 3 f. + 533 p.

VELCU, ANTON D., *Dicționar grec-român.* Bucureşti, 1929, 257 p.

ALEXANDRESCU-DORNA, [A.]-E. PORN, *Dicționar italian-român.* Bucureşti, f. a., [XXXI] + 616 p.

BALACI, ALEXANDRU-N. FACON-G. PETRONIO, *Piccolo vocabolario romeno-italiano e italiano-romeno dell'uso moderno. I edizione.* [Mic vocabular român-italian şi italian-român de cuvinte uzuale]. Bolbgna, [1963], XLIV + 1134 p..

BĂNEA, G., *Dicționar italian-român.* Bucureşti, 1922, 218 p. [+ 1].

FACON, NINA [redactor responsabil şi coordonator] ş. a., *Dicționar italian-român.* Bucureşti, 1963, LXIII 4- 916 p.

FACON, NINA [redactor responsabil şi coordonator] ş. a., *Dicționar român-italian.* Bucureşti, 1967, XIII 4- 944 p.

IONESCU, M., *Dicționar portativ italian-român.* Bucureşti, f. a., 539 p.

IONESCU, M1HAIL, *Dicționar român-italian...* Bucureşti, [1944], 470 p.

IONESCU, M., *Dicționar portativ român-italian.* Bucureşti, f. a., 416 p.

MARCU, ALEXANDRU, *Dicționar român-italian.* [Bucureşti], 1929, 337 p. Litografiat. [Ediția a II-a, tipărită, considerabil sporită. 1931 ; ediția a III-a, nedatatâ ; ediția a IV-a. circa 1940],

PORN. E. - C: PERUSSI, *Dicționar italian-român.* Bucureşti, f. a., 16 4- 537 p. [Apărut în mai multe tiraje].

KARAGHEORGE EVICI, PETRE, *Lexicon de campanie românojugoslav...* Sibiu, 1935, 58 p. [Ediția a II-a ; prima ediție n-a putut fi găsită].

MIHA.ILOVIC. U. - A. IANOVICI, *Vojnicki refnik jugoslovensko-rumunski i rumunsko-jugoslovenski. Dicționar militar romăn-iugoslav şi iugoslav-român.* Belgrad. 1938. III + 548 p.

J

AOYAMA. K. - RADU FLONDOR, *Dicționar român-japonez.* Tokio, 1940, [12 f.] 4- 1470 p. + 9.

ALBESCU, VIRGIL, *Dicționar romăn-latin cu privire la numirUe populare şi regionale a medicamentelor de casă şi a plantelor medicinale.* [Deva], 1928, 89 p.

BARCIANU, CONST. P., *Nomenclatura plantelor mai principale în limbile latină şi română.* Bucureşti, 1893, 38 p.

BUDIU, PAUL-ŞTEFAN IOSIF-ANDREI BÎRSEANU, *Vocabular latin* [-român] *pentru clasa I gimnazială, prelucrat după sistemul lui H. Perthes...* Braşov, 1887, 88 p.

BUDIU, PAUL-ŞTEFAN IOSIF-ANDREI BIRSEANU, *Vocabular latin* [-român] *pentru clasa a II-a gimnazială, prelucrat după sistemul lui H. Perthes.* Braşov, 1888, 128 p.

IORDANESCU, TEODOR, *Dicționar latin-romăn...* Pentru şcolile secundare, seminarii şi universități. Bucureşti, 1945, XXX + 918 p.

MANOLIU, EMIL, *Glosar romăn-latin.* Huşi, 1915, 24 p.

MITRESCU, FILON, *Mic dicționar romăn-latin...* Bucureşti, 1899, IV + 471 p.

[MOLDOVANU, IOAN M.], *Lecțiunariu latinu* [-român] *pentru a doua clase gimnasiale, după M. Schinnagl.* Ediția a II-a. Blaj, 1882, 182 p. [Prima ediție, în 1864, cu alt titlu, pentru care vezi *Schița* noastră, voi. I, p. 53].

NĂDEJDE. IOAN, *Dicționariu latino-romăn complect...* Iaşi. 1894 [în realitate : 1893], VII 4- 724 p. [Ediția a II-a, nedatată ; apoi, alte două tiraje, primul în 1920, al doilea nedatat, din Bucureşti].

NĂDEJDE, I. - AMELIA NADEJDE-GESTICONE, *Dicționar latin-romăn complect...* Bucureşti, f. a., [3 f.] 4- 704 p [De fapt, un nou tiraj al dicționarului semnat de I. Nădejde singur; la Bucureşti şi Iaşi au apărut 19 tiraje, nedatate, ale dicționarului ; pe unele nu le-am putut găsi şi este probabil că ele nici n-au existat cu numerotare distinctă].

OCHEŞANU, R. [redactor responsabil] ş. a., *Dicționar latin-romăn.* Bucureşti, 1962, 958 p.

POPILIANU, DEM. I., *Dicționar latin-romăn cules după cei mai buni autori.* Craiova, 1892, 3 f. 4- 544 p.

STAUREANU, M., *Dicționar latin-român.* Edițiune şcolară. Craiova, [1913], XL 4- 480 p. [Nou tiraj, 1914].

STAUREANU, M., *Dicționar latin-romăn.* Edițiune mare. Craiova, 1932, LXXII + 577 p.

STAUREANU, M., *Dicționar romăn-latin.* Craiova, [1924], XXXVIII 4- 294 p. 4- 2 f.

TEODORESCU, I., *Preparație la Caesar. Dicționar special* [latiu-român] *„De bello Gallico".* Cartea I. [București], 1936,42 p.

VICIU, ALESIU, *Dicționar portativ latin-român si român-latin în uzul școalelor secundari.* Voi. I-II. Blaj, 1892-1908 ; voi. I : 320 p. ; voi. II : 557 p.

M

ANDRASI, TEODOR, *Dicționar maghiar-român. Magyar-român szotăr.* Sf. Gheorghe, f. a., 399 p.

ANDRASI, TEODOR, *Dicționar român-maghiar.* Sf. Gheorghe, f. a., 1 f. + IV + 269 p.

BAKOS, FERENC, *Magyar-român szotăr. Dicționar maghiar-român.* Budapesta, 1964, 718 p.

BAKOS, FERENC, *Român-magyar szotăr. Dicționar român-maghiar.* Budapesta, 1961, 816 p.

BOGDAN, I. - R. SUSNEK ș. a., *Dicționar maghiaro-român, Magyar-român szotăr. Cuprinzînd cuvinte tehnice din instrucțiunile de mișcare, telegraf și comerț...* Satu Mare, 1921, 141 p.

CHERESTEȘIU, VICTOR ș. a., *Român-magyar es magyar-român szotăr. Dicționar român-maghiar și maghiar-român.* Vo!. I-II 1,2 + Suplement. Cluj, 1925-1937.

CHERESTEȘIU, VICTOR ș. a., *Român-magyar âs magyar-român szotăr. Dicționar român-maghiar și maghiar-român.* Voi. I-II 1,2. Cluj, 1928-1929.

CHERESTEȘIU, VICTOR, *Român-magyar es magyar-român zsebszotăr I. Român-magyar resz. Dicționar portativ român-maghiar și maghiar-român. I. Român-maghiar.* Cluj, 1935, 412 p.

CHERESTEȘIU, VICTOR, *Dicționar român-maghiar și maghiar-român. Român-magyar es magyar-român szotăr. L Român-maghiar. II. Maghiar român.* Cluj, 1945-1947 ; voi. I : 412 p. : voi. II : 449 p. [Un nou tiraj, Brașov, 1947].

CHERESTEȘIU, VICTOR-ANTON VALENTINY ș. a., *Dicționar român-maghiar și maghiar-român. Partea II: Maghiar-român. Volumul I: A-K. Român-magyar es magyar-român szotăr.* Cluj, 1949, 1070 p.

CRIȘAN, IOAN, *Magyar-român keziszotăr iskolai es magânhasznălatra.* [Mic dicționar maghiar-român pentru uz școlar și particular], Budapesta, 1895, 348 p.

DAVID, GHEORGHE, *Dicționar român-maghiar și maghiar-român. Român-magyar es magyar-român szotăr.* Voi. I-II. Brașov, f. a.,; voi. I : 323 p. ; voi. II : 334 p.

DEJEU, PETRU - P. FODOR, *Dicționar maghiar-român și român-maghiar. Magyar-român es român-magyar...* [Partea I]. Oradea, 1919, 96 p.

DUDA, LIVIU, *Magyar-român jogi es kereskedelmi szakszotâr. Dicționar ungar-român de terminologie juridică și comercială.* Orșova, 1921, [6] + 462 p. + 13.

EVUȚIAN, SABIN-IGNATIE GROSS, *Dicționar portativ român-maghiar și maghiar-român pentru școlari și privați.* [Partea I : român-maghiar]. Arad, 1919, 646 p.

GHERASIM, AUREL, *Dicționar practic a terminilor juridici și al altor espresiuni și cuvinte folosibile...* [maghiar_român]. Sibiu, [1919], 48 p.

GHEȚIE, ION, *Dicționar maghiar-român pentru școală și privați.* Budapesta, [1906], VIII + 803 p.

GHEȚIE, ION, *Dicționar român-maghiar pentru școală și privați.* Budapesta, [1896], XIV + 501 p.

KELEMEN, BELA [redactor principal] ș. a., *Magyar-român szotăr Dicționar maghiar-român.* București, 1961, XVI + 822 p.

KELEMEN, BELA, *Dicționar de buzunar maghiar-român.* București, 1964, 292 p.

KELEMEN, BELA [redactor principal] ș. a., *Dicționar român-maghiar.* București, 1957, 1275 p. + [3]. [Ediția a II-a, 1964].

KELEMEN, BELA [redactor principal] ș. a., *Dicționar român-maghiar.* Voi. I-II. Cluj [-București], 1964 ; voi. I : XIX '-743 p. ; voi. II : 847 p.

KELEMEN, BELA, *Dicționar de buzunar român-maghiar.* București, 1963, 280 p.

PINTERU, TRAIAN AMOS, *Glosar de cuvinte* [român-maghiar]. Beiuș, 1919, 83 p.

POP, TRAIAN, *Dicționar juridic român-maghiar și maghiar-român.* Cluj, 1921, II + 676 p.

PUTNOKY, MIKLOS, *Magyar-român nagy szotăr... Marele dicționar maghiar-român...* Lugoj, f. a., 581 p. [Ediția a II-a nedatată : ediția a IH-a, nedatată].

PUTNOKY, MIKLOS, *Marele dicționar român-maghiar... Român-magyar nagy szotăr...* Lugoj, f. a., 528 p. [Ediția a II-a, nedatată ; ediția a III-a, nedatată].

PL'TNOKY, MIKLOS, *Român-magyar keziszotăr iskolai es ma~ gănhasznălatra.* [Mic dicționar român-maghiar pentru uz școlar și particular]. Budapesta, 1893, VI + 296 p.

VALENTINY, A., *Român-magyar szotâr... Dicționar român-maghiar pentru manualele ed limba română...* Cluj, f. a., 157 p. [A II-a ediție, nedatată].

—, *Dicționarul de buzunar ungar-român.* București, [1945], 247 p_

ILIESCU, VLADIMIRi *Maly slownik polsko-rumunski.* [Mic dicționar polon-român]. Varșovia, 1963, XV + 272 p.

SKARZYNSKI, ZDZISLAW, *Mălystownik rumuAsko-polski.* [Mic dicționar român-polon]. Varșovia, 1963, XVI + 428 p

STRUNGARU, DIOMID, *Slownik ru mu A sko-polski. Vocabular romăno-polon.* București, 1939, 24 p.

—, *Slownik polsko-rumunski... Mic dicționar polono-român.* Cernăuți, 1939, 77 p.

_, *Slcwniczek polsko-rumuAski... Mic dicționar polono-român.* București, [1939], 31 p.

R

ANDRIANOV, B. A. - D. E. MIHALCI, *Rumănsko-russkii slovar.* [Dicționar român-rus]. Moscova, 1953, 975 p. [Un nou tiraj, în 1954].

ANDRIANOV, B. A. - L. E. KOTLEAR - M.H. MANOLE, *Rumănsko-russkii politehniceskii slovar.* [Dicționar politehnic român-rus]. Moscova, 1956, 715 p.

ANDRIANOV, B. A. - L. E. KOTLEAR - M. H. MANOLE, *Russko-rumănskii politehniceskii slovar.* [Dicționar politehnic rus-român]. Moscova, 1953, 820 p.

BOLOCAN, GH. [redactor responsabil] ș. a., *Dicționar rus-român.* București, 1964, VIII + 831 p.

BOLOCAN, GH. - T. NICOLESCU [redactori principali] ș. a. Sub conducerea redacțională a acad. Emil Petrovici, *Dicționar rus-român.* Voi. I-II. București, 1959-1960 : vo!. I : 800 p. ; voi. II : 749 p. 4- [1].

BOLOCAN, GH. - T. VORONȚOVA, *Dicționar frazeologic rus-român.* București, 1968, 392 p.

CIACHIR, MIHAIL, *Russko-moldavskii slovar. Rusesc și moldovenesc cuvîntelnic.* Chișinău, 1907, 474 p.

CORLATEANU, N. G. - M. RUSSEV, *Russko-rumânskii slovar.* Moscova, 1954, 1070 p.

GRIGOROVITZA, EM., *Dicționar român-rus. Rumynsko-ruskij slovar.* București, 1901, XXXII + 641 p. [Nou tiraj. 1924 .

GRIGOROVITZA, EM., *Russko-rumynskij slovar'. Dicționar rus-român...* București. 1894 [pe copertă: 1897]. L + 768 p. [Nci tiraje, 1896 și 1921].

IONESCU, TITU, *Dicționarul de buzunar romăno-rus.* Brașov, 1944, 75 p.

KRUPOVIATKIN, KONSTANTIN. *Russko-rumânskii slovar... Dicționar ruso-român...* Chișinău, 1919, XXXVIII + 457 p.

MAIEVSCHI, M. - I. KIȘINEVSKI - VL. TREBICI. *Dicționar . economic-financiar rus-român.* București, 1957, 739 p.

NEVEROV, S., *Mic vocabular romăno-rus.* Moscova, 1956, 136 p.

NOVICICOV, EUGEN, *Vocabular minim de limba rusă...* [București], 1964, 76 p.

POPOVSCHI. NICOLAI, *Dicționar romăno-rus, cuprinde peste 16 000 cuvinte...* Chișinău, 1920, XIII + 647 p. [Ediția a II-a, 1922].

ROZMARÎR, GH. - S. MIHAILESCU, *Dicționar tehno-chimic ruso-român.* [Litografiat]. Iași, 1957, 308 p.

SERGHIEVSKI. M. V. - C. A. MARȚIȘEVSKAIA, *Dicționar romăno-rus.* Conține circa 30 000 cuvinte. [București], [1945], 409 p. [Noi tiraje, în 1947, 1948, 1950, 1951, 1953].

SERGHIEVSKI, M. V. . C. A. MARȚIȘEVSKAIA. *Dicționar ruso-român.* Conține circa 30 000 cuvinte. București, [1947], 487 p. [Ediție nouă, 1950 ; tiraje noi, în 1947, 1951, 1953].

ȘPANIER, L. I., *Karmannîi rumănsko-russkii slovar.* [Dicționar de buzunar ruso-român]. Moscova, 1931, 1402 p.

ȘPANIER, L. I., *Russko-rumânskii slovar.* [Dicționar rus-român]. Moscova, 1936, 479 p.

URSU I.. *Dicționar romăno-rus. (Rumyno russkij slovar').* București, f. a. [circa 1941], 251 p.

VASCENCO, VICTOR, *Mic dicționar român-rus.* București, 1966, 820 p.

VASCENCO, VICTOR, *Mic dicționar rus-român.* București, 1966, 700 p.

COLECTIV. *Dicționar medical rus-român.* București, 1961. 1124 P- + [1],

—, *Dicționar romăno-rus.* București, 1945, XVI + 999 p.

C.F.R. *Dicționar de serviciu româno-rus...* București, 1945, 89 p.

Dicționar ruso-român. București, 1945, XVI + 1017 p.

Dicționar tehnic ruso-român. București, 1951, 446 p. [A doua ediție, mult amplificată, 1956].

FLORA, RADU, *Dicționar sîrb-român.* Vîrșeț, 1952 [în realitate : 1953], XIII + 645 p.

FRENȚIU, IOSIF T., *Dicționar român-sîrb.* Timișoara, f. a., 583 p.

ESCUDERO, GREGORIO [coordonator] ș. a., *Dicționar de buzunar , român-spaniol.* București, 1967, 380 p.

FILIPOVICI, NICOLAE - R. SERRAN6 PEREZ, *Dicționar spaniol-român.* București, 1964, XCVI + 1010 p.

ABDURAMAN, MUSTA.FA H., *Dicționar român-turc.* [Prospect: A-ACV]. București, 1915, 11 p.

ISA, HALÎM, *Romenceden - Tilrkgeye Kamusu umumî.* [Dicționar universal român-turc ; porțiunea : A-CAM], Matbaasi, 1930. 208 p.

POPESCU-CIOCANEL, GH., *Dicționar turc-românn...* [NeterminatJ. Ploiești, 1908, 16 p.

U

COCOȚAILO, GH. [redactor responsabil] ș. a., *Dicționar român-ucrainean.* București, 1963, 561 p.

COCOTAILO, GH. [redactor responsabil] ș. a., *Dicționar ucrainean-român.* București, 3964. 878 p. + [1].

II. DICȚIONARELE POLIGLOTE

In ultimele decenii ale secolului trecut, lexicografia plurilingvă românească dezvoltată pe linie tradițională se afla într-un iremediabil declin, determinat de insuficiența practică evidentă a operelor produse. Cumulînd mai multe dicționare bilingve și fiind în consecință greu de consultat, dicționarele poliglote s-au găsit părăsite, în favoarea celor bilingve propriu-zise. Așa cum fusese ea concepută, ca sistem de echivalențe în mai mult de două limbi la nivelul întregului vocabular, lexicografia plurilingvă încetează practic să mai producă ceva, de pe la 1870 încoace.

Dar, pe de altă parte, dezvoltarea fără precedent a științei și tehnicii, îmbogățirea permanentă a terminologiilor speciale, dublate de nevoia lărgirii informării și a cooperării internaționale, au dus la nașterea unor dicționare terminologice plurilingve avînd româna printre limbile componente. în perioada contemporană, întreaga lexicografic poliglotă este alcătuită din asemenea dicționare speciale, mai mari ori mai modeste, în mai multe sau mai puține limbi, dar concepute pe o schemă unică. Avînd ca unic țel redarea unor echivalențe terminologice într-un număr oarecare de limbi străine (mai ales în cele de circulație internațională), dicționarele plurilingve din secolul nostru se reduc în fapt la punerea pe mai multe coloane a acestor echivalențe. Toate au caracterul de anexe ale muncii profesionale și mai toate sînt lipsite de aparatul lexicografic suplimentar. Unele și-au propus să îmbrățișeze tehnica în întregimea ei *(Virgil Gh. Coman, Dicționar tehnic în cinci limbi: franceza, germana, italiana, engleza, româna.* Voi. I-II. *București, f. a.;* opera colectivă *Dicționar tehnic poliglot. Română, rusă, engleză, germană, franceză, maghiară, București, 1963,* cu o ediție nouă) :

altele, mai numeroase, s-au consacrat unui domeniu tehnic sau ştiinţific delimitat *(Şt. N. Cantuniari, Lexic mineralogic-petrografic, german-francez-român, Bucureşti, 1926; A. Ionescu şi Şt. Sprangate, Dicţionar tehnic silvic. Român-francez-german-englez-italian-ungar-rus, Bucureşti, 1936 ; P. Irinievici, Dicţionar tehnic. Petrol-gaze. Enalez-român-rus, Bucureşti, 1963 / Gr. Obrejanu* ş. a., *So'l science Dictionary* [Dicţionar de ştiinţa solului]. *English, french, german, rumanian, russian, Bucureşti, 1964 ; ABC marinăresc. Vocabular de termeni marinăreşti în cinci limbi: română, engleză, franceză, germană şi italiană. Bucureşti, f. a,);* se pot aminti în sfîrşit numeroase (dar modeste) vocabulare plurilingve militare, pe care nu le mai enumerăm aici.

Fără a avea motive să insistăm în vreun fel asupra dicţionarelor poliglote româneşti contemporane, vrem doar să subliniem în încheierea acestui capitol că în prezent ele se înmulţesc continuu, spre a răspunde nevoilor profesionale despre care am vorbit.

ÎNCHEIERE

Distinsul filolog şi lingvist contemporan Georges Matore remarca, într-un studiu recent asupra istoriei dicţionarelor franceze [1] situaţia delicată a lexicografului în ansamblul ştiinţei lingvistice : datorită specificului vocabularului, în continuă mişcare, lexicograful nu poate niciodată pretinde că munceşte pentru eternitate. într-adevăr, oricît de izbutite, dicţionarele se perimează relativ repede, ca produse ale unei anumite epoci ; mai mult, ele se nasc într-o oarecare măsură gata depăşite, căci la data apariţiei lor vocabularul limbii respective se află deja cu un pas înainte. Nici un dicţionar n-a reuşit vreodată să înregistreze exhaustiv lexicul unei limbi şi nici chiar toţi termenii de oarecare circulaţie.

Ar trebui oare să rezulte de aici că lexicografia constituie o disciplină insuficient de fructuoasă, de utilă ? Nicidecum. în măsura în care fiecare dicţionar îşi serveşte epoca, se poate considera că ţelul lui a fost atins. Ca obiecte de larg consum, produsele lexicografice sînt solicitate în prezent de un public tot mai numeros, mai eterogen, de la elevul claselor elementare şi pînă la savant. Amplificarea şi diversificarea nevoilor practice cer mereu mai multe tipuri de dicţionare, generale şi specializate, lingvistice şi enciclopedice, unilingve şi plurilingve, monumentale şi modeste. Unele dintre tipurile actuale nu mai corespund sau nu vor mai corespunde pe deplin ; tiparele existente se dovedesc neîncăpătoare.

Rămîne în sarcina viitorului să găsească soluţiile concrete. O revoluţie structurală în domeniul lexicografiei ni se pare în orice caz aproape iminentă, căci noile condiţii şi cerinţe vor impune, fără îndoială, noi şi noi tipuri de dicţionare.

[1] G. Matore, *Histoire des dictionnaires franrais,* Paris 1968, p. 268.

r

TABLA DE MATERII

Redactor responsabil: MARIAN BALATICA
Tehnoredactor : ANA SABAU

Dat la cules 26.11.1968. Bun de tipar 12.05.1969. Apărut 1969-Tiraj 2500+140+30 ex. broşate. Hirtie tipar inait tip B de 63 g/m. Format '6154X84. Coli editoriale 18,48. Coli tipar 21,00. A. 20.281/1968. Indici de clasificare zecimală : pentru bibliotecile mari 9:4—3, pentru bibliotecile mici 4*

întreprinderea Poligrafică
„13 Decembrie 1918",
Str. Oligore Alexandrescu nr. 89—97,
Bucureşti,
Republica Socialistă România.
Comanda nr. 2254